BOĞAZİÇİ KIYI YAPILARI

TARİHSEL BİÇİMLENİŞLERİ
ÇAĞDAŞ BİÇİMLENİŞLERDE TEMEL İLKELER ÖNERİSİ

Y. Doç. Dr. M. LÜTFİ YAZICIOĞLU
Y. Mimar - Restoratör

BOĞAZİÇİ KIYI YAPILARI

YAZICIOĞLU, M.LÜTFİ

1984, "BOĞAZİÇİ KIYI YAPILARI" Tarihsel Gelişimi-
Tarihsel Biçimlenişlerde Temel İlkeler Önerisi
İstanbul: Yıdız Üniversitesi Yayın Müdürlügü. 1984
327 Sayfa , 269 Şekil, 21 Tablo, 23 cm.

Yıldız Üniversitesi ,Sayı :63

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
ÖNSÖZ	i
TÜRKÇE ÖZET	iii
ALMANCA ÖZET	v
I- BOĞAZİÇİ'NİN FİZİKİ TANIMI	1
1.1. Coğrafi Durum	1
1.2. Boğaziçi'nin Yerel Sınırları	1
1.3. Boğaziçi'nin Topografyası	3
1.3.1. Boğaziçi'nin Kıyı Topoğrafyası	3
1.3.2. Boğaziçi'nin Su Altı Topografyası	5
1.4. Boğaziçi'nin Su Devinimi Dengesi	7
1.5. Jeolojik Oluşumu	8
1.6. Jeolojik Yapısı	10
1.7. Boğaziçi'nin Klimatik Yapısı	10
1.7.1. Rüzgâr	11
1.7.2. Isı	11
1.7.3. Yağışlar	12
2- BOĞAZİÇİ YAPI VE YERLEŞİMLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ	13
2.1. Eski Çağ Boğaziçi Yapı ve Yerleşimleri	13
2.2. Bizans'da Boğaziçi Yapı ve Yerleşimleri	18
2.3. Türk Boğaziçi Yapı ve Yerleşimleri	25
3- BOĞAZİÇİ GENEL BİÇİMLENİŞLERİ	41
3.1. Yeşil Alanları ve Biçimlenişleri	43
3.1.1. Gezi Alanları	43
3.1.2. Bahçe ve Tarım Alanları	47

Sayfa

3.1.2.1. Saray Yalı ve Köşk Bahçeleri 47
3.1.2.2. Has Bahçeler 50
3.1.2.3. Tarım Alanları ve Bostanlar 52
3.1.3. Koru ve Av Alanları 54
3.2. Yerleşim Alanlarının Konumu 59

4- BOĞAZİÇİ YERLEŞİMLERİNDE MERKEZ OLUŞUMU 71
4.1. Osmanlı Dönemi Boğaziçi Sosyal Yapısı 71
4.2. Osmanlı Dönemi Boğaziçi Ekonomik Yapısı 74
4.3. Osmanlı Dönemi Boğaziçi Ulaşım Yapısı 75
4.4. Boğaziçi İskele Meydanı Biçimlenişi 78

5- BOĞAZİÇİ YERLEŞİMLERİNDE OLUŞUMU SAĞLIYAN YAPILARIN BİÇİMLENİŞLERİ 85
5.1. İskele ve İskele Yapısı 85
5.2. Camiler 91
5.2.1. Camilerin Boğaziçi'nde Genel Konumları 91
5.2.2. Boğaziçi Camilerinin Yerleşimlerde Konumları 92
5.2.2.1. Merkezin Oluşumunu Sağlıyan Camiler 92
5.2.2.2. Yerleşim İçerisindeki Mahalle Camileri 95
5.2.2.3. Yerleşimlerde Kulliye İçerisindeki Camiler 95
5.2.3. Boğaziçi Camilerinin Mekânsal ve Plânsal Biçimlenişleri 96
5.2.3.1. Çatılı Camiler 96
5.2.3.2. Kubbeli Camiler 100
5.2.3.3. Üzeri Kubbe ve Çatı İle Örtülü Çift İşlevli Camiler 105
5.2.3.4. Tekke Camiler 108
5.3. Azınlık Dini Yapıları 110
5.4. Saray Yapıları 113

Sayfa

5.4.1. Boğaziçi'nde Saray Yapılarının Oluşum ve Gelişimi 113

5.4.2. Boğaziçi'nde Saray Yapılarının Biçimsel ve Mekansal Özellikleri 124

5.4.2.1. Köşkler 127

5.4.2.2. Kasırlar 129

5.4.2.3. Sahil Sarayları 134

5.4.2.4. Saraylar 134

5.5. Yalılar 137

5.5.1. Yalıların Boğaziçi'nde Genel Konumları 138

5.5.2. Yalıların Konumları 142

5.5.3. Yalıların Oluşum ve Gelişimi 145

5.5.4. Yalıların Plânsal ve Mekansal Biçimlenişleri 154

5.5.4.1. Yalılarda Odalar 200

5.5.4.2. Yalılarda Sofalar 203

5.5.4.3. Yalılarda Geçitler 205

5.5.4.4. Yalılarda Merdivenler 206

5.5.4.4.1. Merdivensiz Yalılar 207

5.5.4.4.2. Tek Merdivenli Yalılar 207

5.5.4.4.3. Çift Merdivenli Yalılar 207

5.5.4.4.4. Üç Merdivenli Yalılar 211

5.5.4.4.5. Dört Merdivenli Yalılar 212

5.5.4.5. Yalılarda Merdivenlerin Biçimlenişleri 212

5.5.4.6. Yalılarda Pencereler 212

5.5.4.7. Yalılarda Çıkmalar 215

5.6. Boğaziçi Su Yapıları ve Gelişimi 215

5.6.1. Sebiller, Boğaziçi'nde Konum ve Biçimlenişleri 219

5.6.2. Şadırvanlar, Boğaziçi'nde Konum ve Biçimlenişleri 226

Sayfa

5.6.3. Çeşmeler 228

5.6.3.1. Çeşmelerin Boğaziçi'nde Konum ve Biçimlenişleri 230

5.6.3.1.1. Duvar Çeşmeleri 233

5.6.3.1.2. Meydan Çeşmeleri 235

5.6.3.1.3. Özel Biçimli Çeşmeler 239

6- SONUÇ 250

7- ÇAĞDAŞ BİÇİMLENİŞLERDE GENEL İLKELER 253

7.1. Metropolitan Alan İçinde, Makro Ölçekte Boğaziçi 256

7.2. Mikro Planlamada Boğaziçi 260

7.3. Korunması Gerekli Yapıların Koruma Olasılığı 261

7.3.1. Çağdaş Toplum Yaşamına Uyumsuz Yapıların Restorasyon İlkeleri 262

7.3.1.1. Boğaziçi'nde Yeşil Alanlar 263

7.3.1.2. Boğaziçi'nde Saraylar 268

7.3.1.3. Yalılar 269

7.3.2. Çağdaş Toplum Yaşamına Uyumlu Yapıların Restorasyon İlkeleri 279

7.3.2.1. Yerleşimler 282

7.3.2.2. İskele Meydanları 286

7.3.3.3. Camiler 288

7.3.3.4. Su Yapıları 288

7.4. Yeni Boğaziçi Yerleşimleri Kurulma Olasılığı 289

7.4.1. Boğaziçi'nde Turizm 290

7.4.2. Yeni Rekreasyon Alanlarının Oluşturulması 293

7.4.3. Yeni Cami Biçimlenişleri 294

7.4.4. Yeni Konut Biçimlenişleri 295

8- SONUÇ VE GENEL İLKELER 302

Sayfa

KAYNAKÇA 311

ÖZGEÇMİŞ 327

TABLOLAR

TABLO 1 - Osmanlı Döneminde Boğaziçi Bahçeleri 48

TABLO 2 - Osmanlı Döneminde Yerleşimlerin İlk Kuruluşu ve Sosyal Oluşumu 60

TABLO 3 - Boğaziçi Meydan Oluşumunda İskele Yol Yapı İlişkisi 80

TABLO 4 - Boğaziçi İskelelerinin Oluşumu ve Biçimsel Ayrımı 89

TABLO 5 - Boğaziçi Rumeli Yakası Camileri 93

TABLO 6 - Boğaziçi Anadolu Yakası Camileri 94

TABLO 7 - Boğaziçi'nde Kulliyeler ve İçlerindeki Yapılar 95

TABLO 8 - Boğaziçi Camilerinin Oluşumu, Biçimsel ve Mekansal Ayrımı 101

TABLO 9 - Osmanlı Dönemi Boğaziçi Saray Yapıları 114

TABLO 10 - Boğaziçi'nde Saray Yapıları Gelişimi 120

TABLO 11 - Boğaziçi'nde Saray Yapılarının Gelişimi ve Bölgelere Dağılımı 128

TABLO 12 - Yalı Konumları-Yalı-Deniz ve Yol İlişkileri 146

TABLO 13 - Boğaziçi Rumeli Yakası Yalıları 157

TABLO 14 - Boğaziçi Anadolu Yakası Yalıları 173

TABLO 15 - Boğaziçi Yalılarının Denize Göre Konumları 204

TABLO 16 - Yalılarda Geçit Biçimlenişleri 206

TABLO 17 - Boğaziçi'nde Yalıların Gelişimi 208

TABLO 18 - Boğaziçi Yalı Merdiven Biçimlenişleri 213

TABLO 19 - Boğaziçi Rumeli Yakası Su Yapıları 222

TABLO 20 - Boğaziçi Anadolu Yakası Su Yapıları 223

TABLO 21 - Boğaziçi'nde Su Yapıları Gelişimi 227

ÖNSÖZ

Günümüz insanı oldukça hızlı, o oranda da sağlıksız, tarihi kent içerisinde çağdaş kent yaratma özentisine girmiştir.. Öyle ki bu oluşum gün geçtikçe hızlanmakta, tahripkâr tutumu artmakta eski kentler hızla biçim değiştirmekte, Doğal Tarihi ve kültürel değerleri yok olup gitmekte, yerine ise daha iyisi de konmamaktadır.

Bu oluşumun en açık şekilde görüldüğü yerlerden biri ise İstanbul ve onun parçası olan Boğaziçi'dir. Ancak İstanbul'dan Boğaziçi'nin bir farkı bazı Anadolu kentlerinde olduğu gibi bazı unutulmuş, gözden kaçmış, ya da her nasılsa dokunulmamış ve doğal gelişmesini sürdürmüş çok az da olsa bazı bölgelerinin bulunması nedeniyle kurtarılma şansını kısmen de olsa kaybetmemiştir.

Bu nedenle Boğaziçi hem tarihi, kültürel ve doğal birbiri içine girmiş ve oluşumlarında yardımcı olmuş birçok değerleri üzerinde toplaması, hem de sorunların diğer bölgelerdekilerin tümünün sorunlarını yaklaşık üzerinde toplaması nedeniyle örnek alınmıştır. Böylece bu örnekleme ile hızla biçim değiştiren bu yerleşimlerin ve yapıların eskilerininnasıl gelişim gösterdiği ve bundan sonra nasıl biçimleneceği, yenilerinin nasıl oluşması gerektiği araştırılıp genel ilkelerinin neler olması gerektiği üzerinde çalışılmıştır.

Bu çalışmada her aşamada beni yönlendiren Sayın Hocam Prof.Behçet Ünsal'a, eleştiri ve görüşleriyle büyük katkıları bulunan Sayın Hocam Prof.Turgut Övünç'e burada teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca çalışmalarımda yardımlarını esirgemiyen kürsü öğretim üyelerine ve kürsü arkadaşım Uz.Sedat Göksu'ya ve ilk yazımlarında yardımcı olan sekreter Füsun Şendil'e teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul-1980 M.Lütfi Yazıcıoğlu

ÖZET

Tarihin hemen her döneminde güncelliğini kaybetmeyen Boğaziçi'nin tarihi olduğu kadar doğal yapısı ve mimari biçimleri de kendine özgüdür. Bu özgün mekanın yerel sınırları çevresiyle düşünüldüğünde etki alanı bakımından geniş coğrafi sınırları kapsarsa da daha etkin özellikleri içermesiyle kuzeyde Karadeniz ağzında Anadolu ve Rumelifener'leri güney batıda ise Salacak-Tophane arasında kalan ve kıyılarda yamaçlarla biten mekan olarak sınırlandırılabilir.

Bu eşsiz doğa parçasında oluşan çeşitli uygarlıklardan Eski Çağ mimari biçimlenişleri çok sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Boğaziçi, daha çok stratejik önemde bir su yolu ile bunlarla ilgili kıyı yapıları ve yamaç tepelerinde adak yerleri mabetler şeklinde biçimlenmiştir.

Bizans döneminde ise bu sınırlı gelişimi aynen sürerken adak ve mabet yerleri ayazma, manastır ve kiliselere dönüşmüş ya da yenileri kurulmuştur. Bunun yanında önü donanmayla korunan bazı saray yapıları ile küçük balıkçı ve Tarım köyleri şeklinde gelişimi sürdürmüştür. Bizans'ın etkin gücünün zayıflaması ile bu su yolu çeşitli devletlerin kontrolleri altına almak istemesiyle güvenilirliği kaybolmuş ve kısa sürede de terkedilmiş bir görünüm almıştır.

Ancak Osmanlı egemenliğine geçişten sonra burada tam

bir güvenlik sağlanmasıyla yeni bir görünüm kazanmıştır. Böylece bu doğal ortam, yeni bir sosyo ekonomik ve kültürel birikimle şekillenen mimari yapıtlarla armonik bir uyum içerisinde yepyeni bir görünüme kavuşmuştur. Bu oluşuma kişilik getiren ahşap yapılardan günümüze ise malzemenin dayanıksızlığı nedeniyle ancak XVIII ve XIX. yüzyıldan kalma örnekleri gelebilmiştir. Daha eski dönemlerdense çok sınırlı bazı kârgir dini, askeri ve sağlık yapılarından öte pek birşey kalmamıştır.

Böylece ne yazık ki günümüzde bu tahripler daha da hızlanarak binlerce yılın doğal oluşumu ile insanlığın emek ve becerileriyle şekillenip eşsiz görünümü kavuşmuş olan bu mekan sağlıksız, kentleşme ve sanayileşme olgusuyla hızla yok olmaya başlamıştır. Böylece geçmişin gerek dini, gerekse de sivil mimari örneklerin büyük çoğunluğu ortadan kalkmış ve yeni sağlıksız yapılaşmalarla da özgün doğal ortamın biçim ve görünümleri bozulmaya başlamıştır. Bu nedenle tek bina ya da geniş bina grupları hatta yerleşimlere kadar doğal ve kültürel çevrenin de sağlıklı bir bünyeye kavuşturulması gerekir.

Sonuçta da eskinin tarihi belgesel ve kültürel değerlerini günümüz koşullarına uyarlanması ve hızlı değişimle oluşan yeni bina ve yerleşim biçimleri hiç olmazsa kontrol altına alınması, sağlıklı yorumlarla yol gösterici çözümler sağlanması olumlu kamuoyu oluşturulması, en sonunda da tüm bunları kontrol eden kuvvetli örgütsel araştırmacı denetim ve yatırım kurumlarının oluşturulması gibi temel ilkeler etrafında anlaşılıp en az tahriple pratik, bürokratik engellerden arındırılmış uygulanabilir, çözümler gerekir. Aksi taktirde çok geç kalınmış olacaktır.

INHALTSANGABE

Die geschichtliche, natürliche und architektonische Gestaltung von Bosphorus, der seine Aktualität in der Geschichte immerhin nicht verloren hat, ist eigentümlich. Die gebietliche Zone dieses originalen Raums mit seiner Umgebung umfaßt als Einflußgebiet eine weite geographische Grenze. Jedoch aber kann diese weite Zone nordlich am Eingang von Bosphorus mit Anadolu und Rumeli Leuchttürme, südwestlich mit Ufern zwischen Salacak und Tophane noch enger verringern.

Die architektonische Verformung der Uralter auf diesem ohnegleichen Natur ist sehr begrenzt. İn dieser Zeitperiode ist der Bosphorus noch mehr eine strategische Meerenge mit dazugehörigen Bauten an den Ufern, Gelobnisorten und Tempeln.

İn der Byzantiumperiode hat diese begrenzte Entwicklung gedauert. Die gelöbnisorten und Tempeln haben in Quellen, Klostern und Kirchen umgewandelt. Daneben sind noch einige von Flotten geschützte Schlösse, kleine Fischer und Landwirtschaftsdörfer zu benennen. Mit der Schwäche der Macht von Byzantium hat der Bosphorus seine militärische Sicherheit verloren. Verschiedene Staaten versuchten diese Meerenge zu kontrollieren. Deswegen bekam Bosphorus eine verlassene Ansicht.

Erst mit ottomanischer Beherrschung hat Bosphorus eine volle Sicherheit bekommen. Und so hat in diesem natürlichen Raum mit eine neue sozial-ökonomische und kulturelle Bewegung, neue architektonische und harmonische Ansicht aufgetaucht. Der größte Charakter dieser Auftauchung war der Holzbau. Wegen der Widerstandslosigkeit von Holz sind Beispiele erst von 18. und 19. J.h. bis heute geblieben. Noch altere Beispiele ausser einigen religiösen und militärischen Steinbauten sind heute fast nicht zu finden.

So, heutzutage hat diese Vernichtung leider noch Schwung genommen. Dieser Raum, die in tausende Jahren mit der Mühe und Fahigkeit der Menschen seine unerreichbare Pracht bekommen hat, läuft jetzt wegen ungesundes Urbanismus und ungesunder İndustrializierung zu seiner traurigen Ende. Während dieser Lauf sterben größte Zahl der religiösen und nichtreligiösen Architekturbauten der Vergangenheit. Die Gestaltung und Ansichte dieses natürlichen Gebietes werden von neuen und ungesunden Bebauung verdorben sein. Deswegen soll entweder für die einzelne Bauten und Baugruppen auch für Siedlungen eine neue natürliche und kulturelle Umgebung mit gesundem Struktur hervorgerufen werden.

Als Endschluß soll gesagt werden, daß man die geschichtliche, urkündliche und kulturelle Werte der Vergangenheit in unserer Zeit adaptieren, die neuen Bebauungen und Siedlungen wenigstens kontrollieren, mit gesunde Auslegungen wegweisende Analyse angeben, dafür eine positive öffentliche Meinung entstehen lassen, und für alldiesen eine Forschungs -Kontrollierungs- und Finanzierungsmechanismus gründen muß. Auf diesen Gedankenweg soll jeder einverstanden sein. Sonst wird Alles zu spat sein.

I. BOĞAZİÇİ'NİN FİZİKİ TANIMI

1.1. COĞRAFİ DURUMU

Türkiye'nin Marmara bölgesinde bulunan Boğaziçi, Kocaeli ve Çatalca yarımadalarının ayrım yerinde oluşmuş bir su yoludur. Bu su yolu iki kıta ve iki deniz arasında bulunması nedeniyle Asya-Avrupa karayolu ile Karadeniz-Marmara, Ege dolayısıyla Akdeniz arasındaki denizyolu bağlantılarının sağlandığı kavşak noktası olmasıyla Doğu-Batı-Güney kültür ve ekonomik varlıklarının düğümlendiği bir ortamda bulunmaktadır. Bu özelliği onun tarih boyunca diğer bölgelerden farklı bir gelişme göstermesine neden olmuştur.

1.2. BOĞAZİÇİ'NİN YEREL SINIRLARI

Boğaziçi ve çevresinin sınırlandırılmasında çeşitli metodlar öne sürülüp araştırmanın amacına, görüş açısına ve ölçeğine göre değişebilir pek çok sınırlandırma getirilebilir. Örneğin belli özellikleriyle diğer alanlardan farklılaşmış bir mekan birimi olarak konumu, nüfusu, iklimi, ekonomik faaliyetleri, yapı ve morfolojik kriterleri de gözönüne alarak geniş anlamlı bir sınırlandırmada; Boğaziçi'nin Kuzey ucunda Karadeniz ağzından başlıyarak onun iki yanından güneye doğru genişleyerek uzanan ve tabanı Tuzla-Küçükçekmece arasındaki doğru ile sınırlanan üçgen içerisindeki bölge mekanın kullanımı ve organik bütünlüğü ile çevresinden ayrıldığı görülür (Resim 1).

Bu genel mekan içerisinde Boğaziçi, kendine özgü kültür ve doğa yapısına sahip olması yanında, konunun daha özgün bir araştırmaya yönelik bulunması da daha kısıtlı sınırlandırmaya gidilmesi gerektirmektedir. Bunun için Kuzeydoğuda Karadeniz ağzındaki Rumeli ve Anadolu fenerlerinin bu-

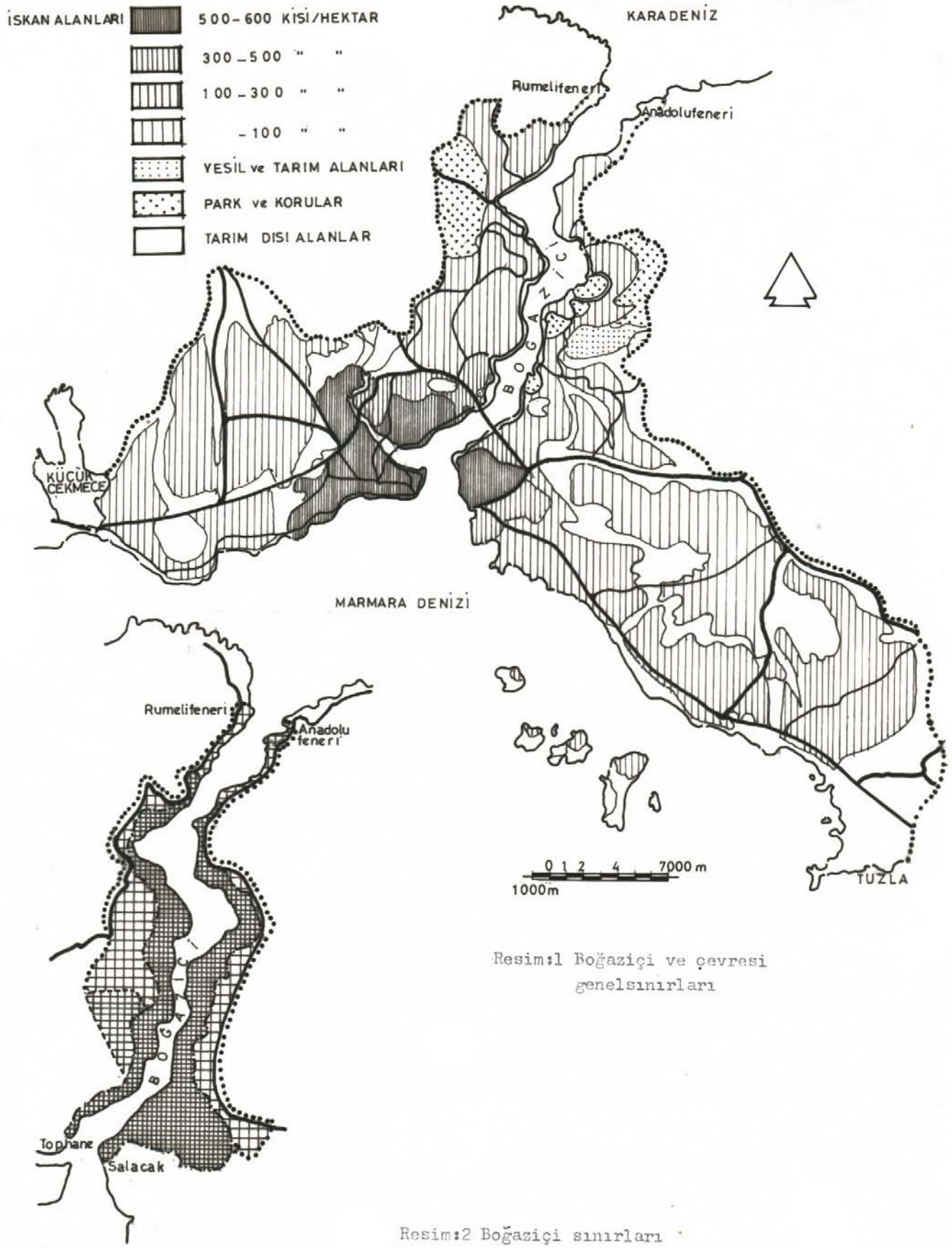

Resim:1 Boğaziçi ve çevresi genelsınırları

Resim:2 Boğaziçi sınırları

lunduğu yerden güneybatıda Salacak-Tophane arasında kalan ve sahili yamaçlarla kuşatan 100 ile 3.000 metre arasında değişen kıyı şeridi olarak sınırlandırılabilir (Resim 2).

Vadi içerisinde akan bir nehiri andıran Boğaziçi Marmara'dan Karadeniz'e doğru bazı kıvrımlar çizerek uzanır. Güneybatıda Salacak-Tophane'den başlıyan Boğaziçi Kuruçeşme - Çengelköyü'ne kadar güneybatı-kuzeydoğu, buradan Paşabahçe - Yeniköy'e kadar güney-kuzey, Büyükdere-Umuryeri'ne kadar tekrar bir dönüşle güneydoğu-kuzeybatı, buradan da tekrar ters bir dik dönüşle başladığı yöndeki gibi güneybatı-kuzeydoğu yönüne dönerek Karadeniz'e ulaşır (Resim 3).

1.3. BOĞAZİÇİ'NİN TOPOGRAFYASI

1.3.1. Boğaziçi'nin Kıyı Topografyası

Rüzgardan korunmuş yamaçlarda, koylarda, akarsu vadilerinde ve içerisine ufak teknelerin girebildiği vadi diplerinde kurulmuş olan eski devir yerleşmelerinin topografik özelliklerini içeren hiçbir doğa parçası günümüze kalmamıştır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi tabiat şartlarıdır ki daha çok vadi tabanlarını oluşturan akarsular ile Boğaziçi'nin kendi akıntısının neden olduğu taşınım ve birikimler, ikincisi ise, burada yaşıyan halkın bilhassa son zamanlarda kapasite üstü iskâna zorlanması ile neden olduğu tahriplerin sonucunda birçok tepeler, burunlar biçim değiştirmiş, ölçeğini kaybetmiş ve kıyı girintileri ortadan kalkmıştır.

Yine de genel çizgileriyle günümüz Boğaziçi'sinin topografik durumu kendine özgü özelliklere sahiptir. Bu özelliklerin başında iki sahilin birbirine oldukça paralel durumda olması ve her çıkıntının karşısında bir girinti oluşarak periyotlu bir şekilde Üsküdar çıkıntısı Dolmabahçe girintisine, Ortaköy-Defterdarburnu-Çengelköy-Kandilli burnu - Paşabahçe koyuna, Büyükdere koyu Umuryeri-Sütlüce burnuna

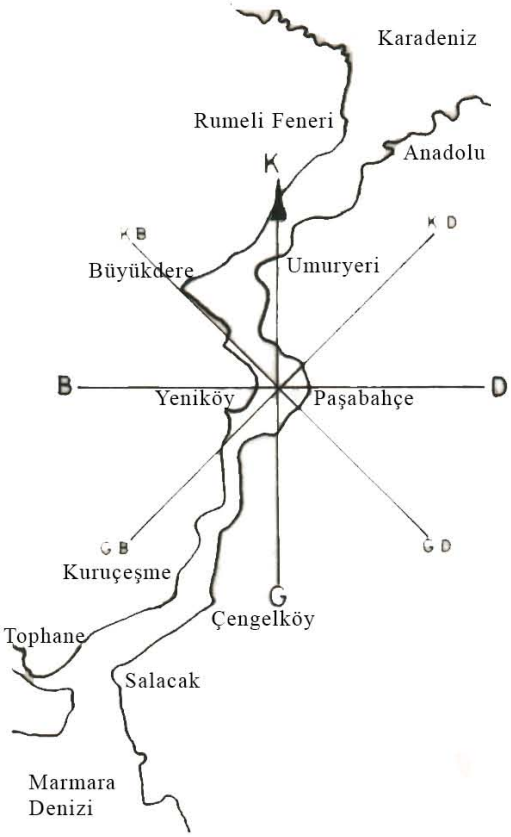

Resim:3 Boğaziçi'nin Konumu

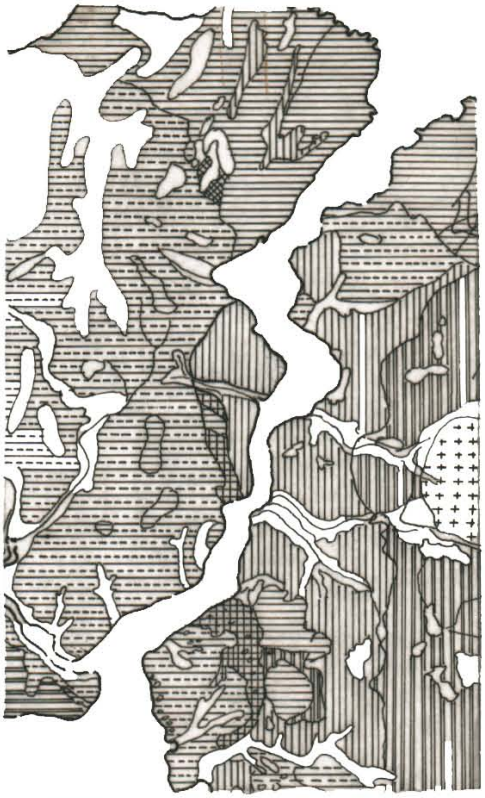

Alüvyon-Ziraat alanı

ÜST DEVON-Şist,grovak-Yeşil alan

ORTA DEVON-Yumrulu kalker,Silisli şist-inşaat malzemesi

ALT DEVON Kalker şist,grovak inşaat malzemesi Yeşil alan

NEOJEN-Kum,marn,gre,kalker Ziraat ve Yeşil alan

GODLANDİEN ORTAVİZİEN Yeşil alan

PALAZOİK Kum,gre,kalker ,skan alanı

PALEZOİK MAGMETİK İnşaat malzemesi Ziraat ve İskan alanı

Resim:5 Boğaziçi'nin jeolojik yapısı

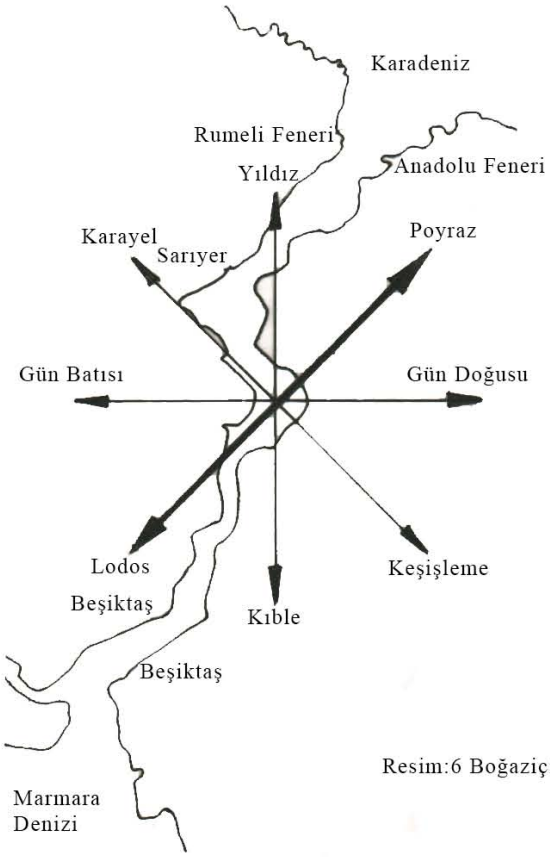

Resim:6 Boğaziçi rüzgarları ve yönleri

karşı gelerek devam etmesidir.

Karadeniz'e yaklaşıldığında paralellik bozulur ve iki fener arası 3.600 metreyi bulur. Buradan geri dönülüp Yenimahalle-Sütlüce arasına gelindiğinde daralarak 925 metreyi bulur. Bundan sonraki Büyükdere-Paşabahçe arasında ise genişlik yeniden artarak Büyükdere-Umuryeri arası 3.550 metredir. Bundan sonra yeniden darlaşmaya başlıyarak Yeniköy-Çubuklu arasında 1.480 metredir ve Boğazın en dar yeri olan Rumelihisarı ile Anadoluhisarı arası 698 metreye iner. Kandilli burnu ile Bebek arası 720 metreye ve Boğaziçi tekrar genişleyerek Defterdar burnu ile Beylerbeyi arası 980 metre, Şemsipaşa-Salıpazarı arası 1.675 metre, Sarayburnu-Şemsipaşa arası 1.780 metreyi bulur (Resim 4).

Boğaziçi kıyı topografyasının diğer önemli bir özelliği de kıyı şeridinin oldukça dik ve 150-200 metre yüksekliğinde üzeri platolarla biten yeşil bitki örtüsüyle ve yer yer vadi ağızlarıyla kesintiye uğramış yamaçlardan oluşmuştur.

Boğaziçi yerleşme alanlarına gelince:

1- Kıyı boyunca uzanan dar bir kıyı şeridinde sıra halinde dizilmiş su boyu yalı alanları,

2- Bu kıyı boyunun arkasında inşaata elverişli taraslardaki konut alanları,

3- Kıyıya doğru uzantılar oluşturduğu Boğaziçi panoramasının karakterini veren burun, koy ve vadi tabanlarında Boğaziçi köy ya da kasaba ölçeğindeki az ya da çok yoğun yerlerinin çekirdeğini teşkil eden alanlardır.

1.3.2. Su Altı Topografyası

Eski ve gömük bir akarsu vadisi olan İstanbul Boğazı'-

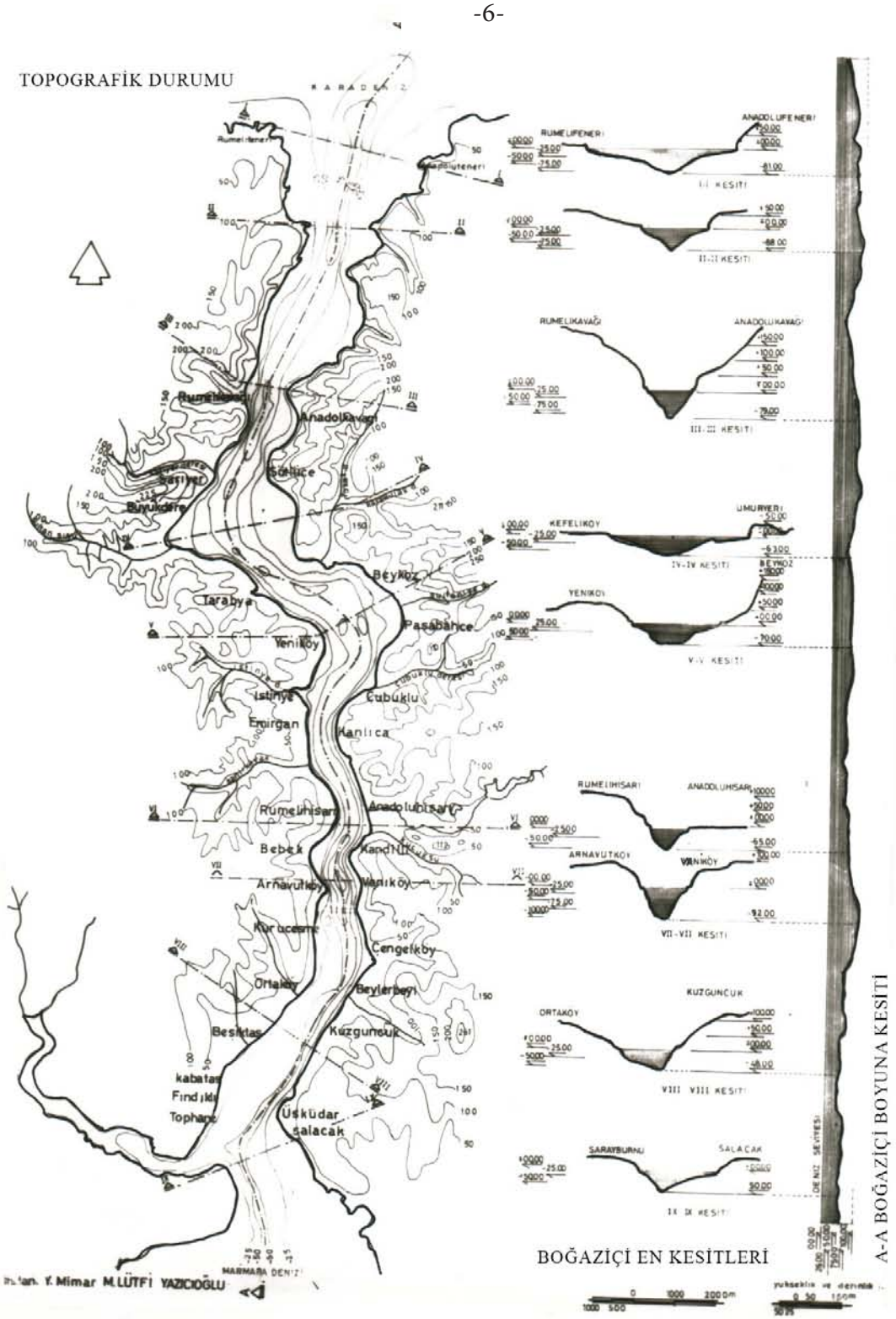

Resim:4 Boğaziçi topoğrafyası en ve boy kesitleri

nın sondaj ve sismik metotlarla yapılan araştırmalarından su altının dolgu taraçaları ve birikinti maddeleri (kum, çakıl) ile kaplı ve oldukça engebeli bir durumda olduğu anlaşılmıştır(1). Bu araştırmaları daha iyi açıklayabilmek için iki yöndeki kesitleri şu görünümdedir.

a) Boğaziçinin enine kesiti: Boğaziçi'nin tüm enine kesitlerinde görülen ve bazan bir kıyıya bazan diğer kıyıya yaklaşan bir orta oluk vardır (Resim 4-a). Bu oluğun iki yanı değişik eğimler gösterir. Örneğin; Rumeli tarafında Sarayburnu'nda % 10'la başlıyan ve yer yer % 30 değerlere varan bu eğim Anadolu yakasında % 5'den başlayıp Kuzey'e doğru çıkıldıkça artar ve boğazın en dar yerinde her iki tarafın eğimi en yüksek değere ulaşarak(2) Sarayburnu-Selimiye arasındaki 50 metre derinlik (Resim 4-IX-IX) Bebek-Kandilli arasında 90 metreyi(Resim 4-VII-VII) bulmasına karşılık boğaz genişliği hemen hemen 1/3 kadardır.

b) Boğaziçi'nin boyuna kesitinde ise birçok çukurluklar ve engebeler olmasına karşın Marmara'dan Karadeniz'e doğru inen çok hafif bir eğimi vardır. Bu eğim dışında genel görünümü iki ucunda 50 metre derinliğinde birer eşik vardır (Resim 4-A-A).

1.4. BOĞAZİÇİ'NİN SU DEVİNİMİ VE DENGESİ

Karadeniz'in su dengesi İstanbul Boğazında oluşan iki yönlü akıntılarla sağlanmaktadır:

a) Yüz akıntısı: Karadeniz'e dökülen akarsuların çok ve buharlaşmanın az oluşundan dolayı burada su birikimi ol-

---

(1) Besim Darkot, Boğaziçi İslâm Ansiklopedisi, Cüz.19, 1971, s.666-671.

(2) Çiğdem Aysu, "Boğaziçi ve Çevresinin Doğal Yapısı" İstanbul Boğaziçi ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, 1975, s.49-67.

maktadır. Tuzluluğu ve yoğunluğu az olan bu su birikimi, üst akıntısı ile Marmara'ya akıtılmaktadır. Bu üst akıntı bir kanal şeklinde olmayıp daha ziyade bir yüz akıntısı şeklinde olması ile Boğaziçi'nin her yerinde tam ortasından geçmemektedir(3). Örneğin; Karadeniz girişinde ortadan geçen bu akıntı, Serviburnu önünden geçip Rumeli yakasında Yeniköy burnuna yaklaştıktan sonra Kanlıca burnu önünde Boğaz'ın dar kısmına girerek Rumelihisar'ı önünde Şeytan akıntısını meydana getirerek karşıya Kandilli burnuna ve sonra tekrar Arnavutköy'ün kuzeyinden Akıntıburnu yakınlarından geçerek Vaniköy önünde Maskara akıntısını da oluşturduktan sonra Beylerbeyi-Üsküdar-Şemsipaşa arasında Anadolu kıyısına yaklaşır, Kız Kulesi açıklarında akıntı hafifleyerek birkaç koldan Marmara'ya kavuşur.

Bu akıntı normal hava şartlarında olmakta ve kuzey rüzgarları estiği zaman daha da hızlanmasına karşılık koylarda aksi yönde anaforlar oluşmaktadır. Diğer yandan sert güney rüzgarları estiği zaman bu akıntı düzeni tamamen tersine dönerek Orkoz akıntısı diye adlandırılan akıntılara dönüşmektedir.

b) Dip akıntısı: Bu akıntı yüz akıntısının her yönüyle aksine oluşur. Marmara'nın derin kısımlarını dolduran tuzlu ve yoğunluğu fazla olan sular, hidrostatik basınç farklılığından dolayı dip boğaz oluğunda aktığı için kanal adını alır. Bu akıntı sert kuzey rüzgarları estiğinde Karadeniz suları tüm Boğazı kapladığından tamamen durur(4).

1.5. JEOLOJİK OLUŞUMU

Tarihte İstanbul boğazı oluşumu hakkında bir takım

---

(3) Nilüfer Akat, Boğaziçi'nin Turistik Etüdü, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1963, s.82.

(4) Besim Dorkot, "Boğaziçi", İslam Ansiklopedisi, Cüz 19, 1971, s.666-71.

varsayımlar öne sürülmüş olmasına karşın günümüzde deneysel ve gözlemsel verilere dayalı bir açıklama şu şekilde yapılmaktadır.

Yer kabuğu: Miosen (3. zaman) devri sonunda Macaristan'dan Aral gölüne kadar uzanan yerde Sormat denizi yer alırdı. Boğazlar, Marmara ve adalar denizinin bulunduğu yer karalarla kaplıydı. İklimse sıcak ve nemli olup bitki örtüsü yeşil ve verimli idi(5).

Pliosen devri başında (3. zaman sonu) Sormat denizinin çekilmeye başlamasıyla beliren karalar zamanla erezyona uğramış, yükseklikler kaybolmuş ve kuvarsit oluşumlu yerler sırt ve tepeler halinde kalmıştır. Akarsular da bu aşınım ve birikime yardımcı olmuş ve Boğaziçi vadisi de böylece bir hayli genişlemiştir.

Bu devrin ortasında ise bu bölgenin kuzey tarafı yükselerek güneye doğru eğimli bir arazi durumuna girmiş, akarsuların hızının kuvvetlenmesiyle aşınım daha da artmış ve eski yataklar yamaçlarda teraslar halinde kalmıştır.

4. zamanda Trakya-Kocaeli peneplerinin güney kısmının çökmesiyle, peneplerin akarsu vadileri ve bütün çukurlar sular altında kalarak Boğaziçi oluşmuştur(6).

---

(5) Hande Suer, İstanbul'da Bölge Planlamasına Yardımcı Bir Araştırma, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1963, s.1-2.

(6) Sırrı Erdinç, "Doğal Ortam ve Sonuçları", İstanbul Boğazı ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, İstanbul, 1975, s.27-48; H.N.Pamir, İstanbul Boğazının Teşekkülü Meselesi; Hande Suer, İstanbul'da Bölge Planlamasına Yardımcı Bir Araştırma, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 1963, s.76.

1.6. JEOLOJİK YAPISI

Boğaziçi'nin arazi yapısı alt, orta, üst devonienden oluşmuştur. Çeşitli yapı farklılıkları gösteren bu alanların bulundukları yerler, özellikleri, yapıları ve kullanılma olanakları şöyledir:

DEVİR	KAT	GENEL YAPISI	BULUNDUĞU YER	İŞLETİLEN OCAK	KULLANILDIĞI YER
PALEOZOİK	Üst Devoinen	Fosilsis killi şist gre ve grokavlar	Boğaziçi'nin Rumeli yakasının büyük kısmı ile Anadolu yakasında Üsküdar ve civarı.	Killi şist ve greylerden oluşmuş olduğundan işletilmezler.	Bir işe yaramaz. ancak yoğun olanları moloz taş olarak kuru duvar örümünde.
	Orta Devoinen	Konglomeramsı yumrulu kalker ve Silisli şistler	Boğaziçi'nin Rumeli yakasında; Kuruçesmeden kuzeye doğru Rumeli sırtlarının bazı yerleriyle Beylerbeyi civarı	Yumrulu kalkerler İstinye, Sütlüce, Beykoz, Kanlıca.	İnşaatlarda kullanılır. Yalıların büyük rıhtım taşları Arnavut kaldırımı v.s.
	Alt Devoinen	Gre killi şist grokav. ve bol fosilli mavi renkli kolsit damarlı.	Boğaziçi'nin Rumeli yakasında İstinye ve Tarabya Anadolu yakasında Beykoz Çubuklu ve Kandilli.		İnşaat malzemesi mavi kalkerden asfalt mıcırı
MEZOZOİK	Üst Kretase	Senoinien katına ait kalkerler beyaz sarımtrak penbe renkli olup yoğunluğu fazladır.	Sarıyer ve Kilyos civarı.	Sarıyer taşı Zekeriya köyü civarı.	Bir çok inşaatda yapı taşı olarak kullanıldığı gibi kaplama taşı olarakta kullanılabilir.

1.7. BOĞAZİÇİ'NİN KLİMATİK YAPISI

İklimi oluşturan değişkenler rüzgâr, ısı ve yağıştır. Bu değişkenler günümüz şehirleşmesinde geçmişle bazı farklılıklar göstermekte ve ekolojik dengeye tesir etmektedir. Örneğin artan nüfusla genişleyen kentler dış çevresiyle 2-3°C artan ısı farklılığı göstermekte ve yapılan yüksek binalarla da rüzgar yönlerinde bazı sapmalar olmaktadır. Bu küçük farklılaşmalar yanında Boğaziçi'nin genel iklim yapısı da bazı farklılıklara sahip olup Akdeniz ile Orta Avrupa iklimleri arasında yer almakta ve kuzey kısmı Batı Karadeniz'in, güney

kısmı ise Akdeniz iklimini anımsatmaktadır(7).

1.7.1. Rüzgâr

İstanbul Boğazı morfolojik ünite olarak rüzgârları yönelten bir oluk görevini görür ve rüzgarsız geçen gün sayısı çok azdır. Bu rüzgarlar boğaz oluğuna uygun olarak kuzey kuzeydoğudan veya güney, güneybatıdan eser. Yaz aylarında devamlı hakim rüzgar kuzeydoğudandır. Ocak ayında ikinci bir hakim rüzgâr güneyden eserse de kuzey rüzgarları daha hakim durumdadır. Bu kuzey rüzgârlarının daha etkili tesir sahaları kuzeye bakan yamaçlardadır(8).

Boğaziçi'ndeki fırtınalara gelince yazın az ve kuzey yönden gelirse de kışın değişken ve oldukça fazla olup poyraz ve lodos fırtınaları etkilidir(9) (Resim 5).

1.7.2. Isı

Bu bölgenin ısısı da duragan olmayıp mevsimlik büyük değişiklikler olması yanında günün belirli saatlerinde bile oldukça değişik 20-25°C'lik farklar oluşmaktadır. Maksimum fark (+37°.7' ile -5°.8') 43°.5' dir. En sıcak günler genellikle yazın, ilkbahar ve sonbaharda ılık, kışın ise sert ve soğuk geçer(10). Bunun yanında bölgenin çeşitli kesimleri arasında da farklılıklar görülür ve vadi tabanları ile tepeler arasında oldukça ısı farklılıkları vardır.

---

(7) Nilüfer Akat, Boğaziçi'nin Turistik Etüdü, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1963, s.76.

(8) Çiğdem Aksu, "Boğaziçi ve Çevresinin Doğal Yapısı", İstanbul Boğazı ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, Çevre Koruma ve Yeşillendirme Derneği Yayını, İstanbul 1975, s.49-67.

(9) 1973, İstanbul Yıllığı.

(10) Nilüfer Akat, Boğaziçi'nin Turistik Etüdü, 1975, s.76.

1.7.3. Yağışlar

Yağışlar iklime paralel olarak oluşur ve mevsimler arasında oldukça farklılıklar vardır. En çok yağış Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat aylarında (yağışlı gün sayısı son 60 yıllık sürede 25 ile 43 gün) meydana gelir. Eylül, ekim, mart, nisan, mayıs aylarında orta yağışlıdır (yağışlı gün sayısı son 60 yıllık sürede 15-25 gün) ve Haziran, temmuz, ağustos aylarında ise en az yağış (yağışlı gün sayısı son 60 yıllık sürede 2-15 gün) olmaktadır(11). Bunun yanında ilkbaharda yağışların oldukça düzenli olmasına karşın en az su bırakmakta ve yağışlı bir gündeki yağış miktarı en az olduğu mevsim de ilkbahar olmaktadır.

Boğaziçi'ndeki bu mevsimlik değişiklikler yanında bölgeler arasında da farklılıklar olmakta ve kuzeye doğru çıkıldıkça yağış miktarı artmakta güneye doğru inildikçe azalmaktadır. Bunun yanında hakim rüzgarların kuzeye doğru esmesinden ve soğuk aylarda da güneş ışınlarının az ve kısa süreli gelmesinden dolayı kuzeye bakan yamaçlar diğer yerlerden daha nemli ve soğuk olduğundan daha fazla yağış alır.

---

(11) Tuncer Kodamanoğlu, "Boğaziçi'nde Yaz Aylarında Oluşan Sağanak ve Gökgürültülü Sağanak Yağışlı Günler", İstanbul Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi Dergisi, Sayı 5, 1979, s.149-159.

2. BOĞAZİÇİ YAPI VE YERLEŞİMLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Boğaziçi yapılaşmaları genelde

1- Eski çağda Boğaziçi
2- Bizans'da Boğaziçi
3- Türk Boğaziçi

olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir.

2.1. ESKİ ÇAĞ BOĞAZİÇİ YAPI VE YERLEŞİMLERİ

Boğaziçi'nde ilk uygarlıkların ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Buna karşılık Boğaziçi'nin çok yakınındaki Kadıköy'ün Kurbağalıdere vadisinde yapılan kazılarda neolotik devire ilişkin yontma taş aletleri ve cam parçalarının bulunması bu bölgedeki ilk yaşam izlerinin M.Ö. 2500 yıllarına kadar uzadığını göstermektedir(12). Buna karşılık Sarayburnu'nda tren yolu yapımındaki kazılarda bazı arkeolojik buluntulara da rastlanmıştır(13). Daha sonraları 1921-1923 yılları arasında Fransızların bu bölgede yaptıkları arkeolojik kazılarda Lygos'la ilgili olabileceği söylenen kiklop duvarlar da bulunmuştur(14). Böylece Boğaziçi ve çevresindeki yaşamın tarih öncesi devirlere kadar uzadığı söylenebilir. Ancak bu eski devirler hakkındaki bilgiler son derece kısıtlıdır. Öyle ki Boğaziçi'nde yaşadıkları bilinen en eski halk topluluğu Thraklardan bile günümüze arkeolojik buluntular gelmemiştir.

Fenikeliler ise Karadeniz'deki koloniler ile ilişkilerini Boğaziçi'nden sağladıkları için burada gerekli önlemler

---

(12) Bosborus, Türk Ansiklopedisi, Cilt VII, Fasikül 54, 1971 s.366.

(13) Bosborus, Türk Ansiklopedisi, Cilt VII, Fasikül 54, 1971 s.367.

(14) Plinius Arriones, Periplus Evkseinu Puntu Karadenizi gemi ile dolaşma.

almakta gecikmediler. M.Ö. 1500 yıllarında Kadıköy'ün Moda burnunda büyük bir koloni kurdular.

Grekler ise Boğaziçi'ne yerleşmeden önce burasının stratejik nitelikte Karadeniz'e açılan bir su yolu olduğunu bilmelerine karşın ancak M.Ö. VII yüzyılda burada bazı koloni kurmaya başladılar. Örneğin, Megaralı göçmenler M.Ö. 685'de Arkhios başkanlığında Kadıköy'e gelip yerleşmişler ve Üsküdar'da kuvvetli bir liman oluşturmuşlardır.

Denebilir ki; böyle bir doğal geçit yolunun tarih boyunca politik ve jeolojik öneminin büyük olması nedeniyle bu bölgede yerleşimden çok, egemenlik kurma elde tutma amacına yönelikti. Uzun tarih süreci içerisinde de birçok uygarlıkların peşpeşe ve üst üste gelmesi topografik durumunun devinimliliği ve bugüne kadar esaslı arkeolojik araştırmaların yapılamamış olması bu bölgedeki ilk yerleşim ve yapı biçimleri hakkında bilgiler günümüzde son derece kısıtlıdır(15).

Ancak Herodotes, Strabon(16) polybios, ihtiyar Plinius Arrianos(17) Philostratos, Miletoslu Hesyhhios, Prokopios gibi yazarlar Boğaziçi yerleşmeleri hakkında bilgi vermekte ise de topografik özellikleri içeren asıl önemli kaynak Dionysios Byzantios'un M.S. 196'da yazdığı Anaplus Bospuro adlı kitapçığıdır(18). Bazı araştırmacılara göre bu eserin çok eski de-

(16) Topografik durumdaki değişiklikler, örneğin: Dolmabahçe'nin bir koy olması, sonradan doldurulması, Beşiktaş'ın Ihlamur deresinin bulunduğu alanın ta içlere kadar uzaması vb.

(16) Sadri Aran, "İstanbul Boğazı'nın Peyzaj Özellikleri, Planlama ve Koruma Tedbirleri "İstanbul Boğazı ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, Derleyen: Besalet Pamay, İstanbul, 1975, s.238.

(17) Prokopios, Gizli Tarih, Çeviren: Orhan Duru, Milliyet yayınları Tarih dizisi, No 28, İstanbul, 1973.

(18) Dionysios Byzantros, Anaplus Bospuru, (Boğaziçi'ne açılma), bu kitabın aslının tam metninin nerede olduğu bilinememektedir. Latince tercümesi vardır. Fransız tabiat

nizcilik kılavuzunun bir kopyası olduğunu söylemeleri de değerini daha eski devirler hakkında bilgi vermesi açısından bir kat daha arttırmaktadır. Bu kitabın günümüze ancak eksik bir nüshası kalmıştır(19). Carol Wescher tarafından latince tercümesiyle birlikte yayınlanmış(20) ve sonra da Rudolf Güngerich tarafından yenilenmiştir(21).

Yine de bu yazarların topografik durumunu betimlemeleri ve eski birçok binalar hakkında bazı açıklamalarda bulunmaları yanında bu yapılar biçimleniş ve oluşumu hakkında yeterli bilgi edinilememekte, ancak yerleri ve isimleri kabaca belirmesine yardımcı olmaktadırlar.

Ancak bilinen Bizans öncesi Boğaziçi görünümü toplu yerleşmeler şeklinde olmayıp su yoluyla ilişkili tek yapı ya da küçük yapı grupları şeklindedir. Bunlar halkın oturduğu yapılar olmayıp mabetler, adak yerleri, küçük barınak, balıkçı iskeleleri ve ikmal yerleri ile Boğaz ağızlarında gümrük binaları şeklindedir. Örneğin bugünkü Tophane'de bir Apollon mabeti, Beşiktaş'ta Apollon korusu, Çırağan'da Rodoslu gemicilerin sığınak limanı, Ortaköy deresinde tarımla uğraşan bir küçük topluluk, Kuruçeşme'de Mete Theon kült yeri, Arnavutköy'de iki adak yeri, Bebek koyunda küçük balıkçı topluluğu ve iskelesi, Rumelihisarı'nda bir Hermes tapınağı, İstinye'de bir sığınak limanı, Büyükdere'de Hermes tapınağı, Rumeli Ka-

---

(..) bilgini Petrus Gillius bu tercümeden 1561'de basılan Boğaziçi isimli kitabında geniş ölçüde yer vermiştir.

(19) Bu eksik nüsha 1841 Aynaros'daki Vatapadi manastırı kütüphanesinde bulunmuş ve bulunan bu nüshanın bir sayfası Londra'da, diğer iki nüshası ise Paris'tedir.

(20) Color Wascher, Dionysii Byzantii De Bospari Na İgatione quae supersund una cum supplementis in geogrophas. Geographos graecos minores aleisque ieusdem ergumenti fragmentis, Paris, 1874.

(21) Dionysii Bzantii, Anaplus Bospuru, Çev.: Rudolf Gungerich, Berlin, 1958.

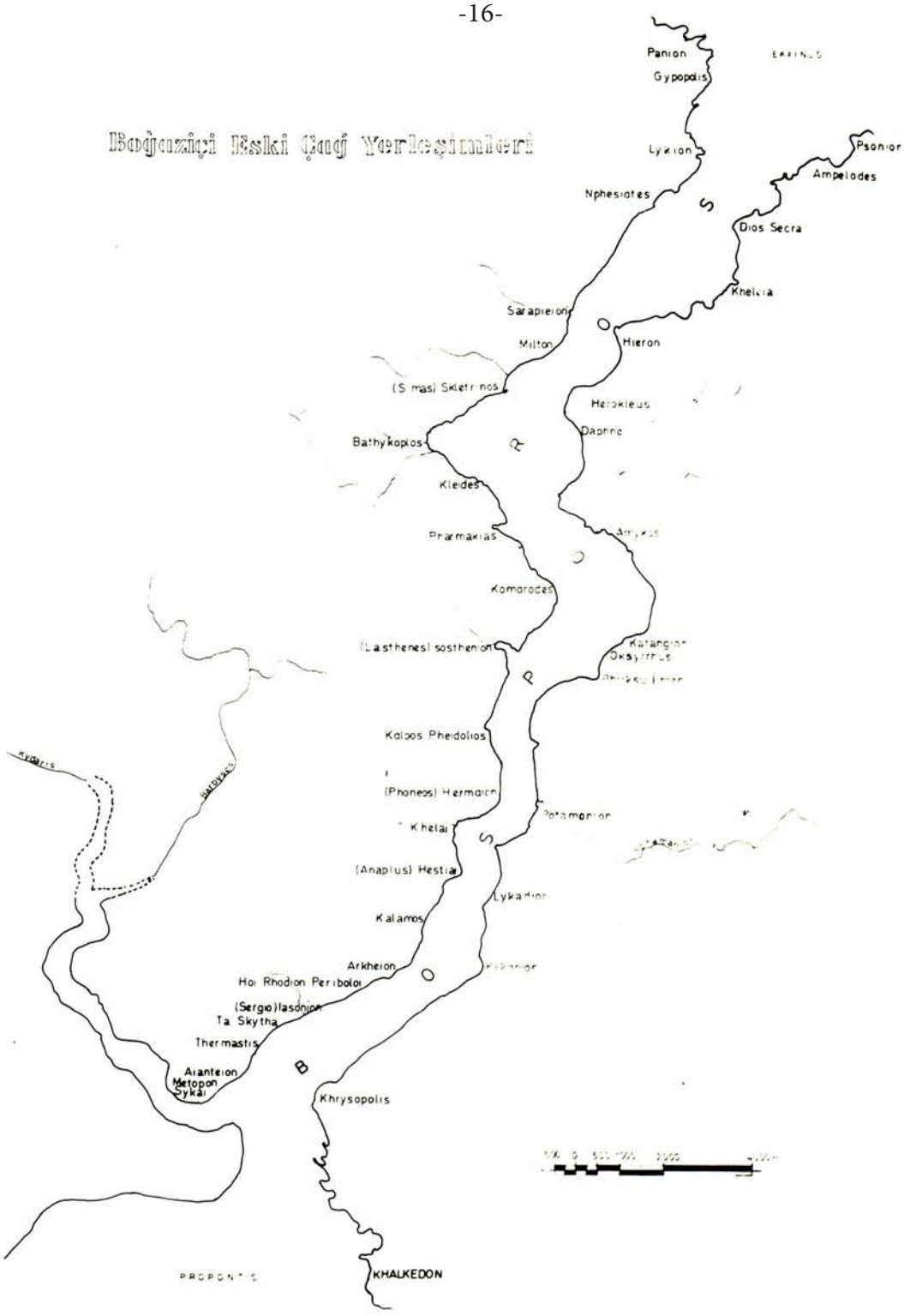

Resim:7 Eski çağ Boğaziçi yerleşimleri

vağı'nda Sarapis tapınağı ve daha ileride ise birkaç adak yeri ve gümrük yapıları, Anadolu Kavağı'nda Hieron ve Zeus tapınağı, İncirköy'de Bakhus mabedi, Üsküdar'da ise kale ile çevrilmiş ve Alcibiade'nin M.Ö. 410'da gümrük olmak amacıyla kurduğu bir liman ve yerleşimden oluşan eski çağ Boğaziçi'nin küçük bilinen yerleşimlerin en belli başlılarıdır(22) (Resim 7). Sonuçta; Eski çağ Boğaziçi yapı ve yerleşimlerini şu dört grupta toplayabiliriz:

I) Bir iç deniz olan Karadeniz'in dışa açılımı ancak su yoluyla olmuştur. Ticaret ve gemicilikle uğraşan eski Yunanlılarla Fenikelilerin Karadeniz'deki kolonileriyle ilişkilerini sürdürmek için bu su yoluna egemen olmaları Karadeniz'in zor ve korkulu bir deniz olması ve bu denize açılmadan önce bu su yolunda hazırlık yapmaları zorunluluğu ve gereğini duymuşlardır. Bu nedenle:

a) Normal geliş gidişlerde gereksinimlerin karşılanarak amacıyla ikmal yerleri, su başı yapıları,

b) Fırtınalı havalarda sığınak limanları ve iskeleleri,

c) Denizlerde felaketlerden korunulması ve uygun rüzgârın oluşması için tanrılara adak yerleri ve tapınakları(23).

II) Bu su yolunda egemenlik kurmak ve geçiş hakkını elde tutmak amacıyla bugünkü Üsküdar ve Kavaklar'da kaleler, karakollar ve gümrük yapıları;

III) Balıkçılıkla uğraşan Bebek-Kanlıca gibi köylerde balıkçı iskele ve limanları ile küçük balıkçı topluluklarının

---

(22) Bu yapılar hakkında geniş bilgi "Bosporus" Türk Ansiklopedisi, Cilt IV, s.366-73. M.Tayyıp Gökbilgin "Boğaziçi" İslâm Ansiklopedisi, Cüz 19, s.6770 ve Semavi Eyice, Bizans Devrinde Boğaziçi, s.6, 32.

(23) Bu ikmal ve sığınak yerleri doğal olarak deniz kenarında olması yanında adak ve mabet yerleri tepe üzerlerine kurulmuştu.

oturdukları yapılar,

IV) Denizle ilişkisi olmayan Ortaköy-Büyükdere gibi verimli vadi tabanında tarımla uğraşan içe dönük küçük toplulukların tek katlı basit çiftçi evleri olarak ayırabiliriz.

2.2. BİZANS'DA BOĞAZİÇİ YAPI VE YERLEŞİMLERİ

Bizans devri Boğaziçi'nin gelişimi daha çok Bizans'ın siyasi egemenliği ile orantılı olmuş ve ilk defa bu dönemde tek bir devlet egemenliği kurulabilmiştir. İşte önce Bizans kuruluş ve gelişiminden başlarsak ilk defa Megaralı göçmenler Khalkedon'u kurduktan 27 yıl sonra M.Ö. 658'de bugünkü Topkapı'nın bulunduğu yere başkanları Viziz ile gelerek bir şehir devleti kurup etrafını surlarla çevirmişler ve (Resim 8) başkanları Vizoz'un adından dolayı (vizos şehri) anlamına gelen Vizantion ya da Bizantion adını vermişlerdir. Böylece kurulan bu şehire daha sonraları Argosluların da gelip yerleşmeleri üzerine şehrin nüfusu daha da artmış oldu. Buna karşılık şehrin deniz kenarında ve yol kavşaklarında bulunması yanında topraklarının da verimli olması kısa zamanda ticaret, balıkçılık ve tarımın gelişmesi ile kuvvetlenmiş ve çevresi ile birlikte tüm Boğaziçi'nde etkili olmaya başlamıştır.

M.Ö. II. yüzyılda Roma İmparatoru Septimus Seviris (M. Ö. 211-193) ile general Niger arasındaki çarpışmada Bizans'ın Niger tarafını tutması üzerine imparator öç almak istemiş ve şehri üç yıl süren kuşatmadan sonra M.Ö. 196'da ele geçirip surlarını yıktırmış ve halka büyük işkenceler yapmıştır. Ancak Antonios Bassianus zamanında bu sert durum değişmiş ve şehrin surları da daha geniş olarak yeniden yapılmıştır. M.S. 306'da ise Roma imparatoru olan Konstantin, rakibi Likinius'un Bizans'a sığınıp Üsküdar'a kaçması üzerine buraya hücum etmiş ve Üsküdar ile birlikte Bizantionu Roma egemenliğine katmıştır. Bununla da kalmamış ve M.S. 330 yılında Roma İmpa-

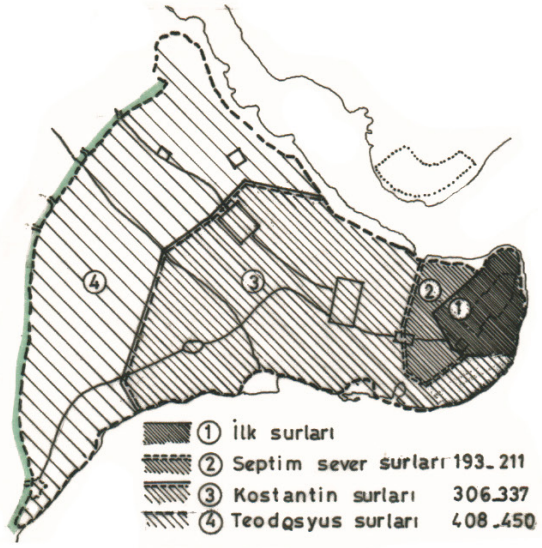

Resim:8 İStanbul yarımadasının yerlerişimi ve gelişimde surların oluşumu

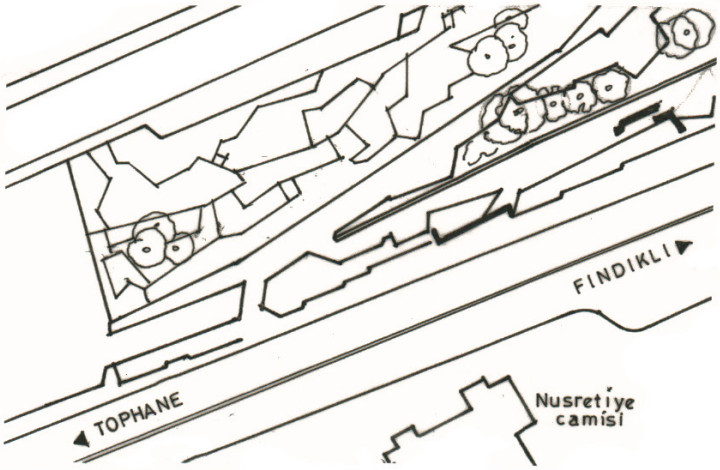

Resim:9 Tophane'de Bizans kalıntıları

Resim:10 Tophane'de Bizans kalıntıları

ratorluğunun başkentini Boğaziçi kıyılarına taşımıştır. Bu taşınım beş yıl sürmüş, şehir yeniden düzenlenmiş ve surları genişletilip bugünkü yerinden geçecek şekilde yeniden yaptırılmıştır (Resim 8). Böylece bu yeni başkent Konstantinopolis ya da Neo Roma (Yeni Roma) ismini de alarak; doğunun ışık saçan politik ve kültürel önemi olan bir kent görünümüne kısa zamanda dönüşmüştür(24).

Ancak Bizanslılar hiçbir zaman İstanbul'u hücum ve kuşatma tehdidinden uzak tutma olanağını elde edememeleri nedeniyle Boğaziçi'nde kuvvetli bir egemenlik kuramamışlardır(25). Ancak M.Ö. VI. yüzyılda Justinianus devrinde Boğaziçi'nde birlik sağlamış ve buradan geçen gemilerden gümrük ve vergi alınmaya başlanmıştır. Bunun yanında Boğaziçi'nin doğal bir su hendeği olması ile kuşatmalar ancak kuvvetli bir donanmayla yapılması gerekmiştir(26).

Boğaziçi'nin Bizans devrinde oldukça önemli bir yeri varsa da yine de özgün bir Boğaziçi Bizans uygarlığından söz etmek mümkün değildir. Bizansın kuvvetli olduğu devirlerde Boğaziçi'nin canlılığı artmıştır. Savunma durumuna girip sur içine çekilmeye başlamasıyla bu yerler de önemini yavaş yavaş yitirmeye başlamış ve akıncı kavimlerin eline düşmüştür. Beşiktaş'la Üsküdar bir süre varlık göstermişse de bunun dışında Boğaziçi merkeze bağımlılığı olmayan yerleşmelere tanık oldu, öyle ki Bizans Boğaz'ın Karadeniz girişinin kontrolünü bile uzun süre elinde tutamadı.

---

(24) Mehmet Çubuk, Boğaziçi Mekanının Düzenlenmesinde Bazı İlkeler. İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1973, s.12.

(25) Nilüfer Akat, Boğaziçi'nin Turistik Etüdü, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1972, s.5.

(26) Konstantinopolis'in Türkler tarafından alınmasına kadar onaltı kez kuşatılmıştır.

Bizans devrinden günümüze birkaç kalıntı dışında yerel veriye dayalı tarihi belgesel nitelikte yapı da kalmamıştır. Ancak Bizans devrindeki yapılar ve bunların oluşturduğu yerleşmeler hakkında kaynaklar yardımıyla da olsa bazı tahminlerde bulunmamız mümkündür.

Bizans devrinde Anaplus ya da Bize de diye anılan Rumeli yakasının İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Tophane'den başlıyan ve Beşiktaş'a kadar uzanan etkin bir yerleşim oluşmuş ve buradan sonra da etkinlik yavaş yavaş azalmıştır.

Tophane'de bazı önemli buluntular (Resim 9) ile büyük bir Bizans manastırının(27), Fındıklı'da Harianos ve Nathalia adlarına yaptırılan bir kilisenin(28) Dolmabahçe Hagios Mamas kilisesi imparator sarayı, hipotrum(29) Ortaköy'de Hagios Phakos manastırı ve imparator sarayı ve verimli, korunabilir bir tarım alanı(30), Kuruçeşme'de Ayagan kilisesi ve önemli bir ayazma(31), Arnavutköy'de Anaplus Michaeli kilisesi(32), Bebek, yine balıkçı köyü İstinye'de Hagios Mihail manastırı(33) Tarabya'da şifa dağıtıcı suyu ve ayazması, Rumeli Kava-

---

(27) Uludemir Mırmıroğlu, Kaadirhane Tekkesi, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Bülteni, Sayı 6, 1948, s.12-13.

(28) Semavi Eyice, Bizans Devrinde Boğaziçi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No 2236, 1966, s.17.

(29) A.Pasposit Thrakika Preastetia tu Byzantion, XII, 1877 - 1878, s.33-42.

(30) Aguste Bailly, Bizans Tarihi, Cilt 1, İstanbul, 1975, s. 217.

(31) Eremyan Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, Çeviri ve Notlar, Hrand D.Andereasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No 506, İstanbul, s.45-271.

(32) Dukas, Bizans Tarihi, Çeviri, Mırmıroğlu Fetih Cemiyeti Yayını, 1956, s.147.

(33) Eremyan Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, s.51-282.

Resim:11 Yuşa tepesi ceneviz kalesi gravürü

T.Allom'dan

Resim:12 Anadolukavağı Yoros kalesi görünümü

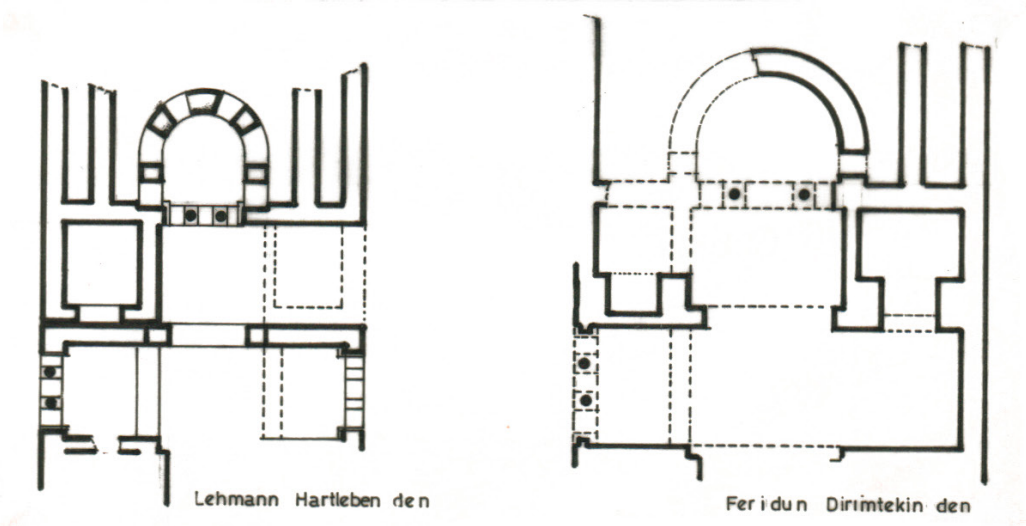

Resim:13 Beylerbeyi 1958 yılında cadde genişletme çalışmalarında ortadan kalkan Bizans kilise kalıntısı

ğı'nda Manuel manastırı ve kalesi, Altınkum'da Meryem Ana Kilisesini, karşıda Anadolu Kavağı'nda Yarosta Boğaz kontrolunu sağlıyan kaleler (Resim 11-12), Umuryerinde Justinyen'in yaptırdığı cüzzamlılar hastanesi Ignotias manastırı(34), Çubuklu'da Akemetos (uykusuzlar) manastırı ve bu tesisten üç sarnıç (Resim 9), Kanlıca'da I. Justinianus'un bir yazlık sarayı kilise ve Michael manastırı, Çengelköy'de Justinus'un bir sarayı; İstavroz'da bir kilise kalıntısının 1958 yol genişletme çalışmalarında bulunması(35) (Resim 13), Kuzguncuk'ta Altın kiremitli kilise ve Üsküdar'da birçok kilise, manastır ve saray yapıları gibi sayılacak kadar az fakat bin yıldan fazla bir dönemde gerçekleştirilen yapılardır. Öyleyse denebilir ki Boğaziçi'nde Bizans döneminde yine önemli bir su yolu olması yanında bu bölgede yerleşimlerin yerleri (Resim 14) de özgün adlarıyla belirtilmişse de bunlar önemli bir varlık gösteremişlerdir. Ancak devletin kuvvetli olduğu dönemlerde bu yerleşimler denizden gelecek tehlikelere karşı kuvvetli bir donanmayla korunan önü koy, arkası yamaç olan yerlerde de kurulan bağımsız yapılar şeklini almıştır. Sonuçta; bu oluşum ve yapılaşmaların gelişimini daha iyi açıklamak amacıyla iki grupta toplanabilir:

I) Eski çağ. Boğaziçi bina ve yerleşmelerinin Bizans devrinde devam edenleri.

a) Küçük çiftçi evleri ile tarıma bağlı içe dönük yerleşmeler,

b) Balıkçı köyleri ile balıkçı barınak ve iskelelerinin oluşturduğu Büyükdere, Bebek gibi yerleşmeler,

c) Deniz yolu geçiş gereksinimlerini karşılayan Boya-

---

(34) R.Janin, L'eglise-Byzantine sur les river du Boshore XII, 1954, s.74-75.

(35) Feridun Dirimtekin, Beylerbeyi'nde bulunan bir Bizans Kilisesi, Ayasofya Müzesi Yıllığı, I, 1958, s.11-13.

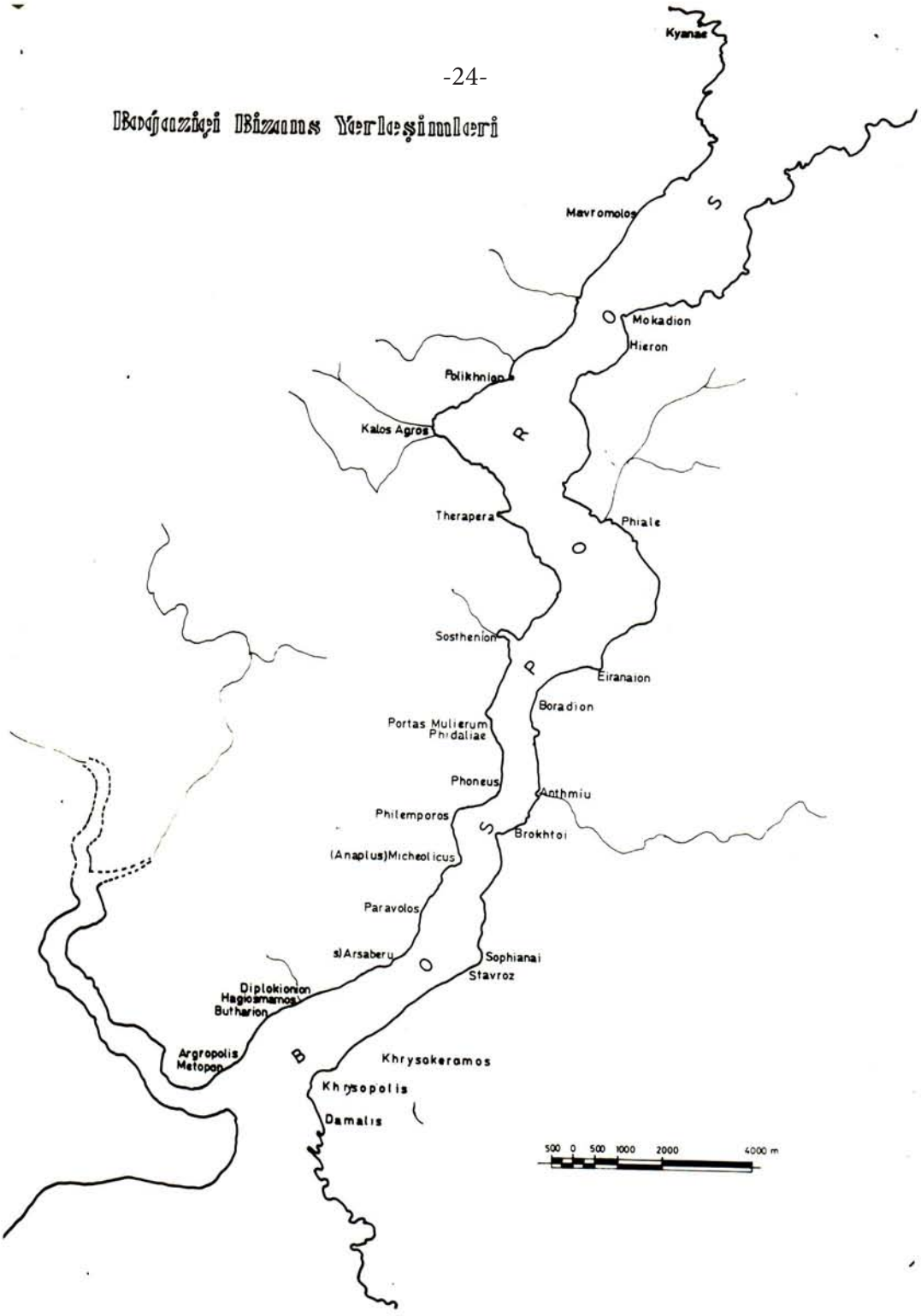

Resim: 14 Bizans Devri Boğaziçi yerleşimleri

cıköy, İstinye, Yaros gibi gemici barınak ve konaklarının tesisleri,

d) Eski mabet ve adak yerlerini İstinye ve Tarabya'da olduğu gibi ya kilise, ayazma ve manastıra çevirip, ya da üzerine yeniden kurulan yerleşmeler.

II) Bizans devrinde kurulan bina ve yerleşmeler:

a) İmparator ve saray ileri gelenlerinin yaptırdıkları Saray, Malikhane, Büyük konutlar, sayfiye ve dinlenme yerleri gibi bina ve yerleşimler,

b) Yeni kurulan kilise, manastır, ayazma gibi dini etkilerin oluşturduğu Arnavutköy-Kuzguncuk gibi bölgeler,

c) Kale ve tahkimatlardır.

2.3. TÜRK BOĞAZİÇİ YAPI VE YERLEŞİMLERİ

İstanbul'un alınmasından çok önceleri Türkler Boğaziçi kıyılarında gözükmeye başlamışlar ve XIV. yüzyıl sonlarına doğru da Boğaziçi'nin Anadolu sahilleri Osmanlıların eline geçmiştir. Yıldırım devrinde Anadoluhisarı yapılmış ve Yaros kalesi alınarak bir garnizon kurulmuştur. Fatih'in Rumelihisarı'nı 1452 yılında yaptırmasıyla da Rumeli yakası da denetim altına alınarak Boğaziçi'nde tamamen Osmanlı egemenliği kurulmuş ve Bizans'ın alınması da bu şekilde gerçekleşmiştir.

Ancak Osmanlıların Bizans'ı almaları yarımada üzerindeki etkin güçlerini kurmak istemeleri nedeniyle Boğaziçi ile pek ilgilenmemişler ve yine sadece deniz geçiş yolu önemini sürdürmüşlerdir. XVI. yüzyıl sonrasında bu bölgenin tam güvenliğinin sağlanması doğal güzelliklerin eşsiz olması, nüfusun çoğalması ve halkın ekonomik gücünün artması ile Boğaziçi yavaş yavaş canlanmaya başlamıştır.

Böylece denebilir ki Boğaziçi'nin Türk egemenliğine

geçişi yarımadadan çok önce olmasına karşın buradan hatta Haliç'ten sonra yerleşime açılmıştır. Bu açılım bölgenin özgün topografik durumu nedeniyle kısa sürede gelişmiş, özenle beğenilen, istem duyulan bir yerleşme düzeni oluşmuştur. Gelişimi de sürekli fakat sınırlı bir yoğunlaşma göstermiş ve Boğaziçi Osmanlı döneminde genelde kendine özgü sosyo-ekonomik ve kültürel bir yapıya kavuşmasına karşın özelde her bölge ayrı ayrı incelendiğinde birçok oluşum ve gelişim farklıcalıkları göstermiştir. Bu bölgenin oluşumunu sağlıyan yapı ya da yapı grupları organik bütünlük içerisinde değişik organlar olma özelliğinden dolayı kendi içlerinde özgün durum oluşturmuşlardır.

Boğaziçi'nin bu gelişimi çeşitli dönemlerde giderek artarak sürmüşse de bu artış hiçbir dönemde homojen olmadığı gibi yapıların oluşumlardaki çeşitlilik bakımından da dönemler ve bölgeler arasında ayrılıklar olmuştur. Örneğin kimi zaman Boğaziçi'nin tümü üzerinde genel bir ilgi azalması olmuş, kimi zaman da doruk noktasına ulaşmış ve büyük ilgi toplamıştır. Kimi zamanda Boğaziçi'nin tümüyle değil yalnız bir bölümüyle ilgilenilmiş, kısa sürede buraların görünümü değiştirilmiştir. Bu değişimler devirler arasında bu derece devamlı olurken bina çeşitliliğinde de büyük değişiklikler olmuştur. Öyle ki bazı dönemlerde saray yapılarına önem verilmiş, bazı dönemlerde de halksal yerleşimleri özendirici, camiler, çeşmeler, iskeleler yapılarak merkezler oluşturulmuş, arsalar dağıtılmıştır. Böylece yüzyıllar arasında değil, devlet adamlarının değişiminde bile Boğaziçi'nin gelişimi değişmiş, önem verilen bölgelerde farklılaşmıştır. Böylece Osmanlı dönemi Boğaziçi yapılaşmasının tarihsel biçimlenişlerinin gelişimi ana çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

Fatih dönemi öncesi askersel kıyı yapılaşmaları Fatih (1451-81) devrinde tüm bölge tek bir etkin devlet denetimi

etrafında birleşmesiyle yeni bir ortama kavuşan Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadoluhisarı kale içi ve etrafı (Resim 15_15A), Beykoz, Üsküdar, Tophane ve Beşiktaş'ta ilk Türk yerleşmeleri başlarken küçük hristiyan toplulukları da yeniden yavaş yavaş canlılık kazanıyordu.

Bu devirde saraysal yapılar gerçekte küçük köşkler şeklinde daha Osmanlı toplumunun yeni şekillenişleri içerisinde hasbahçeler, gezi yerleri, av alanları, koruluklar olarak yararlanılıyordu(36). Bunun yanında Üsküdar ve Beşiktaş yeşiller arasında küçük evler, köşkler ve kasırlar şeklinde yazlıklar oluşurken iki yaka arasındaki ulaşımın köprübaşı görevini de yüklenerek Tophaneyi de aralarına alarak bir askeri , ticari birer liman görünüme kavuşuyorlardı(37). Beşiktaş ile Kabataş arasında da bazı yalılar yavaş yavaş kurulmaya başlıyordu.

Kanuni (1520-1566) devrinde ise Boğaziçi'nde esas Türk yerleşimi başlamış, Tophane'den itibaren yoğun askersel yatırımlar (Resim 16) Salıpazarı, Fındıklı'da bağlı-bahçeli birçok yazlıklar yapılmış(38), Üsküdar ve Beşiktaş'ın ticari önemi artmış ayrıca Beşiktaş'ta donanmanın üslendiği ya da sefere çıkacağında toplandığı yer olarak da ayrı bir önem kazanmıştır. Böylece Üsküdar ve Beşiktaş kentsel yaşantıya yavaş yavaş kavuşurken büyük yatırımlarla çeşitli klasik uslupta dinsel ve sosyal yapılar kurulmuştur (Resim 17). Yarımada ile aralarındaki ulaşım yatay ve dikey şekilde (Eminönü merkez olarak) denizden peremelerle sağlanıyordu(39). İstinye,

---

(36) Evliya Çelebi, Seyahatname (Cilt I, s.465) sinde; Bu saray kuruluşların en önemlisi Tokat'ın alınması anısına Fatih tarafından Beykoz'da Tokat bahçesi kuruluş içerisine bir köşk yaptırılmıştır.

(37) M.Tayyıp Gökbilgin, "Boğaziçi" İslam Ansiklopedisi, s. 672 ve Ali Sami, İstanbul Eski Eserleri, İstanbul, 1933, s.

(38) Ahmet Refik, XVI. Asırda İstanbul Hayatı, s.157.

(39) Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6, s.28.

Resim:15 Anadoluhisarı
Yıldırım:1390
Fatih :1451

Resim:15A Rumelihisarı
Fatih 1452

Gabriel'den

Resim:16 Kılıç Ali paşa
camisi 1518
Tophane çeşmesi
1728

Resim: 17 Tophane meydanı ve Kanuni devrinde
kuırulan Tophane 1530

Tarabya yeniden canlanıyor, Yeniköy, Büyükdere, Rumelikavağı, Anadolukavağı, Kanlıca, Kuleli yerleşime açılıyordu.

II. Selim (1566-74) devrinde yine yazlık has bahçeler içindeki ahşap köşk yapımlarına devam edilerek, Bebek gibi uzak yerlere yazlık saray yapıları kurulursa da daha sonraları buraları uzaklığı gerekçesiyle pek ilgi duyulmayarak kendi haline terkediliyordu(40).

IV. Murat (1623-40) döneminde ise Boğaziçi yeniden önem kazanırken Emirgân, Emirgune adına düzenleniyor, Kandilli de büyük saray yapıları kuruluyor, Ortaköy ve Arnavutköy gibi yerleşimlerde rum cemaati yoğunluğu artıyordu. Yeniköy ve İstinye gibi yerleşimlere de yavaş yavaş Türklerde yerleşmiye başlıyorlardı.

III. Ahmet (1703-30) onun kuvvetli adamı Damat İbrahim Paşa ile başlıyan Kâğıthane arkasından Boğaziçi'nde Lale devri Çırağan eğlenceleri için sivil saray ağırlıklı yapılarla yeni bir dönem açılmış oluyordu. Rumeli'de Fındıklı'dan başlayıp Bebek'e, karşıda Çubuklu'dan Üsküdar'a kadar âbat kasırları Çırağan sarayları ve birçok sahil saray ile köşkler donatılıyordu.

Daha sonra bu dönemin acı bir şekilde noktalanması sonrası padişahlar zamanla yine de küçük ölçekte bazı yapılar kurmuşsa da III. Mustafa (1757-74) arkasından I. Abdulhamit (1774-89) döneminde sosyal içerikli bir takım yatırımlara girişilerek Emirgân, Beylerbeyi ve İstavroz gibiyerlerdeki devlet arazileri halka dağıtılıyor, iskele ve yanlarına cami, mektep, hamam, çeşme gibi yapılar kurularak yeni yerleşimler

---

(40) Sedat Hakkı Eldem, Köşkler ve Kasırlar I. (D.G.S.A. Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 1978, s.28.

Resim:18 I.Abdülhamit devrinde cami ile birlikte yapılan merkezle Beylerbeyi'nin kuruluşu
1779-1789

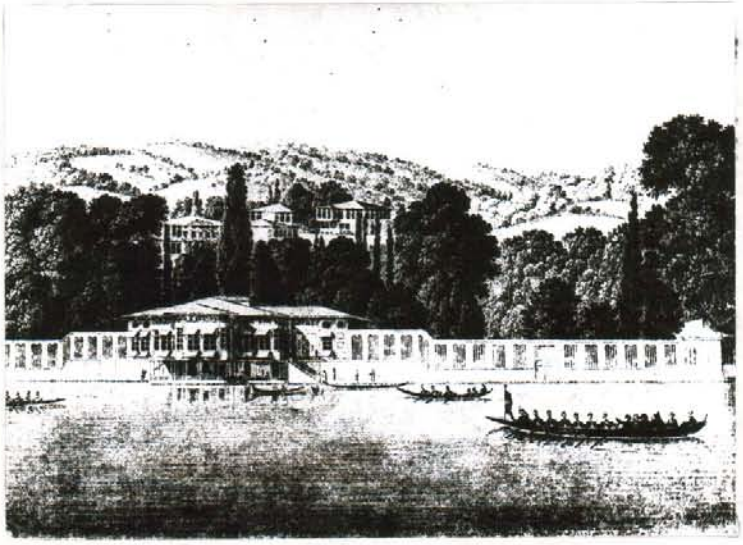

Resim:19 III.Selim dönemi
Bebek sahilsarayı 1800

Mimari ve gravür : Melling

Resim: 20 II. Mahmut yapısı
Tophane Nusretiye camisi
1826

oluşturuluyordu (Resim 18)(41).

III. Selim (1789-1807) ile kendini oldukça kuvvetli şekilde hissettiren Osmanlı sosyo-ekonomik ve kültürel yapısındaki değişiklik Boğaziçi yerleşim düzeninde de etkilerini göstermiş, Batı mimari düzenleriyle geleneksel mimarinin bir arada kullanıldığı bu dönemde Boğaziçi'nde hanım sultanların sahil saraylarının ağır bastığı ve batılı mimarların kurdukları yine ahşap fakat batı ayrıntılı binalar egemen olmaya başlıyordu. Örneğin Hatice Sultan sahil sarayları, bunların başında oldukça görkemli anıtsal ve büyüleyici görünümlerini yine bu yapıları yapan mimar Milling'in gravürlerinden öğreniyoruz (Resim 19).

Sonuçta bu dönemde yeni bir kent düzeni aşaması yanında bu kıyı kesimlerinde ahşap sahilsaray, yalı, tepelerde mehtap ve görünüm köşkleri ile kesintisiz uzayıp giden kıyı yerleşimleri yer yer vadilerde şişerek önemli yerleşim köyleri oluşuyordu.

II. Mahmut (1808-39) dönemindeki Batılılaşma hareketleri Boğaziçi yapılarının etkilerini göstermekle kalmayıp tüm Osmanlı saray yaşamı da Boğaziçi kıyılarına kayıyordu. Padişah eski sarayında kışın da çıkılarak özellikle Beşiktay sarayında devamlı kış-yaz oturma isteği bu saray yapılarına yeni bir görünüm kazanarak devamlı kalınmak için kısa sürede batı seçmeci uslubun egemenliğinde fakat malzemenin değişmediği yer yer geleneksel mimarinin izlerini de bulunduğu yeni bir yapı düzeni oluşuyordu ki kısa sürede bu yeni yapılar üzerinde de etkili oluyordu (Resim 20).

---

(41) P.G.İnciciyan, 18. Asırda İstanbul, Çeviri ve Notlar. H. D.Andereasyon, İstanbul fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yayınları, 43, s.118.

Resim:21
Dolmabahçe
sarayının
1910 larda
görünümü
1845

Resim:22
Beylerbeyi
sarayı-1865

Resim:23 Ortaköy camisi
1854

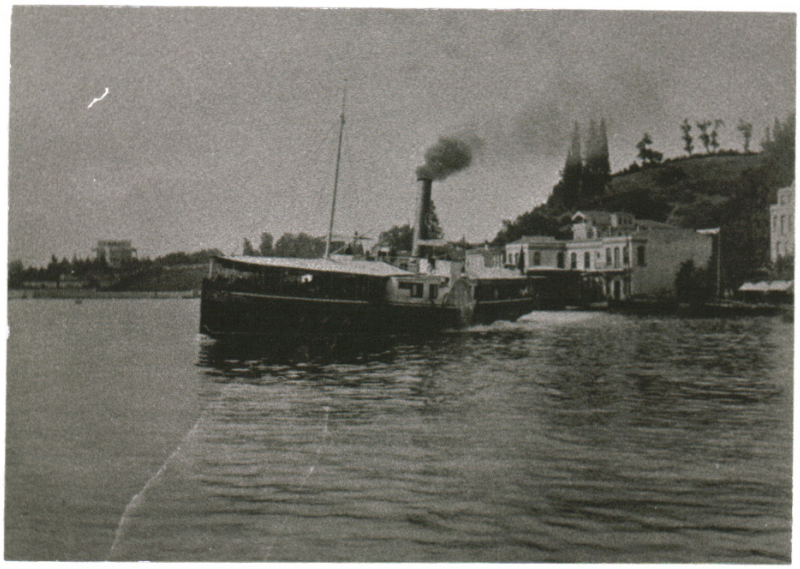

Resim: 24 1854 de Kurulan
Şirket-i Hayriye
vapurlarının
XX.yüz yıl başı
görünümü

Resim: 25 Son yüzyıl marki
Necip yalısı

Bu dönemde Tanzimat'a kadar Boğaziçi'nde yapıların batı etkisinde fakat geçmiş değerlerle uyumlu bu sahil sarayları ve sarayları Abdulmecit (1839-61) arkasından Abdulaziz (1861-76) dönemlerinde yıktırılarak günümüz İstanbul'un görünümünü sağlıyan Batı başkentlerine benzer bir başkent yaratma tutkusuyla belki de dünyanın en geniş kârgir sarayları yapımına girişiliyordu(42). Ancak kendine özgü görünümlü doğa - yalı-saray uyumluluğu yavaş yavaş kaybolmaya başlıyordu(43).

Böylece 1845'te Dolmabahçe (Resim 21) arkasından 1865 te Beylerbeyi (Resim 22), 1871'de Çırağan, 1872'de Küçüksu kasrı yapımıyla, Boğaziçi saray yapıları yanında camilerde buna paralel olarak Selattin camilerinin çok küçülmüş fakat kârgir ve saraylarla aynı karakterde Dolmabahçe, (Resim 23) Mecidiye, Ortaköy camileri kuruluyordu. Yalılar da geçmiş geleneklerin yapı malzeme ve teknolojik bakımdan sürdürmelerine karşılık bu değişim olgusuna plansal olduğu gibi görünümsel ve ayrıntısal değişimlerle yeni boyutlar kazanmış ve kerestesinden tutun da kapı tokmağına kadar batı orijinli olmasına olmadık özen gösteriliyordu.

Ancak bu dönemde Boğaziçi'nin diğer önemli bir değişikliği ulaşım yönünden gelişiyordu. Boğaziçi'ne buharlı gemilerin çalıştırılması önemli bir sosyo-ekonomik olay olmuş, Ruslar arkasından İngilizler, daha sonradan Türkler 1844'de Feride-i Osmaniye'yi kurarak yaz aylarında Boğaziçi'ne oldukça sık seferler yapmıya başlıyorlardı(44).

---

(42) Boğaziçi'ndeki sarayların kârgire dönüşmesinin diğer bir nedeni yangına karşı ahşap sarayların güvenilirliği de varsa da çırağan sarayı yine de yanmıştır.

(43) Metin Sözen ve diğerleri Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan T.İş Bankası Kültür Yayınları, 149, İstanbul, s.334.

(44) Haluk Şahsuvaroğlu, "İlk Buharlı Gemilerimiz", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6, s.

Resim:26/A Bebek

Resim:26/B İstinye

Resim:26/C

Resim 26 Boğaziçi'nin tepeden sarkan gecekondu akını

Arkasından 1850'de 6 vapurla kurulan Şirket-i Hayriye kısa sürede 12 vapurla bu görevi yüklenerek ilk defa 1855'te yaz-kış Üsküdar ve Beşiktaş'a düzenli vapur seferleri konuyordu (Resim 24). Sonuçta bu yerler İstanbul'un uzantısı ve kentsel yapısı içerisine girmekle kalmamış diğer Boğaziçi yerleşimlerine kolay ulaşımla yazlık yoğunluk çok artması yanında Beşiktaş'tan sonra Bebek'e kadar da devamlı oturulan yerler haline geliyordu.

XIX. yüzyıl sonlarında bu pahalı yatırımlar devlet ekonomik gücüne büyük etkileri olması yanında yine II. Abdulhamit (1876-1909) devrinde bu karakterde yıldız sarayları kurulmaya girişilmişse de XX. yüzyılda hem Osmanlı, hem de dünyadaki siyasi olgu ile I. Dünya savaşında bu bölge güvensizliğin artmasıyla hatta Yeniköy'e kadar harp alanı olarak ilan edilip devlet yaptırımıyla boşaltılmasıyla bir durgunluk görülüyorsa da savaş sonrası İstanbul işgâlinde ise yabancı devlet elçilikleri ile azınlıkların oturdukları alanlar canlılığını sürdürüyorlardı.(Resim 25).

Günümüz Boğaziçi'si yüksek gelirdeki kesimin istem duyduğu bir yerleşim olarak büyük etkinlik kazanan kıyı kesimleri devamlı dolmaktadır. Bunun yanında Boğaziçi'nin doğa yapısını en çok bozan yapılaşma günümüzde tepelerden sarkan gecekondu akımıdır (Resim 26). Öyle ki günümüzdeki Levent-Etiler-Bebek, İstinye-Sarıyer; karşıda Ümraniye-Çamlıca-Beylerbeyi, Üsküdar-Kuzguncuk-Altunizade birleşmek üzere olup, Cihangir'den pek farkı kalmamış durumdadır.

Sonuçta:

Türk Boğaziçi'nin mimarsal oluşumu ve gelişimi şu sekiz ana grupta toplayabiliriz:

I) İlk kuruluş dönemi: Bu dönemde daha çok kırsal yaşamın oluşturduğu birikim yanında merkeze yakın bölgelerde askersel

ve dinsel yapılar.

II) Gelişim dönemi (1520-1703): Bu dönemde yeni yeni yerleşimlerin açıldığı eskilerinin yoğunluğunun arttığı, daha çok devlet ileri gelenleri ile zenginlerin oturduğu Sahil Sarayları, Padişah binişleri, has bahçeler, avlanma ve gezi alanları önem kazandığı ahşap geleneksel ve yöresel özgün mimari.

III) Lale devri (1703-30): Lale devri denebilir ki Kâğıthane'den hemen sonra bu bölgede şekillenmiş kısa bir dönem olmasına karşın zevk ve eğlencenin egemen olduğu Boğaziçi başTanbaşa abat kasırları Çırağan sarayları donatıldı.

IV) Geleneksel Mimarlığın yorumlandığı dönem (1730-89): Bu dönemde yine ahşap saraylar ve yalılar yapılırken, planda önemli değişikliklerin olmadığı fakat batı etkisinde görünümsel ayrıntıların yavaş yavaş girmeye başladığı daha çok (II. Mustafa ve I. Abdulhamit) bu dönemin sonlarında halksal yapı ve yerleşimlerin önem kazanması.

V) Geleneksel ahşap mimari (1789-1839): Batı etkisinin yavaş yavaş egemen olduğu plandan çok görünüm ve büyüklükte batı usluplarının denendiği, fakat geçmiş değerlerle uyumlu mimariye dönüşüyordu.

VI) Batı etkisinde (1839-1914): Saray yaşantısının tamamen Boğaziçi'ne kaydığı çok büyük ve pahalı yatırımlarla batı seçmeci mimarisinin egemenliği kârgir, saraysal ve dinsel yapı yanında yine ahşap malzemeden oluşan yalı mimarisi sürüyordu.

VII) Durgunluk dönemi (1914-23): Harp yılları Boğaziçi'si.

VIII) I. Dünya savaşıyla birlikte bir durgunluk devresine

girmiş olan Boğaziçi Cumhuriyet dönemiyle oldukça sınırlı gelişimi zamanla devletin politik, ekonomik ve sosyal etkinliğin artmasıyla yeniden canlanmaya başlamış, sadece denizden ulaşılan Boğaziçi köylerine kıyıya paralel açılan yollarla yeni yeni yerleşimler açılırken, terkedilmiş azınlık yerleşimleri de yeni bir sosyal görünüme kavuşuyordu.

3. BOĞAZİÇİ GENEL BİÇİMLENİŞİ

Boğaziçi'nin kendine özgü yerel yapısı ve coğrafi konumu ona her dönemde farklı durum yaratmış, ayrıcalıklı bir düzen ve oluşum getirmiştir. Ancak bu özel durumu tarihin her döneminde özel yapılaşmayı gerektirecek kadar etkili olmamıştır.

Eski çağlardaki su yolu, deniz, tarım, hayvancılık için bazı önemsiz kuruluşlar ve dinsel içerikli bazı adak yeri ve mabetler oluşmuştur. Bizans döneminde de aynı yapılaşmalar sürmüştür(45). Bunun yanında ne İstanbul yarımadasında olduğu gibi kale içi ortaçağ kent yaşamına uygun bağımsız birimler(46), ne de İstanbul'un kuvvetli örgütsel gücü ile organik yerleşimler oluşmuştur. Olsa olsa bazı dönemlerde ortaçağ şato anlayışında bir takım dinsel içerikli kilise, manastır gibi yapılar ve imparator sarayları ile sabah gidilip, akşam dönülen, Galata ve İstanbul'a yakın tarım alanları kurulmuştur.

Osmanlı döneminde ise İstanbul'un alınmasıyla Boğaziçi'nde kısa sürede tam egemenliğin kurulması, yeni savunma ve kentsel yaşam koşulları yanında, değişik sosyo-ekonomik ve kültürel yapılaşmayı getirmiştir. İstanbul kale içi kentsel yaşam terkedilmekle kalmamış, Haliç arkasında Boğaziçi'nde yaygın ve gelişimi merkeze uzaklığıyla ters orantılı organik

---

(45) Boğaziçi'nin tam olarak Bizans egemenliğine geçiş tarihi bilinmesine karşın, Bizans mimarlığının ne zaman başladığı kesin olarak bilenemediği gibi, burada da eski çağ mimarisinden kesin bir ayırımını yapmak güçtür.

(46) Bir ara Üsküdar'da da böyle bir yerleşim oluşmuşsa da, zamanla doğudan ve denizden gelen çeşitli akımlarla burası çeşitli devletlerin eline geçmiş ve devamlı el değiştirmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar Tarihi, Cilt I, s.5-30.

ve köklü yerleşim düzeni kurulmuştur. Öyle ki, Boğaziçi Osmanlı döneminden önce terkedilmiş sadece stratejik önemde geçiş görevi gören ve çeşitli devletlerin egemenlik çatışmalarının sergilendiği bir bölge olarak Osmanlı uygarlığına geçişte, tam bir güvenlik sağlanmış, bölgenin eşsiz doğa güzelliklerinin de katkısıyla da yeni bir yapılaşma ve yerleşme düzeni oluşmuştur. Bu arada kendi halinde bakımsız küçük köy, saray yapıları yanında, kilise ve manastır gibi dinsel yapılar da, yeni yapılaşma hareketleri içerisinde yapısal, konumsal ve biçimsel uyumsuzlukları nedeniyle devamlılık gösteremişlerdir. Bunun ana nedeni, Osmanlı dini yapısının gerçekte toplumun sosyal ve kültürel yapısını oluşturması ve dinin toplumun örgütlenmesi ve şekillenmesinde en etken güç olması; Bizanstaki gibi toplumdan ayrı, kabuğuna çekilmiş ama toplumun ekonomik gücüyle ayakta duran etkili ve görkemli dinsel yapıların yerine, toplumla kaynaşık durumda yerleşme düzenlerinin kurulmuş olmasındandır.

Bizans devrinde merkezle örgütsel ve ulaşımsal düzenli bir bağ kurulamayan hareketsiz durumdaki Boğaziçi, Osmanlı döneminde büyük bir aktivite kazanarak, 500 yıllık bir sürede (bunun ilk 200 yılı sayılmasa da), geçmişin birkaç bin yılında yapılamayanı gerçekleştirilerek, kentin vazgeçilmez bir ögesi haline getirilmiştir. Kısacası, yüzyıllar boyunca süregelen ortaçağ kale içi yaşamı Anadolu kültürü ile gelişen teknoloji ve uygarlığın da katkısıyla, yeni bir toplum yaşamına dönüşmüş, önceleri Haliç kıyıları sonra da Boğaziçi'ne yayılan özgün bir yerleşme düzeni gerçekleşmiştir. Bu süreç içerisinde Boğaziçi genelde iki büyük gereksinimi karşılamıştır. Bunlardan ilki, yöre ve çevre halkının gezi, eğlence ve besin gereksinimlerinikarşılayan yeşil alanlar, ikincisi ise devamlı oturulan yerleşmeler ile kıyı boyu yazlıklarıdır.

3.1. YEŞİL ALANLAR VE BİÇİMLENİŞLERİ

Boğaziçi'nin doğa yapısı içindeki yeşili ayrı düşünmek imkânsızdır. Ancak o Boğaziçi'nde kendine özgü gelişim ve farklılaşım gösterir. Burası yoğun yerleşmelere açılmadan önce büyük yeşil alanlar; saray ve kamu elinde iken yeni yerleşimler açıldıkça bunlarla işlevsel ve görünümsel bir bütün sağlamıştır. Öyle ki, zamanla değişen yerleşim, mimari yapıt ve yaşamdaki stil ve modaya hemen uyum sağlayarak, yapı-doğa oluşumunda armonik bir bağ oluşturmuştur. Boğaziçi kıyı şeridi çoğunlukla saray ya da devlet ileri gelenlerinin etkinliğinde olmasına karşın, yeşil alanların büyük bölümü yöre ve çevre halkının rekreasyon alanı olmuştur. Böylece bu yerler gezi, eğlence, spor ve dinlenme alanları olması yanısıra, avlanma alanları, sebze ve meyve gereksinimini karşılayan tarım alanları olarak da büyük önem kazanmıştır. Bu nedenle Boğaziçi yeşil alanlarını işlevsel özelliklerine göre:

1- Gezi alanları
2- Bahçe ve Tarım Alanları
3- Koru ve Av alanları

olmak üzere üç ana gruba ayırabiliriz.

3.1.1. Gezi Alanları

Boğaziçi'nin önemli bir bölümünü oluşturan gezi alanları sadece bu amaçla kullanıldığı gibi, bazen dinsel içerik de taşır. Bunlar azınlık ayazmaları ile Türklerin türbe ve ziyaret yerleridir(47). Örneğin Küçüksu'da 8 Eylül ayazma tö-

---

(47) Azınlık ayazmalarının büyük çoğunluğunun Osmanlı devletinin son devirlerinde kurulmuş olmasına karşın, Bizans devrinden beri varolduğu savı ile her subaşı bir ayazmaya dönüştürülmüştür. Semavi Eyice, Bizans Devrinde Boğaziçi, s.110.

renleri oldukça önemli olup, günlerce sürdüğü gibi, Şirket-i Hayriye'nin ek vapur seferleri koymasını gerektirecek kadar halkın ilgisini çeken ve bir panayır şekline dönüşürdü(48). Yuşa tepesi ise bugün dahi halkın ilgisini çeken dinsel etkinlikte gezi alanlarındandır(49) (Resim 28). Osmanlı toplumunda mesire yeri olarak nitelendirilen ve toplum yaşayışında büyük yeri olan bu rekreasyon alanları(günümüzden oldukça farklı bir işlevde olması)yanında, saraylısından esnafına kadar tüm halkın yararlandığı daha çok tatil alanlarıydı.

Bu gezi ya da tatil alanlarının büyük çoğunluğu günümüze hiç değilse yerel sınırları ile gelebilmişlerse de, yine de özelliklerinden çok şey kaybetmişlerdir. Bunların oluşumunu sağlayan ögelerin başında, bölgenin en büyük su havzalarından beslenen bir ya da birkaç kollu ırmakların oluşturduğu geniş vadi tabanları içinde nefis içme suyu kaynaklarının bulunduğu önü körfezle sınırlanan asırlık ağaçların gölgelediği yemyeşil çayırlıklar gelir.

Bu mesire alanları; Beşiktaş Ihlamur, Yahya Efendi, Ortaköy mesireleri; Baltalimanı Büyükçayırı; Emirgan mesiresi; İstinye çayırı; Yeniköy deresi, Kalender, Tarabya Bülbülderesi, Büyükdere Çayırbaşı, Sarıyer mesireleri; Yalıboyu, Beykoz, Sultaniye çayırları; Çubuklu, Göksu, Havuzbaşı, İstavroz mesireleridir(50) (Resim 27). Bu yerlerin diğer önemli

---

(48) A.Cabir Vade, Boğaziçi Konuşuyor, s.105-106.

(49) Behçet Ünsal, İ.D.M.M.A. Dergisi, s.3, s.81. Boğaziçi'nin ağaçlıklı, güzel su kaynaklı, tüm çevreye hakim görkemli ve dinsel etkinliği kuvvetli yerlerinden Yuşa tepesi ve eteklerine gezi belirli günlerde düzenlenir, aşağıda birkaç gün önceden uzaklardan akın akın gelerek toplanan halk, gruplar halinde tepelere çıkardı ki bunu en iyi biçimde; Şevket Muhtar Akis, "Yuşa Tepesi", Akşam Gazetesi, 14 Ekim 1950'de betimlemiştir.

(50) Sedat Hakkı Eldem, Türk Bahçeleri, Kültür Bakanlığı Türk Sanat Es., s.369.

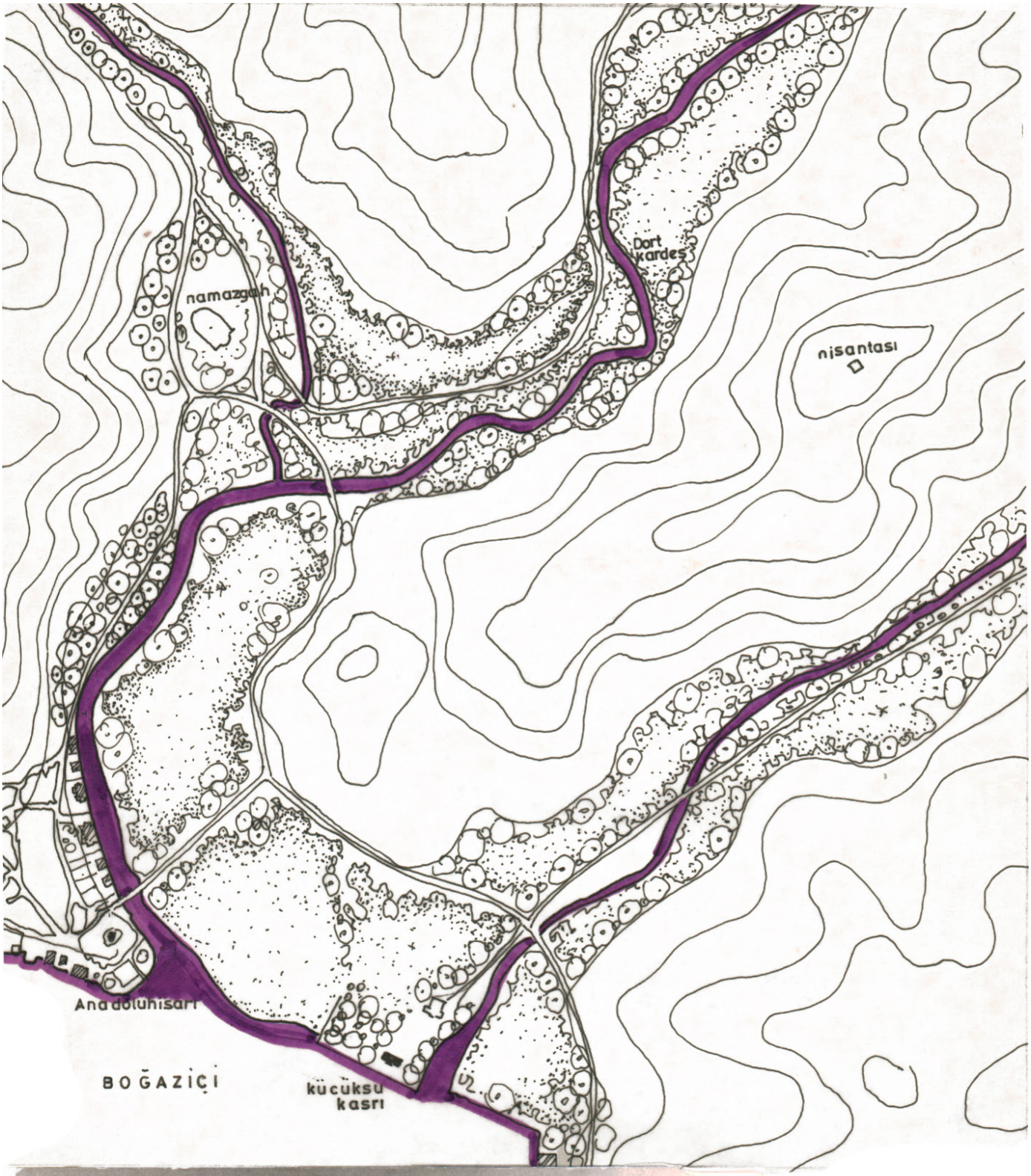

Resim:27
Göksu Gezi Yeri

Yuşa tepesi ve
kavaklar

W. H. Barletten

Resim:28
Geçmişin(mesire)
gezi yerleri

Resim:29
Yapay bitki ve kaya

bir özelliği de, genelde tüm çevre halkının rağbet ettiği yerler olmasına karşın yine de bazıları halkın belli kesimlerinin ilgi duyduğu yerlerdi de(51).

3.1.2. Bahçe ve Tarım Alanları

Boğaziçi'nin önemli bir bölümünü şekillendiren aynı zamanda da ekonomik gücüne doğrudan katkısı (4.1.2) olan bahçe ve tarım alanlarını; kuruluş amacı, kullanma ya da işletme türü açısından

1- Saray, yalı ve köşk bahçeleri
2- Has bahçeler
3- Tarım alanları ve bostanlar

olmak üzere üç önemli gruba ayrılabilir.

3.1.2.1. Saray, Yalı ve Köşk Bahçeleri

Günümüze saray bahçeleri ile, bazı yalı ya da elçilik bahçelerinin bir kısmı gelebilmişse de, büyük kısmının yok olması ve her devrin akımlarından çabucak etkilenmeleri nedeniyle, mevcutlar da XLX. yüzyıldan eskiye gidememektedir. Tüm bu bahçeler Boğaziçi'nin topografik, yerel ve doğal yapısına uygun olarak oluşturulmuş ve her dönemde, yeni mimari stil ya da düzenlere paralel olarak şekil değiştirmiştir
Bu bahçelerin kuruluş, gelişim ve değişimlerinde padişahların yanında, kişilerin de büyük etkileri olmuştur (bu bahçelerin adları, bulundukları yerler ile hangi dönemde kuruldukları Tablo 1'de gösterilmiştir).

XVII. yüzyıl Boğaziçi bahçe düzeninin hem kuruluş dö-

(51) Reşat Ekrem Koçu, "Büyükdere", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 5, s.2501-2503.

(Tablo:1)

OSMANLI DÖNEMİ BOĞAZİÇİ BAHÇELERİ

BULUNDUĞU YER	BAHÇENİN ADI	YAPTIRAN	YAPIM TARİHİ					
			XV.	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	XX.
SALIPAZARI	Emnabat B.	III.Ahmet(1703_30)				1725		
FINDIKLI	Asafabat B.	" "				O		
DOLMABAHÇE	Dolmabahçe B.	I. Ahmet (1603_27)			1614			
BEŞİKTAŞ	Karabali B.	Kanuni (1520_66)		O				
	İskender Çelebi B	" "		O				
	Kazancıoğlu B.	III.Murat(1574_95)		O				
	Kazancıoğlu B.	VI. Murat(1623_40)			O			
	Nusretiye B.	III. Selim(1789_1807)				O		
	Ihlamur köşkü B.	Abdülmecit(1839_61)					O	
	Yıldız B.	II. Abdülhamit(1876-1909)						O
ÇIRAĞAN	Çırağan yalı B.	III.Ahmet(1703_30)				O		
	Cırağan sarayı setli B.	II. Mahmut(1808_39)					O	
ORTAKÖY	Neşetabad B.	III. Ahmet (1703_30)				1726		
	Sultan sarayı B.	III. Mustafa(1757_74)				O		
	Esma sultan B.	II. Mahmut (1808_39)					O	
BEBEK	Bahçe_i Bebek B.	I. Selim (1512_20)		O				
	Hasan Halefi B.	VI.Murat (1623_40)			1640			
	Humayunabad B.	III.Ahmet (1703_30)				1725		
	Nisbetiye B.	III. Selim(1789_1808)					O	
RUMELİHİSARI	Deli Hüseyin paşa B.	IV. Murat (1623_40)			O			
BALTALİMANI	Saray B.	Abdülmecit (1839_61)					O	
EMİRGAN.	Emirgun B.	IV. Murat (1623_40)			O			
	Emirgan B.	" "			O			
YENİKÖY	Yeniköy B.	Kanuni (1520_66)		O				
KALENDER	Kalender B.	I. Mahmut (1730_54)			O			
TARABYA	Tarabya B.	II. Selim (1566_74)		O				
	İpsilanti B	III. Selim (1789_1808)					O	
BEYKOZ	Tokat B.	Fatih (1451_81)	O					
	Sultaniye has B.	III. Murat (1574_95)		1571				
	Tokat bahçeleri cirit oyun B	IV. Murat (1623_40)			O			
	Hünkar iskelesi B.	Abdülmecit(1839_61)					O	
	Tokat köşkü havuzlu B.	Abdülaziz (1861_76)					O	
	Abraham paşa B.	Abdülhamit(1876_1909)					O	
ÇUBUKLU	Çubuklu B.	I. Selim (1520_66)		O				
	Feyzabat B.	III.Ahmet (1703_30)				1721		
	Abbas Hilmi paşa B.	Abdülhamit (1876-1909)						O
KANLICA	Mihrabat	III. Ahmet (1703_30)				O		
KANDİLLİ	Akıntı burnu has B.	III. Murat (1574_95)		O				
KULELİ	Kuleli B.	Kanuni (1520_66)		O				
ÇENGELKÖY	Köçeoğlu B.	Abdülmecit(1839_61)					O	
	Selim paşa B.	III. Selim (1789_1808)						
BEYLERBEYİ	Şevkabat B.	III.Ahmet (1703_30)				O		
	İstavroz B.	Kanuni (1520_66)		O				
	Ferahfeza B	I. Mahmut(1730_54)				1734		
	Beylerbeyi sarayı setli B.	II. Mahmut(1808_1839)					1836	
ÜSKÜDAR	Üsküdar Kavak sarayı B.	Kanuni(1520_66)		O				
	Üsküdar sarayı B.	IV. Murat (1623_40)			O			
	Şerefabat B.	III.Ahmet(1703_30)				1720		

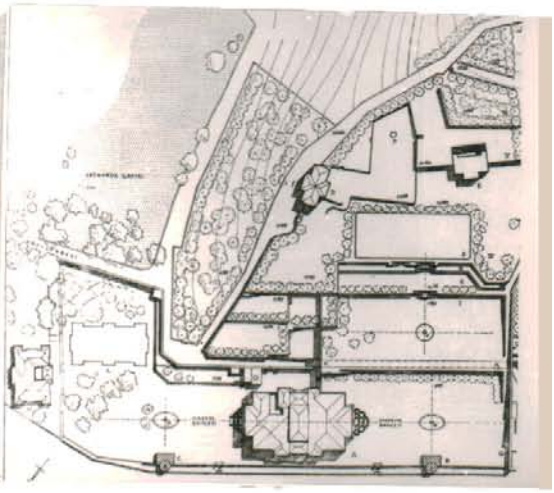

Resim: 30
Setli bahçe plan ve görünümleri

neminde olması ve hem de bahçelerin çok değişken olması nedeniyle, günümüze devrin gezgin ve yazarlarının bazı betimlemeleri dışında hiçbir şey gelmemiştir. XVIII. yüzyıl başlarında Boğaziçi genel bahçe şekillenişinde su faktörü etkinlik kazanmaya başlamış, plânlar ise oldukça serbest tutulmuştur. Mimari elemanlarda ve özellikle köşklerde ahşap gittikçe daha yoğunlaşmıştır. XVIII. yüzyıl sonunda Batı etkisi kendini hissettirmeğe başlamış, fakat genel biçimlenişte pek değişiklik olmamıştır. Barok hatlar, daha çok mermer ve diğer taşların kullanıldığı havuzbaşı ve köşklerin bazı ayrıntılarına girmiştir. XIX. yüzyılda batılı bahçıvanlar elinde yeni ögeler Türk bahçe mimarisine girmiştir. Bunun yanında eski motifler terkedilmemiş, fakat yeni bir yorum da getirilmemiştir. Yüzyılın sonlarında havuzlar köşkler ve tüm diğer elemanlar tamamen değişikliğe uğramış, ölçeklerini kaybetmiş, havuzlar birer gölcük haline gelmiş, içlerindeki yapay adalar üzerine köşkler kurulmuş, yeşillikler ve çiçekler yoğunlaşmıştır. XX. yüzyıl başında alabildiğine natüralist olma tutkusu, yapay kayalıkları ve yapay ağaçları bahçe mimarisinin en önemli unsuru haline getirmiştir (Resim 29). Tüm bu değişim içerisinde değişmeyen tek öge; Boğaziçi'nin özgün yerel konumu nedeniyle, deniz kıyısından başlayıp, set set tepelere kadar uzanarak tepede fıstık çamlarıyla sonuçlanan ve ufku şekillendiren setli bahçelerdir (Resim 30). Bu bahçelerin deniz kıyısındaki yalılar ile bütünlenişleri ise birbirinden oldukça farklı konumlardadır (Resim 32).

3.1.2.2. Has Bahçeler

Boğaziçi'nde oldukça önemli alanları içeren has bahçeler, devrin padişahının zevkine ve isteğine göre biçimlenen ve sayıları değişen günlük ziyaret (biniş) yerleri ve Saray Bostanları'ndan ibaret olduğu gibi, bir saray ya da köşke bağımlı sulak alanlara da Has Bahçe denilirdi. Bu bahçelerin korunmaları ve işletilmeleri sayıları her bahçede değişik

Resim: 31 **Büyükdere İspanyol Elçiliği bahçe görünümü**

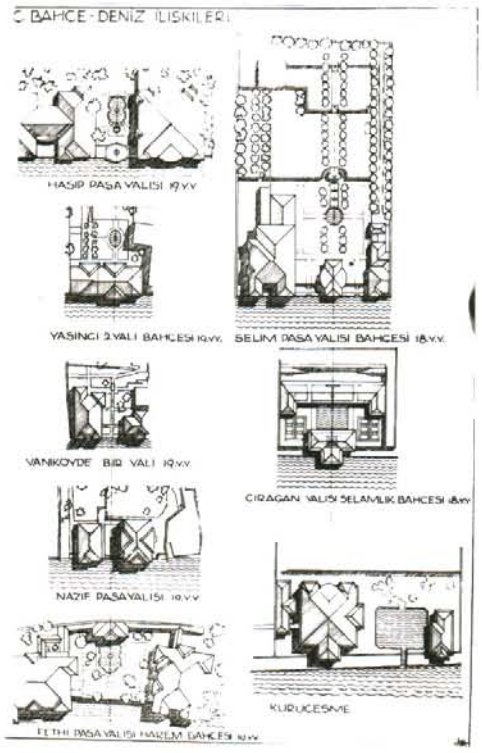

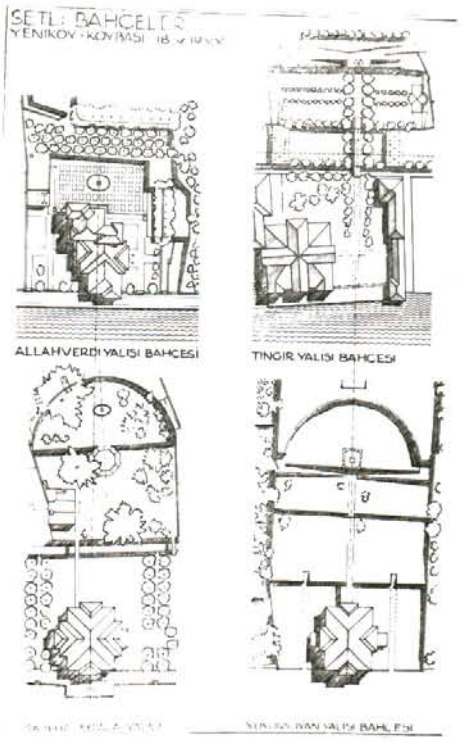

Resim:32 Boğaziçi'nde bahçe konum ayırımları S.Hakkı Eldem

olan bir Bostancı ustası başkanlığında Bostancı er ve bahçıvanları tarafından yapılırdı(52).

Bu bahçelerin kullanımında ana amaç süs ve geziden çok, saray için zerzevat her türlü yemiş ve çiçekleri yetiştirmek artanları da satmaktı; ayrıca bu yerlerde bazı hayvanlar yetiştirilip bakılırdı. Bu nitelikteki Has Bahçe'lerin bazıları Beşiktaş, Ortaköy, Mirgün, Kalender, Büyükdere, Tokat, Sultaniye, Paşabahçe, Çubuklu, Küçüksu. Kandilli, İstavroz bahçeleri olup, çoğunluğunun vadi içlerindeki gezi yerlerinin yanında ya da içlerinde bulunması, sulak ve verimli olmaları yanında rüzgar ve sert iklimden korunumlu olmaları ortak özellikleridir. Ancak bunun yanında çok az eğimli alanlarda da aynı amaçlı bahçeler kurulmuştur (Resim 33).

3.1.2.3. Tarım Alanları ve Bostanlar

Boğaziçi'nde gerek halkın, gerekse de yalı bahçıvanlarının oluşturduğu ve her bölgenin özellikle kendine özgü meyvelerinin yetiştirildiği bağlar ve bostanların büyük önemleri vardı. Öyle ki; bunlar kimi dönemlerde o kadar ileri boyutlara ulaşmıştır ki filanca yalısı yerine Müftü'nün Bostanı ya da Necip'in Bağı diye anılagelmişlerdir.

Boğaziçi yerli halkının oturduğu verimli vadi içlerinde sulu tarım ve aile çiftlikleri oluşmuştur. Buraları da mevsimin en iyi zerzevatlarının yetiştirilmesi yanında hayvancılık ve mandıracılık da yapıldığı yerleşimlerdir. Günümüzde bu yerlerin kimileri aynı güncelliklerini sürdürmekte ve önemli ürünler elde edilmekteyse de bunlar günümüz karmaşık yaşamında kaybolup gitmektedir. Geçmişte ya da günümüzde

---

(52) Bostancılar bu bahçeleri işletmek yanında, çevre güvenliğini de sağlarlardı. Evliya Çelebi, Seyahatname, Cilt I, s.465. Tokat bahçesinde 100, Büyük Göksu has bahçesinde 66 bostancı eri çalıştığını yazar.

tarihsel ünü olan ve her bölgenin kendine özgü ürünleri başında, Kuruçeşme'nin çileği, Arnavutköy'ün armut ve Osmanlı çileği, Bebek'in armutu, Rumelihisarı'nın kirazı, İstinye'nin dut ve çileği, Yeniköy'ün çileği, Sarıyer'in kirazı, Kavaklar'ın inciri, Beykoz'un cevizi, fasulyesi, Kanlıca'nın yoğurdu, Anadoluhisarı'nın kestane ve mısırı, Çengelköy'ün hıyarı, dutu, ayvası, Beylerbeyi'nin çileği en tanınmışları arasındadır(53).

3.1.3. Koru ve Av Alanları

Bizans döneminde Boğaziçi bitki örtüsü ile pek ilgilenilmediği için doğal yapısında gelişmiş bugünkü Belgrat ormanı karakterinde yapraklı, daha çok batı Karadeniz iklimindeki meşe, kayın, gürgen, kestane az miktarda ıhlamur, dişbudak, karaağaç'larla kaplı idi. Bugün bile bu koru türlerini geçmiş orman kalıntılarında görmek mümkün olması yanında Boğaziçi Osmanlı döneminde tüm güdümlerle bu doğal örtü değiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu çalışmalarda oluşan bitki örtüsü hiçbir dönemde uyumsuz olmadığı gibi Akdeniz, Karadeniz ve Orta Avrupa ikliminin görüldüğü Boğaziçi'nde fazla zorluklarla da karşılaşılmamıştır.

Böylece Osmanlı döneminde geçmişin doğal ağaçları yanında Karadeniz ve Orta Avrupa ikliminin gereği defne, sakız, erguvan, kermes meşesi, akçameşe, funda, kocayemiş, ladin ve katırtırnağı gibi ağaçların yetişmesi Akdeniz ikliminin de sayesinde olmuştur.

Ancak Osmanlı döneminde tüm bu doğal türler arasında yerli ve yabancı kökenli birçok ağaç türleri kolayca uyuşum

(53) Behçet Ünsal, "Türk Boğaziçi'nin Yalılar Arkası ve Yalıları", İ.D.M.M. Akadamesi Dergisi, Sayı 3, s.84 ve Süheyl Ünver, "Boğaziçi Meyveleri", Boğaziçi ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, s.98-108.

Resim:34/A Boğaziçi'nde bitki örtüsü,doğa ve mimari yapısı

Resim:34/B: Boğaziçi'nde bitki örtüsü,doğa ve mimari yapısı uyuşumu

Resim:35/A Selvi ağaçlarının Boğaziçi silüetindeki konumu

Şeyh Yahya efendi

sağlamış ve görünüme büyük etkileri olmuş ve yerli türlerden ayırt edilemez hale gelmiştir. Örneğin; Karakavak, çınar, selvikavağı, atkestanesi, akasya, karaağaç, salkımsöğüt, dallı selvi, selvi ile fıstık çamı en önde gelen ağaçları olup sanki bunlar Boğaziçi varoluşundan beri burada yetişip gelen ağaçlardı (Resim 34).

Bu ağaçların oluşturdukları koruların tümü Osmanlı devletinin ilk yıllarında kamu elinde iken zamanla paşalara, elçiliklere ve kişiler eline örneğin Abraham Paşa, Saffet Paşa, Fuat Paşa, Kalender Fransız Okulu, Alman, Fransız, İngiliz, İspanyol ve Rus elçiliklerine geçmiştir. Ancak bu koruların elçiliklerin ellerinde olanları ile orman kanunu içerisinde bulunmaları günümüze kadar korunagelmişlerdir(54).

Boğaziçi'nin bu yeşil örtüsünün biçimlenişinde sonradan Osmanlı döneminde ekimle genişleyen üç ana ağaç vardır ki bu Boğaziçi'nde Osmanlı Türk uygarlığını belgeleyen yalı ya da yapılarla yarışır durumdadır.

Bunlar; servi, çınar ve fıstık çamıdır. Ancak bu ağaçlar Boğaziçi'nde rastgele dikilmeyip bulundukları yerler Boğaziçi'nin sınırlı ve özel yörelerini belirtirler. Nasıl ki yüksek yapıların şehir silüetindeki yerleri gibi. Örneğin selvi; biçimi, yapısı, rengi ve görsel özelliği ile azınlıklar tarafından dikilmesine bile izin verilmeyen bu ağaç daha çok dinsel içerikli cami, türbe ya da mezarlıkları belirtirler (Resim 35). Çınar ise asırlık görünümleriyle vadi içerisindeki gezi alanları ile iskele meydanı mekanının sınırlanmasında önemli bir öge olmuştur (Resim 36). Fıstık çamları ise tepe teras bitem yerleri ağaçları olarak özgün şekilleriyle şemsi-

---

(54) 6831 sayılı Orman Kanununun 1. maddesine göre 30 ha'dan büyük alanlar korunmuş orman alanı olarak kabul edilmekte, parsellenmesine ve bölümlenmesine izin verilmemektedir.

Resim:35/B Selvi ağaçlarının siluetteki konumu

Resim:36 Çınarların meydanlardaki konumu

Beykoz

Çubuklu

Göksü

Resim:37 Fıstık çamının Boğaziçi'nde silüetteki konumu

Ortaköy

Resim:38 Doğa Tahribi ve çıplaklaşan alanlar

ye gibi altındaki köşkleri ya da görünüm teraslarını gölgeler (Resim 37).

Görüldüğü gibi Boğaziçi'nin kendine özgü özenli ve özel bir yeşili olması yanında (Resim 38) da da görüldüğü gibi boz tepeleri, çıplak vadileri gün geçtikçe artmaktadır. Yeter ki biraz daha denize karşı villa ya da yalı dairesi yapma ve deniz kıyısında yer edinme özlem ve özentisi devam etsin!

3.2. YERLEŞİM ALANLARININ KONUMU

Boğaziçi yerleşimlerinin oluşumunda Osmanlı kültür ve uygarlığı kadar yörenin topografik durumu, gerek yarımada, gerekse de Boğaziçi'nin konumları ile yenibir kentsel yaşamın belirlenmesini sağlamışlardır. Şöyle ki; eski yarımada kaleiçi alanı yeni dönemde yoğun nüfus artışını karşılayamaz duruma gelirken Boğaziçi'nin eşsiz doğa güzellikleri ile bu nüfusun kent dışında yaşama fikrinin doğmasına neden olmuştur. Böylece yarımadanın yoğun ve sıkışık nüfusu kişilerin bulunduğu çevreden uzaklaşma istemini getirmiştir. Bu istemi ise Boğaziçi'nin davetkâr özelliği yazlığa çıkma fikrine dönüştürerek yeni bir yaygın yerleşme düzeninin doğmasına neden olmuştur.

Bunun yanında devrin ulaşım araçlarının yetersizliği, Boğaziçi yerleşimlerinin oluşumu aynı değerde ve aynı sürede olmamış ve genelde Boğaziçi yerleşimleri merkezden uzaklaşıldıkça kuruluşları gecikmiş ve yerleşim aktiviteleri daha yakın dönemlerde oluşmuştur. Ancak bazı özel nedenlerle yine de daha ilk dönemlerde bile Boğaz ortasında ya da bitiminde önemli yerleşimler kurulmuştur.

Bu yerleşimlerin kuruluşları bu kadar farklı sürede gerçekleşmesi yanında kuruluş ve gelişmeleri de birbirine pek

(Tablo. 2)
OSMANLI DÖNEMİNDE YERLEŞİMLERİN İLK KURULUŞU ve SOSYAL OLUŞUMU

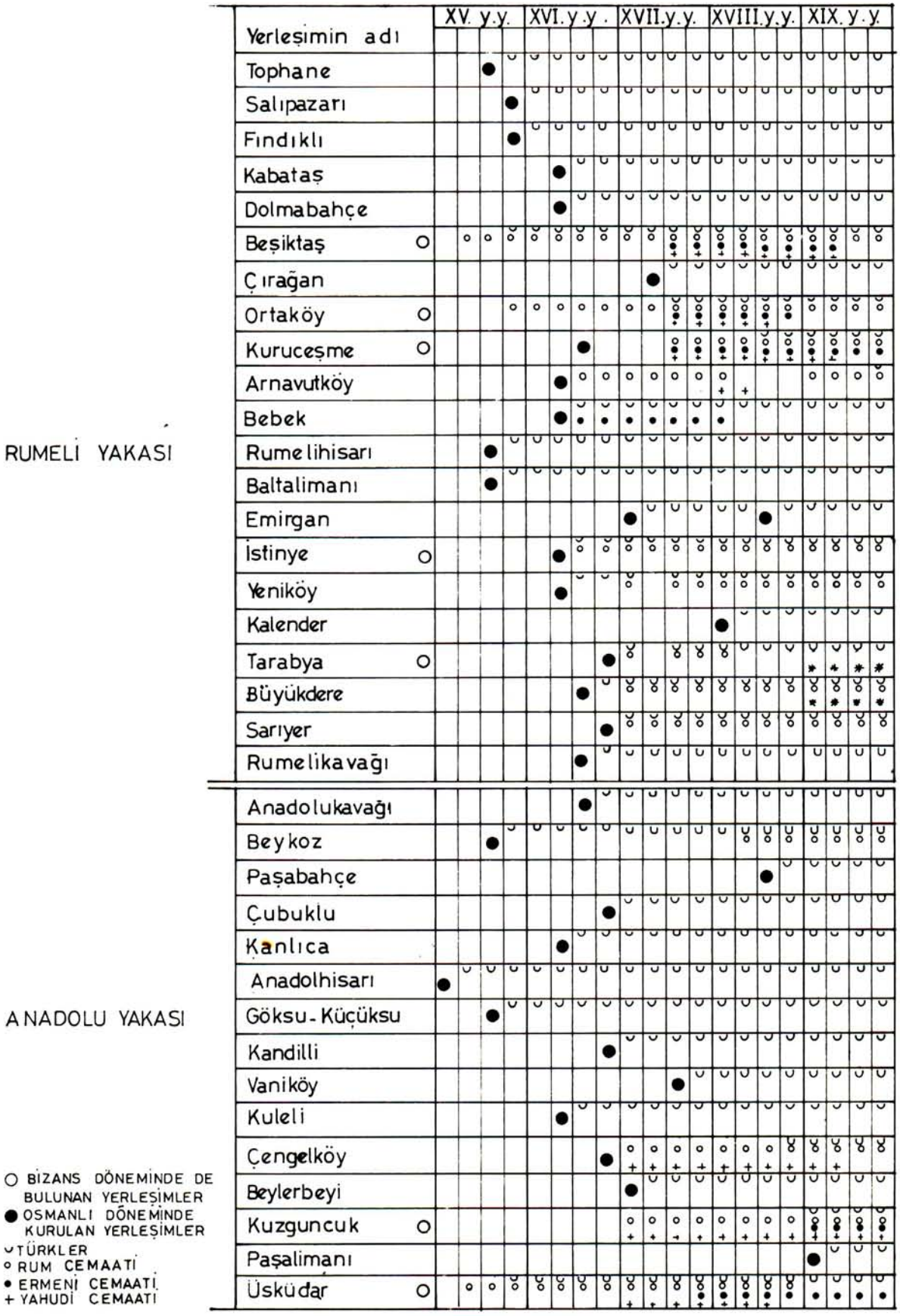

benzememektedir. Öyle ki birbirine çok yakın yerleşimler hatta aynı yerleşimde değişik zaman birimleri arasında bile önemli değişiklikler görülmektedir. Bu değişikliklerin başında sosyal ve demografik hareketlilik gelmekte (Tablo 2) ve diğer kuruluş oluşum ve gelişim etkileri de bölgelere göre şöyle sıralanabilmektedir.

İ s m i	Kuruluş Nedeni	Etkinliği ve Önemli Gelişim Özellikleri
Tophane	Top dökümü ve topçu kışlaları	Askersel ve ticaretsel liman
Salıpazarı	Tophane'nin pazar gereksinimi	Ticaretsel gelişimi
Fındıklı	Rumeli yakasında ilk yazlık	Yalı ve saray yapıları
Kabataş	Gezi alanları	Çok yeşil set set bahçe ve ağaçlıkları
Dolmabahçe	Sarayın özel ilgisi	Saray yapılaşması
Beşiktaş	İki yaka arasında bağlantı	Ulaşım ve ticaret ile donanma üssü
Ortaköy	Azınlıkların sevdikleri verimli vadi	Tarımsal azınlık konutları kıyıda saray yapıları
Kuruçeşme	Azınlıkların istem duydukları bölge	Vadide ev, konak, kıyıda yalı
Arnavutköy	Azınlıkların istem duydukları bölge	Yanaşık düzende ev yangınları nüfus hareketi
Bebek	Sarayın özel ilgisi	Balıkçılık, denizcilik, saray yazlıkları
Rumelihisarı	Boğaz denetimi için kale yapımı	Askersel ve halksal yerleşim
Baltalimanı	Gemi hazırlık limanı	Eğlence ve gezi alanları
Emirgan	Tanınmış kişilerin özel ilgisi	Yalı daha sonra halksal yerleşim
İstinye	Yeşil vadide azınlık, geçmiş özlemi	Tersane, tarım ve gezi alanları
Yeniköy	İstinye desteği	İkmal ve iskele, denizci, zengin yalıları

İ s m i	Kuruluş Nedeni	Etkinliği ve Önemli Gelişim Özellikleri
Kalender	Sarayın özel ilgisi	Saraysal bahçe ve gezi alanları
Tarabya	Saray bahçeleri	Hasbahçe, köyiçi gemici barınak ve elçilikler
Kireçburnu	Özel kişisel bahçeler	Yeşil alanlar ve yalılar
Büyükdere	Geniş yeşil alanlar	Eğlence, gezi ve av alanları, Elçilikler
Sarıyer	Maden işletmesi ve konut	Güzel bağlık bahçeli evler
Rumelikavağı	Balıkçılık ve denizcilik	Balıkçılık sonraları kale yapımı
Anadolukavağı	Balıkçılık ve denizcilik	Balıkçılık sonraları kale yapımı
Beykoz	Geniş yeşil alanlar	Eğlence, gezi ve av alanları
İncirköy-Paşabahçe	Cam ve cam eşya	Halkın cam eşya imalathaneleri
Çubuklu	Padişah has bahçesi	Yeşil gezi eğlence ve yalı yapıları
Kanlıca	Yeşil alanlar, romantik körfez	En eski boğaziçi yerleşim yapıları
Anadoluhisarı	Boğazın denetimi için kale yapımı	Askersel ve halksal yerleşim
Göksu	Geniş yeşil alanlar	Eğlence, gezi alanları, saraysal yapılar
Kandilli	Sarayın özel ilgisi	Saraysal yapılar, saray has bahçeleri
Vaniköy	Saray ve kişisel özel ilgi	Saray ve paşa yapıları
Kuleli	Askersel ilgi	Saray has bahçe ve askersel yapılar

İ s m i	Kuruluş Nedeni	Etkinliği ve Önemli Gelişim Özellikleri
Çengelköy	Azınlık dinsel etkinliği	Azınlık dinsel yapıları
Beylerbeyi	Sarayın özel ilgisi	Saray ve yeşil alanlar, halksal yapılar
Kuzguncuk	Azınlık dinsel etkinliği	Azınlık dinsel yapıları
Üsküdar	İki yaka arası bağlantı	Ulaşımsal, ticaretsel yapı, donanma üssü

Böylece bu sıralama incelendiğinde şu üç önemli sonuç ortaya çıkar:

I) Birbirleriyle oldukça oluşum ve gelişim farklılıkları gösteren bu yerleşimlerin yine de benzer nitelikteki olanları topografik yapıların gereği iki yakada karşılıklı bulunurlar. Örneğin; Beşiktaş-Üsküdar; ulaşım ve ticaret ilişkileri, Çırağan-Beylerbeyi; saray yapılaşmaları, Rumelihisarı-Anadoluhisarı; kale yapılaşmaları, Büyükdere-Beykoz; gezi alanları, Rumelikavağı-Anadolukavağı; Boğaziçi savunma ve kale yapımları.

II) Rumeli yakası yerleşimleri daha çok çeşitlilikler göstermesi yanında Anadolu yakasında biraz daha homojenlik kurulmuş ve daha çok da saray toprakları ve yeşil alanlar, has bahçeler egemen olmuştur. Öyle ki Bebek'e kadar uzanan kentsel yerleşim etkilenişimi karşıda Kuzguncuk'tan ileri geçememiştir.

III) Diğer önemli bir özelliği ile Boğaziçi daha çok sarayın yüksek gelir gruplarının bir yazlığı olması yanında asıl önemi yerli halkın yaşadığı balıkçılık ve çiftçilik yaptığı ve İstanbul'un tarım, gezi ve yazlık gereksinimini karşılayan bir bölge olmasıdır.

Özetle denebilir ki Boğaziçi'nde hiçbir şey durağan ve

tekdüze olmayıp zaman ve mekan olarak hep sürprizlerle doludur. Ancak Osmanlılar döneminde bu bölgeye verilen önem sadece dinsel ve politik önemdeki doğu ile batının düğümlendiği Bizans'ın hayaller şehri İstanbul yarımadasının burada bulunmasından dolayıdır demek de doğru değildir. Çünkü tarihi yarımadanın kara sur dışının yerleşime açılmasının çok yakın dönemlere kadar gelmekte, buna karşılık Haliç ve Boğaziçi ise daha ilk dönemlerden itibaren ilgi uyandırmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle mekanın sınırlarını makro ölçekte tutulduğunda tarihi yarımadayı da içine alan Boğaziçi gelişimi incelendiğinde bu bölgenin bu kadar önem kazanması kendine özgü diğer bazı etkenlerin olduğu söylenebilir. Diğer yandan bu bölgenin bin yılı aşan bir süre Bizans egemenliğinde kalması ona özel bir yerleşme düzeni de getirememiştir. Aksine diğer bölgelerden ve bu arada Çanakkale Boğazı'ndan tek farkı başkente yakınlığı ve onun gibi jeopolitik önemde bir geçit yolu olmuştur.

Bu arada doğu-batı karayolları Çanakkale Boğazında düğümlenmesi (coğrafi uyum açısından) gerektiği halde yine de herşeyin bu bölgeye yönelik olmasını topografik, klimatik ve bitki örtüsü düzeninden kaynaklanmaktadır. Örneğin Çanakkale Boğazı ile karşılaştırıldığında genelde topografik benzerlikler olduğu gözlenirse de özelde yine de önemli değişiklikler ilk bakışta göze çarpar. Bunların başında Çanakkale Boğazı kıyıları, daha çok boz tepeler ve bazı zeytinliklerin hakim olduğu Akdeniz iklimi hüküm sürmesine karşılar. Boğaziçi'nde Orta Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz iklimlerinin etkinliğinde her türde yeşilin yetişmesine uygun ortamda olması yanında kıyılarının tekdüze denize paralel tepeler şeklinde uzamış olmayıp oldukça girintili çıkıntılı ve bol su kaynaklarıyla beslenen akarsularla yarılan çeşitli verimli vadi tabanlarına sahiptir. Boğaziçi'nin Türk toplum yapısına uygun bu yerel özelliği yerleşmelerin bu bölgelerde odaklaşmalarına neden olmuştur. Çünkü Anadolu Türk toplumu denizle ilişkisi pek

yoktur. Onun daha çok özlem ve hayali bir ırmak kenarı bir su başı bir ağaç gölgesidir. İşte Osmanlı toplumunun Boğaziçi'ne verdiği önem daha çok buradan kaynaklanmaktadır. Boğaziçi'nin iki yakası Çanakkale Boğazı'nın aksine birbirine oldukça yakın durağan olmayan daha çok vadi içinde kıvrıla kıvrıla akan çok düzenli debili bir nehri andırması ve bu nehre dikey olarak dökülen çeşitli büyüklükteki ırmakların oluşturduğu vadi tabanlarını içermesidir (Resim 40).

Bu nedenlerle her iki kıyıda uzayıp giden ince kıyı şeridindeki yapılar arkalarında yamaçlara uzanan setli bahçe ve korular ile kendine özgü bir yalı mimarisi oluşmuştur. Ancak bu oluşum nerede küçük bir ırmak ya da vadi tabanı görüldüğünde hemen şişip büyüyerek yeni bir yerleşim merkezi oluşturmuştur ki bu İstanbul'un genel yerleşim düzeninde de aynı konum görülmekte ve bu büyük nehri andıran Boğaziçi'nin Salacak ve Sarayburnu ağzında yine aynı biçimsel özellik göstermektedir (Resim 41).

Boğaziçi'ndeki bu kaba üçgen ya da ucu dar yamuksal yerleşme düzeni birbirine ince kıyı şeridiyle bağlanmış, biri bitmeden diğeri başlıyan özgün bir Boğaziçi yerleşimi oluşmuştur (Resim 42). Örneğin bu belli başlı yerleşimleri büyük kısmını oturdukları vadi tabanları ve ırmakları şöyle sıralayabiliriz:

Fındıklı'da	:	Fındıklı dere ve vadisi
Dolmabahçe'de	:	Dolmabahçe dere ve vadisi
Beşiktaş'ta	:	Ihlamur dere ve vadisi
Çırağan'da	:	Bir sel yatağı görünümünde yıldız tepe ve vadisi
Ortaköy'de	:	Dereboyu ve vadisi
Arnavutköy'de	:	Sel yatağının oluşturduğu vadi tabanı
Baltalimanı'nda	:	Baltalimanı ve kanlıkavak dere ve vadisi

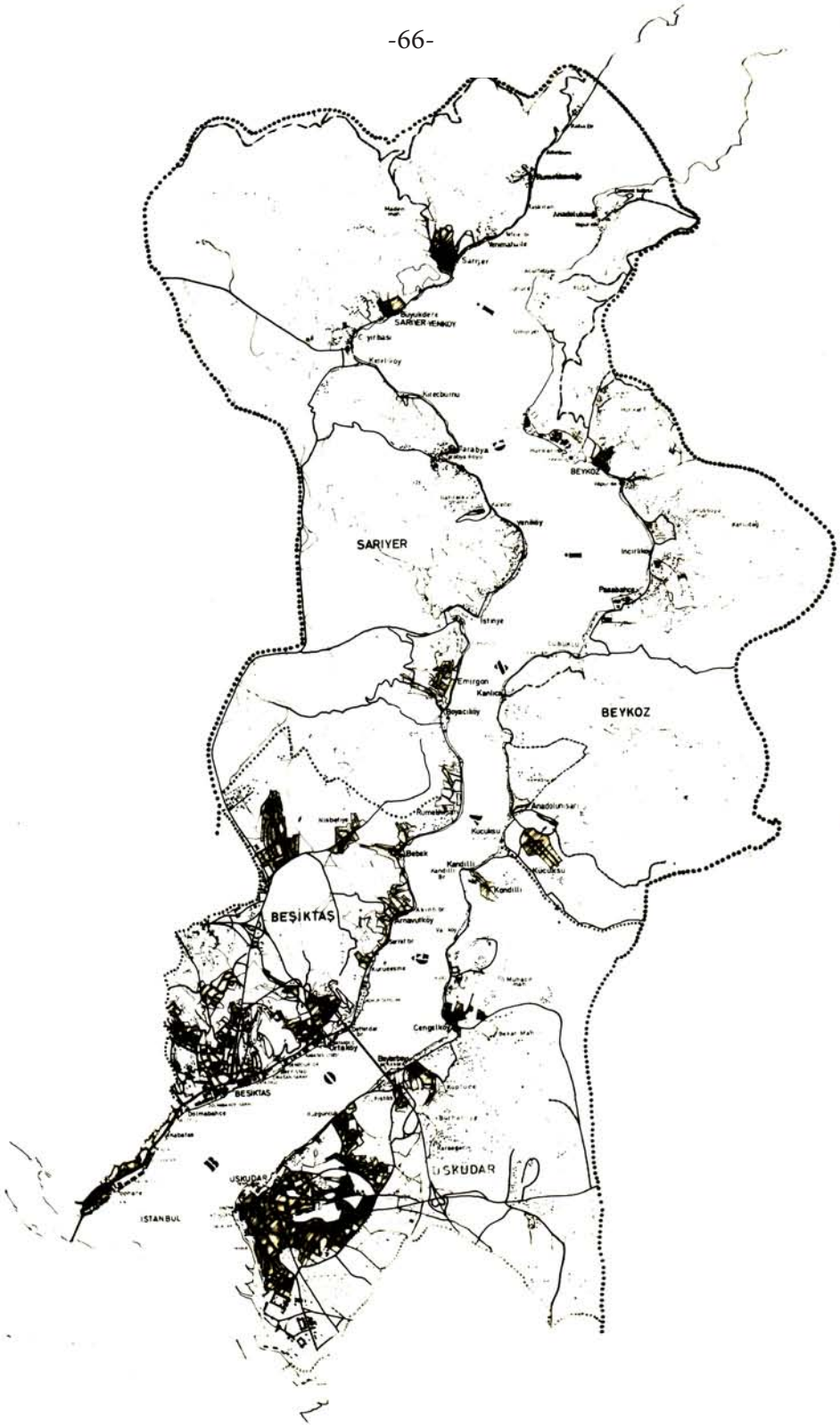

Resim:40 Boğaziçi'nin Genel yerleşim planı

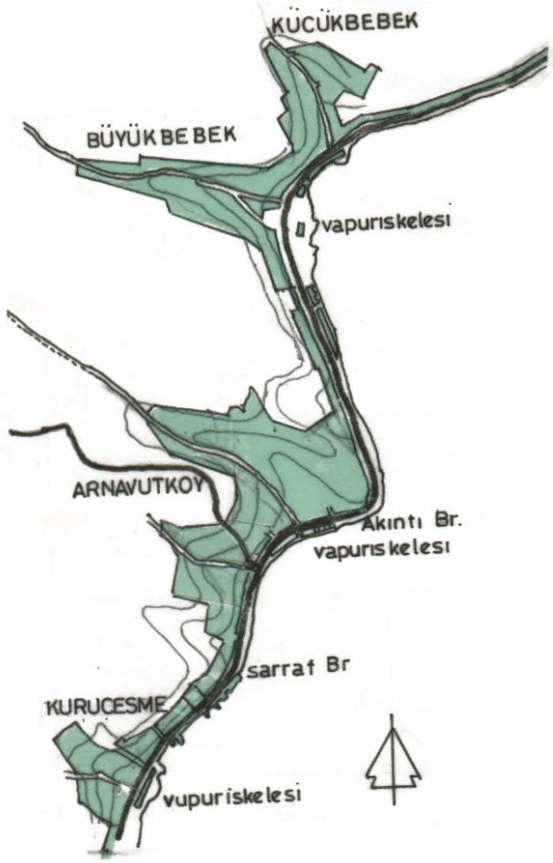

Resim: 41 Boğaziçi yerleşimlerinden örnekler

İstinye'de	: İstinye dere ve vadisi
Tarabya'da	: Tarabya dere ve vadisi
Sarıyer'de	: Sarıyer deresi ve vadisi
Beykoz'da	: Akbaba deresi ve Karakulak derelerinin oluşturduğu geniş vadi
İncirköy'de	: Sultaniye dere ve vadisi
Çubuklu'da	: Çubuklu dere ve vadisi
Anadoluhisarı ve Küçüksu'da	: Göksu ve Küçüksu dere ve geniş vadi
Beylerbeyi'nde	: Bostandere ve İstavruz vadisi

yer almaktadır. Gerçi bu derelerin kimileri üzeri kapanmış ve şehrin daha çok kanalizasyonuna dönüştürülmüş (Resim 43)(56) kimileri birbiriyle birleşmiş elverişsiz eğimde yerleşmelerle dolmuş (Resim 44), kimileri de eskinin izlerini sürdürme çabasındadır (Resim 45).

Bu vadi ağızlarının oldukça korunumlu ve ters rüzgar ve akıntılardan uzak yerler olması yanında vadi içlerinden doğan, dolayısıyla yerleşmelerin su gereksinimini karşılayan ve sorun olmaktan çıkaran eşsiz nefasetteki kaynak sularının bazılarının da şöyle sıralıyabiliriz.

Baltalimanı deresi vadisinde	: Kanlıkavak suyu
Büyükdere ve vadi içlerinde	: Kefeli, Sultani, Büyükdere, Kocataş suları
Sarıyer ve vadi içlerinde	: Çırçır, Kestane, Hünkâr, Fındıklı suları

(56) 19 Ağustos 1980'de oluşan göçükte görüldüğü gibi oldukça büyük kesittedir ve Beşiktaş'ta bu derenin üzerinden bir köprü olduğu hatta Bizans döneminde bu köprünün oniki gözlü ve Osmanlı döneminde yayaların geçmesi için ahşap bir köprünün de yapıldığı, ancak 1811'de gelen bir selde yıkıldığı bilinmektedir. Reşat Ekrem Koçu, Beşiktaş Köprüsü, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 5, 1961, s.2583.

Resim:44 Elverişsiz eğim taşlaşmış görünüm

Fındıklı

Resim:45 Günümüz gezi yerleri

Beykoz'da	: İshakağa, Dereseki ve Karakulak suları
Çubuklu'da	: Çubuklu suyu
Kanlıca'da	: Göztepe suyu
Vaniköy'de	: Vaniköy suyu
Üsküdar'da	: Tomruk suyu

en önemlileridir.

Bu genel ve özgün özellikleriyle Boğaziçi yerleşimlerinde neden burada Osmanlı döneminde ağırlık kazandığını, neden kendine özgü bir yapılaşma düzeni oluştuğunu belirttikten sonra tek yapı olarak merkezde iskele meydanından başlayıp kıyılardaki geçmiş ve günümüz yapılaşmalarını, şöyle açıklayabiliriz.

4. BOĞAZİÇİ YERLEŞİMLERİNDE MERKEZİN OLUŞUMU

Genelde Boğaziçi yerleşimleri yerel ve biçimsel görünümleri birbirine benzemesi yanında her yerleşim ayrı ayrı kendi içerisinde birimlere ayrılıp incelendiğinde yerel ve ayrıntısal bazı farkları içerirler. Bu yerleşimlerin oluşmasını sağlıyan en önemli öge olan merkezler Boğaziçi'nde iskele meydanı şeklinde oluşmuştur, burası canlı hareketli bir mekanıdır. Ancak bu mekanların oluşumuna fiziki çevre kadar ulaşımın, sosyo-ekonomik ve kültürel yapımında önemli etkileri vardır ki bunlar da kısaca şöyle açıklanabilir.

4.1. OSMANLI DÖNEMİ BOĞAZİÇİ SOSYAL YAPISI

Geçmişin sosyal kalıntılar ve değişen çağ koşulları ile Anadolu toplumunun sosyal yapısıyla yeni bir toplum düzeni oluşturulmuştur. Ancak bu oluşum zamanla Osmanlı fikrine dönüşmüş ve homojen olmayan fakat Türk egemenliğinde yenibir yapıya kavuşmuştur. Bu yapı Boğaziçi yerleşimlerinde de kendini hissettirmekle kalmamış, yerleşimler arasında bazı yaşam ve gelişim değişimleri oluşmuştur (Tablo 2). Bunun yanında sosyal düzendeki kurumlar arasında da düzenli bir gruplaşma göze çarpar, kıyı yerleşimlerini oluşturan yalılar bile kendi içerisinde önemli sosyal bölünmelere ayrılabilir. İşte bu karmaşık fakat organik bir bağ içerisinde oluşan genel Boğaziçi toplum yapısını iki ana gruba ayırabiliriz:

I- Yazlıkta Oturanlar: Bunlar da kendi içerisinde iki ana gruba ayrılabilir.

a) Sahil saray köşk ve yalılarda oturanlar: Seçkin kişiler, saray erkanı, devlet ileri gelenleri, bilgin sınıfı, Rum, gemici zengin ve tüccarları, Ermeni sarrafları, Yahudi tüccarları.

b) Bu yalılara hizmet eden; bazı halayık cariye, kahya, mürebbiye gibi oldukça önemli bir alt yapı grubu.

II- Devamlı Oturan Halk: Kış yaz devamlı oturan ve yerleşmelerin gerçek demokrafik yoğunluğunu oluşturan yerli köy halkını da uğraşı alanlarına göre iki büyük gruba ayırmak mümkündür.

a) Esnaf ve Sanatkârlar: Bunlar iskele önünde seyyar, Boğaziçinde de kayıklı seyyar satıcıdan tutup, yerleşimin gereksinimini karşılayan fırıncısı, bakkalı, kahvecisi ile ayrı bir sosyal yapılaşma gösterirlerdi. Öyleki uğraşı alanlarıyla köy ya da yerleşimler sembolleşmiş olup Kanlıca dendiğinde yoğurt, Beykoz dendiğinde paça, Emirgan dendiğinde Çay, Sarıyer dendiğinde börek ve muhallebi, Kuzunguncuk, Yeniköy dendiğinde simit, halka, çağrışım yapmış ve bugünümüze kadar da ünü çevre sınırlarını aşmıştır. Ancak geçmişin Boğaziçi yaşamında günümüz anlamında restaurant ya da lokanta adı altında sözde turistik önemde yapılar olmayıp bunlar yerine çınar altı ya da kahve, iskele meydanında önemli sosyo-ekonomik ve kültürel yapıyı oluşturmuşlardır. Öyleki yazın çınar altında, kışınsa kahve içindeki yaşam yerleşimdeki ortak fikirlerin belirmesi ile bilgi aktarım ve sosyal sorunların halledildiği yerler olmuştur(56). Ancak bu nedenledir ki Boğaziçi yerli halkın köy içerisinde kısmende olsa sosyal ve kültürel birliği sağlamışlardır.Resim:46)

Bunlar dışında denizci ve balıkçıların da önemli bir yerleri olması yanında dalyanı, kayıkhanesi, hatta iskelesiyle meydan gelişiminin enbaşta ögelerini oluşturmuşlardır.

b) Çiftçi ve Bostancılar: Merkez yerleşimlerin arkasında vadi derinlikleri ile uygun eğimli yamaçlarda çiftçilik, hayvancılık, mandıracılık yapan kişilerin oturdukları aileler

---

(56) Abdülhak Şinasi Hisar, Boğaziçi Yalıları-Geçmiş Zaman Köşkleri, Varlık Yayınları Bütün Eserleri 4-5, s.9; Behçet Ünsal, "Türk Boğaziçi'nin Yalılar Arkası ve Yalıları", İ.D.M.M.A.Dergisi, Sayı 3, s.81.

yanında, saray has bahçelerini koruyan ve işleten yüz_ ikiyüz kişiye varan ve dolayısıyla Boğaziçi'nin güvenliğini sağlıyan bostancıbaşı ve erleri de has bahçeler içerisindeki yapılarda kalırlardı.

Bu kadar çeşitlilik gösteren Osmanlı dönemi Boğaziçi sosyal yapı ve yaşamı ekonomik açıdan da aynı paralellik içerisindedirler.

4.2. OSMANLI DÖNEMİ BOĞAZİÇİ EKONOMİK YAPISI

Boğaziçi almaktan çok veren bir bölgedir. Bu tüm mekan daha çok İstanbul'un hem dinlenme ve tatil hem de besin gereksinimini büyük kısmını karşılayan bölge olmuştur.

Önce Saray; su değirmenlerinden elde edilen unlarla has ekmeğini(57); Bostancıların işlettikleri saray has bahçelerinden elde edilen ürünlerle sebze ve meyve gereksinimini karşılamaktaydı. Bunun yanında bu değirmenlerden ve bahçelerden elde edilen ürün fazlalıkları (ki bunlar oldukça önemli miktarlardaydı) pazarlarda satılmasıyla günümüz tanzim satış görevini üstlenip fiyat oluşumunda etkili ve gereksiz fiyat artışlarını önleyici olması yanında padişah kişisel gelirininde büyük bölümünü sağlıyordu.

Halkın vadi içlerinde kurdukları tarım alanları bahçe ve çiftliklerden elde edilen sebzve meyvalar bölgesel gereksinimleri karşıladıktan sonra İstanbul dışına bile gönderilirlerdi. Daha çok bölgenin en önemli meyveleri Boğaziçi'nde yetiştiği gibi her bölgeninde bir ve birkaç meyvede ayrıcalıklı önem ve yöresel değerleri vardı (4.1.2.2.).

---

(57) P.6. İnciyan, Bizans Sayfiyeleri, s.32 (H.D.Andereasyonın açıklamalarından Eremiyan Çelebi Kömüçiyan, İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları No.506, s.290), 66:Muzaffer Erdoğan- "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", Vakıflar Dergisi, IV. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, s.152.

Boğaziçi'nin diğer bir özelliği, yine yöresel ayrıcalığı olan balıkçılık ta önemli bir ekonomik gelir kaynağıydı. Boğaziçinde kıyı ve açık deniz balıkçılığı yanında kendine özgü görünüşleriyle dalyan balıkçılığı da önemliydi (Resim 48).

Boğaziçi'nde diğer bir ekonomik gelir kaynağı önemli ve eşsiz lezzette kaynak suları olup bunların Rumlar tarafından büyük kısmı ayazma tinsel etkinliğine kavuşturulmuşsa da yine de büyük bölümü kentin içme suyunun önemli kısmını karşılardı. Örneğin Kanlıca tepelerinden çıkan Göztepe suyu İstanbul'a pazar kayıklarıyla taşınırdı(58). İşte bu ürünler yanında yöresel özel el sanatları da Boğaziçi'nin önemli gelir kaynaklarındandı.

Boğaziçi'nin bu yerel ekonomik gücü dışında saray ya da yalı zenginlerinin etkin ekonomik güçleri de Boğaziçi'nin genel ekonomik durumu içerisinde büyük öneme sahiptiler.

4.3. OSMANLI DÖNEMİ BOĞAZİÇİ ULAŞIMININ YAPISI

Boğaziçi ulaşımı Osmanlı döneminde günümüzün aksine daha çok denizdendir. Hatta bu Boğaziçi'nin bu kadar önemli bir çok yerleşimlerin oluşmasında en büyük etkendi. Kara ulaşımı daha çok ikincil olup yalı ya da evler arasında patika ya da rıhtım şeklinde bağlantıyı sağlardı. Anadolu yakasında daha 1926 da büyük yatırımlarla bir karayolu açılmıştır ki bu günümüzde bile Beykoz'dan öteye gitmemiştir(59). Rumeli yakasında ise sahil yolu çok dar olarak bazen yalı arkasında bazen yalı önü rıhtımında uzanıyordu (Resim 47). Örneğin Bebek yalıları önündeki dar rıhtım Emirgan'a doğru uzanırken diğer yanda Akıntıburnu'nda yalı arkasına geçip Arnavutköy, sonra

(58) Dr.S.Nazım Nirven, İstanbul Suları, 1946, M.Tayyip Gökbilgin "Boğaziçi", İslam Ansiklopedisi, Cüz 19, s.686; Ali Saim, İstanbul ve Eski Eserleri, 1933.

(59) Sedad Hakkı Eldem, Köceoğlu Yalısı Bebek, 1973, s.12.

Resim : 47 XX.yüzyılın başı
deniz ulaşımı
ve ahşap tıhtım yolu

Resim :48 Geçmişin dalyan
balıkçılığı

Resim : 49 Boğaziçi kıyı
çekekleri

deniz kıyısına çıkmakta ve Kuruçeşmeden sonra da tekrar yalı arkasına geçip Ortaköy ve Beşiktaş'a doğru uzamaktaydı. Bu sahil yolun yalı arkası ilişkisini kesmemesi için yer yer ya köprü ya da tüneller yapılmıştır (Tablo 15). Emirgan'dan sonra Tarabya ve Büyükdere sahil yolu ise I.Abdülhamit 1800 de ve Maslak-Şişli-Büyükdere yolu ise II.Abdühlamit devrinde yapılmıştır.

Günümüzde motorlu kara trafiğinin yoğunlaşması ve gelişigüzel sahil yollarının açılması esasta önemli yalı bütünlüğü değerini ortadan kaldırıp ya yalı deniz ilişkisini ya da yalı bahçe bağını kesmekle kalmamış Boğaziçi'nin bugünki görünümünü almasına neden olmuştur. Geçmişte ise Boğaziçinde asıl ulaşımı ve merkezle bağlantısı deniz yoluyla sağlanmıştır.

Denilebilir ki bu dönemlerde Boğaziçi ulaşımı denizden şöyle yapılmakta idi:

a) Saray ve padişahın Boğaziçi gezilerinde kullandıkları saltanat kayıkları,

b) Tanınmış zengin ve devlet ileri gelenlerinin yalıdan İstanbul'a gelip gidişleri de, mehtap ve Boğaziçi gezilerinde kullandıkları özel kayıklar,

c) Esnaf, bahçıvanların ve diğer köy halkanın kullandığı pazar kayıkları,

d) Balıkçı ve seyyar satıcıların kendi kol gücüyle kullandıkları kişisel kayıklar,

e) Boğaziçi gezi ve özel gidip gelmelerde kullanılan kira ve dolmuş kayıkları yer almaktaydı.

Boğaziçi'nde bu kol kuvvetiyle sağlanan ulaşım 1855 den sonra önceleri yaz aylarında daha sonraları yazlı kışlı düzenli buharlı gemilerin çalıştırılmalarıyla ikinci planda kalarak önemini yitirmeleri ile Boğaziçi'nde yenibir devir açılıyordu (3.3).

4.4. BOĞAZİÇİ İSKELE MEYDANI BİÇİMLENİŞİ

Boğaziçi köylerinin oluşumunu sağlıyan diğer tüm nedenler yanında büyük çoğunluğunun adlarının bile Türkçe kökenli olması bu yerleşimlerin Osmanlı-Türk sosyal-ekonomik ve kültürel yapısının ürünü olduğunu kanıtlamaktadır.

İskele meydanları ise yerleşimlerde tüm bu etkilerin yoğunlaştığı önemli canlı mekanlardı. Önce ulaşımın gereği bu meydanlar daima denize açıktı. Yani esas ulaşım başlangıcı bu meydanlar olup deniz yüzü, kayıkhane, rıhtım, iskele ve iskele yapısı ile sınırlıydı. Diğer yüzleri ise sivil, dinsel ve sosyal yapıların yer aldığı ve yerleşimin ya da yerleşimler arasındaki kara yollarının direkt ya da dolaylı bağlandığı çınarıyla, kahvesiyle, mektebi, camisi, muhtarlığı, hamamı, çarşısıyla, yerleşimin iskele meydanını oluşturmuşlardır. Bu mekan köyün kalbi durumundaydı. Bütün sosyal faaliyet bu meydanta toplanırdı.

Bugün Rumeli yakasındaki iskele meydanları birçok imar çalışmaları bazı asalak ve zoraki işgal yapılılaşmaları etkisiyle özgün görünümlerini oldukça kaybetmiş ve tamamen dolmuş durumda olmasına karşın Beşiktaş, Ortaköy, Bebek, Emirgan, Sarıyer gibi iskele meydanlarının eski görünüm ve sınırlarını saptamak hiç olmazsa kağıt üzerinde mümkün olmaktadır.

Anadolu yakası iskele meydanları ise günümüzde bazı değişiklikler olmasına karşın yine de özgün görünümlerini kaybetmeyen mekanlar olarak Beylerbeyi, Çengelköy, Anadoluhisarı, Kanlıca, Beykoz başta gelir. Bunlar yanında Anadoluka-

vağı iskele meydanı karayolu ile ulaşımın sınırlı olması ayrı tek önemde özgün Boğaziçi iskele meydanı olarak durmaktadır.

Bu meydanlar günümüzdeki durumları ile oluşumu görünüm ve biçimlenişlerine göre esasta dört ana gruba ayrılabilir (Tablo 3).

I) Sahil yüzü açık üç yanı binalarla sınırlı ana yola ikincil dikey sokaklarla bağlı meydanlar: Böyle meydanlar günümüz Boğaziçi'nde özgün görünümlerini kaybetmemiş örnekleri içermekte, önde kayıkhanesi bulunan, iskelesi yana kayan kahve çınar altı denize yaklaşan enleri dar mekanlardır ki buna en güzel örnek Beylerbeyi iskele meydanıdır (Resim 50). Bunun yanında caminin tamamen deniz kıyısına çıktığı yine iskelenin yana kaydığı ve derinliklerinin oldukça arttığı Ortaköy gibi iskele meydanları da ilginç durumdadırlar.Resim. 51

II) Sahil yüzü açık arkası ana yol yanları yapılarla sınırlı meydanlar: Bu tipe en güzel örnek bugünkü özgün konumuyla Çengelköy iskele meydanıdır. Bunların yine Çengelköy'de olduğu gibi ana yolla ayrımı bir çeşme ya da çınarla sağlanması yanında Anadoluhisarı'nda olduğu gibi hiçbir eleman konmadan tamamen yolla birleşik konumda da olanları vardır.Resim 52-55)

III) Sahil yüzü açık fakat yol ayrımlarında oluşan meydanlar: Üsküdar gibi büyük iskele meydanları yanında esas İstinye ya da Tarabya'da olduğu gibi yol ayrımlarında oluşan hatta bir çeşme ve çınarı ile hafif tretuar yüksekliğinde kot farkıyle bugün bile tüm çarpıklıklara karşın benliklerini sürdürmeye çalışan meydancıklardır(60).(Resim 54).

(60) İstinye meydanı o kargaşa içerisinde bir tarafta tersane, kum kamyonları, otobüs ve minibüsler diğer tarafta bunların tüm yok etmelerine hiç aldırış etmeden ta eski ortamdan çeşme dükkan, kahve çınarıyle huzurlu durumuyla geçmişten günümüze köprü olmakta ve çevre düzensizliğine meydan okumaktadır.

(Tablo:3)
BOĞAZİÇİ MEYDAN OLUŞUMUNDA İSKELE-YOL-YAPI İLİŞKİSİ

1-SAHİL YÜZÜ AÇIK ÜÇYANI BİNA İLE SINIRLI ANA YOLA DİKEY SOKAKLARLA BAĞLANTILI

a) Önü kayıkhaneli ve dar meydanlar
b) Önü kayık iskeleli ve geniş meydanlar

BEYLERBEYİ

ORTAKÖY

2-SAHİL YÜZÜ AÇIK ARKASI ANA YOL YANLARI YAPI İLE SINIRLI MEYDANLAR

a) Küçük meydanlar
b) Büyük meydanlar

ÇENGELKÖY

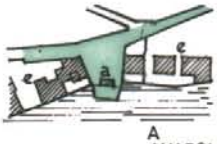

A
ANADOLU HİSARI

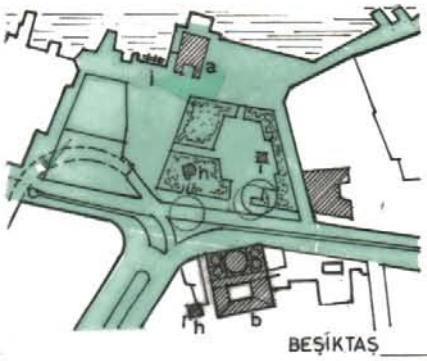

BEŞİKTAŞ

3-SAHİL YÜZÜ AÇIK VE YOL AYRIMLARINDA BULUNAN ORGANİK MEYDANLAR.

a) Ana ve yan yollar ayrımlı büyük meydanlar
b) Ana yol ayrımlı meydanlar

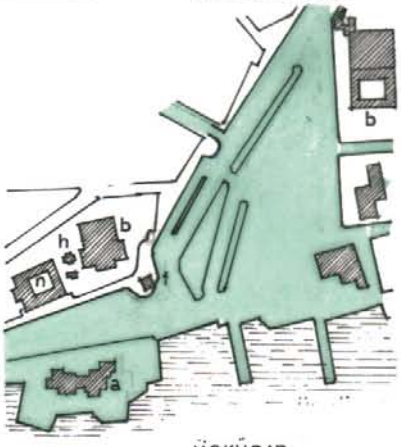

ÜSKÜDAR

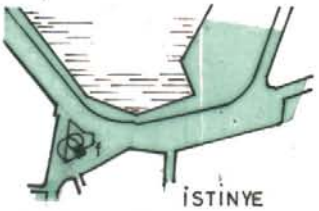

İSTİNYE

TARABYA

4-SAHİLE DİK AÇILAN VE ANAYOLLA KESİLEN DAR MEYDANLAR.

a) Anayolla kesilip ikiye ayrılan meydanlar.
b) Sahil önü ana yolla kesilen meydanlar.

KANDİLLİ

EMİRGAN

a-İskele
b-Cami
c-Hamam
d-Muvakkithane
e-Konut
f-Çeşme
g-Kayıkhane
h-Türbe
ı-Anıt
j-Çekek
k-Kilise
m-Koru
n-Medrese
o-Okul

0 25 50 75 125 175m
25 m

Resim:50 Beylerbeyi İskele meydanı

Resim : 51 Ortaköy İskele meydanı

Resim : 52 Çengelköy İskele meydanı

IV) Sahile dik olarak oluşan iskele meydanları: Kandilli ve benzerlerindeki gibi içe dönük ve sadece iskele ile sahil ilişkileri olan ve sahil yolu kesmesiyle oldukça parçalanan meydanlar yanında Emirgan gibi önü tamamen açık fakat deniz ilişkisi sahil yolu ile kesilen meydanlardır.(Resim 56-57-58)

Bunlar dışında bazı özel konumda meydanlar varsa da bunlar önemli bir çoğunluk göstermemektedir.

Resim : 53 Beşiktaş iskele meydanı

Resim : 54 Üsküdar iskele meydanı

Resim : 55 Kanlıca iskele meydanı

Resim : 56 Tarabya İskele meydanı

Resim : 57 Kandilli İskele meydanı

Resim : 58 Emirgan İskele meydanı

5. BOĞAZİÇİ YERLEŞİMLERDE OLUŞUMU SAĞLIYAN YAPILARIN BİÇİMLENİŞLERİ

Boğaziçi'nde yerleşimlerin ana ögelerinden olan ve fiziki mekanı belirleyen yapılar bu bölgede daha bir önem kazanmakta ve geçmişten günümüze en somut belgeler olmaktadır.

Kıyılarda saraylar, sahil saraylar, yalılar, içlerde evler, merkezlerde cami, iskele ve diğer sosyal yapılar günümüze oldukça önemli belgeleri getirmekte ve gerek mekanları gerekse tekil yapıların biçimlenişlerin en güzel örneklerini içermektedir. Bunun yanında Osmanlı döneminin ilk devrelerinden, malzemenin dayanıksızlığı nedeniyle bir çok yapı günümüze gelememişsede kağir dinsel ya da askersel yapılar bazı değişikliklerlede olsa yine de gelebilmiştir. Öyleki bu bölgenin mimari yapıları incelenerek dönemin tüm toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı ve mimari olgusu yanında siyasi ve mimari tarihi de saptanabilir.

Bu nedenle bazı önemli yapıların genel biçimlenişleri ve belli başlı özelliklerini kısaca açıklamakta yarar vardır.

5.1. İSKELE VE İSKELE YAPISI

Boğaziçi iskeleleri iskele meydan oluşumunda ve biçimlenişinde en önemli ögelerin başında gelir. Ancak her iskele bir meydan oluşturmamasına karşılık her meydanın uzak ya da yakınında mutlaka bir iskelesi bulunur(61). Bu iskeleler bir tane olabileceği, buna karşın Beşiktaş'ta olduğu gibi yük,

---

(61) Günümüzde Boğaziçi iskeleleri kara trafiğin ağırlık kazanması (5.3) nedeniyle büyük çoğunluğu ortadan kalkmış yerine başka yapılar yapılmıştır. Ancak belli başlı iskeleler yasalarını sürdürmektedir. Örneğin 18. yüzyılda Bostancıbaşı defterleri (Reşat Ekrem Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri" İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV, s.67-90) incelendiğinde bunların büyük bir çoğunluğu sayılmakta ve İskelefi, Aralık, İskele, Kebir İskele olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Sarıyer iskelesi

Büyükdere iskelesi

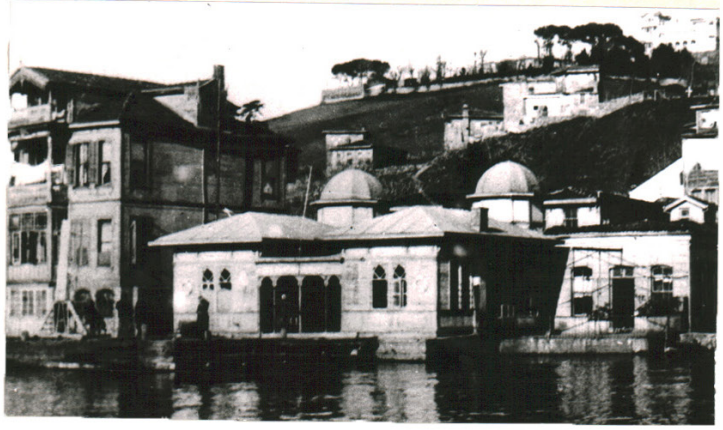

Kuzguncuk iskelesi özgün görünümü

Beylerbeyi iskelesi

-87-

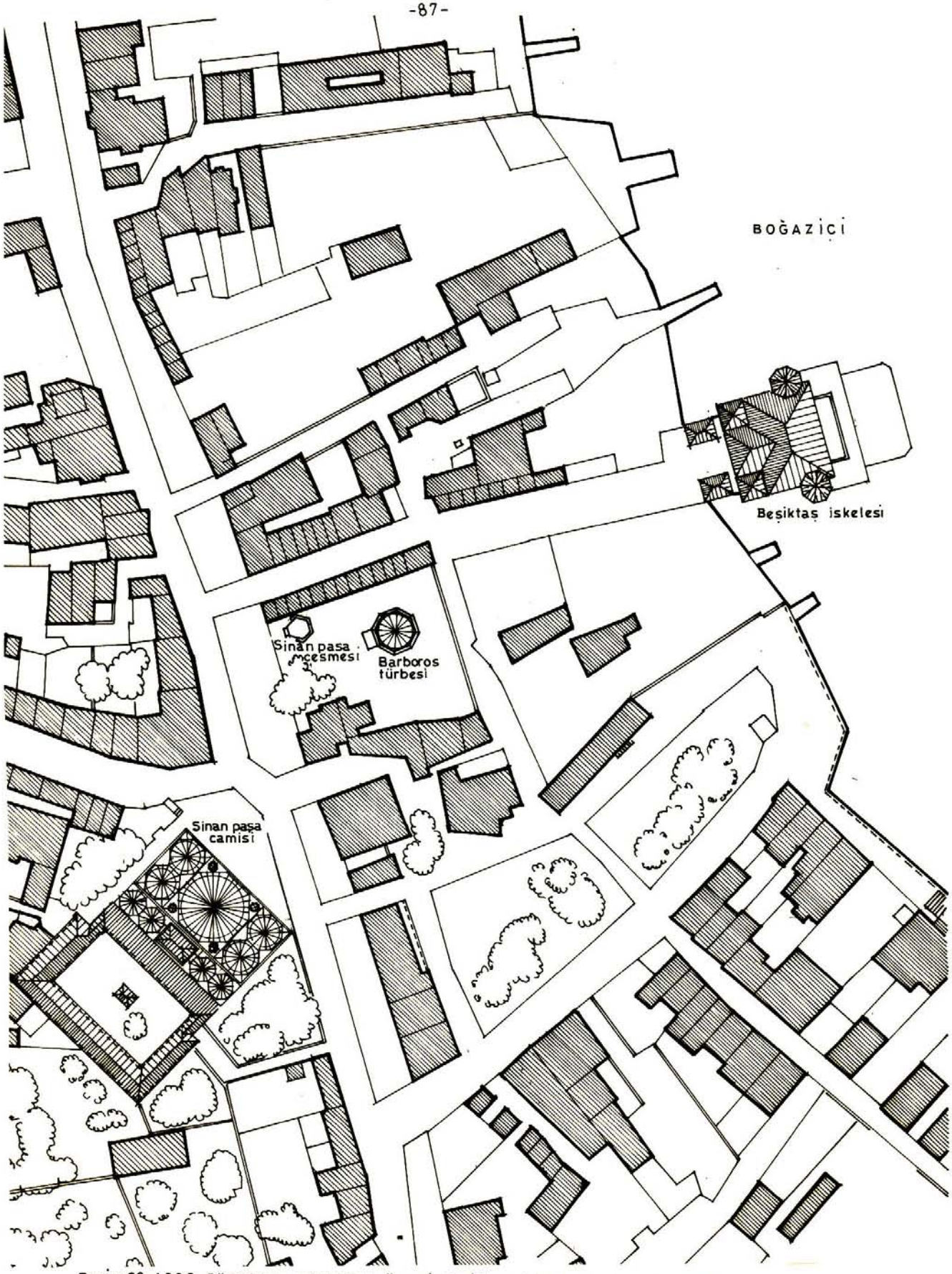

Resim.60-1936 Düzenleme çalışmaları öncesi Besiktaş iskele meydanı konumu

(günümüzde tütün deposu önünde), yolcu kayık ve kum iskeleleri şeklinde bir kaç tane de olabilir.

İskeleler yanında ya Beylerbeyi'nde olduğu gibi kayıkhaneler (Resim 50) ya da Beşiktaş'ta olduğu gibi (Resim: 53) çekeklerde bulunur ki bunlar Boğaziçi'nin vazgeçilmez ögesidir (Resim.49)

Gerek iskeleler gerekse iskele yapıları iskele meydanı ile son derece iç içe olması yanında hiç bir zaman manzarayı bozmayacak şekilde bu mekanın tamamlayıcı birer birimi olmuş ve şu üç önemli konumda oluşmuşlardır.

a) İskele meydan yanında yer alan yapılar: Beylerbeyi, Ortaköy, Çengelköy.

b) İskele meydanı uzağında yer alan yapılar: Emirgan ve Sarıyer.

c) İskele meydanının denize açılan dar dikey yüzün tamamını kaplıyanlar: Kandilli ve Yeniköy.

İskelelerin meydanlardaki bu konumları yanında yerleşimlerle ilişkiler ya Ortaköy Rumelihisarı, Sarıyer, Beylerbeyi'nde olduğu gibi direk meydana açılımıyla ya da çevresine yapılan binalarla Beşiktaş eski konumu (Resim 60) Arnavutköy, Büyükdere, Çengelköyde olduğu gibi dar dikey bir sokakla kurulmaktadır. Bunun yanında bu iskelelerin kurulmaları yerleşimlerin kuruluşlarına kadar (Tablo 4) gitmelerine karşılık yapıların hemen tümü 1855 de Şirket-i Hayriye'nin kurulmasından, yani buharlı gemilerin Boğaziçi'ne çalıştırılması sonrası yapılmaya başlanmış ve 1920 ye kadar devam etmiştir. Bu nedenle tüm Boğaziçi iskeleleri büyük ya da küçük oluşları bir tarafa hepsinde hemen hemen aynı işlevsel şema ve mimari stil görülmektedir. Denebilir ki Boğaziçi iskelelerinde stil bir-

(Tablo:4).
BOĞAZİÇİ İSKELELERİ OLUŞUMU ve BİÇİMSEL AYIRIMI

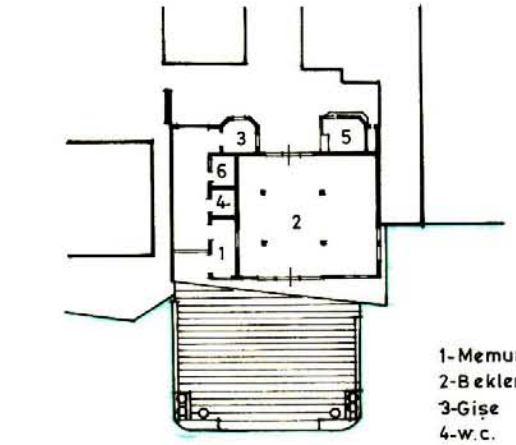

1-Memur o.
2-Bekleme s.
3-Gişe
4-w.c.
5-Satış
6-Depo

ÇENGELKÖY AHŞAP İSKELE

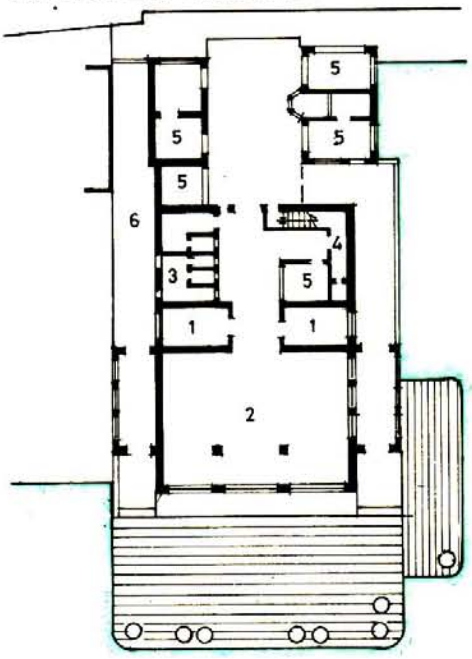

BEŞİKTAŞ KÂRGİR İSKELE

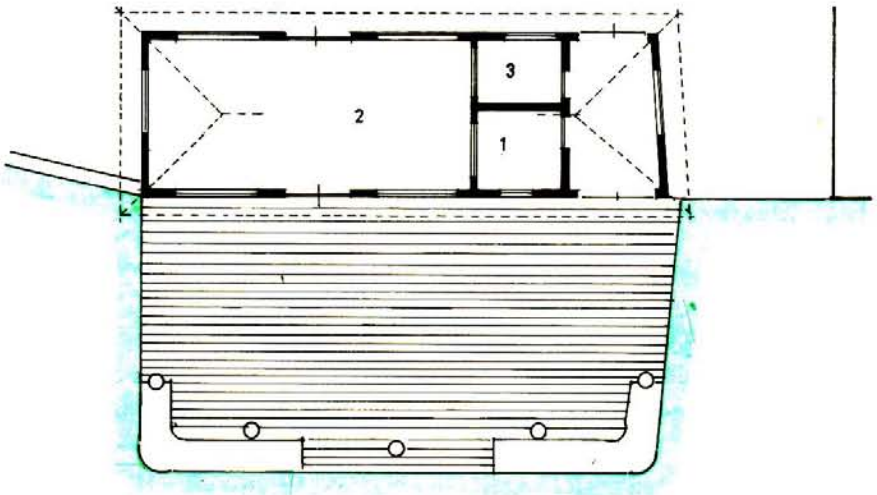

PLAN

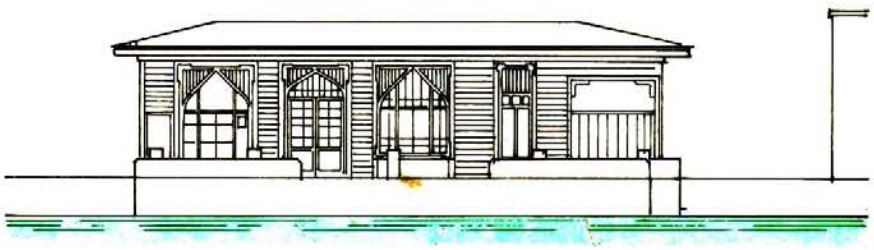

DENİZDEN GÖRÜNÜŞ

liği vardır. Bunun yanında bu iskelelerin değişen teknolojik şartlar nedeniyle yapı malzemelerinde zamanla değişim olmuştur. Bunun için iskeleler yapısal olarak iki ana gruba ayırılabilir.

I) Kagir İskeleler

Bunların sayıları oldukça sınırlıdır. 1914 de yapılmaya başlanmışlar ve ilk betonarmenin kullanıldığı iskelelerdir. En büyük özellikleri iki katlı olmalarıdır. Buna karşın zemin kat planları işlev şemalarında değişiklik olmadığı gibi örneğin Beşiktaş kagir iskele ile Çengelköy ahşap iskelesi gerek plan konumu, gerek yaklaşımı gerekse de görünümü olarak birbirlerine benzerlikler dikkat çekicidir (Tablo:4). Büyükdere iskelesi ise daha sonra yapılmış olmasına karşın bu da aynı özellikleri gösterir. Bunlar dışında çağımız yapılarından olan Üsküdar iskelesi ise oldukça büyük ve dikkat çekici bir yapıdır.

II) Ahşap İskeleler

Bunlar Boğaziçi iskelelerinin büyük çoğunluğunu oluşturmakta ve hemen hepsi plan görünüm ve detaysal aynı özelliği içermektedir. Üzerleri kırma çatılıdır. Sivri kemerli açıklıklar üçe ayrılmış ve orta aks kapıya ayrılmıştır. Kenarlarda kemer tepelerine kadar yükselen çıtalarla dikdörtgen çerçeveler oluşturulmuştur (Resim 59).

Böylece tüm bu iskeleler yukarıda da söylendiği gibi XX. yüzyıl başında yapılmaları ile neoklasik üslup egemendir. Daha çok Kuzguncuk, Büyükdere, Beşiktaş iskeleleri gibi kagir yapılarda seçmeci Türk mimarı ögelerine daha da çok yer verilerek çinisinden kemerine kubbesine kadar tüm elemanlar kullanılmıştır.

Özetle denebilir ki; Her iki grubta yer alan Boğaziçi iskele yapıları Üsküdar dışında biçimsel ve görünümsel farkları yoktur. Bazılarında büfe ya da satış için ek bölümler varsa da hemen hemen hepsi küçük memur ve çımacı odası, gişeler, yolcu salonu, W.C. ve depo ile geçitten oluşmaktadır. Hepsi oldukça işlevsel plandadırlar (Tablo 4).

5.2. CAMİLER

Boğaziçi'ndeki Osmanlı dönemi yaşamın şekillenmesi mimari görünümün belirlenmesinde en önemli ögelerden biri olan cami ve cami önü mekanının önemli ve ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Bunun yanında camilerin genel konumları, bulundukları ortamlarla ilişkileri ve biçimsel özellikleri de oldukça özel durumdadır.

Bu nedenle Boğaziçi genel konumunda camilerin özelliklerinden başlayıp tek yapılara kadar incelersek;

5.2.1. Camilerin Boğaziçi'nde Genel Konumları

Genelde Osmanlı yaşamındaki camilerin gelişimi daha çok devlet desteğinde kuvvet kazanmış ve büyük camiler padişah adına gerçekleşmiştir. Saray yaşamının zamanla Boğaziçi'ne kaymasıyla bu bölgede de kendini göstermiş ve camilerin görünüm ve konumlarında da etkili olmuştur. Bu etki zamanla saray yapılarının Boğaziçi'nin yukarılara doğru ilerlemesiyle daha da yayılmış ve Ortaköy ile karşıda Beylerbeyi'ne kadar olan alanları kapsamıştır. Bu nedenle Boğaziçi camilerini Ortaköy, Beylerbeyi sınıriyle genel fiziki plan içerisinde iki önemli bölgeye ayırabiliriz. Altta kalan Tophane, Ortaköy karşıda Üsküdar, Beylerbeyi'ne kadar olan alanları gelişim süreci açısından da yine XVI, XVII. yüzyılda klasik stilde sosyal

içerikli külliyeler içerisinde kurulan camilerin bulunduğu (Tablo 6) Tophaneden Beşiktaşa karşıda Üsküdarı da içine alan bölgeler ile XVIII ve XIX. yüzyılda saray ekleri şeklinde camilerin kurulduğu Tophane Ortaköy ile karşıda Beylerbeyi'ni içine alan bölgeler olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

Ortaköy ve Beylerbeyi üzerinde kalan bölgelerde ise saray etkinliğinin bulunmaması ve devamlı oturulan yerleşimler olmasile daha çok halk, mahalle ve iskele meydanı camileri olarak şekillenmişlerdir (Tablo 5-6).

5.2.2. Boğaziçi Camilerinin Yerleşimlerdeki Konumları

Boğaziçi'ndeki yukarıdaki genel bölgesel ayrım yanında camilerin bulundukları çevre ile ilişkileri önemli özel ayrıcalıklar içerirler ve bunlarda yerleşimlerde iskele meydan camileri yerleşim içlerinde mahalle camileri ile külliyelerdeki camiler olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir.

5.2.2.1. Merkezin Oluşumunu Sağlıyan Camiler

Merkezin oluşununu sağlıyan iskele meydanında camilerin önemli rolü vardır. İskeleler ve yapıları bu meydanların ne kadar önemli bir ögesi ise camiler de en az bunlar kadar fiziki mekanın belirlenmesinde etkilidir ve iskele meydanı içerisinde bulundukları konumlara göre:

a) Deniz kıyısında olan; Dolmabahçe, Ortaköy ve Beylerbeyi gibi iskele meydanın yan kenarlarını belirliyen camiler,

b) Tophane, Beşiktaş, Üsküdar gibi iskele meydanlarının üst köşe ve kenarlarını belirliyen bir ya da bir kaç camiler,

(Tablo: 5)
BOGAZİÇİ RUMELİ YAKASI CAMİLERİ

Yerleşim	Caminin adı	Mimarı	Yaptıran	Yapım yılı		
				ilk	ikinci	son
Tophane	KARABAŞ C.	–	Mustafa ağa ibni Korkut bey	1530.?		1958
	KILIÇ ALİ PAŞA C.	Koca Sinan	Kaptanı derya Kılıç Ali Paşa	1581		1581
	NUSRETİYE C.	Kirkor Balyan	II.Mahmut (1808 – 39)	XVII.		1825
Salıpazarı	ESKİ SALIPAZARI C. ●	—	Süheyl bey.	XVII.	1740	1958 Yık.
Fındıklı	FINDIKLI MOLLA ÇELEBİ C.	Koca Sinan	Kazasker Mehmet Vusuli ef.	1582		1582
Dolmabahçe	BEZM-İ ÂLEM VALİDE C.	Karabet Balyan	Bezm-i Alem Valide sultan	1853		1853
Beşiktaş	SİNAN PAŞA C.	Koca Sinan	Sinan Paşa	1555		1555
	ABBAS AĞA C.		Darüssade ağası Abbas ağa	1650?		1834
	KAPTAN İBRAHİM AĞA ●		Kaptan İbrahim ağa	1655		1890
	SÜLEYMAN AĞA C. ●		Süleyman ağa	1760		1900
	ERTUĞRUL C. ●	d. Arâncо	II. Abdülhamit(1876-1908)	1904		1904
Çırağan	SEYH YAHYA C. ●		Kanuni(1520 – 1566)	1550?		1890.
	MECİDİYE C.	Serkis Balyan	Abdülmecid(1839 1861)	1849		1849
Ortaköy	ORTAKÖY C.	Karabet Balyan	Abdülmecit(1839 – 61)	1854		1854
	DEFTARDAR C.		Ekmekçioglu Ahmet Paşa.	1617	1780	1885
Kuruçeşme	KURUÇESME C ●		Tenekeci Osman efendi	1900		1900
Arnavutköy	TEVFİKİYE C.	Karabet Balyan	II. Mahmut(1800 – 39)	1832		1832.
Bebek	KÜÇÜKBEBEK C.		Sıtkı efendi	1640		1640
	BEBEK C.		Damat İbrahim Paşa	1740		1912.
R.Hisarı	KALE İÇİ C.	Sucâeddin	Fatih (1451 81)	1452		YIKI
	ALİ PERTEK C.		Ali Pertek Paşa	1455		1455
	KEMALEDDİN C.		I. Mahmut (1730 – 54)	1746		1746
Baltalimanı	BALTALİMANI C.	Sucâeddin	Baltaoğlu Süleyman paşa	1457	1826	1960
Emirgan	EMİRGAN C.		I. Abdülhamit (1774-89)	1780		1780
İstinye	NESLİŞAH C.		Neslişah hatun	1510		1782
	MAHMUT ÇAVUŞ C.		Mahmut çavus.	1900		1972
Yeniköy	ALİ PAŞA C.		Güzelce Ali Paşa	1620		1670
	OSMAN REİS C.		Balıkçı Osman Reis.	1637		1901
Tarabya	OSMAN AĞA C.		Tüccar Osman ağa	XVII		1829
	TARABYA C.			1960		1960
Büyükdere	DEFTERDAR C.		Defterdar Mehmet ağa	1580		XVIII
	KETHÜDA C.		Kara Kethüda Ahmet ağa	1700		1700
Sarıyer	SARIYER C.		Ali Kethüda	XVII		XVIII
	KALE C.		VI. Murat (1623 1640)	1630		YIKI
	RUMELİKAVAĞI C.		Fatma Turhan sultan	1800		1800

(Tablo, 6)
BOĞAZİÇİ ANADOLU YAKASI CAMİLERİ

Yerleşim	Caminin adı	Mimarı	Yaptıran	Yapım yılı		
				ilk	ikinci	son
A.Kavağı	YAROS KALE İÇİ C.		II.Beyazit(1481_ 1512)	XV		YIKI
	ANADOLUKAVAĞI C.		Kösem Valide sultan	1640		1640
	ALİ REİS C.		Midillili Ali reis	1677		1850
	YENİ C.		Kavakustası hacı Mehmet a.	1694		1900
Beykoz	BEYKOZ C.		Bostancıbaşı Mustafa ağa	XVI	1809	1955
	YALIKÖY C.		II.Mahmut annesi hacı Kadın	XVII		1853
	HACI ALİ BEY. C.		Kanije Beylerbeyi Ali bey	1809		1809
İncirköy	İNCİRKÖY C.		Sadrazam kethüdası Hüseyin	XVII		1770
Çubuklu	ÇUBUKLU OCAĞI C. ●		Bostancı ağababası Halil ağa	XVII		YIKILDI
	ÇUBUKLU C.	–	Yaptırma derneği	–	–	1963
Kanlıca	KANLICA C.	Koca Sinan	İskender pasa	1561		1561
A. Hisarı	FATİH C.		Fatih (1451_ 81)	1465		YIKILDI
	ANADOLUHİSARI C.		Vakıflar.	1927		1927
	MUHSİ SİNAN C.		Sinanettin Yusuf bin M. Sinan	1574		XIX
Göksu	GÖKSU C.		Yaptırma derneği	XV		1980
Kandilli	KANDİLLİ C.		VAKIFLAR.	1751		1931
Vaniköy	VANİKÖY C.		Vani Mehmet efendi	1655	1750	1820
Kuleli	KULELİ C. ●		Kaynak Mustafa Paşa	1730		1730
Çengelköy	HACI ÖMER C.		I.Mahmut annesi Saliha sultan	–	1750	1878
	HAMDULLAH PAŞA C.		Hamdullah ağa	XVII		XVIII
Beylerbeyi	BEYLERBEYİ C.		I. Abdülhamit (1774_ 89)	1776		1820
	İSTAVROZ C. ●		Bostancıbaşı Abdullah ağa	1563	1750	1910
Kuzguncuk	URYANİZADE C. ●		Uryanizade Ömer efendi	1910		1910
Paşalimanı	PAŞALİMANI C. ●		Abdurrahman ağa	1776		1810
Üsküdar	RUM MEHMET PAŞA C.		Rum Mehmet paşa	1471		1471
	SELMANAĞA Ç.		Darüssaade Selman ağa	1506		1966
	MİHRİMAH SULTAN C.	Koca Sinan	Mihrimah sultan	1548		1548
	ŞEMSİ PAŞA C.	Koca Sinan	Şemsi Ahmet paşa	1555		1555
	ATİK VALİDE C.	Koca Sinan.?	III. Murat annesi adına	1584		1584
	ÇİNİLİ CAMİ		Kösem Valide sultan	1640		1640
	YENİ VALİDE C.	Bekir ağa	Gülsah Ümetullah sultan	1708		1708
	AHMEDİYE C.	Halil ağa	Tersane kethüdası Ahmet ağa	1730		1730
	KAPTAN PAŞA C.		Kaptan kaymak Mustafa pasa	1727		1887
	AYAZMA C.		III.Mustafa annesi ve kardesi.i.	1757		1757

● Ahşap camiler

c) Vaniköy gibi iskele meydanı ortasında kurulan camiler olmak üzere üçe ayrılabilir (Tablo 3).

5.2.2.2. Yerleşim İçerisindeki Mahalle Camileri

Beşiktaş, Çırağan, İstinye, Sarıyer, Beykoz, Anadoluhisarı, Üsküdar gibi (Tablo 5-6) büyük yerleşimlerde mahalleler içerisinde küçük camiler de kurulmuştur. Ancak bu camiler yine de bulundukları yerde küçük meydancık ya da yol ayrımlarında bulunmakta ve mahallenin ikincil merkezini oluşturmaktadırlar. Bunlarda ibadet işlevi yürütülmekle kalmamış iskele cami önü ya da çınar altında olduğu gibi mahallenin sosyal ve kültürel sorunlarının tartışıldığı bölgeler olmuştur.

5.2.2.3. Yerleşimlerde Külliye İçerisindeki Camiler

Bunlarda yarım adanın etkinliğini sağlandığı Beşiktaş ve Üsküdar'a kadar olan bölgeler içerisinde kurulmuştur. Ulaşım, öğrenim, konaklama, ibadet gibi sosyal ve kültürel içerikli yapılardır (Tablo 7). Bunlar daha çok XVI ve XVII. yüz-

(Tablo:7) BOĞAZİÇİ'NDE KÜLLİYELER VE İÇLERİNDEKİ YAPILAR

KÜLLİYE ADI	KÜLLİYE İÇERİSİNDE BULUNAN YAPILAR														
	cami	med-rese	mek-tep	türbe	ima-ret	ker-vans.	me-hane	misa-fir h.	şadır-van	sebil	çeşme	kütüp-hane	muvak-hane	hama-m	amba-r.
KILIÇ ALİ PAŞA KÜL.	+	+		+					+	+			+	+	
SİNAN PAŞA KÜL.	+	+	+						+					+	
BEYLERBEYİ KÜL.	+	+	+						+		+		+	+	
RUM MEHMET PAŞA KÜL.	+	+	+	+	+				+		+			+	
MİHRİMAH KÜL.	+	+	+		+	+			+		+	+			+
SİNAN PAŞA KÜL.	+	+	+	+					+						
ATİK VALİDE KÜL.	+	+	+		+	+		+							
ÇİNİLİ KÜL.	+	+	+		+		+		+	+	+				
YENİ VALİDE KÜL.	+	+	+	+	+				+	+	+		+		+
AHMEDİYE KÜL.	+		+							+	+	+	+	+	
AYAZMA KÜL.	+		+								+		+	+	

yıl ürünleri olup paşa ve kadın sultanlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

5.2.3. Boğaziçi Camilerinin Mekansal ve Plansal Biçimlenişleri

Boğaziçi'ndeki bu camilerin oluşumu oldukça değişik dönemler içermesi yanında biçimlenişleri de bu oluşumun içerisinde dönemler arasında genel üslup değişmeleriyle şekillenmişlerse de yine de önemli bölgesel özellikler gösterirler. Bu özelliklerin bazıları sınırlı bölge ve zamanda gelişme göstermesine karşın bazılarında tüm bölge ve devreleri kapsar, yani Boğaziçi'ndeki bazı tipteki camiler sınırlı bölge ve zaman aralığında kalırken bazıları tüm Osmanlı dönemini kapsadığı gibi tüm Boğaziçi'nde de genel tip olarak uygulana gelmişleridir. Bunun için tüm Boğaziçi camilerinin oluşum ve biçimlenişlerini dört ana grub etrafında toplanabilir.

5.2.3.1. Çatılı Camiler

Bunlar Boğaziçi'nin hemen hemen her yerinde kurulmuş genel karakterde yapılar olması yanında yukarıdaki genel ayrımdaki Ortaköy, Beylerbeyi'ne kadar olan alanlarda ikincil önemde yapılar olarak Üsküdar'da Selmanağa, Tophane'de Karabaş, Beşiktaş'ta Kaptan İbrahim Ağa ve Abbas Ağa gibi mahalle camileri şeklindedir. Ortaköy ve Beylerbeyi'nin üstündeki yerleşimlerdeki tüm camiler ise bazı devirsel özellikler göstermesine karşın bu grub içerisinde yer alır. Bunların yapım ve oluşumlarını daha iyi incelemek amacıyla da şöyle sıralıyabilir (Tablo 8).

a) Dörtgen planlı kagir camiler: Bunlar Türklerin Boğaziçi'ne yerleşmeleri, İstanbul'dan önce olmasıyla tüm çevrenin en eski ve ilk camileri arasındadırlar. Rumelihisarı'nda 1451 de Fatih(62) ile 1455 de Ali Pertek (Resim 61) Anado-

(62) Rumelihisarındaki bu cami bir sarnıç üzerine yapılmış

Resim : 61 Rumelihisarı Ali Pertek C.

Resim : 62 Üsküdar Selmanağa Camisi

Resim : 63 Kanlıca İskender paşa camisi

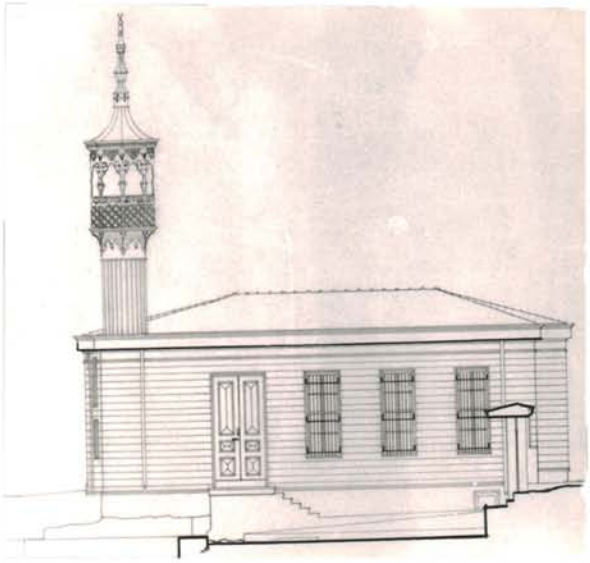

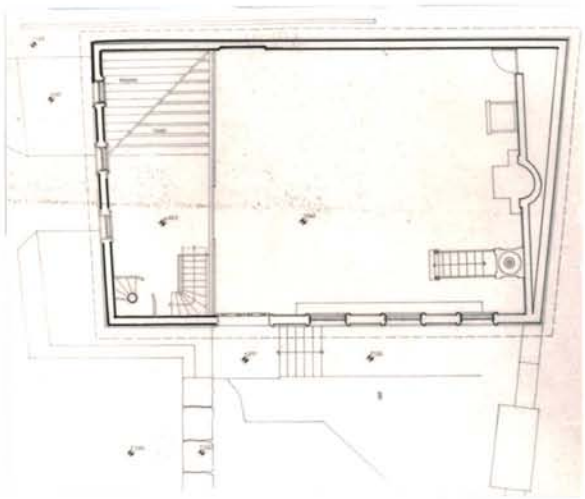

Resim : 64 Kuzguncuk Üryanizade camisi

Resim: 65 Rumelihisarı Kemalettin camisi

luhisarı'nda 1465 de Fatih Camisi(63), Üsküdar'da 1506 da Selmanağa (Resim 62), Kanlıca'da 1561 de İskender Paşa (Resim 63) gibi camiler yer alır. Bunlar, kalın taş duvarlı, kirpi saçakla başlayan, kırma çatıları ile dikkati çekerler.

b) Dörtgen planlı ahşap camiler: Bunlar daha çok XVIII ve XIX. yüzyıl yapılanları günümüze gelmiştir. Bunlardan özgün biçim ve konumuyla Kuzguncuk, Uryanizade Camisi (Resim 64), (1910) en dikkat çekicidir(64).

c) Dörtgen planlı Hünkar daireli camiler: Bunlar çoğu kez padişah tarafından yaptırılan içerisinde Hünkar dairesi de bulunan daha çok XVIII ve XIX. yüzyıllarda kurulan 1730 Kuleli, 1750 Vaniköy (Resim 68), 1776 Rumelihisarı Kemalettin (Resim 65) 1780 Emirgan (Resim 58) 1832 Arnavutköy Tevfikiye (Resim 67) camilerdir. Bu yapılar padişah camileri olmasına karşın kesinkez kagir yapılacağı kuralı da olmayıp Emirgan camisinde olduğu gibi ahşap kagir karmada yapılabiliyordu.

Böylece bu ayrım ve açıklamalarından da görüldüğü gibi bir Kanlıca İskender Paşa ve Rumelihisarı-Ali Pertek ile Emirgan hatta Arnavutköy Tevfikiye Camileri arası da büyük mimari stil ve dört yüzyıla yakın zaman farkı olmasına karşın yine de kendilerine özgü Boğaziçi'ne has ortak karakterleri vardır. Bunları, yapının yerden yükseltilerek hatta Anadoluhisarı Muhsi Sinan (Resim 66) Rumelihisarı Ali Pertek ve Kemaliye

---

(..) olan bu yapıdan günümüze ancak döşeme ile şerefe altına kadar olan minare kalıntısı gelebilmiştir. Daha geniş bilgi, Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü, No. 69, 1974, s.491.

(63) Anadoluhisarı Fatih Camisi ise 1926 yol genişletmelerinde ortadan kaldırılmış ve bugünkü yerde Anadoluhisarı Camisi olarak yeniden yapılmıştır. Tahsin Oz, İstanbul Camileri Cilt II, T.T.K.Yayınları, 1965, s.5.

(64) Behçet Ünsal "Türk Boğaziçi'nin Yalı Arkası ve Yalıları" İ.D.M.M.A. Dergisi, sayı 3, s.103.

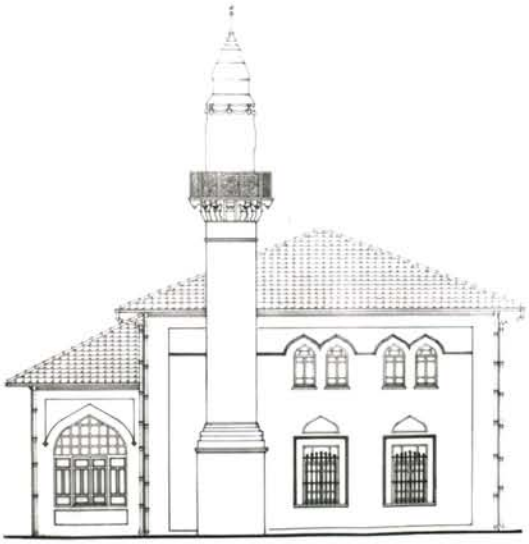

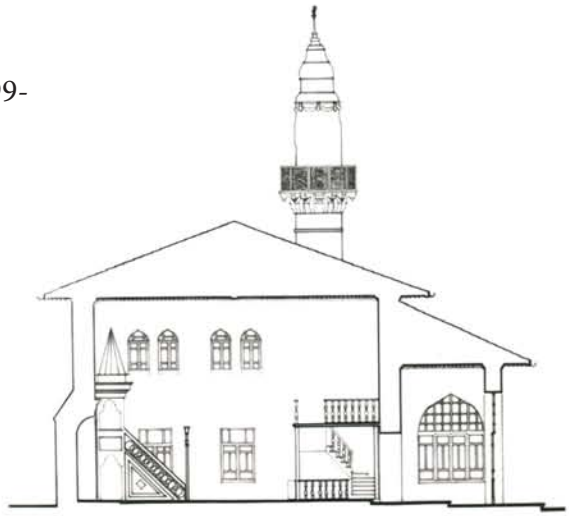

Resim: 69 Anadolu hisarı camisi

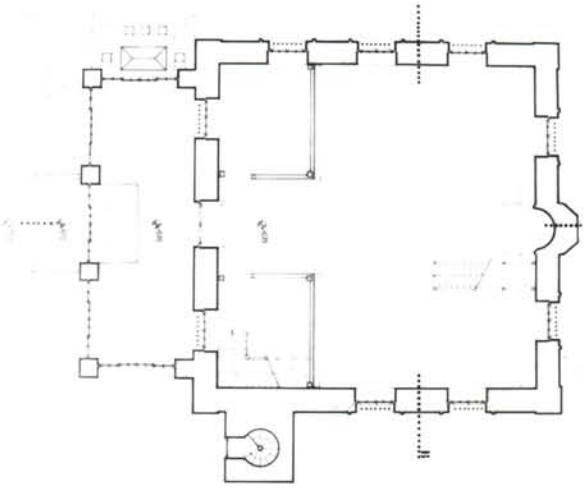

Resim: 70 Bebek camisi

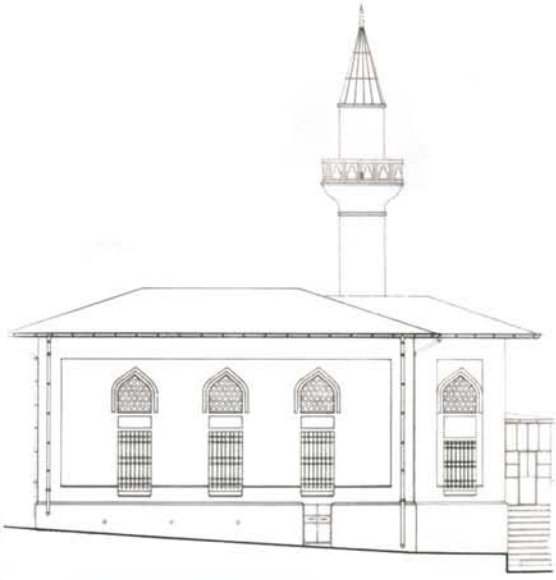

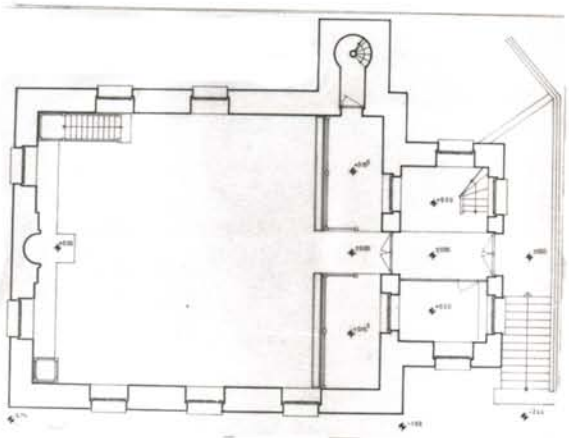

Resim :71 Kandilli camisi

camilerinde olduğu gibi altına ikinci bir katın yapılarak kurulması, planının dörtgen (kare ya da dik ve yatık dikdörtgen) olması (Tablo 8) üç akslı son cemaat mahalli esas mekanla aynı çatı altında bulunması, minarenin tek ve son cemaat mahallinin yanlarında (Çoğu kezde giriş sağında) yer alması şeklinde sıralanabilir(65). Öyleki Anadolu yakasında deniz kıyısındaki camilerin uygun olmıyan yönlerinden dolayıörneğin Üryanizade ile Vaniköy camilerinde (Resim 64) olduğu gibi girişin yana kaymasına karşın minarenin yine de yeri değiştirilmemiştir. Ancak bazen Çengelköy camisinde olduğu gibi giriş önüne kaydırılmıştır (Resim 72).

Boğaziçi'nin kendine özgü çatılı camiler XX.yüzyılda aynı bölgesel özellikleri; örneğin, 1931 Yeni Anadoluhisarı (Resim 69) ile yine aynı yılda Kandilli (Resim 71) camileri ile kısmen gözetilmişse de ne yazıktır ki 1912 Bebek (Resim 70) 1976 Tarabya, 1978 Çubuklu Göksu camileriyle bu gelenek bozularak kubbeli klasik taklidi yapılar oluşmuştur.

5.2.3.2. Kubbeli Camiler

Bu tipteki camiler daha çok Üsküdar, Beşiktaş ve Tophane de yoğunlaşmıştır. Bunlar tek bağımsız yapılar olabileceği gibi bir külliye içerisinde de bulunabilirler. Ancak bu yapıların yöresel özgün özelliklerinden çok devrin genel cami mimari stil ve düzenleri içinde kurulmuştur. Bunlarında bu bölgeye özgü özelliklerini aramak gerekirse Üsküdar'daki camiler daha çok Valide ve Hanım Sultan Tophane ve Beşiktaş arasındakiler ise paşa camileridir. Bu camilerin örtü sistemiyle büyüklükleri ve görünümleri arasında sıkı ilişkileri olması nedeniyle şöyle bir ayrım yapabilir (Tablo 8):

---

(65) Anadoluhisarı Muhsi Sinan ya da Tepe Cami XVIII. yüzyılda yeni onarımla bugünkü görünümünü almış ve .... şeklindeki külahı oldukça ilginçtir.

(Tablo 8)

BOĞAZİÇİ CAMİLERİNİN OLUŞUMU - BİÇİMSEL VE MEKANSAL AYRIMI

1- ÇATILI CAMİLER
- A- Dörtgen planlı kargir camiler
- B- Dörtgen planlı ahşap camiler.
- C- Hünkar dairesi olan camiler.

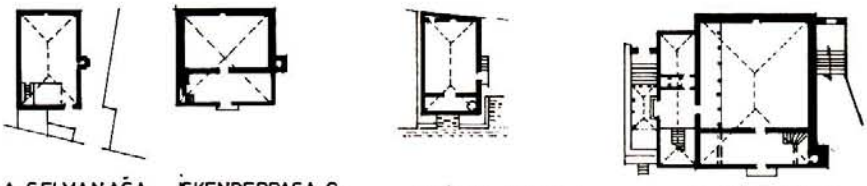

A- SELMANAĞA 1506 — İSKENDERPAŞA C. 1561 — B- ÜRYANİZADE C. 1910 — C- EMİRGAN C. 1780

2- KUBBELİ CAMİLER
- A- Tek kubbeli camiler.
- B- Çok kubbeli camiler.

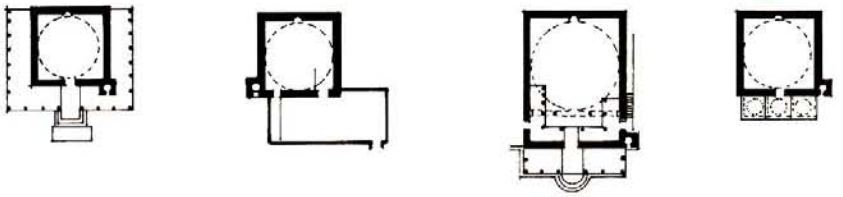

A- ÇİNİLİ C. 1640 — AHMEDİYE C. 1730 — AYAZMA C. 1757 — BEBEK C. 1912

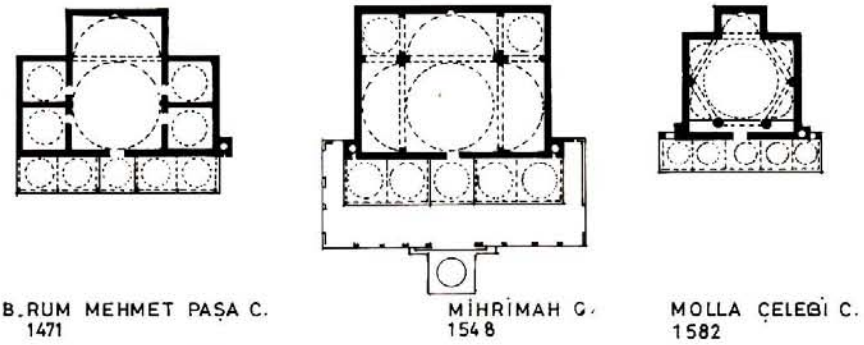

B- RUM MEHMET PAŞA C. 1471 — MİHRİMAH C. 1548 — MOLLA ÇELEBİ C. 1582

3- ÇİFT İŞLEVLİ CAMİLER
- A- Sosyal ve anıtsal yapılarla birleşik camiler.
- B- Hünkar dairesi ile birleşik camiler

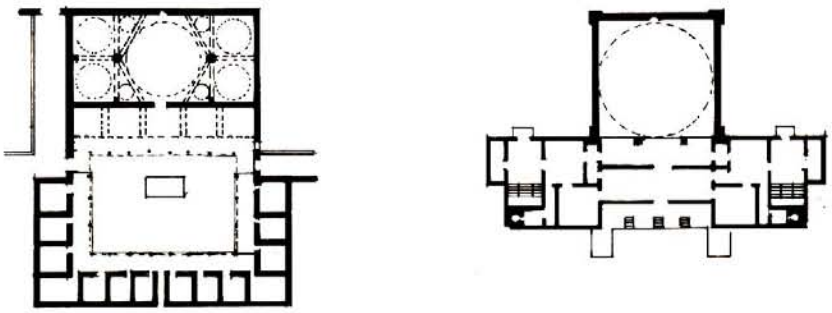

A- SİNAN PAŞA C. 1555 — B- DOLMABAHÇE C. 1853

4- TEKKE - CAMİLER
- A- Kargir ahşap kubbeli tekke camiler.
- B- Ahşap ve çatılı tekke camiler.

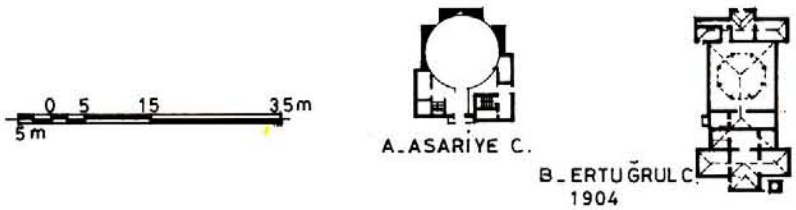

A- ASARİYE C. — B- ERTUĞRUL C. 1904

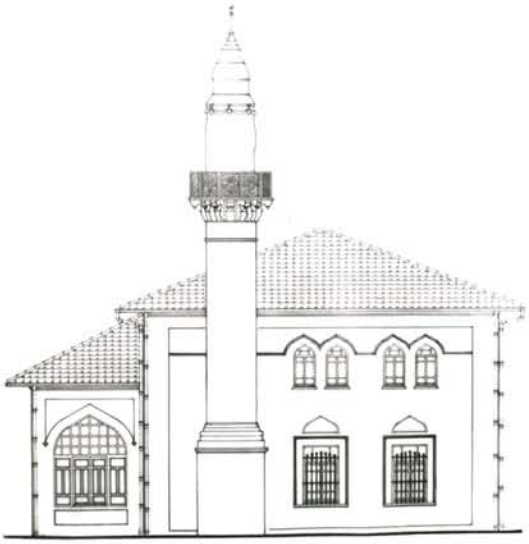

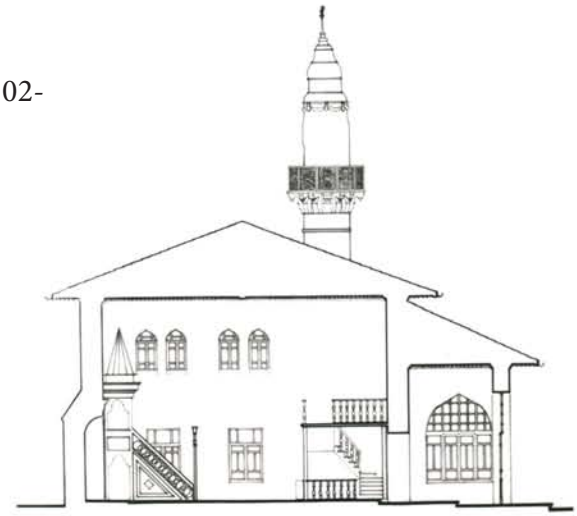

Resim: 69 Anadolu hisarı camisi

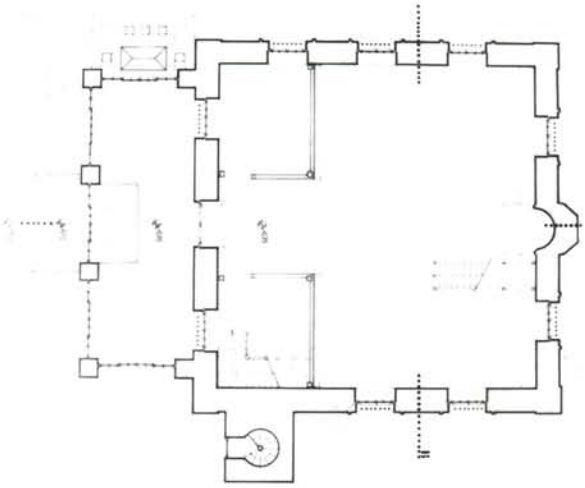

Resim: 70 Bebek camisi

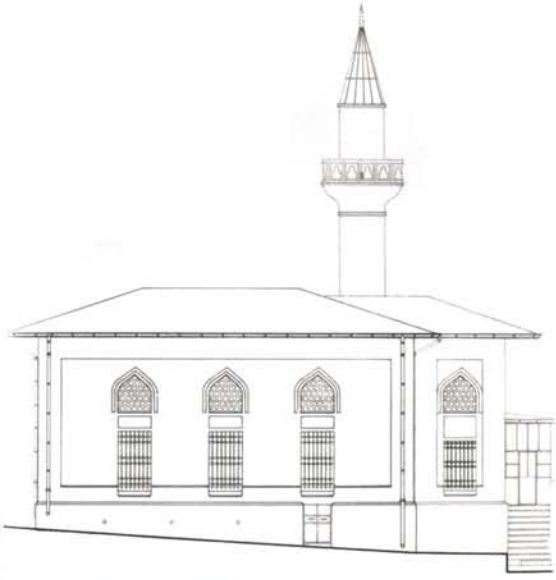

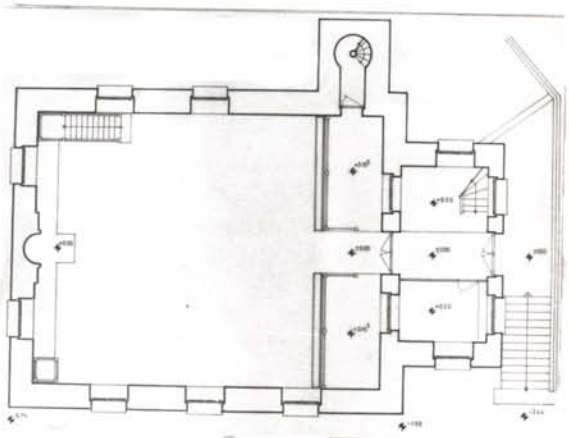

Resim :71 Kandilli camisi

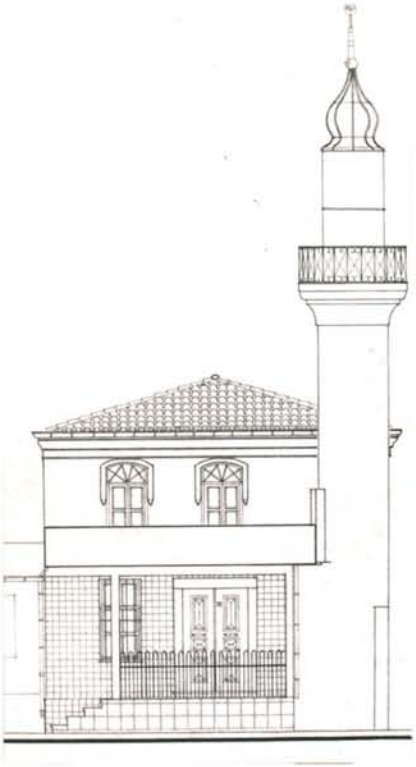

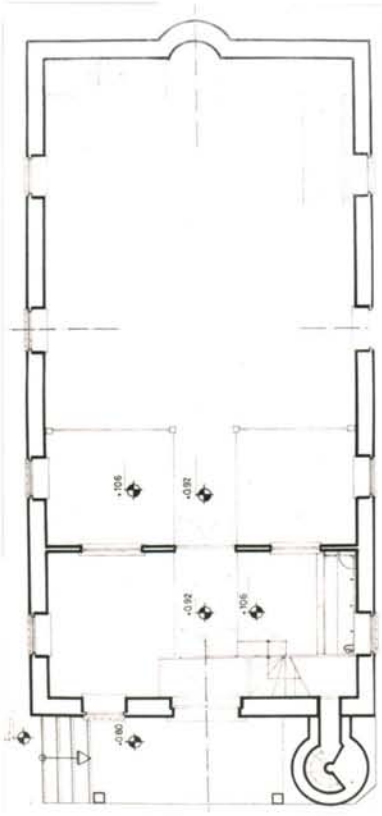

Resim:72 Çengelköy Hacı Ömer camisi

Resim :73 Üsküdar Ahmediye camisi

Resim: 74 Üsküdar Ayazma camisi

Resim:75 Üsküdar Mihirimah camisi

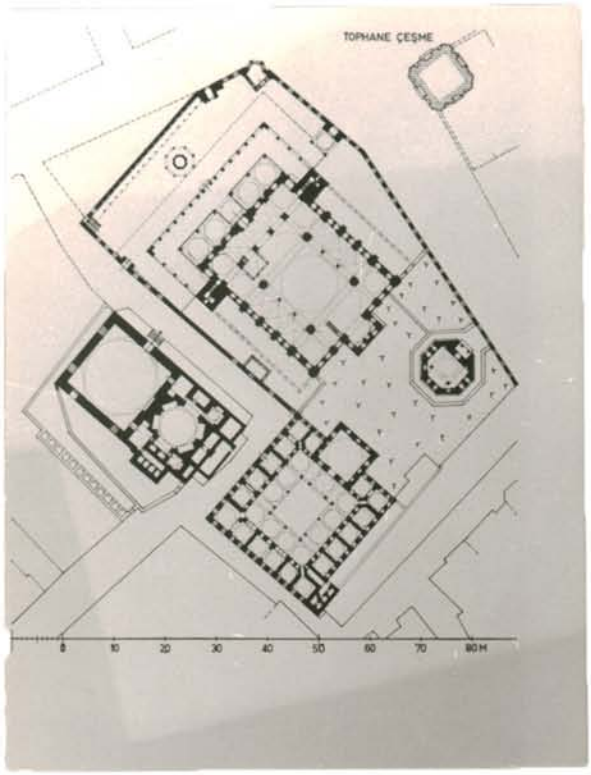

Resim: 76/A Göksu camisi

Resim: 75 Kılıç Ali paşa camisi
ve külliyesi planı ile görünümleri

Kuleli camisi

a) Tek kubbeli camiler: Bunlar Osmanlı döneminin ilk yıllarından beri yapılageldiği gibi hemen hemen her dönemde örneğin 1730 Üsküdar Ahmediye (Resim 73) 1757 Ayazma (Resim 74) hatta 1912 de Bebek (Resim 70) te de kurulmuştur ve en belirgin özellikleri kare mekan üzerine tek kubbe ile geçilmiş ve girişte son cemaat mahalli bazan Ahmediye'de olduğu gibi yanlarda da revaklı şekil de özel durumlarda da yapılmışlardır.

b) Çok kubbeli camiler: Bunlar da daha çok klasik dönem ürünleridir. Öyle ki kendi çerisinde sıralanıp incelendiğinde klasik devir cami gelişimini kesintisiz görebiliriz. Ayrıca bununla da kalmayıp bu yapılar dönemin deneme ürünleridir de. Örneğin aynı devirde tamamlanan Şehzade camisindeki yanlardaki dört yarım kubbeye karşıt. Mihrimah'ta üç yarım kubbe (Tablo 8), Süleymaniye sonrası yapılan Kılıç Ali Paşa' da yanlarda çapraz tonoz (Resim 75), Fındıklı ve Sinanpaşa'da altıgen taşıyıcı sistemler denenmiştir (Resim 76-77).

Böylece bu bölgedeki camiler oldukça büyük ve külliyeler içerisinde gerçekleştirilmiş olmasına karşın yine de döneminin genel cami mimarisi içerisinde ikinci planda yapılardır. Fakat bulundukları külliyeler yarım adadakilerden oldukça farklı olup daha çok ulaşım, ticaret ve konaklama işlevleri ön plandadır.

5.2.3.3. Üzeri Kubbe ve Çatı İle Örtülü Çift İşlevli Camiler

Bunlar çoğu kez iki ayrı işlevli yapıların yanyana getirilmesiyle oluşturulmuştur. Daha çokta XIX. yüzyıl eserleri olup işlevsel özelliklerine göre de şöyle ayırabiliriz:

a) Sosyal ve anıtsal yapıların Yan yana kurulduğu klasik dönem Beşiktaş Sinan Paşa Cami medrese, Üsküdar Şemsi Paşa Cami-Türbe gibi yapılardır.

Resim: 76 Fındıklı Molla Çelebi camisi

Resim: 77 Beşiktaş Sinan paşa camisi

Resim: 78
Dolmabahçe
Bezmi alem camisi

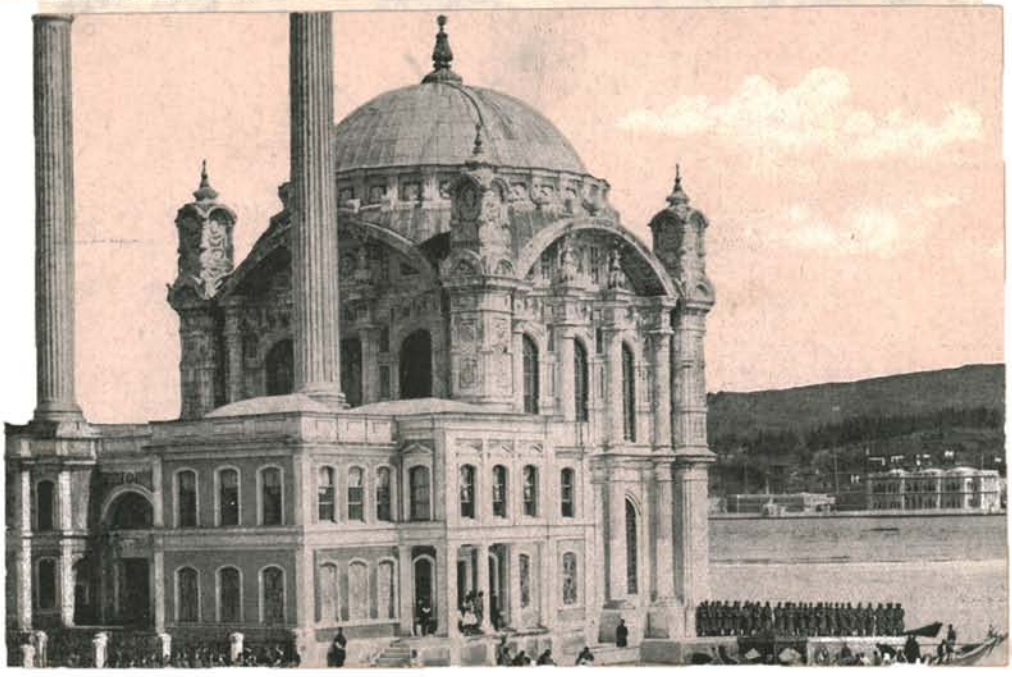

Resim; 79
Ortaköy camsi

b) Önde tek kubbeli cami ile arkada girişte üzeri çatılı hünkar dairelerinin birlikte yapıldığı bu yapılar oldukça kısa dönemin ürünleri olmasına karşın değişik mimari gösterirler. Bu tipteki camiler saraya bağımlı onunla birlikte ve aynı stilde şekillenmiş ve bu bölge dışında da Aksaray Valide Camisi'nden başka pek kullanılmamış olduğu gibi Boğaziçi'nde de Tophane Ortaköy arasında ve karşıda da Beylerbeyi'nde yoğunlaşmıştır. Bu camilerin ilk denemesi Beylerbeyi Camisinin 1820 de onarım ve genişletilmesinde yapılmış(66). Daha sonra 1825 Nusretiye (Resim 20), 1893 Dolmabahçe (Resim 78) 1849 Mecidiye, 1858 Ortaköy (Resim 23) camilerinde devam edilerek oldukça önemli plansal, biçimsel değişiklikler getirilmiştir. Biçimlenişleri bile azınlık batıda öğrenim görmüş mimarlar (hatta tek aile) tarafından gerçekleştirilmiş olan bu yapılar gerek batıya benzeme istek ve özentisi gerekse de fazla rahatlık özlemiyle maksure, hünkar mahveli gelişimini hünkar dairesi olarak son şeklini almıştır.

Ancak bu yapılar oldukça kısa dönemin ürünleri ve daha çokta deneme niteliğinde yapılar olmasıyla bazı plansal ve mekansal aksaklık ve dengesizlikler sözkonusudur. Örneğin bu iki mekan birbiriyle görünümde fazla uyumlu olmadığı gibi planda da hünkar dairesinde de gereksiz alanlar oldukça yer tutmaktadır. Minarelerin ise esas mekandan koparılarak hünkar dairesi köşelerine alınması cami ile birlikte yorumlanmak istemesinden kaynaklanmış olabileceği gerekçesiyle olumlu ya da olumsuzluğu tartışılabilir. Fakat mekanlar arasındaki tam bir dengenin sağlanamadığı gibi minarelerin köşelerdeki konumlarıyla esas mekan desteğinden yoksun olması yanında devren inceltme tutkusunu statik birtakım olumsuzluklar getirmiştir. Örneğin Beylerbeyi ve Nusretiye camilerinde olduğu gibi yüksek kaideler(66)

(66) M.Lütfi Yazıcıoğlu, İstanbul'da Minare Kaideleri. Basılmamış Lisansüstü Tezi. İ.D.M.M.A.Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü, s.59.

yanında ince ve yüksek konumlarıyle oldukça sorun yaratmışlardır. Öyleki Beylerbeyi cami minareleri inceltme hastalığından bir gecede yıkılmış Ortaköy camisi ilk minareleri yıkılmış sonradan yeniden yapılmış (Resim 79) Nusretiye cami minareleri ise kısa kalmış kurulan mahyaları esas mekanın örtmesiyle yıkılıp yeniden yapılmıştır(67).

Kısacası, ana mekandan koparılma yanında narin ince minare yapma tutkusu ve ana mekanı aşmak için fazla yükselme gereksinimi gibi üç olumsuzlukla statik kuralların oldukça zorlar durumdadırlar.

5.2.3.4. Tekke Camiler

Bunlar çift işlevli camiler grubuna girersede yapılış amaçları cami işlevi ikinci planda kalması esas amacın tekke olması nedenile oldukça farklı durum gösterirler.

Bunların asıl amaçlarının tekke olması veyuvarlak bir divanhanesi ile ek yapıları içermeleri yanında tekkelerin amaçdışı çalışmaları ile kapanmaları nedeniyle günümüzde sadece cami olarak kullanılmaktadır. Bunlarında üzerleri kırma çatı ve divanhanelerde kubbe ya da çökertme tavanla kaplıdır. Örneğin Beşiktaş'ta Ertuğrul camisi ile Asariye camisi bunlara en güzel örnektir (Resim 80).

Tüm bu genel özelliklerini sıralanan camilerde hatta belki de tüm Osmanlı camilerinde geçerli olabilecek bir özellikte; Selattin ya da padişah ve valide sultan camileri dışındaki camiler belki bir gelenek ya da kural belki de bir yaptırımla çift nimareli yapılmamışlardır,
örneğin Kılıç Ali Paşa, Tophane ve Nusretiye'den büyük olma-

(67) Semavi Eyice "İstanbul Minareleri", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, Cilt I, İ.D.G.S.A. Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, s.66-67.

Resim: 80 Beşiktaş Asariye camisi

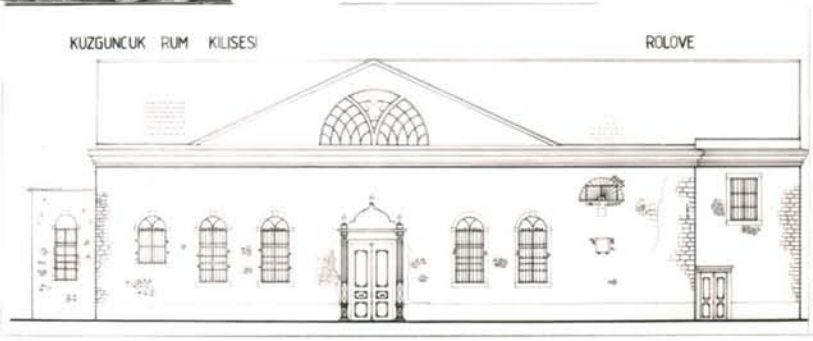

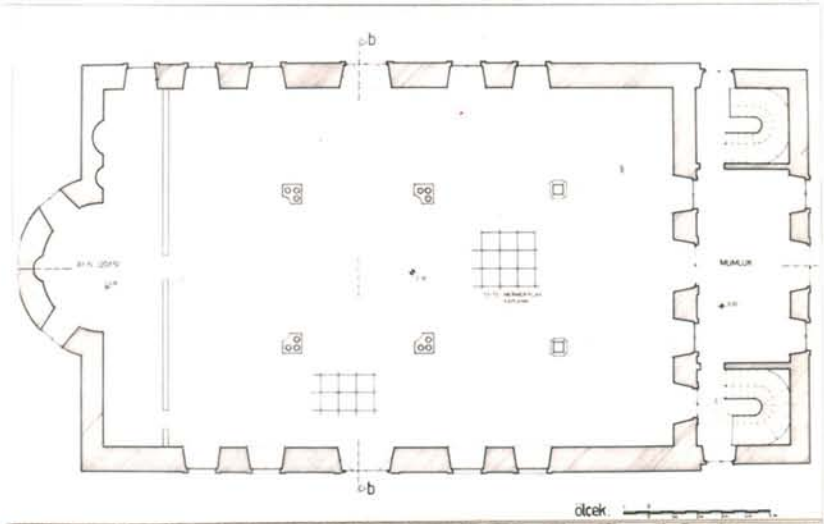

Resim: 81 Kuzguncuk Aya Pontoliem kilisesi

Resim: 82 Ortaköy Aya Fakus kilisesi

sına karşın yine de tek minarelidir. Belki devletin etkin gücü ile bu açıklanabilir, ama Mihrimah ile Kılıç Ali Paşa ya da Sinanpaşa aynı dönemin ürünleridir.

Özetle; Boğaziçi camileri görünümleri ile siluetin biçimlenmesi yerleşimlerin belirlenmesi bulundukları ortamların dinsel ve sosyal olayların yaşaması da ve konumlarıyle de mekanların oluşmasında vazgeçilmez ögedir.

5.3. AZINLIK DİNİ YAPILARI

Boğaziçi'nde daha çok Rum Kiliseleri'nin büyük çoğunluğunun efsanevi bazı öykülerle Bizans döneminden kaldığı söylenirse de Boğaziçi yerleşimlerde de (3.3) belirtildiği gibi Boğaziçi'nde terk edilmişlik nedeniyle pek yapı kalmamıştır. Olsa olsa bazılarının yerleri ya da geçmişteki isimlerini sürdüregelmiş olabilir.

Buna karşın Osmanlı döneminde geniş hoşgörü ve sınırlanma olmaması nedeniyle Boğaziçi'nin Tablo 3 de de görüldüğü gibi bazı dönem ya da dönemlerde sürekli kalmışlar ve serbestçe birçok dinsel yapı kurmuşlardır. Bunlardan Ermeni, Rum ve Yahudiler bazı yerleşimlerde büyük yoğunlaşma göstermişlerdir. Azınlıkların bulunduğu bölgeler ile yaptırdıkları dinsel yapıları en ince detaylarına kadar Eremiyan Çelebi ile İncicyan XVIII ve XVIII. yüzyıldaki durumlarını açıklamışlardır(68).

Buna göre bu dinsel yapıların büyük kısmı yine günümüze kadar gelmiş olup örneğin Ortaköyde Ermeni'lerin Surp Asduadzadzin, Rumların Aya Yorgi, Aya Fakus (Resim 82), Kuru-

(68) Eremiyan Çelebi Könürçüyan, İstanbul Tarihi XVII.Asırda İstanbul Çeviri: ve Notlar: H.D.Anreasyon. İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları: No.506, 1952, s.43-55; 258-301; P.G. İncicyan; 18.Asırda İstanbul, Çeviri ve Notlar: H.D.Andereasyon, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Yanı, 43, 1976.

çeşme'de Rum'ların Aya Dimitria, Ermeni'lerin Surphar, Arnavutköy'de Mikael Kilisesi ile Musevi'lerin Teyyareci Suphi Sohegendeki Sinağogo, İstinye'de Aya Mihail, Yeniköy'de Kudüs Hristiyan Patriğinin oturduğu Aya Yorgi (Resim 84) ile yerli Rum'ların Aya Nikola, Aya Pamaya, Ermeni'lerin Surp Asduadzadzin, kiliseleri Büyükdere'de Yahudi Sinagogu (Resim 85), karşıda Beykoz'da Surp Nigogos, Rum'ların Aya Paraskisi Kuzguncuk'ta Aya Pantaleimon (Resim 81) ile Ermeni Kilisesi (Resim 83) yanında Yahudi'lerinde Haham başı vekilinin oturduğu (Resim 86) Bet Yaakov Sinagogu yer alır.

Yukarıda da görüldüğü gibi azınlık yapıların büyük çoğunluğu Rumeli tarafında yaygın olmasına karşın daha çok Yeniköy ile Kuzguncuk'ta dinsel bir etkinlik te kazanarak oldukça önemli yapılar kurulmuştur(69).

Boğaziçi'nde kurulan sayıları da bir hayli olan bu yapıların camilerde olduğu gibi Boğaziçi'ne özgü değişik bir mimari karakterleri olmayıp daha çok kendi içlerindeki genel mimari stillerde üretilmişlerdir. Rum ve Ermeni kiliseleri daha çok Bazikal sistemde olup üzerleri Kuzguncuk Ermeni kilisesi dışında Kalkan duvarlı Beşik çatı ile kaplıdır. Bunun dışında da Yeniköy'deki Aya Nikola (Resim 84) kilisesinde Gotik üslûp denenmiş ve ucan payandaları ise ahşapla kaplı olması oldukça dikkat çekicidir. Kuzguncuk'taki Bet Yaakov Sinagog'u ise kare yapı ve üzeri çatılı olması yanında görkemli giriş kapısı da art end grof akıma ilkeleri üzerinde taşıması da oldukça ilginçtir (Resim 86).

Denebilir ki Boğaziçi'nde azınlık yapılarının bile hemen hemen tümüne yakının üzeri çatı ile örtülüdür, bu genel karakter dinsel yapılar yanında tüm sivil yapılarada egemen

(69) Yeniköy Rumları oldukça ilgi duydukları, bunun yanında Kudüs Hristiyan Rum Patriğiyle Burada Oturmasıyla Oldukça önem kazanmıştır. Kuzguncuk ise Musevilerce Kudüs toprağı sayıldığı ve burada oturmak hele ölüm sonrası buradaki tanınmış mezarlığa gömülmek en büyük arzusuydu. Daha geniş bilgi için M.G.İncicyan, 18.Asırda İstanul, s.119-133.

Resim: 83 Kuzguncuk
Ermeni Kilisesi

Resim: 84 Yeniköy Kudüs patriğinin oturduğu Aya Nikola kilisesi

Resim: 85 Büyükdere Yahudi Sinagogu

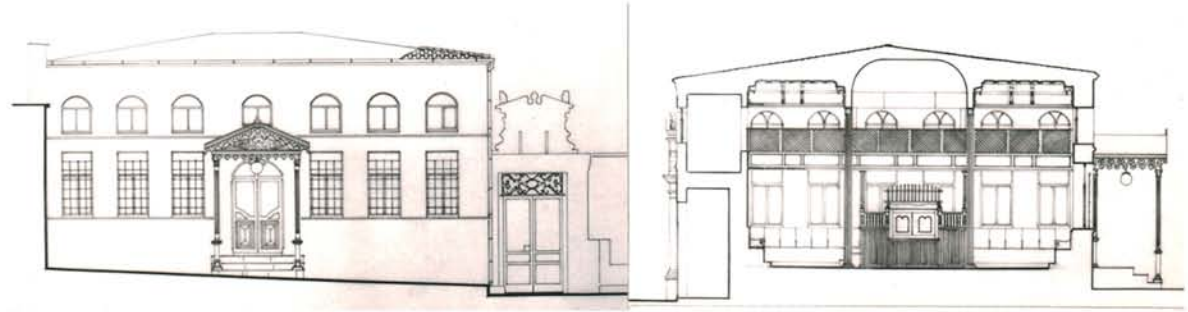

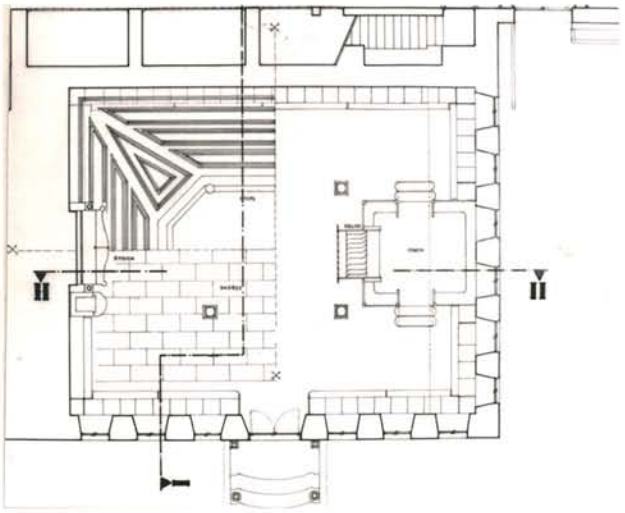

Resim: 86 Kuzguncuk Yahudi
Bet Yaakov Sinagogu

olmuştur.

5.4. SARAY YAPILARI

Boğaziçi yerleşim düzeninin oluşumunda saray tarafından yaptırılan yapıların büyük etkinliği olmuştur. Saray ileri gelenleri Boğaziçi'nde Osmanlı dönemi tarihi boyunca çeşitli binalar yapmışlardır. Bunlar kimi zaman oldukça etkili olmuş, birbiri arkasına biri bitmeden biri yıkılarak diğeri yapılmıştır. Boğaziçi'nde saray yapıları ya yadişah ve içlerinde mabeyn ya da hünkar dairesi bulunan saraylar ya da hanım sultan ile bunlarla evli paşa vezir ya da sadrazam sahil sarayları şeklinde yoğunlaşmışlardır.

Sarayın Boğaziçine ilgi duyması bu bölgenin ele geçmesine kadar gitmekte isede tüm bölgelere aynı oranda önem verilmemiş ve bazı yerlerde oldukça etkili yoğunlaşma olmuştur. Son devirlerde de tüm saray idari merkez ve yaşamıyla Boğaziçi kıyılarına kaymıştır. Bu nedenle Boğaziçindeki saray yapılarının oluşum ve gelişimini şu şekilde açıklanabilir.

5.4.1. Boğaziçi'nde Saray Yapılarının Oluşum ve Gelişimi

Boğaziçi'nde büyük koruluklar yeşil alanlar ve düz vadi tabanlarının çoğunluğu saray elinde olması ve ilk olarak da buraları bazı günler avlanmak, eğlenmek amacına uygun daha çok gezi alanları şeklindeydi. Zamanla bazı yöreler kimi padişahın daha fazla ilgisini çekmiş ve gezilerinde dinlenmek, avlanmak, eğlenceler tertip etmek, belki de geceyi geçirmek amacıyla çadırlar kurulmaya başlanmıştır (Resim 88). Böylece başlıyan saray yapılarının şekillenmesi daha sonra bölgenin topoğrafik, görünüm ve merkeze yakınlık, uzaklık nedenleriyle gelişimleri farklı sürelerde oluşarak devam etmiştir (Tablo 9).

(Tablo:9)
OSMANLI DÖNEMİ BOĞAZİÇİ SARAY YAPILARI

BULUNDUĞU YER	YAPININ ADI	MİMARI	YAPTIRAN	YAPIM TARİHİ					Son durum
				XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	
TOPHANE	TOPHANE KASRI	Nikogos Balyan	Abdülmecit (1839 – 61)					1854	
FINDIKLI	EBNABAD KASRI		III.Ahmet (1708– 30)				1724		yıkıldı
	CEMİLE SULTAN S.SARAYI		II.Mahmut (1808 - 39)					1820	
	ADILE " "		" "					1820	
BEŞİKTAŞ	BEŞİKTAŞ S. ÇİNİLİ KÖŞK	İsmail Ağa	IV.Mehmet (1648 - 87)			1679			yıkıldı
	İFTARİYE KÖŞKÜ		I. Mahmut (1730 - 54)				1735		"
	SEYABAN "		" "				1748		"
	SERVİLİK "		" "				1748		"
	BEŞİKTAŞ YAZLIK SARAYI	Mimar Melling	III.Selim (1784-1807)				1780		"
	BEŞİKTAŞ SARAYI	Kirkor Balyan	II. Mahmut (1808-39)					1830	"
	DOLMABAHÇE SARAYI	Karabet Balyan	Abdülmecit (1839 - 61)					1854	
ÇIRAĞAN	KAYA SULTAN S.SARAYI		IV. Murat (1623 - 40)			1625			yıkıldı
	ÇIRAĞAN S.SARAYI		III.Ahmet (1708 - 30)				1715		"
	ÇIRAĞAN SULTAN S.S.		III. Selim (1784-1807)				1790		"
	ÇIRAĞAN YAZLIK SARAYI		II. Mahmut (1808 - 39)					1810	"
	ÇIRAĞAN SARAYI	Serkiz Balyan	Abdülaziz (1861 - 76)					1865	yandı
ORTAKÖY	NEŞETÂBÂD KASRI		III.Ahmet (1708 - 30)				1722		yıkıldı
	HATİCE SULTAN S.S.	Mimar Melling	III.Selim (1784 - 1807)				1793		"
	NAİME SULTAN YALISI		II.Abdülhamit (1876 1909)					1900	
	ZEKİYE " "		" "					1900	
KURUÇEŞME	SÜREYYA KASRI		III.Ahmet (1708-30)				1726		yıkıldı
	ESMA SULTAN S.S.		III. Mustafa (1757 - 74)				1763		"
	ATİYE " "		I.Abdülhamit (1774 89)				1784		"
ARNAVUTKÖY	İZZETÂBÂD		III.Ahmet (1708 - 30)				1720		"
	BEYHAN SULTAN S.S.	Mimar Todori	III. Selim (1789 - 1808)					1800	"
	ÇİFTE SARAYLAR		Abdülmecit (1839 - 61)					1850	
BEBEK	I.SELİM KASRI		I.Selim (1512 - 20)		XVI				yıkıldı
	HÜMAYUNÂBÂD		III.Ahmet (1708 - 30)				1720		"
	BEBEK SARAYI		I.Abdülhamit (1774 89)				1780		"
	NİSBETİYE KASRI		III. Selim (1789 - 1808)					1800	"
BALTALİMANI	BALTALİMANI S.S.		Abdülaziz (1861 - 76)					1865	
KALENDER	KALENDER KASRI		" "					1870	
BEYKOZ	SULTANİYE "		III.Murat (1576 - 95)		XVI				
	BEYKOZ "		Abdülmecit (1839 - 61)					1850	
	TOKAT KASRI		Fatih (1451 - 81)	1460					
ÇUBUKLU	FEYZÂBÂD		III.Ahmet (1708 - 30)				1720		yıkıldı
GÖKSU	GÖKSU KASRI	Şehremini Yusuf e.	I.Mahmut (1730 - 54)				1749		"
	" "	Nikogos Balyan	Abdülaziz (1861 - 76)					1865	
KANDİLLİ	KANDİLLİ SARAYI		IV. Mehmet (1648 87)			1650			
BEYLERBEYİ	ŞEVKABAD KASRI		III.Ahmet (1708 - 30)				1712		yıkıldı
	IV. MURAT S.S.		IV. Murat (1623 - 40)			1620			"
	FERAHFEZA KASRI		I. Mahmut (1730 - 54)				1730		"
	BEYLERBEYİ SARAYI	Kirkor Balyan	II.Mahmut (1808 39)					1830	yandı
	" "	Serkis "	Abdülaziz (1861 - 76)					1865	
ÜSKÜDAR	ESKİ SULTAN SARAYI		Fatih (1451 - 81)	1460					yıkıldı
	KAVAK SARAYI		Kanuni 1520 - 66)		1530				"
	ESKİ YAZLIK SARAY	Sinan ?	" "		XVI				"
	ŞEMSİ PAŞA KASRI	"	IV. Murat (1574 - 95)		XVI				"
	ŞEREFABAD "		III.Ahmet (1708 30)				1720		"
	" "		II.Mahmut (1808 39)					1820	"

Boğaziçi'ndeki bu saray yapılarının ilki Fatih (1451-81) devrinde Beykoz'daki Tokat bahçesinin kurulmasıyla başlamıştır. Bu bahçenin çevresi çiftle çevrilerek içine av hayvanları konup bir de av köşkü yaptırılmıştır(70). Bu Tokat bahçesi yanında Üsküdar'da da ilk defa yazlık Eski Sultan Sarayı yapılmaya başlanmıştır. Daha sonra II.Beyazıt (1481-1512) devrinde Dolmabahçe koyunun doldurulmasına gidilmiş, buradaki Çağala yalısı saray adına kamulaştırılmış, karşıda Çubuklu bahçesi kurulmuştur(71). Kanuni devrinde ise Üsküdar'da Kavak ile Eski yazlık Saray ile Şemsi Paşa kasırları yapılarak Devletin Topkapı İdare Merkezi olurken Üsküdar Salacak ve Harem'de yazlık saraylar olarak gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Bu yazlık saraylarının önemli bir tarafı da çoğunluğunun Sinan eseri olmasıdır.

XVII. yüzyıl başında ise Dolmabahçe'nin önemi artmıya devam etmiş ve ilk saray yapısı Maçka sırtlarında (Günümüzde Bayıldım Yokuşu ile Dolmabahçe saray arasında kalan çamlık alanda) I. Ahmet (1603-17) tarafından yaptırılan, tüm İstanbul ve Üsküdar'a hakim köşktür. Bu köşk Beşiktaş sarayının başlangıcı sayılırsa da ne kadar ayakta kaldığı bilinmemektedir. Daha sonra Dolmabahçe koyunda yavaş yavaş doldurulma işlemi devam ederken bu köşk yapımları da sahile doğru yavaş yavaş inmeye başlamıştır. IV. Mehmet (1648-87) 1679-80 yıllarında ise Mimar İsmail ağaya çinili köşkü yaptırır (72). Bu köşk bugünkü Beşiktaş Kaymakamlığının bulunduğu yerde denize doğru uzanan bir rıhtım üzerinde bulunuyordu. İkiyüz yıla ya-

---

(70) Tokat bahçesi denmesi Fatih'e Tokat kalesinin alınması muştusunu bu bölgedeki bir gezisi anında sunulmasından dolayıdır; denmektedir. Evliya Çelebi, Seyahatname, Cilt 1, s.465.

(71) Tayyip Gökbilgin, "Boğaziçi" İstanbul Ansiklopedisi, Cüz 19, s.674.

(72) Bu köşk için kaynaklarda çinili Mabeyn-i Hümayun, Çinili Odalar, Çinili Saray ve Çinili Daire diye de adlandırılmaktadır.

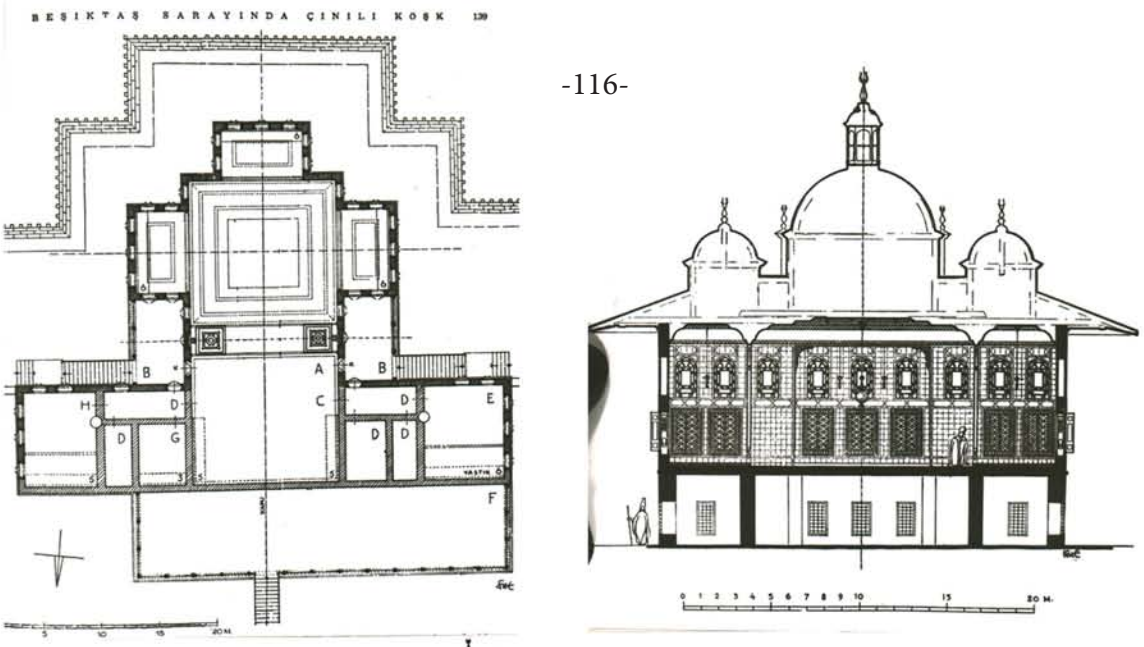

Resim : 87 Çinili Köşk
Restitüsyonu

Sedad H.Eldem

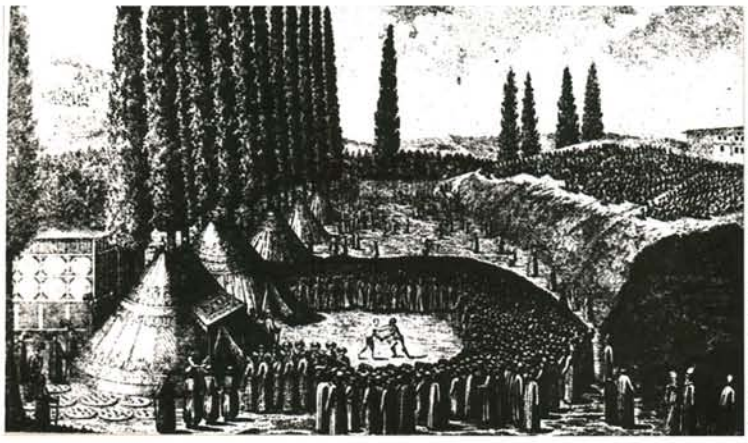

Resim: 88 Cirit köşkü
gravürü
D.Ohson

Resim: 89 Beşiktaş sarayı
Çinili köşkün
19 yy gravürü

Melling

kın süre ayakta kalan bu yapı çeşitli devirlerde bir çok onarımlar geçirmiştir(73). Sonuçta da II.Mahmut (1808-39) devrinde burada yazlı kışlı oturulması nedeniyle oldukça değiştirilmiş ve son olarak ta askeri okul olarak kullanılmış ve Dolmabahçe yapımı sonrasında ortadan kalkmıştır.

Ancak bu köşkten bir çok batılı yazar ve ressamlar Beşiktaş Sarayı ile birlikte uzun uzun betimlemelerde bulunmaları gravürlerini yapmaları yanında, Türk yazar ve tarihçileri de olaylarında konu etmişlerdir(74). Bunun yanında bu köşk devrinin önemli özelliklerini de içermesi nedeniyle de üzerinde durulması gereken bir yapıdır(75).

Bu yapı hakkında günümüze gelen en önemli kaynaklar arasında III.Selim (1789-1807) Beşiktaş sarayının Mimar Melling tarafından yapılan gravürü (Resim 89) ile betimlemeleridir. Buna göre "Resmin sağında görülen taştan Acem üslubuyla yapılmış köşkün dışı zemin kat sonrası tamamen çiniyle kaplıdır(76). Aşırı süslü ve aşırı su oyunları yapılmıştır. Pencere alt ve araları çeşitli büyüklükte mermer çanaklar sular akmaktadır. Köşkün ortasında içinde çeşitli fıskiyelerin bulunduğu büyük bir havuz vardır."

---

(73) La Mortreye, İravels Throughe Europe Asia and V.I., s.175.

(74) Beşiktaş Sarayı ve Özellikle Çinili Köşkten; Nuradja D. Ohson, Tableau General do L.Empire Ottoman. 1780. A.U. Melling, Voyage Pittores que de Constantinople et du Bosphore, 1819. Tour du Monde le Salon de'te au Seraiş gibi yazarlar söz etmişlerse de 1835-55 yıllarında Kırım Harbi nedeniyle İstanbul'da bulunan Robertson İsimli Harp Muharriri resmini çektiği ender binalardandır.

(75) Birçok batılı yazarlar "Koeschte persan" demelerinden dolayı bu köşke Acem mimarisinde yapılmış olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü Batılı yazarların çoğu dışı çini ile kaplı tüm Osmanlı yapılarına inceleme gereği bile duymadan Acem tarzında yapı diye söz etmekteydiler, XX. yüzyıla kadar.

(76) Sedat Hakkı Eldem, Köşkler ve Kasırlar, II. D.G.S.A.Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü Yayınları, 1975. İstanbul, s.1, 22-149.

Bununla anlaşıldığı gibi köşk iki katlıydı, ortada büyük bir divanhanesi ve deniz tarafında üç yönlü çıkmalar (Resim 87), içeride divanhaneye açılan eyvanlardan oluşuyordu. Üzeri birçok kubbeyle örtülmüş olması yanında dıştan oldukça dengeli hafif bir görünümü vardı. Bu köşkün yapılan restitüsyonundan da anlaşılabileceği gibi Topkapı sarayı veliaht dairesini anımsatmaktaydı.

XVII. yüzyılın Türk mimarisinin özgün klasik devir özelliklerini içeren bu yapı biçimlerinin son örnekleri günümüzde Çengelköy'deki Amcazade Hüseyin Paşa yalısı ile Emirgan'daki Şerifler yalısını sayabiliriz.

Böylece deniz kıyısında yavaş yavaş şekillenmeye başlıyan saray yapılarının en karakteristik özellikleri ile dört eyvanlı denize dik divanhane arkasında ek yapılar yer almaktaydı.

Bunun yanında Dolmabahçe'nin doldurulma işlemi sürerken yine Çırağan, Bebek (Resim 90, 91-92), Beylerbeyi ve Göksu (Resim 93) da benzeri yapılar kurulmaya başlamıştır. Daha sonraları ise bu yapılar çevresine birçok ekler getirilerek saray yapılarının gelişimleri sürmüş ve (Tablo 10) yavaş yavaş denize paralel büyük saray komplekslerine dönüşmüştür (Resim 95-96).

Boğaziçi'nde saray yapılarının en yoğun olarak kurulması XVIII. yüzyılın başında Lale devrinde olmuştur. Devrin padişahı III.Ahmet (1709-307 ile onun kuvvetli adamı Damat İbrahim Paşa önce haliç ve burası dar gelmesiyle sonra da Boğaziçi'ne taşarak birçok abad kasırları gerçekleşmiştir. Bunlar Tablo 9 da da belirtildiği gibi 7 tane önemli kasır ve Çırağan sahil sarayları ile yeni bir devir açılmıştır. Ancak ne yazıkki ömürleri çok kısa sürmüş ve bilinen sonla devrin kapanmasıyla bu yapıların büyük bir çoğunluğu tarihe karışmıştır.

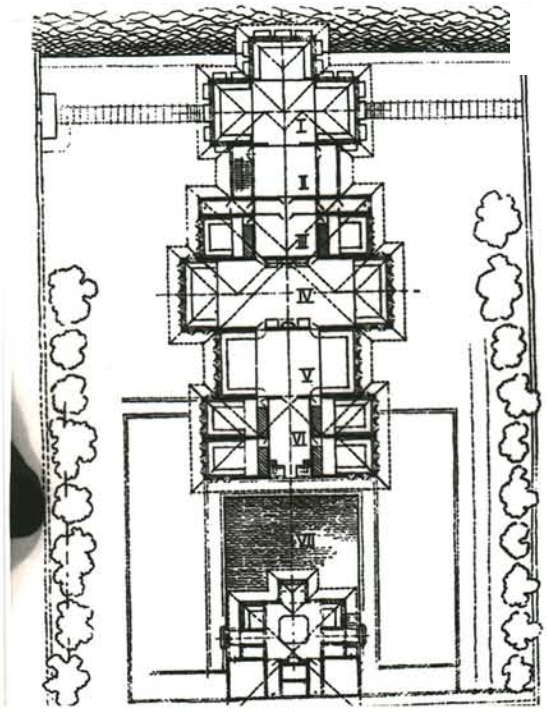

Resim: 90 Bebek kasrının XVIII Y.Y.
Gundenus krokisine göre Restitüsyonu

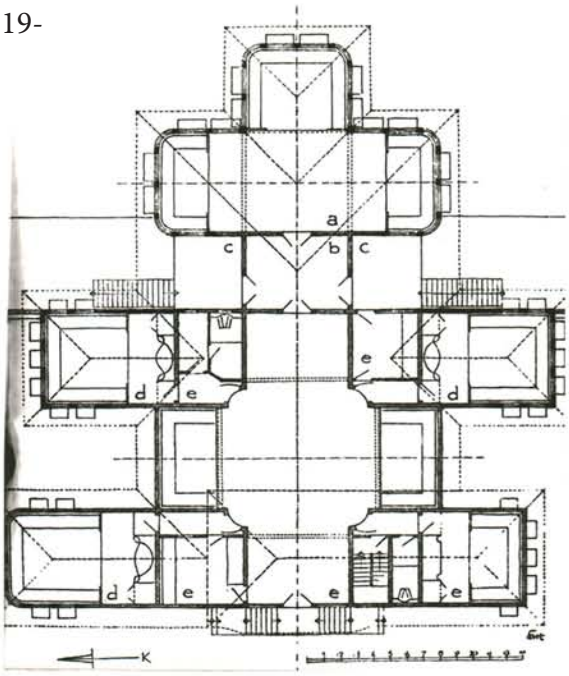

Resim: 91 Bebek Kasrının XIX Y.Y.
başı Restitüsyonu
Sedad. H. Eldem

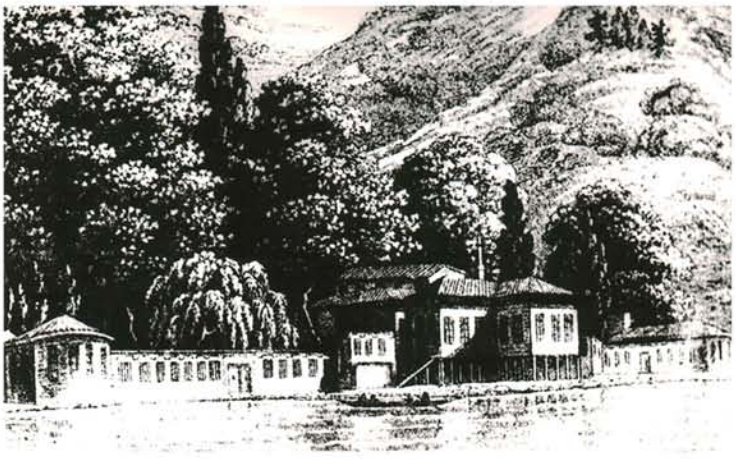

Resim: 92 Bebek kasrının Gravürleri

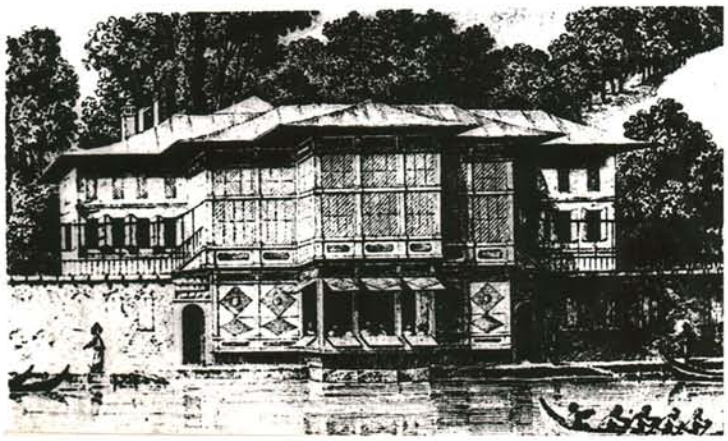

Ghoisel Gouffeir

(Tablo :10)

BOĞAZİÇİ' DE SARAY YAPILARI GELİŞİMİ

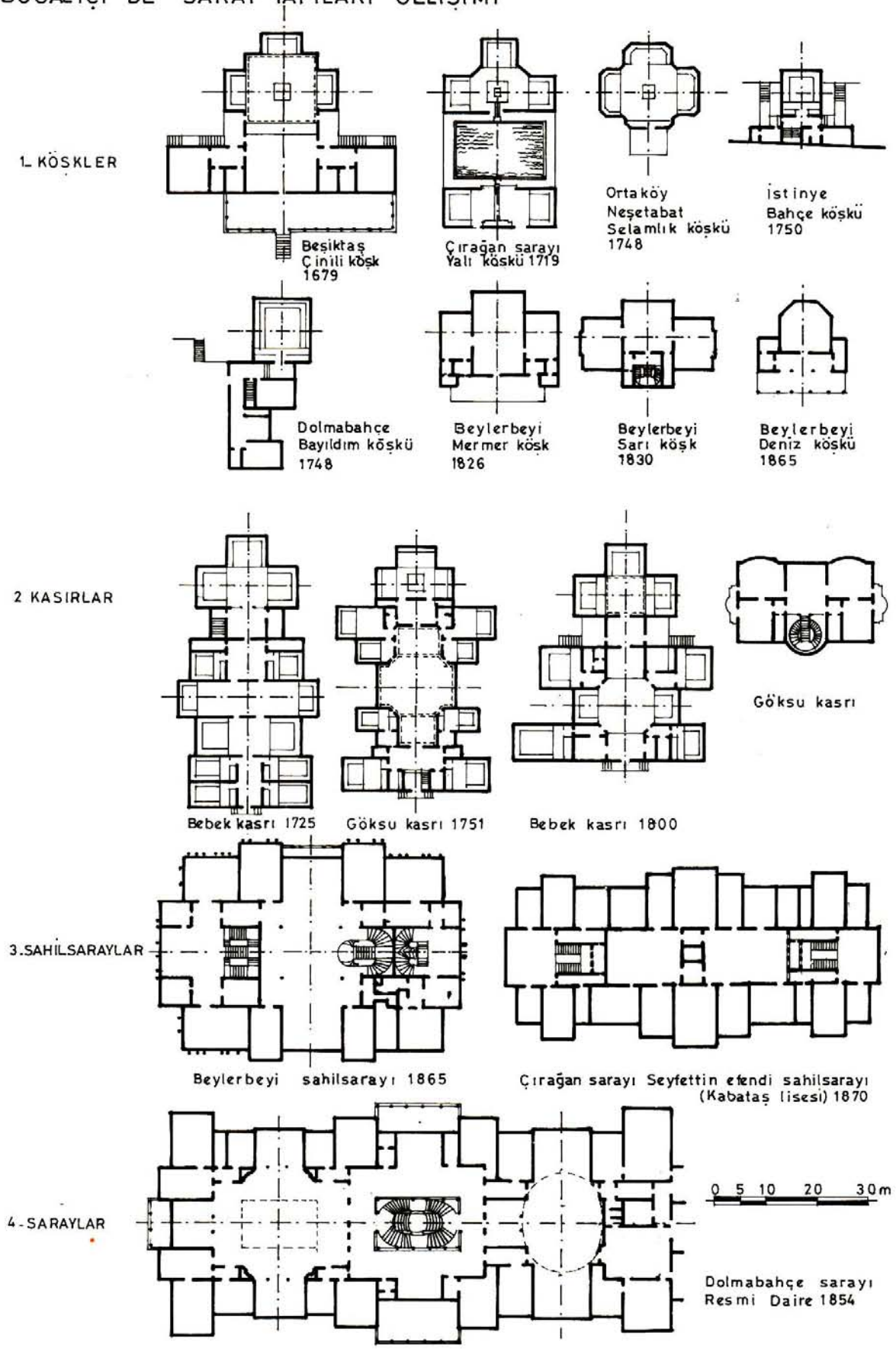

I.Mahmut (1730-54) devrinde daha çok köşk anlamında örneğin Dolmabahçe'de Servilik ve Sevaban köşkleri kurulmasına devam edilmiştir. Böylece Boğaziçi halâ yazlık dinlenme, avlanma ve gezi yeri olarak önemini sürdürmekteydi. Bu II.Selim (1789-1807) döneminde de devam etmiş ve Dolmabahçe, Beşiktaş arasında sarayın Çırağan, Ortaköy, Deftardarburnu'na kadarda hanım ve valide sultan ahşap sahil sarayları karşıda Beylerbeyi'nde yazlık saraylar ile Bebek ve Göksu'da da büyük kasırlar yapılagelmiştir. Bu dönemin mimarisinin oluşmasında yavaş yavaş batılı mimarların eline geçmiş ve bunlar arasında Mimar ve Ressam Melling birçok yapı kurmuş ve Boğaziçi saray yapılarının gravürlerinin günümüze gelmesini sağlamıştır.

II.Mahmut (1808-39) dönemine kadar Boğaziçi'nin bu yazlık önemi devlet idari merkezinin Boğaziçi Beşiktaş, Dolmabahçe kıyılarına kaydırılması ve burada devamlı oturulmak istenmesiyle yeni bir devir açılmıştır. Böylece yazlık saraylar kışın da oturulur hale getirilmek istenmiş ve önce Beşiktaş sahil sarayları onarılmış daha sonra da yıktırılarak yenisi (Tablo 10) yaptırılmaya başlanmıştır. Çırağan hanım sultan sahil saraylarında ise önce kagir mabeyn dairesi kurulmuş, daha sonra da bunlarda yıktırılarak Dolmabahçe'den Ortaköye kadar yeni saraylar yapılmaya başlanmıştır. Bu işleme daha sonra gelen padişahlar da devam ederek çoğunluğu ahşap olan Beşiktaş ve Çırağan sarayları kurulmuş ve karşıda da Beylerbeyi sarayları ile de devam etmiştir.

Bu bölgeler dışında kurulan yazlık kasırlar Bebek ve Göksu'da yoğunlaşmış ve Bebek kasırları ise birbiri arkasına onarılıp değiştirilip hatta 20-30 yıl geçmeden biri yıkılıp diğeri kurulmuştur. Bunlar malzemenin ahşap ve dayanıksız ve oldukça narin yapılmaları nedeniyle yenileniyorsa da bazan bir hiç uğruna da yıktırıldığı oluyordu(77).

(77) Asırlar boyunca İstanbul (Cumhuriyet İlavesi s.244) nde söylendiğine göre Abdülmecit'in Bebek kasrına yaptığı

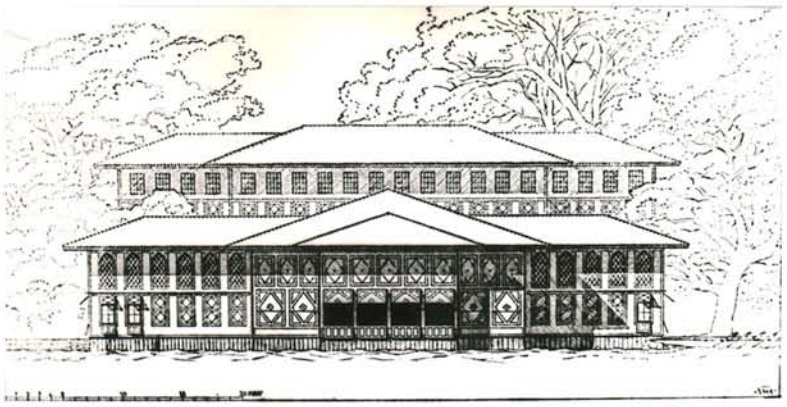

Resim: 212 Küçüksu Kasrının Boğaziçi cephesi restitüsyonu. Waterfront of the Kiosk of Küçüksu. Reconstruction

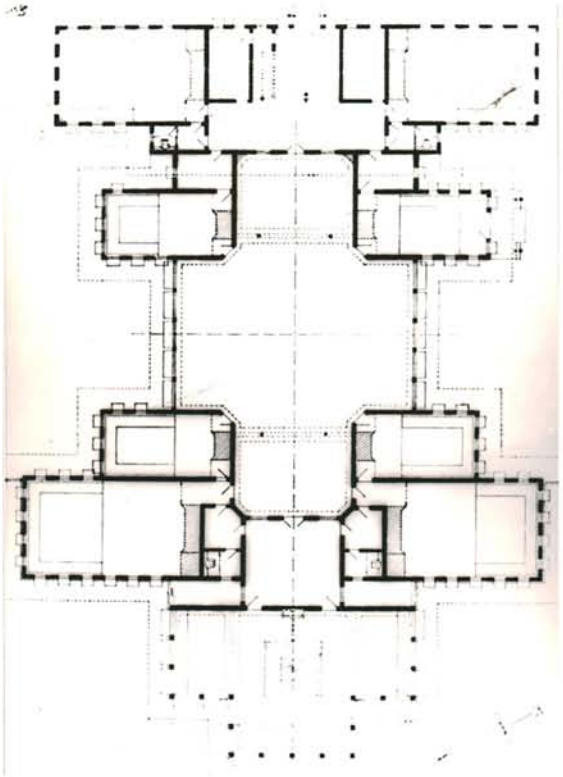

Resim: 93 Küçüksu Kasrı Restitüsyonu

Sedad H. Eldem

Resim: 94
Küçüksu Kasrı XX. yüzyıl başı görünümü

Resim:95
Beşiktaş sarayı gravürü

T.Allom

Resim:96
Çırağan sarayı gravürü

Miss.Pardo

Resim:97
Bebek kasrı gravürür

Miss.Pardo

XIX. yüzyılın ortalarında II.Mahmut (1809-39) dan sonra gelen Abdülmecit (1839-61) devrinde bu saraylarda bir süre kalmışsada biraz yangın tehlikesi birazda batı yaşayışına özenden dolayı tüm bu saraylar yıktırılarak batı stillerinde Mimar Balyan ailesi egemenliğinde rıhtım yeniden doldurulmuş ve bugünkü Dolmabahçe sarayı devrin zevk ve beğenisine uygun çok görkemli, süslü ve 5 milyon altına yaklaşık 60 milyar liraya yaptırılmıştır.

Böylece eski Beşiktaş Sarayı ne kadar Türk mimari devir ve karakterlerini içeriyorsa o kadar da Dolmabahçe sarayı Batının seçmeci üsluplarının karma denendiği yapılardır. Ancak bu süs, görkem ve gösteriş yine de ayrıntıda kalmış, plan kuruluş ve sınırlandırmalarında fazla değişiklik olmamış, hatta yer yer geleneksel mekan olgusuna gidilmiş ve dört eyvanlı sofalar etrafında gelişen yapılar olmuştur (Resim 98-103). Bunu da dönemin sosyal yapı ve yaşayışında batı kültür difüzyonunun tam olarak egemen olamamasında aramak gerekir.

5.4.2. Boğaziçi'nde Saray Yapılarının Biçimsel ve Mekansal Özellikleri

Yukardaki gelişimlerden de görüldüğü gibi Osmanlı Boğaziçi saray yaşamı yine Boğaziçi camilerinde olduğu gibi Ortaköy, Beylerbeyi sınır olmak üzere iki önemli bölgeye ayrılabilir. Ancak saray yapılarının gelişimi hemen her bölgede benzer özellikteki şu sırayı takip eder:

(..) bir gezide kasrın oldukça yıkkın olduğundan söz etmesi üzerine buradaki ihtiyar bir bekçinin sağlamlığını belirtmek amacıyla "Bu yapı daha çok padişah savar" demesi üzerine Padişahta korkuya kapılıp kasrın yıkılmasını emretmiştir.

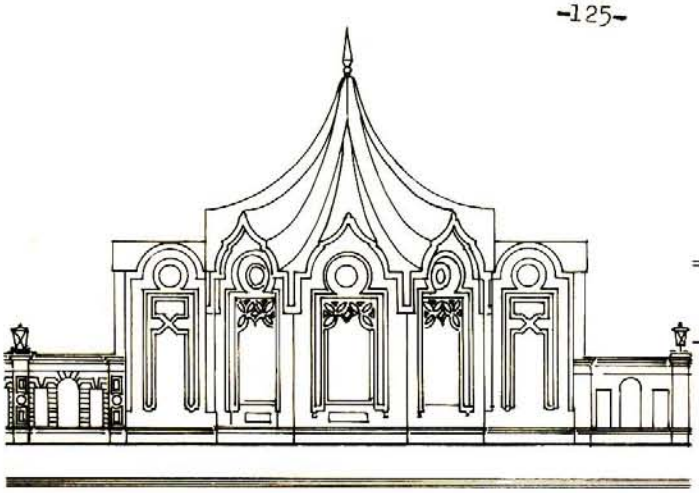

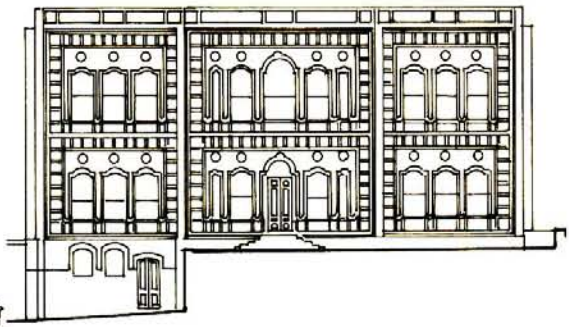

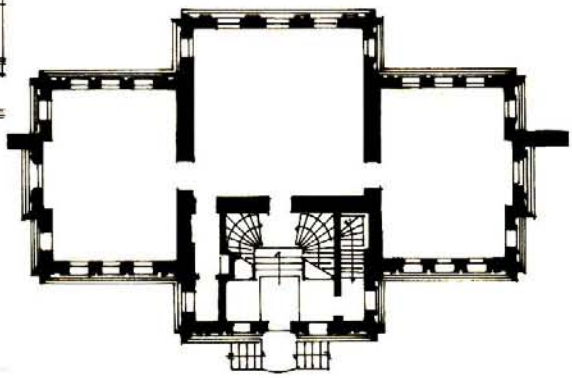

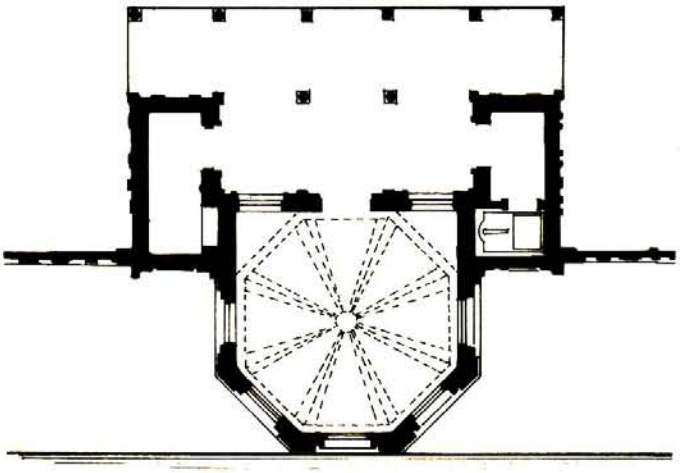

Resim:98
Beylerbeyi Sarayı Sarı köşk
Resim:99
Beylerbeyi sarayı Deniz köşkü

Resim:100
Beylerbeyi sarayı zemin kat planı

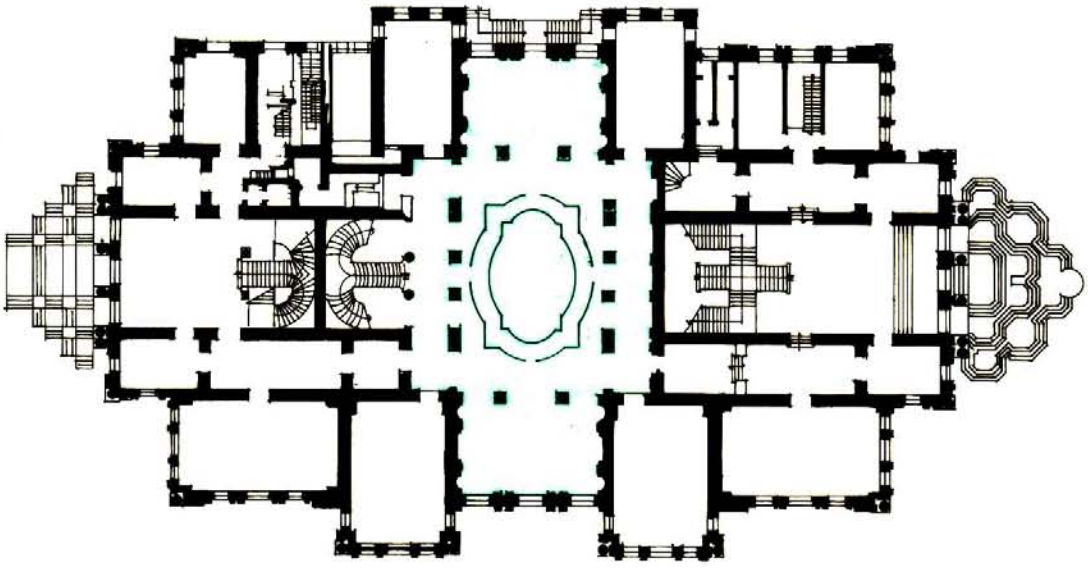

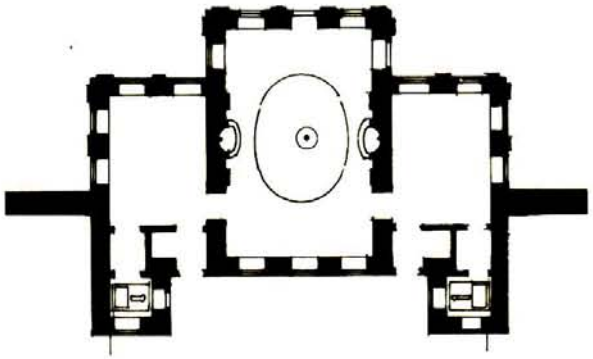

Resim:101
Beylerbeyi sarayı Mermer köşk planı

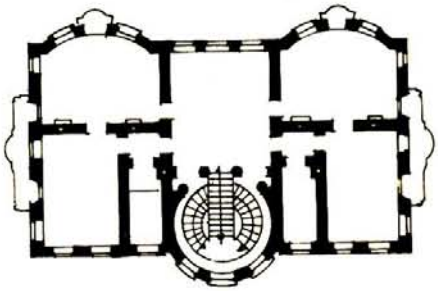

Resim:102
Küçüksu kasrı planı

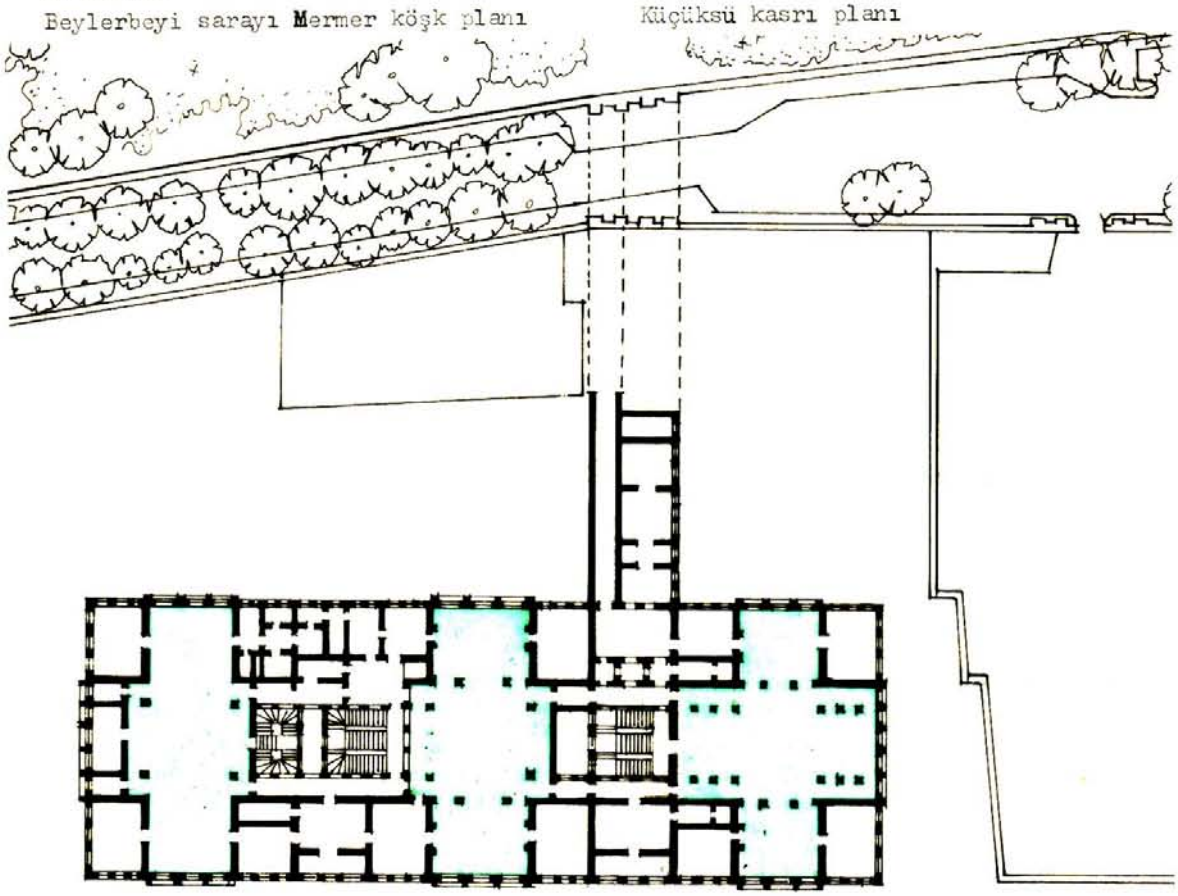

Resim:103
Çırağan sarayı planı

İlk devirlerde ya saray elinde bulunan alanlarda ya da Dolmabahçe de olduğu gibi deniz doldurularak elde edilen alanlar ilk defa av gezi ve saray has bahçeleri olarak kullanılmış ve belirli günlerde yarışma, spor, eğlenti ve merasim amacıyla çadırlar kurulmuştur (Resim 88). Zamanla bu alanların yamaç tepelerinde görünüm köşkleri vadi içlerinde av ve dinlenme köşkleri deniz kıyılarında biniş köşkleri kurulmuştur. Bu biniş köşkleri zamanla kasırlara daha sonra yazlık sahil saraylara dönüşmüştür. Bunun yanında bazı önemli alanlar kardeş, hanım ve valide sultanlara verilerek buralarda sultan sahil sarayları kurulagelmiştir. Bu sultan sahil sarayları kimi zaman tekrar saray eline geçmiş ve sarayın yazlık sarayları ile birlikte tüm örgütleriyle ahşap devamlı oturulan saraylar şekline dönüşmüştür. Bu ahşap saraylara önce kışın da oturulmak için kagir mabeyn ve köşkler daha sonra da tümden kagir olarak gelişimlerini tamamlamışlardır. İşte Beylerbeyi Ortaköy'e kadar olan bölgelerde bu gelişim tamamlanmasına karşın Tablo 11 de görüldüğü gibi uzaklık önemli bir faktör olmuş ve gelişim Ortaköy Beylerbeyi sonrasında sınırlı kalmış ve Boğaziçi'nin yukarılarına doğru ivmeli bir şekilde yavaşlamıştır. Bu tepesi oldukça dar dik bir yamuk şeklinde olup yukarı Boğaziçi'ne doğru son gelişimleri yazlık saray, kasır köşkler hatta yeşil alanlarda kalmıştır. Belki bu gelişim devam etseydi günümüzdeki yapılarda olduğu gibi uzaklık önemli bir faktör olmaktan çıkıp Bebek'te hatta Beykoz'da da büyük saraylar yapılabilecek ve grafik dikdörtgene doğru hızla değişim gösterecekti (Tablo 11). Bu nedenle en küçük saray yapısı biriminden başlayıp en büyüklerine kadar şöyle açıklıyabilir (Tablo 10).

5.4.2.1. Köşkler

Bunlar Boğaziçi'nde ilk kurulan saray yapıları olması yanında hemen hemen her döneminde yapılagelmişlerdir de. Bu yapılarda ayrıntısal değişiklikler olmasına karşın plan ve

(Toblo:11)
BOĞAZİÇİ' NDE SARAY YAPILANIN GELİŞİMİ ve BÖLGELERE DAĞILIMI

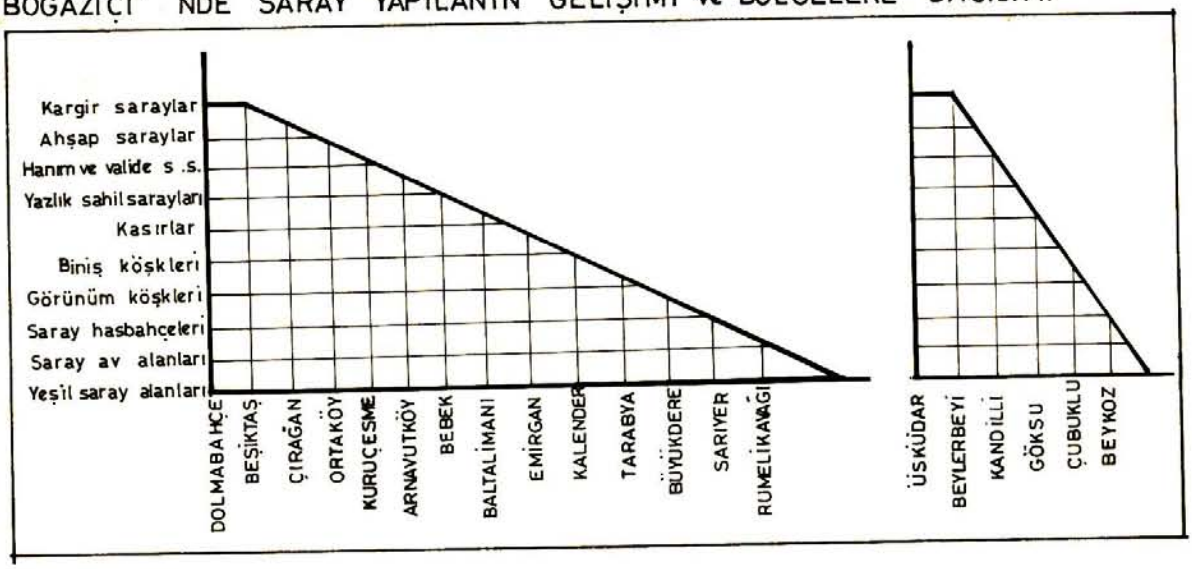

işlevsel özelliklerinde hemen hemen pek değişiklik olmamış, ortada öne doğru çıkmış görünüme açık hacim ile yanlarında ek yardımcı hacimler yer almaktadır. Bu ilk dönemlerde divanhaneye açılan yan evyanlar şeklinin gelişim ve yorumlanışının ürünleri olmuş ve hemen hemen her dönemde örneğin (Tablo 10) XVII. yüzyıldaki Beşiktaş çinili köşkü XVIII. yüzyılda Çırağan sarayı yalı köşkü Ortaköy Neşetâbat ile XIX. yüzyılda Beylerbeyi Sarı Köşke (Resim 99) Mermer köşke (Resim 101) ve deniz köşklerine kadar aynı özellikte plan şemaları gelmiştir.

Bu köşklerin konum ve işlevlerine göre görünüm, deniz, biniş ve av köşkleri şeklinde ayrılabilir.

Görünüm köşkleri: Sırt tepelerinde yer alan bazen belirligün ve hatta saatlerde kullanılan yapılardır. Örneğin, Dolmabahçe İftariye köşkü gibi tüm Boğaziçi'ne hakim ve eşsiz görünümlü gece mehtap seyrine uygun daha çok iki katlı kottan dolayı alt kat hizmet servislerinin arka kısmı kısmen toprak altında kalmış üst kat ise esas köşkü oluşturmuş ve fıstık çamlarıyle gölgelenmiştir.

Deniz köşkleri: Bu köşklerin deniz kıyısına inmiş daha çok deniz görünümü ağır basan yine mehtap seyri için yapılmış binalardır, ki bunlara en güzel örnek Beylerbeyi sarayı deniz köşkleridir (Resim 98).

Biniş köşkleri: Bunlarsa padişahın Boğaziçi gezilerinde ya dinlendiği ya da Boğaziçi'nin kara gezmelerinde kullanıldığı daha çok padişah iskelesi şeklinde oluşan yapılarıdır ki ilki Üsküdar'dan başlayıp Beykoz'a kadar karşılıklı çeşitli yerlerde kurulmuştur.

Av ve dinlenme köşkleri ise bunlar vadi içlerinde padişah ve sarayın ileri gelenlerinin kaldıkları Tokat Bahçesinde olduğu gibi av köşkleri ya da Büyükdere ya da Baltalimanı çayırlarında olduğu gibi dinlenme ve eğelence köşkleri şeklinde biçimlenmişlerdir.

5.4.2.2. Kasırlar

Sahilde kurulan köşkler zamanla daha gelişerek yazın padişah ve saray ileri gelenlerinin kısa süre kaldıkları bazı şölenler verdikleri daha çok da Lale devrinde abat kasırları olarak biçimlenmişlerdir. Bunlar Tophane kasrından başlayıp Kalender kasrına kadar karşıda Üsküdar'da Şemsi Paşa kasrından Beykoz kasrına kadar çok çeşitlileri kurulmuştur (Tablo 8). Bunlar XVII-XVIII. yüzyıllarında daha çok denize dik olarak kurulmuş ve önde eyvanlı divanhane arkada birçok eklerden oluşuyordu. Bunlar uzun süreli kullanılmak için yapılması yanında Kuruçeşmedeki Süreyya kasrında olduğu gibi bir şölen için çok kısa sürede yaptırılmış olanları da vardır(78).

---

(78) Çelebizade Tarihi, s.48.

-A- -B-

A_İ.E.T.T. Motor atölyesi olarak kullanılan Valide Sahilsarayı
B_Beşiktaş Kız Lisesi olarak kullanılan Valide Sahilsarayı
C_Denizcilik Yüksek Okulu olarak kul. Cemalettin eefendi sarayı
D_E_ Galatasaray Lisesi olarak kul. Cemalettin efendi sarayı
F_G_H Kabataş Erkek Lisesi olarak kul. Kemalettin efendi saratı

-C-

-D- -E-

-F- -G- -H-

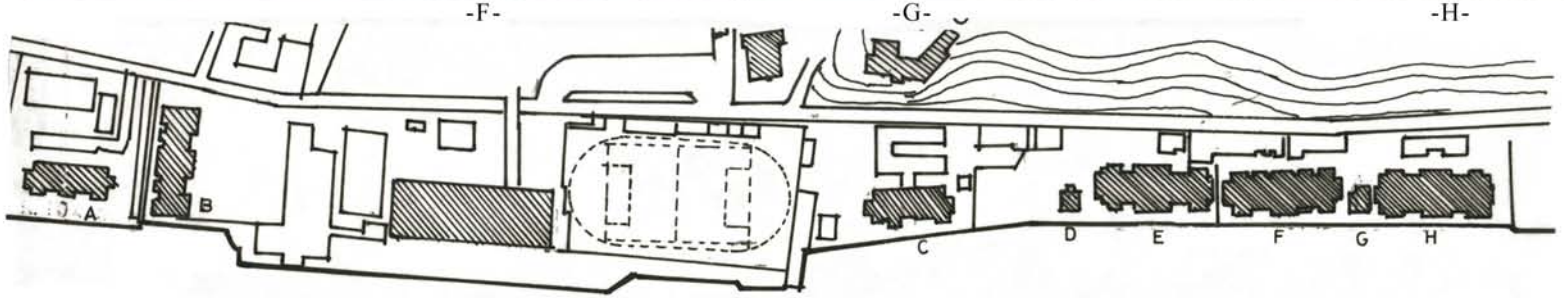

Resim:104
Çırağan Sarayları
Ek Binaları
(Feriye Sarayları)

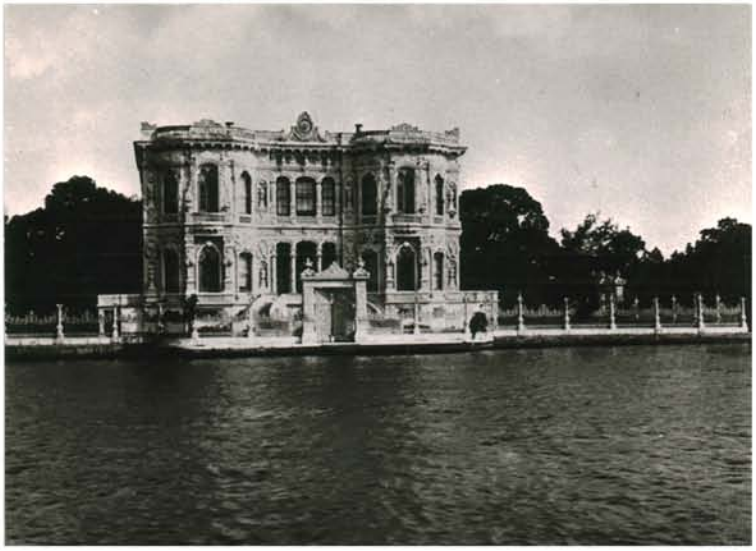

Küçüksu Kasrı

Dolmabahçe Sarayı

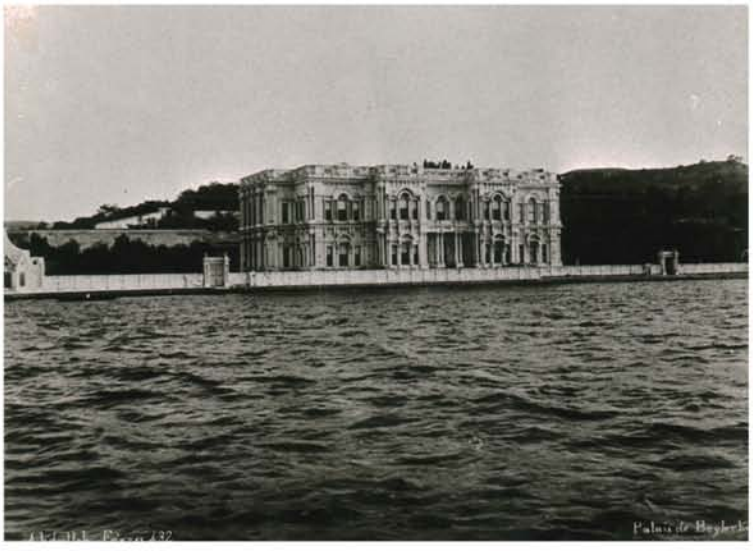

Beylerbeyi Sarayı

Resim: 105
XX.Y.Y Başında Boğaziçi
Saraylarının Fotoğrafları

Resim:106 Dolmabahçe meydanı düzenleme çalışmaları öncesi konum krokisi

Behçet Ünsal

DOLMABAHÇE SARAYI
GENEL KONUM PLNAI

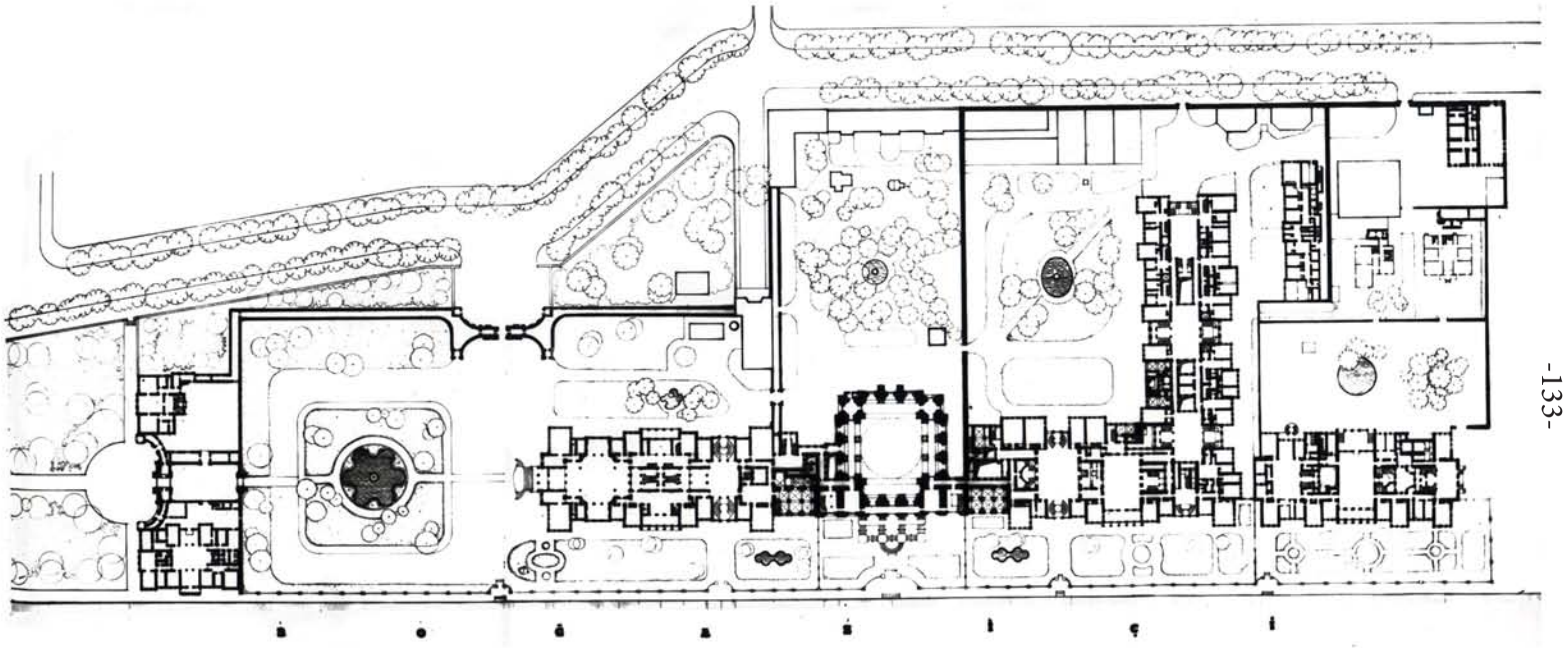

Resim: 107/A Dolmabahçe sarayı

5.4.2.3. Sahil Saraylar

Kasırların ya iki yanına bazı ek binalar yapılarak ya da denize paralel oldukça gelişmiş ve yaz aylarında ve padişah ve saray ileri gelenlerinin ya da hanım ve valide sultanların kaldıkları oldukça büyük saray yapıları şeklinde biçimlenmişlerdir.

5.4.2.4. Saraylar

Saray idare merkezinin Boğaziçi kıyılarına kayması sonrası önceleri bulunan ahşap sahil saraylara birçok ekler ve sonradan saraya geçenlere hünkar dairesi ya da mabeyn daireleri yapılarak sonraları ise tüm bu yapılar yıkılarak ahşap saraylar ve daha sonra da kagir saraylar kurulagelmiştir. Bunlar sınır tanımaz büyüklükte ve birçok bölümlerden oluşmaktadır. Örneğin yanan Çırağan Sarayının sağ ve solundaki binalar Resim 103, birbirinden ayırt edilmeleri bile oldukça güç çoğunluğu denize paralel olarak kurulmuştur. Günümüzde Beşiktaş'tan başlıyan İ.E.T.T.Elektrik Atölyesi ile yanındaki Beşiktaş Kız Lisesi olarak kullanılan Valide Sultan daireleri (Resim 104 A-B) daha çok Beylerbeyi Sarayı stilinde oluşmuştur. Yine günümüzde denizcilik okulu(Resim 104 C-D) olarak kullanılan Seyfettin ve Cemalettin efendiler sahil sarayları yer alır.

Dolmabahçe sarayı ise genel görünüşü ile dünyanın en büyük sarayları arasında yer alır. Orta kısımda üzeri kubbeli yüksek mabeyn salonu olarak adlandırılan merasim salonuna yanlarda girişte resmi daire ve diğer yanda hususi daire koridorlarla bağlanmaktadır. Hususi daireye ise dik olarak bağlanan kapalı daire ile bugün Resim heykel müzesi olarak kullanılan veliaht dairesi bulunmaktadır. Saray müştemilatı arasında ise paşa kızlar ağası muhasipler, harem kapıcıları, meşruta daireleri, camlı köşk, kuşluk kasrı ve hareket köşkleri de yer almaktadır (Resim 107).

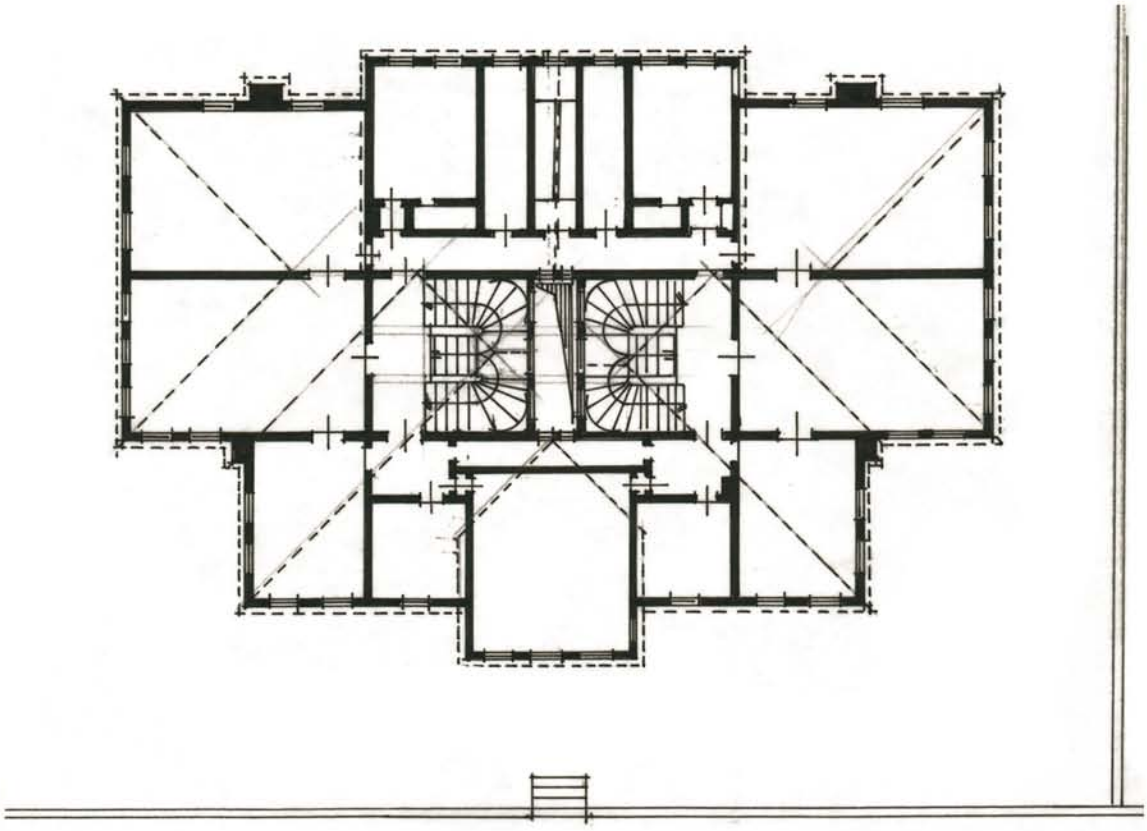

Resim: 108 Naime ve Zekiye sultan (Hatice sultan) y alıları

Dolmabahçe sarayının eklerinden olan fakat bugün ayakta bulunmayan yapılarsa; Dolmabahçe camisinin karşısında Gümüşsuyu'na çıkılan yolun başındaki tiyatro(79) (Resim 108) ile Dolmabahçe stadının bulunduğu yerdeki İstabl-ı Amire Binası da yer alırdı (Resim 107). Karşıda Beylerbeyi sarayı daha çok yazlık ve bazı yabancı devlet siyasetçilerinin ya da devrik padişahların kaldıkları ikinci derecede önemli yerlerdi(80).

Resim 105 te hemen hemen ilk fotoğrafları görülen bu saraylar yanında Göksu kasrında ise süsleme aşırılığın doruk noktasına ulaştığı bir yapıdır.

Günümüzde bu sarayların büyük çoğunluğu aynı amaçlı kullanımlarını kısmen de olsa sürdürmekte ve Milli Saraylar olarak örgütlendirilmiş ve T.B.M.M. kullanımındadır.

5.5. YALILAR

Geçmişin sivil mimarlık örneklerinden olan konutlar günümüz Türkiyesinde genel olarak yeterince araştırılmış değildir. Ancak bölgesel konut mimarileri üzerinde bazı etraflı araştırmalar yapılmışsa da birbirleriyle ilişkileri ve ortak yanları ya da farklı taraflarının ne olduğu tam olarak açıklanmış değildir. Ancak Anadolu konut mimarisinde bölgesel bazı etnokrafik ya da strüktürel farklar yanında yine de ortak bir çok ögeleri vardır. Çünki ekonomik farklılıklar forklorik değerler bir yana benzer yaşam şekilleri, ortak bazı gelenek ve görenekleri içerirler.

---

(79) Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", Türk Sanatı Tarihi I, İ.D.G.S.A. Türk Sanat Tarihi Enstitüsü, s.47.

(80) II.Abdulhamit hallinde sonra bu sarayda ölünceye dek kalmıştır, hiç sevmediği halde.

Boğaziçi ise bu bölgelerden ilk oluşumda etkilenmiş fakat sonraları ise Anadolunun hatta devrin sınırlarını taşan etkileme içerisine girmiştir. Bunun yanında Boğaziçi kendine özgü doğası Başkentin bir dinlenme yeri Aristokrat topluluğun eğlence merkezi ve sınırsız ekonomik kaynağın akıtıldığı mekan olmasıyla da önemli bir yerdir.

İşte Boğaziçi'ne asıl görünümü veren yapılar arasında olan yayılar çeşitli dönemlerde bu kıyılarda yüzlercesi özgün biçim ve görünümleriyle kurulagelmişse de günümüze bunlardan sadece fiziki bazı yapıları gelebilmiş ve yaşamlarını yitirmiş yapılardır. Ancak yaşadığımız yüzyıl başına kadar yalı yaşamı kendine özgün konum ve durumlarıyla her dönemde ilginç ve güncelliklerini hiç kaybetmemiş yapılardı. Günümüzün değişik yaşam koşulları yanında Boğaziçi'nde yer edinme tutkusu bu yapılar tüm uğraşılara karşın ya birer birer ortadan kalkmakta ya da eski eser onarımı adı altında biçim ve stil değiştirmektedir.

5.5.1. Yalıların Boğaziçi'nde Genel Konumları

Boğaziçi kıyı yapılarının görünümü ve silüetinde en ön planda yalılar yer alırlar. Ancak bu önemdeki yalılar genel konumda birbirleriyle ortak karakterleri büyük çoğunluğu üzerinde toplamakta ve hep yatay saçaklı kırma ve eğimli çatıları ile birbirine benzer mimari ölçü ve görünümleri içermektedir, denebilir. Fakat her yalı özel incelendiğinde durumun hiç te böyle olmadığı ve kendine özgü birtakım özellikleri olduğu görülür. Ancak hiçbir zaman uyumsuzluktan dengesizlikten sıradan çıkma göze batmadan söz edilemiyeceği, aksine bu sıralanmada büyük bir düzen, ahenk ritm uyuşum ve saygının olduğu söylenebilir. Bu da doğa yapısının bir gereğidir. Nasıl ki doğa yapısının hiç bir yerinde aykırılık zıtlık keskinlik bulunmadığı gibi.

Genel inceleme içerisinde yalının kelime karşılığının yalamaktan türediği ve suyun yaladığı yer anlamında ve deniz kenarında ev denilip hemen işin içinden çıkmak doğru değildir(81). Çünki buna benzer yalılar Selanik, Amasya ve Filibe de de kurulmuştur. Fakat Boğaziçi'ndeki yalılar bunlardan tamamen farklıdır. Burada hayat bulmuşlardır, buranın malıdır. Daha açık bir deyişle Boğaziçi kıyı yapısı ya da Boğaziçi kıyı yaşamı demektedir.

Yalılar bu genel konum içerisinde bölgeler ya da yöreler arasında da bazı ayrıcalıklar vardır. Örneğin Anadolu yakası yalılarıyla Rumeli yalıları arasında bir Bebek ile Yeniköy karşıda Kuzguncuk ile Çengelköy ya da Kanlıca yalılarında bile farklar vardır. Yani daha somut örnekler verilmek istenirse Anadolu tarafındaki yalılar batı güneşine açık olması nedeniyle hem suya daha yakın hem de saçakları daha geniş olduğu gibi pencereler kepenkli ve açılımları da önüne saçak olacak şekilde çözümlenmiştir. Rumeli yakasındakilerse önünde hiç olmasa büyük çoğunluğunda bir rıhtım getirilmiş pencerelerde kepenk yerine bazen pancur konmuştur(82). Bu farklılaşmaya etki eden diğer bir neden de Boğaziçi'nin farklı topoğrafik yapısıdır. Örneğin vadi ağızlarına yakın yerlerde daha çok düz alanlarda kurulan yalılar, eğimlerin dikleştiği yerlerde ise konum değiştirmişler, arkalarındaki bahçeler setli hale gelmiştir.

Yalıların oluşumuna etki eden diğer bir faktör de karayolu ulaşımıdır. Gerçi geçmiş dönemlerde yalı ilişkisi ve ulaşımı denizden ise de yalılar arasındaki bölgesel bağ yalı

(81) Yalı kelimesinin oluşumu hakkında geniş açıklama Behçet Ünsal "Türk Boğaziçi'nin yalıları Arkası ve Yalıları-Anadolu Yakası" İ.D.M.M.Dergisi, Ayrı Basım, s.87.

(82) Günümüzde Boğaziçi'nin Rumeli Yakasındaki yalılar, Yeniköy kısmında Büyükdere'de elçilik yapıları ile Emirganda Şerifler Bebekte Yılanlı Yalı kalıntıları dışında pek yalı kalmamış gibiyse de geçmişte çok önemli yalıların sergilendiği yerlerdir.

arkasındaki patikalar ve yalı önü rıhtımından sağlanıyordu. Daha çok Şirket-i hayriyenin Boğaziçi'ne düzenli vapur seferlerini başlatmasıyla bu yollar daha da önem kazanmış ve özel ya da pazar kayıklarıyla gidip gelmeler yerine karşılıklı merkezler arasındaki zikzaklar çizen buharlı gemiler kullanılıyor ve yalılara ulaşım buralardan ya yine kayıklarla ya da karayoluyla at, araba hatta yaya olarak sağlanıyordu. Bunun yanında XIX.yüzyıl sonlarına doğru Yeniköy-Büyükdere arasında yazlıkları bulunan elçilikler, Beyoğlu'na araba ile kolayca gidip gelmek için maslak yolunun açılmasını sağlamakla kalmamışlar; Büyükdere-Yeniköy arasındaki yalı önü rıhtım yolunda araba ile gezintiye çıkma modasını yaratmışlardır. Bunu, doğaldır ki Avrupalı gibi yaşama özentesindeki kişilerin de desteklemeleri ile hem Boğaziçi ulaşımına araba giriyor, hem de yalı önü rıhtımları sahil yoluna dönüşmüş oluyordu(83) (Resim 46).

Böylece zamanla Boğaziçi genel yalı yapılaşmasında kimi yerde deniz önü rıhtımı Kuruçeşme, Bebek, Emirgan, Büyükdere de olduğu gibi Karayolu işlevini yüklenmiş kimi yerde de çoğunlukla Anadolu yakasında olduğu gibi önü tamamen deniz olmuş ve karayolu arkaya geçmiştir.

Kısaca denebilir ki yalı konumuna etki eden yol, deniz yerel topoğrafik durum ile yalının fiziki büyüklüğü gibi dört önemli faktör vardır. Bunun yanında bu genel konum içersinde yalılar haliyle homojen bir şekilde birbiri arkasına sıralanmayacakları gibi Boğaziçi'nin genel doğa yapısı da buna izin vermeyecektir. Çünkü Boğaziçi'nin genel doğa yapısı sürprizlerle doludur. Bir mekân bitmeden diğer bir mekân başlamakta, hatta öyle mekanlar vardır ki yabancısı olan bir göz ne tarafın Anadolu kıyısı ne tarafın Rumeli kıyısı olduğunu sırasın-

---

(83) Reşat Ekrem Koçu, "Büyükdere", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 5, s.2501-2503.

da fark edemez, öyleki kimi yerde koy ya da körfez içerisine burunlar ya da çıkıntılar iyice sokulmuş, sanki dört bir tarafa karayla çevrili göl görünümünü almıştır. Böylece doğaldır ki geçmişte genel vadi içi yerleşimler dışında sürekli olarak kıyılarda kimileri her şeye meydan okurcasına (ama doğa ile uyumlu) sarayları anımsatan ve 100 metreyi aşan boydaki büyüklük ve görünüşüyle büyük yalılar kimileri oldukça ılımlı orta büyüklükte kimileri de minyatür gibi küçük fakat ezilmeyen yapıda yalılardı(84). Tüm bu nedenlerle Boğaziçindeki geçmişin özgün yalıları genel konumda birbirinden oldukça farklıydılar. Ancak günümüzde böyle yalıları görmek olanağı pek kalmamış gibidir. olsa da sayıları üç beşi geçmez, günümüze pek çok yalı yapısı kalmıştır. Ama bunlar sahil yolu geçirmeleriyle parçalanmış ifraz edilmeleriyle ana kuzu birbirinden ayrılmış, daha da önemlisi içinde yaşayan yalı ahalisi yok olmuştur. Çünki geçmişte yalı denince sadece kıyı önünde bina akla gelmemekteydi. Bunubütünleyen birtakım gerek doğa gerekse de ek yapıları vardır.

Boğaziçi'nde yalıların genel konumlarında diğer bir özelliği de her yer her devirde aynı oranda istem duyulan yerler olmamıştır. Diğer yapılarda olduğu gibi yalılarda oluşum ve gelişiminde uzaklık önemli bir faktör olmuştur. Ancak yine de Boğaziçi'nin belirli bölgeleri ayrıcalıklı bir önemi olmuş ve hemen her devirde güncelliklerini sürdürmüşlerdir. Örneğin Kanlıca, Boğaziçi'nde yaşayan yalı sahiplerinin geçim derdi olmaması buna karşın geçen yüzyılın Romantik duyguların egemenliği bulaşıcı bir hastalık gibi butoplumu sarması ay, mehtap en iyi görünümünün burada alması, denize yansıması burada doruk noktasına ulaşması ile saz, söz ve mehtap alemlerine en uygun yerdir. Öyleyse görkemli yalılar niye bu körfezde yoğunlaşmasın.

---

(84) Abdullah Şinasi Hisar, Boğaziçi Yalıları-Geçmiş Zaman Köşkleri, Varlık Yayınları, Sayı 1360, s.14.

Bunun yanında Boğaziçi kıyı kesiminde yaşayan yalı sahipleri yerleşimlerde olduğu gibi bazı yörelerde belli kesimdeki kişilerin istem duydukları yerler olmuştur. Örneğin Kuzguncuk'ta Yahudi tüccarların, Anadolu Hisarında Hoca ve ulemaların, Yeniköy'de Rum zenginlerinin yalıları bulunuyordu.

Böylece Romantik ve Şiirsel yalı yaşamı ve doğa ezgisi ile şekillenen yalı mimarisi kendine özgü bir duruma kavuşmuş oluyordu.

5.5.2. Yalıların Konumları

Genel oluşum içerisinde yalıların bölgeler arasındaki bazı farklılıkları olduğunu ve bu farklılıklara da deniz, yol, yerel, topoğrafik durumu ile yakın fiziki yapısının etkileri bulunduğu belirtilmiş, fakat bu etkiler altında ne gibi bir farklılaşım ve değişime uğradıkları açıklanmamıştır.

Ancak bunları açıklamadan önce Boğaziçi'nde yalı yaşamına kısaca da olsa değinmekte yarar vardır. Çünki Boğaziçinin evrensel bir üne kavuşturan yalıların oluşumuna içindeki sosyal ve kültürel yaşamın da büyük etkisi vardır. Bu yapılar geçmiş yüzyılların ürünleriydi, sadece ahşap yapılar olmayıp bir vücudun başlıca organları durumundaydı. Herbirinin bir kişilikleri vardı. İçerisi geniş aile birikimlerinin yerleriydi: Öyle ki dededen büyükdedeye, hanıdan ikinci, üçüncü hanıma çocuklara, kardeşlere, yeğenlere, amcalara, halalara hatta yengelere, kuzenlere varıncaya dek geniş bir topluluğu içerirlerdi. Bu kişilerin ekonomik soruları olmayan paşa baba idaresinde bir düzenleri vardı. Ancak bu aristokrat zümreye bakıpta yalı hayatının sadece bunlara ait olduğunu söylemekte yersizdir. Yalılarda hizmet edenler başlı başına bir alemdi. Onlarda yalının vazgeçilmiş bir parçasıydı ve bu rahattan onlar da ikincil payını alırlardı. Kimilerinin gelecek yaşamları bile yalı sahipleri tarafından saptanır ya da güvenceye

alınırdı. Böylece yalılar sanki devletin minyatür bir görünümüydü ve çerkez dadı, zenci bacı, rum hizmetçi, evlatlık Türk melez sütnine, Rumelili kahya kadını, ermeni ayvaz, bolulu ahçı Türk ya da Rum hanlacı, habeş harem ağası, bahçıvan arnavut gibi değişik kesimlerden kişilerin kendine özgü bir sosyal yapı içerisindeydi(85). Ancak bu kadar değişik kesimden kişilerin barındıkları bu yalılarda herkes dilediği şekilde hareket etmesi ve dilediği yere girip çıkması imkansızdı. Belirli kişilerin belirli yerlerde görevleri olduğu gibi belirli yerlerde yatıp kalkması da gerekirdi. Kendi aralarında bile ilişkilerinde belirli bazı katı kuralları vardı. Böyle bir karmaşık fakat düzenli ve değişmez kurallı ilişkilerin oluştuğu yalı yaşamı gereksinimine yanıt verecek yalı mimarisi de aynı paralellikte olması gerekirdi.

Böylece yalının fiziki parçaları arasında başta harem ve selamlık gelirdi. Bunun dışında hiç bir hizmetli yalı içinde kalamazdı. Uşak, kayıkçı, bahçıvan odaları mutfak dairesi yalı dışında yer alırdı. Hamamsa malzeme ve biçim yönünden oldukça farklı olması ve içinde ateşin bulunması nedeniyle yalıdan ayrı yapılırsa da yalı (daha çok harem ile) sıkı bir ilişkisi vardı.

Bunun dışında yalı iç bahçesi çiçek tarhları korular, limonluklar, serler ve kameriye en tepede de mehtabiyeler görünüm köşkleri ile kendi içersinde kendine özgü içe kapanık bir durumdaydı. Hele yalının bahçesi yalı kadar önemli ve değerli olduğu gibi her yalı sahibinin de daha güzel bulup daha çok sevdiği bunun içinde bahçesinde özenle yetiştirdiği çiçek ya da meyveler vardı. Öyleki bu çiçek ve meyveler bile övünç ve yarışım kaynağı olup devrin moda ve kişisel zevklerin en büyük tutkusuydu.

---

(85) Behçet Ünsal "Türk Boğaziçi'nin Yalılar Arkası ve Yalıları Anadolu Yakası" İDMMA Dergisi, Ayrı Basım, s.88.

Böylece yukardan beri sayılıp gelinen etkilerle yalı mimarisinin konumlarını şu kalın çizgiyle çerçevelemiş gruplar etrafında toplanarak açıklanabilir (Tablo 12).

I) Yalı hemen deniz kenarında, hatta üzerinde eğimli sırtlar, karayolu, koru ile iç bahçe arasında ve üzeri köprüyle geçilen yalılar: Buna en güzel örnek kuzguncuk Fetihi Paşa yalısıdır (Tablo 12-1).

II) Yine yalı aynı konumda fakat karayolu yüksek merdivenlerden kaçınmak ve yalı bütünlüğünü bozmamak için bir tünel içerisinden geçirilmiştir. Böylece iç bahçe genişlemiş ek yapılar daha rahat çözümlere kavuşmuştur. Buna örnek Boğaz yolu açılmadan önceki zarif paşa yalısı verilebilir (Tablo 12-2).

III) Bu tipte ise yalı yine aynı konumda fakat karayolu yalıdan epey uzaklaşmış ve dolayısıyla iç bahçe yoldan önce oluşturulmuştur. Bunada en karakteristik örnekler Anadoluhisarı, Kanlıca ve Çengelköy yalıları verilebildiği gibi daha somut bir örnekte Yasınci yalısıdır denebilir (Tablo 12-3).

IV) Yalı sadece tek bir yapıdan ibaret olan XX. yüzyıl başında, özellikle Arnavutköy ve kısmende Büyükdere iskelesi çevresinde oluşan yanaşık düzendeki yalılardır (Tablo 12-4).

V) Denizden önü dar bir rıhtımla ayrılmış arkası ise yukardaki ayrımlara benziyen konumda olan yalılar için Kanlıcadaki Ramazanoğlu ve Nazif paşa yalıları örnek gösterilebilir. Bunun yanında yol yine yalı önü dar hıtmı yanında yol üzeri kargir köprülerle geçen Yeniköy'deki yalılarda oldukça çok kullanılan (tıngırlar yalısında görülen) diğer bir yalı tip de vardır (Tablo 12-5).

VI) Yalı önü rıhtımı tamamen genişleyen ve karayolu haline

dönüşen İstinye yalı köşkünde olduğu gibi set set iç bahçelerle devam eden ek binalar yan komşu duvarına alınan ve en tepede de görünüm köşkleri bulunan yalı tiplerine de rastlanır (Tablo 12-6).

VII) Yalı önü rıhtımı yukardaki örnekte olduğu gibi yine yol olarak kullanılan ancak deniz kenarında küçük bir deniz köşkü tipinde eski Avusturya sefareti yazlığındaki gibi olanlara da raslanır.

Bu ayrımlar yanında yine de yalılardaki ortak karakter denize alabildiğine yaklaşmakta, arkada çoğunlukla az eğimli olanlarda oluşan setli havuzu, çiçeği, gölge ağacıyle, iç bahçe daha yukarlarda zerzavat bahçeleri bostanlar meyve bahçeleri, korular en tepede de fıstık çamlarıyle sonuçlanan mehtabiyeler köşklerle ve devam ediyorsa yine sık korularla kaplıydı.

Bunların yanında iç bahçenin yalı ile sıkı ilişki içerisinde bulunmasıyla bazı farklı konum ve çözümler de getirilmiş olup (Resim 115) bu en iyi bir şekilde gösterilmiştir(86).

5.5.3. Yalıların Oluşum ve Gelişimi

Boğaziçi'nin yerleşime açılmasından başta gelen amaçlarından ilki yazlık gereksinimden kaynaklanmış olabileceği düşünülerek Boğaziçi Osmanlı dönemi ilk yalıları XV. yüzyıla kadar uzanabileceği söylenebilir. Ancak malzemenin dayanıksızlığı günümüze bu dönem yapılarından kalan olmaması haklarında yeterince bilgi edinilmesini son derece kısıtlamaktadır.

---

(86) Sedat Hakkı Eldem, Türk Bahçeleri, Kültür Bakanlığı Türk Sanat Eserleri I, s.28.

(Tablo: 12)

YALI KONUMLARI - YALI - DENİZ ve YOL İLİŞKİLERİ

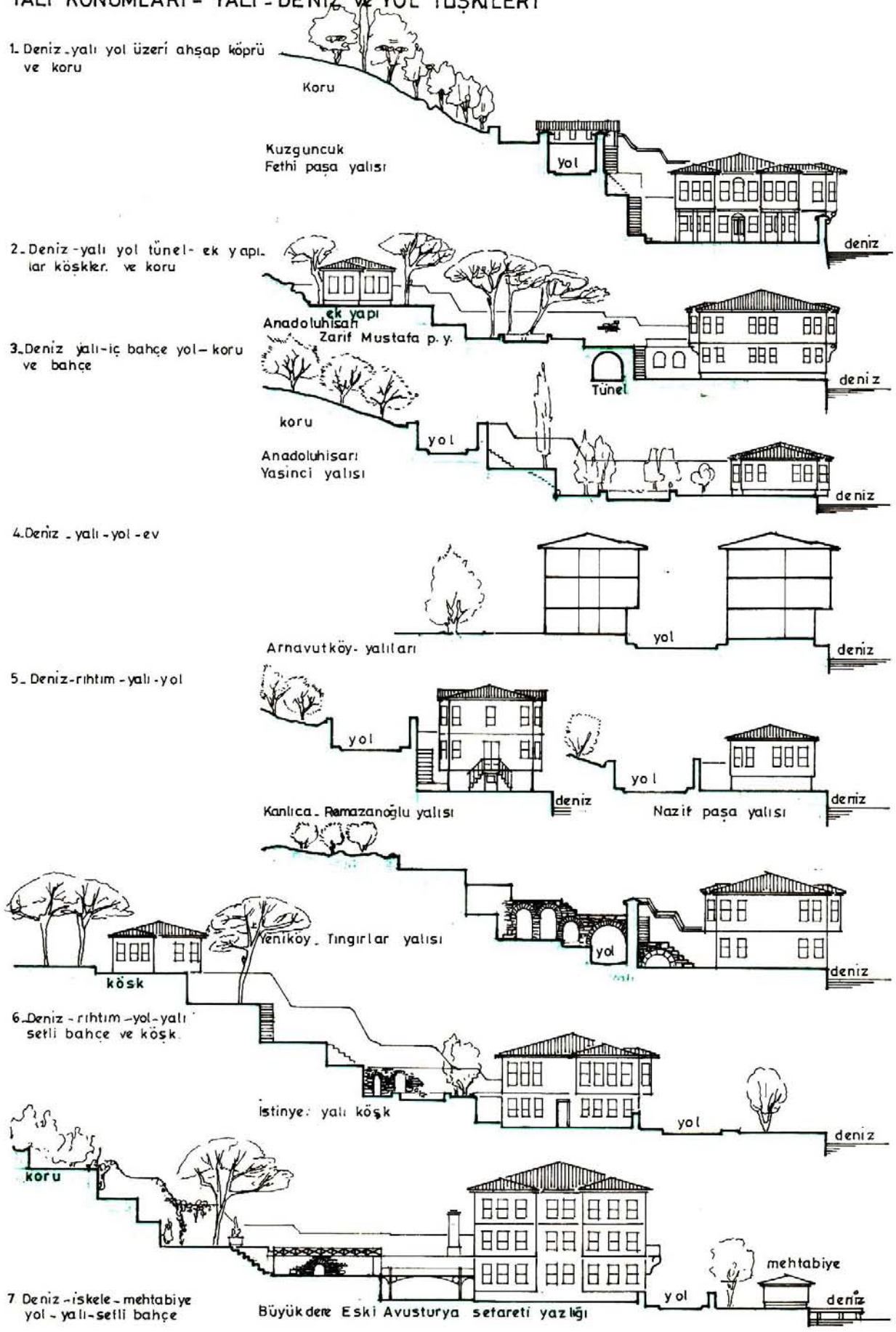

Fakat bu malzemeyi bir suç gibi göstermekte doğru değildir, yalı ancak böyle şekillenmiştir, öyleyse neden ahşap?. Buna kolayca yanıt verilebilir:

Geçmişte insanın daha çok yerel malzemeden yararlanarak yapılarını kurmaya çalıştığı ve bu malzemenin de Boğaziçi'nde kolayca bulunduğu ve depreme karşı da dayanıklı olduğu daha da önemlisi (neme karşı dayanıksızlığı yanında) nemi iletmediği kolay işçiliği nedeniyle yüzyıllar boyu tüm yangın tehlikesine rağmen yine de kullanılagelmiştir.

Belki biraz fazla abartmalı bir yorum olacaktır. Anadolu kökenli Türk toplumu Boğaziçi kıyılarına hemen yalı kurmak yerine onu önce yamaçlarda seyretmiş özümlemiş daha sonra kıyı yapılarını kurmaya başlamıştır. Bu saray yapıları içinde böyle olmuş diğer yapılar için de; çünki yabancısı olduğu bir ortamdı, sorunlarını yeterince bilmiyordu.

XVII. yüzyılda bu gelişim yavaş yavaş fakat artan bir ivmeyle ilerlemekte ve yalı yapıları belirmeye başlamaktaydı. Öyle ki, örneğin Emirgan da Emirgûne yalısında olduğu gibi içerisinde hünkar konağının bile bulunduğu ayrı ayrı harem ve selamlık bölümlü bir hamam ile çeşitli servislerle büyük bir yalı oluşuyordu(87). Ancak bu yalının temelleri Şerifler yalısı temellerinde kalmış.

Diğer bir önemli nokta IV.Mehmet kütüphanesinin 1718 deki yapımında içerisine kullanılan çinilerin buradaki binalardan sokulup alındığı söylenmekte ki bu kanıtlanmışsa eğer Boğaziçi'ndeki yapıların tamamı bu dönemde ahşaptan yapılmadığı gibi bazı köşklerin de kargir olarak kurulduğu söylenebilir(88) ve bu dönemde 16. yüzyıl bol İznik çinisinin kulla-

(87) Eremiyan Çelebi Komirciyan, İstanbul Tarihi ve XVII.Asırda İstanbul, Çeviri ve Notlar; H.D.Andereasyon İ.Ü.Ed.Fak.Yayını, No: 506, s.46.

(88) Sedat Hakkı Eldem, Köşkler ve Kasırlar II, İ.D.G.S.Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, s.337.

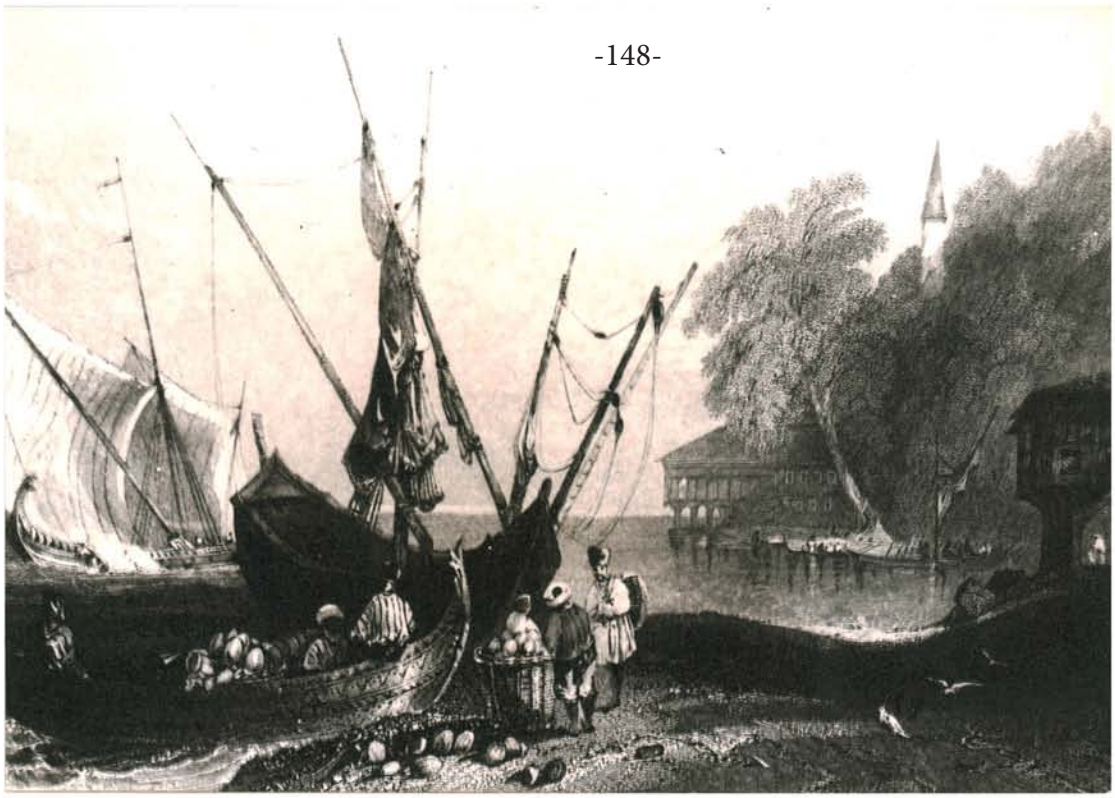

Resim: 109
Bebek Kçşkünün 19.Y.Y başları görünümü

Resim: 110
Geçmiş dönem yalıları gravürleri

Resim: 111
Günümüz ve geçmişin
Arnavutköy görünümleri

Resim:112
Bebek yalıları
gravürleri

T.Allom

Resim:113
Yeniköy yalıları
gravürü

Miss.Pardo

Resim:114
Tarabya koyu
gravürü

Miss. Pardo

nıldığı kendine özgü çiçek motifleriyle bezeli olduğu söylenebilir. Diğer yandan bu yüzyılın sonraları ile XVII.yüzyılın başından somut örnek olarak gelen en eski yalı kalıntısı ise Anadoluhisarı'ndaki Köprülüler yalı köşküdür. Aslında bu yapı çeşitli dönemlerde birçok değişimler ve onarımlar geçirmişse de divanhanenin eski özgün konumu izlenebilir. Denize dikey durumu ile oldukça ilginç bir yapıdır (Resim 156). Bu yalı köşkün iki önemli özelliği vardır. Bunlardan birisi Beşiktaş Çinili köşkü saray yapısıyla pek görünüm ve plan farklılığı olmaması diğeri ise bundan yüzyıla yakın bir süre sonra yapılan ve günümüze kadar gelmesini başaran Emirgân Şerifler yalı köşküyle pek farklı olmaması gelişmenin bu dönemlerde oldukça yavaş olduğunu kanıtlar.

Bu dönemdeki yapıların çoğunluğu tek katlı olmasına karşın denizden epeyce yükseltilmiş durumdaydılar. Diğer önemli bir özelliği de harem ile selamlık bölümleri tamamen birbirinden ayrı binalar olarak yapılması yanında birbirleriyle epey uzak konumdaydılar. Bunun nedeni iki şeye bağlanabilir. Birincisi arazinin bol olması ikincisi ise daha katı bir kaç gücün egemen olmasıdır. Öyleki Amcazade yalısında (Resim 155) Harem bölümü ile selamlık arası 60 mt. varan uzaklıktaydı(89). Şerifler yalısında da durum pek farklı olmayıp iki yalı birbirinden ayrı yapılmışsa da önemli bir farkı iki yalı arasındaki bağlantı direkler üzerine alınmış, ahşap bir köprü ile sağlanıyordu(90). Kısacası bu devirde yalılar daha çok kare ya da kareye yakın planlı ve haremle selamlığı ise birbirinden tamamen ayrı konumdaydılar.

XVII. yüzyılda ise Boğaziçi yalı yapımı hareketlenmeye başlayıp oldukça büyük yatırımlarla yenileri gerçekleştirilip

---

(89) Süheyl Ünver, Sedat Hakkı Eldem, Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, Türkiye Turing Otomobil Kurumu, s.13, ila.

(90) Sedat Hakkı Eldem, Köşkler ve Kasırlar II, İ.D.G.S.A. Yüksek Mimarlık Bölümü, Rölöve Kürsüsü, 1974, s.337.

İstinye Yeniköy ve Büyükdere'ye karşıda Kanlıca Çubuklu Beykoz'da kadar olan kıyıları kaplıyordu. Ancak diğer mimari yapıtlarında da Batı etkisinin hissedilmeye başlandığı bu dönemde yalı sosyal yaşamında bir değişikliğin daha sözkonusu olmaması nedeniyle planlama stil ve yorumlarda Türk egemenliği hakim durumdaydı. Bunun yanında Boğaziçi yalı yapılaşması da diğer yapıların aksine yeni yeni hızlanmaya başlayıp Boğaziçi yalı yaşamının geniş kapsamlı oluşması sağlanıyordu. Ancak bu dönemde orta ya da sonlarına doğru batı esintileri gelmekte gecikmemiş ve yalı orta sofası yavaş yavaş yuvarlaşmaya da ovalleşmeye doğru şekil değiştirmeye başlıyordu. Bu yuvarlaklıklar cephelerde de kendini hissettirerek geleneksel yalı biçimlenişleri de yavaş yavaş değişikliğe uğruyordu. Örneğin Çengelköy'deki Sadullah Paşa yalısında (Resim 177) bu değişiklikler en özgün şekilde görülmektedir.

Harem ve selamlık bölümleri de bu dönemde yavaş yavaş tek çatı altında birleşmeye başlıyordu ki buna en güzel örnek yapı olarak günümüze ancak selamlık bölümünün bir kısmı gelmiş olan ve Esat bey yalısı olarak da bilinen Zarif Mustafa Paşa yalısı verilebilir (Resim 157). Kanlıca'daki yakın (1976 da) dönemde selamlık bölümü de ortadan kalkan Saffet Paşa yalısı ise bu dönemin en karakteristik yalıları arasında bulunuyordu (Resim 145).

Bu gelişim XIX. yüzyılda ve doruk noktasına ulaşıyor. Yalılar artık tek yapı grubu şeklinde denize paralel olarak yapılmaya başlıyordu. Bunun yanında Kuzgnucuk Fethi Paşa (Resim 185) Vaniköy Nasif Paşa (Resim 174) gibi yalılarda birleşik harem ve selamlık yalısından başka ikinci bir harem binasıda yanında yer alıyordu. Böylece XVIII. yüzyıl sonuna kadar ne istendiği belli oturmuş bir plan sonrası ne yazık ki yavaş yavaş değerini yitirmeye daha karmaşık ve görkemli binalara yerlerini terk etmeye başlıyor, hatta çok eşle evlenmenin güncelliği daha da artarak yeni yeni yalı büyüklük ve ni-

telikleri ortaya çıkıyordu. Hatta bu iş o kadar ileri boyutlara ulaşıyor ki Kanlıca'daki Prenses Rukiye (Resim 149), Beylerbeyi'nde Debreli İsmail Paşa Yalılarında olduğu gibi harem bölümleri ikili üçlü hatta dörtlü grublar şeklinde bölümlendiriliyordu.

Bu dönemde görkem ve gösterişin de alabildiğince yoğunlaşması yalı boyutlarını da etkileyip denize paralel yüz metre uzunluğa varan, örneğin Bebek'te Halim Paşa, Ortaköy'de Gazi Osman Paşa (Tablo 12) yalıları kurulmuştur. Ancak bu büyüklükteki yalıların plansal ve mekansal değişiklikleri bir yana katlar arası ilişki iki merdivenin yetmediği bunun yanında ışıksız yerlerin belirmesiyle yalı mimarisine ışıklığın girdiği görülür. Böylece büyüğünden en küçüğüne kadar batı etkisinin egemenliği oldukça değişik plan şamaları uyumluluğu ya da uyumsuzluğunun düşünülmeden yapılara görünüm ve ayrıntı çözümleri getiriliyordu. Bu iş o kadar ileriye götürülüyorki kapı tokmağından anahtarına kadar Avrupa kökenli olmasına özen gösteriliyordu. Diğer önemli bir nokta saraylarda bu dönemde süs gösteriş görkem ve otoritenin egemenliği ile içte ve yüzde bir takım ayrıntılarda Batı mimari üslubun görünüşte egemen olduğu fakat bu egemenliğin ilk bakışta yalılarda daha az hissedildiği izlenimi verebilir. Ancak Yalı yaşamı sarayın kat kat küçüğü bir sosyal birikimi içermesi ve daha kolayca da değişime uğrayacağından hareketle bu etkilemisinin yalıda daha çabuk olduğu ve saray yaşamının geleneksel yaşamdan ayrılamadığından, saray plan çözümlerindeki değişimin aksine, daha kısıtlı kaldığı buna karşın yalılarda planda köklü değişikliklerin olduğu nedeniyle yalı mimarisine batı etkisi daha çabuk ve kolay girmiştir. Bu dönemde yapılan Çırağan ve Beylerbeyi hatta Dolmabahçe Saraylarında daha dörtlü yonca yaprağı orta sofa ana teması değişmezken (Resim 100-103) Çubuklu'da (Resim 140), Halil Ethem Eldem, Kanlıca'da Rasim Paşa (Resim 141), Ramazanoğlu (Resim 152), Anadoluhisarın'da Marki Necip (Resim 25), Yeniköy'de Sait Halim Paşa (Re-

sim 129) yalılarında tamamen değişik plan şemalarına raslanmaktadır. Hatta geçmiş yalı planlamalarından esintiler bile görmek mümkün olmadığı gibi; Bir Kalkavanlı (Resim 182), bir Eczacı Ethem Pertev (Resim 145) yalılarında ise dış görünümleri ile geçmişin yalı mimarisinden ancak ahşap oluşlarının izleri vardır. Öyleki bu dönemde saçaklar daralmış, kulecikler oluşmuş, cephelere çatıların kalkan duvarı getirilmiştir. Böylece Helenistik mimariden tutun da Barok Ampir hatta Arabesk stillere kadar bir mimarinin denendiği yapılar oluşmuştu. Ancak bu durum günümüzde de modern mimari adı altında daha değişik boyutta fakat aynı yöntem içerisinde devam edip gitmektedir.

5.5.4. Yalıların Plansal ve Mekansal Biçimlenişleri

Türk yalı mimarisi 500 yıl içerisinde büyük gelişmeler göstermiştir. O Anadolu kökenli ev yaşamından, Boğaziçi kıyılarında kendine özgü biçime kavuşmuştur. Böylece bu yaşam süresinde bu kıyılarda yüzlercesi hatta binlercesi yapılagelmişse de bilinen nedenlerle kimileri yanmış kimileri yıkılmış, yerine yenileri kurulmuştur. Ancak bu çokluk içerisinde öncelikle günümüze ulaşanlardan sonrada hakkında bilgi edinenlere kadar olanların belli başlılarının genel özellikleriyle birlikte ne zaman yapıldığı, geçirdiği evreleri de içine alacak şekilde kısa açıklamalarla Rumeli yakasındakiler Tablo 13 de Anadolu yakasındakiler ise Tablo 14 de gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu genel sıralamalardan da görüleceği gibi yalılar genelde birbirine benzer durumda olmalarına karşın yine de kendi içlerinde özgün bir yapılaşma gösterirler. Diğer yandan yalıların büyüklük ve görünümleri ile yalı sahiplerinin sosyal ve ekonomik durumları yalı planlamalarında kendini hissettiren en belirgin ögeler arasındadır.

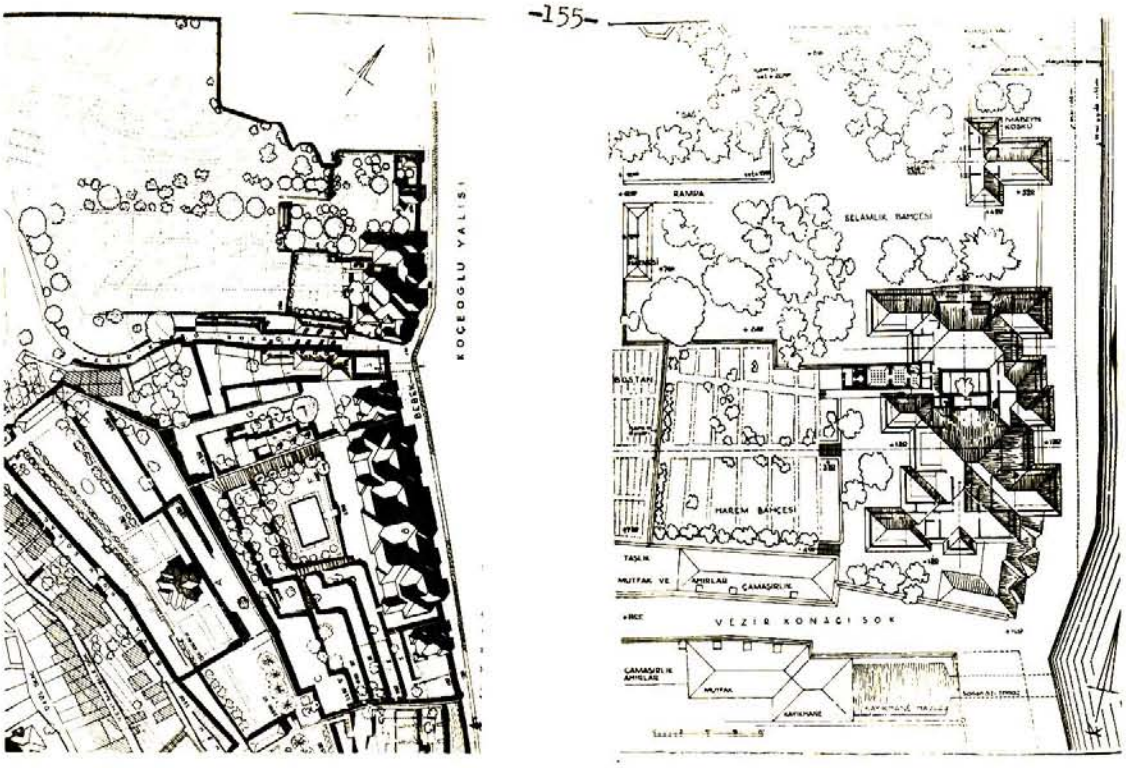

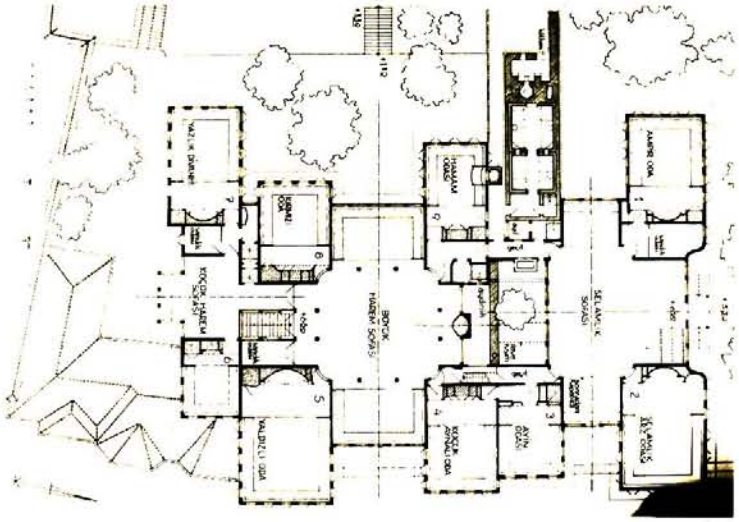

Resim:115 Köçeoğlu Bebek yalısı konum ve görünüm rölöveleri

Sedad H.Eldem

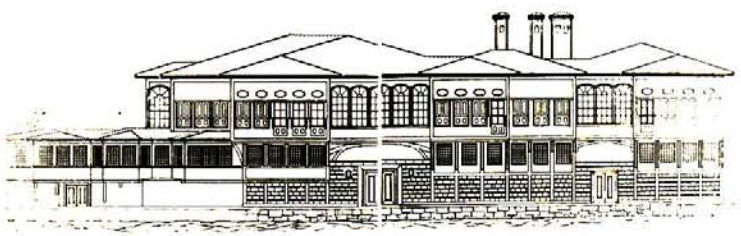

Bu bakımdan yalıların çoğunluğu katlı sistemde kurulmuştur. Birbirinden bağımsız harem ve selamlık olmak üzere iki ayrı bölümü içerirler. Birbirinden tam bağımsız demekte doğru değildir. Mimari yönden bağımsız gibi görünürlerse de yine de birbirleriyle (hiç olmazsa bazı kişiler için) sıkı ilişkileri vardır. Bunun yanında bu iki bölümün fiziki konumlarına göre de şöyle bir ayrım sözkonusu olabilir:

I) Harem ve selamlıkları birbirinden tamamen ayrı yalılar: Bu tipteki yalılar daha çok ilk dönemlerde yapılmış olup aralarındaki ilişki ya iç bahçelerle ya da bazı geçitlerle sağlanmıştır.

II) Harem ve selamlıkları bitişik yalılar: Gerek iklim gerekse de hoşgörü ile değişen sosyal görüş, belki de inşa kolaylığından zamanla harem veselamlık bölümleri yan yana getirilmiştir. Ancak bu birleşimde;

a) Yanyana düşey ayrımlı olabileceği gibi,

b) Alt kat selamlık, üst kat harem olacak şekilde, örneğin, Beykoz'da ahmet Mithat efendi (Resim 136), Beylerbeyi'nde Hasip Paşa (Resim 184) yalılarında olduğu gibi altlı üstlü düşünülmüş olanları vardır. Bu tip daha çok alt ve üst katları eşdeğer yapılmış yalılarda denenmiş olup sayıları oldukça da azdır.

III) Yine harem ve selamlıkları bitişik ve ayrıca da ikinci bir harem yapısı olan yalılar: Bunlara en iyi örnek Kuzguncuk Ahmet Fethi Paşa (Resim 185) ile Vaniköy'de Nazif Paşa (Resim 174) yalıları verilebilir.

IV) Tek yapı içerisinde bir kaç harem ile selamlık bölümünden oluşan yalılar

olarak 4 ana gruba ayrılabilir.

(Tablo: 13)

BOĞAZİÇİ RUMELİ YAKASI YALILARI

BULUNDUĞU YER	YALININ ADI	YAPIM YILI	SON DURUMU	A Ç I K L A M A
BEŞİKTAŞ	KAPTAN-I DERYA PAŞA Y.	XVI.YY.	Yıkıldı	Beşiktaş sarayı bitiminde Ihlamur deresi ağzında Barbaros'un ilk defa yaptırdığı Kaptan-ı deryanın oturduğu yalı bulunurdu. Dolmabahçe sarayı yapımı sonrası ortadan kalkmıştır.
ORTAKÖY	NAİME ve ZEKİYE SULTAN Y.	1890	Ayakta	II. Abdülhamit Hatice sultan sahil sarayını yıktırarak kızlarına iki yalı yaptırır. Bu yapılarda hanım sultanlar 1919 a kadar kalmışlardır., Günümüzde köprü ayağının bulunduğu taraftaki deniz kulübü Ortaköy tarafındaki ise orta okul kullanımındadır. R.107-108
	GAZİ OSMAN PAŞA Y.	XIX.YY		Uzun tasarımı nedeniyle ortaya ışıklık gelmesi, selamlık merdiveni bu ışıklığa bakması, harem merdiveni arasına bağlantı koridoru ile bir oda gelmesi dikkat çekicidir. Tablo:12
KURUÇEŞME	TIRNAKÇI YALISI	XVIII.Y.	Yıkıldı	Kaptan Mustafa paşa tarafından yaptırılan bu yalı II Abdulhamit devrine kadar çeşitli onarımlarla gelmişse de yıktırılıp yerine Atiye sultan yalısı yaptırılmıştır.
	ESMA SULTAN YALISI	1763	Yıkıldı	Bu yalının yapısı kadar zevkli bahçeleri çok dikkat çekiciydi.
	ETEM PAŞA Y.	1836	Ayakta	Zaman zaman büyük değişiklikler görmüş pencere bölümlendirmeleri degistirilmişse de günümüze kadar gelmesini başarmıştır.
ARNAVUTKÖY	ÇORLULU ALİ PAŞA Y.	XVII.YY	Yıkıldı	Not: Arnavutköy, 1908 Yangınıyla 108 ev, kaybetmesinden 1960 sonrasında demokratik durum degişikliginden sonra olarakta yap-sat hışmından kendini kurtarabilmiş XIX Y.Y. son yarısı kendine özgü kıyı kesitleri görülür Tabiki bunlara yalı denirse. Korkutur ki tüm kıyılar gelecekte böyle olmasın.
BEBEK	KÖÇEOĞLU Y.	XVIII.YY	Yıkıldı	Ayrı ayrı harem ve selamlık kısımlı ve oldukca görkemli bir yalıydı. XVIII Y.Y. başında yapılmış XVIII Y.Y. ikinci yarısında köklü onarım gecirmiştir. 1830 Yılında Koçeoğlu'larına gecmiş ve bu dönemde tekrar köklü onarımla ampir stilde ki görünümünü almıştır. Ne yazıkki bu yapı 1940 da daha sağlamken yıktırılmıştır.(Daha geniş bilgi S.Hakkı Eldem, Köçeoğlu Yalısı)
	MOLLA EFENDİ Y.	XIX.Y.Y.	Yıkıldı	Bebek'in en büyük yalılar arasındaydı.
	HEKİMBAŞI BEHÇET EFENDİ Y.	1805	1900 Yıkıldı	III Selim Hekimbaşısı Behcet Efendi yalısı üc ayrı yapıdan olusuyordu. Ortadaki büyük yalıda kendisi yanlardaki küçük ve orta yalılarda coçuklar otururdu
	HALİM PAŞA Y.	XIX.YY.	Yıkıldı	Denize paralel ve devrin klasik yalı anlayışının en iyi örneklerindendi. Tablo:12
	SALİHA SULTAN YALISI	XIX.YY.	Yıkıldı	
	SAİT PAŞA YALISI	XIX. Y.Y.	Yıkıldı	Sait pasa ve yanındaki esi Saliha sultan yalıları Bebek'in oldukça büyük yalıları arasında yer almaktaydı Her kat geniş konsollarla dışarı taşmış ve geniş sacaklı olduğu çizili gravürlerden anlaşılmaktadır.
RÜMELİ HİSARI	YILANLI Y.	1804	Kısmen ayakta	Bahceleri Rumelihisarı Zagonos pasa kulesine kadar uzanan görkemli bir yalıydi, Günümüze sadece setli selamlığı gelmiştir. Resim: 116
	VALİDE SULTAN Y.	XVI.Y.Y.	Yıkıldı	IV Mehmet annesi Hatice Turhan adına yapılmıştı.
	SADRAZAM AHMET PAŞA Y.	XVII.YY.	Yıkıldı	Sultan İbrahim (1640-48) in sadrazamıydı
	MEHMET EFENDİ Y.	XVII.Y.Y.	Yıkıldı	Mutfak emini Mehmet etedi tarafından yaptırılmıştır.
	RAŞİT EFENDİ Y.	XVII.Y.Y.	Yıkıldı	Sıtkı zade Rasit efendi tarafında yaptırıldığı sanılan bu yalı bir cok yapılardan olusuyordu.
	KADİR PAŞA Y.	XIX.Y.Y.	Yıkıldı	Rumelihisarı'nda kalan en son yalıydı. Simetrik planı harem ve selamlık ayrımı iki ayrı merdivenin sır sırta getirilmesiyle sağlanmıştır Bu cok düzenli tasarımıyla aynı nitelikteki yalılara örnek olmuş bir yapıydı. Tablo:14
EMİRGAN	EMİRGÜNE Y.	1634	Yıkıldı	IV Murat (1623-40) Devrinde Ferudun öldürülmesiyle mir-i mala kalmış olan yerlerin Emirgüne verilmesi üzerine iki ayrı ayrı harem ve selamlığı hatta hunkar konağının da bulunduğu muhtesem bir yalı gurubu yaptırılır. Ancak IV. Murat sonrası Emirgüne ninde öldürülmesi sonrası ilgisizlige terkedilip daha sonra da Kara Mustafa pasa kullanımına gecer.
	ŞERİFLER YALISI	1782	1940 Harem yıkılmış selamlık köşkü ayakta	Emirgüne yalısı 1782 de temellerine kadar yıktırılıp yeni lenerek Hazine-i humayun bas yazıcısı Mehmet beyin kullanımına gecmiştir. 1850 Tekrareldengeçmis ve 1900 Mekke Emiri Serif Abdullah pasaya verilmiştir. Ayrı ayrı harem ve selamlık bölümleri oldukca ilginc direkler uzerinde kapalı gecitle bir birine baglanmış ve bahce uzayışı kesilmemiştir. Resm 115
	OHANES YALISI	XVIII.YY.	Yıkıldı	Oldukca ilginç görünümü vardı.
	ALLAHVERDİ Y.	XVIII.YY. Sonu	ayakta	Servis kısımları setler icine alınarak oldukca değişik cozumle denenmis. deniz cephesi genis olmasın karsın yapı dar ince uzun kurulmuştur. Tablo 14
	SAİD HALİM PAŞA Y.			Boğazici klasik yalı anlayısından sadece yol uzerinden gece iki kopru ile bagli setli bahceler kalmıştır ki oda yere durumun gereğidir Bunlar dısında tasarım ve görünümü başkalaşmıştır. R.128

YENİKOY	TINGIROĞLU YALIS	XVIIIYY	Yıkıldı	Harem ve selamlığı ayrı ayrı yalıydı
	MÜNURPASA YALISI	XIX Y.Y	A yakta	Eski Tıngıroglu yalısı yıkılarak yerîne yapılmıstır
	SEHSADE BURHANETTIN Y.	XIX YY	Ayakta	
	AFİF PAŞA YALISI	XIX Y.Y.	Ayakta	
TARABYA	İPSILANTI YALISI FRANSIZ SEFARETI YAZLIĞI	XVII YY sonu	kısmen ayakta	Sahibinin Rusya ya kacması üzerine tüm yalı ve cevresiyle birlikte Fransız elcisi Genera Sebetian'a verîlir. 1913 te büyük yalı yanmıstır Yanındaki eski küçük yal oldukca degistirilerek günümüz de Fransız sefaretinin yazlığı olarak kullanılmaktadır.
BÜYÜKDERE	AVUSTURYA ELÇİLİĞİ YALISI	XVIII YY	1851 1910 yenilendi	İlk yalı 1851 de bu yapının yıkılması sonrası yerîne yenisi yapılırsada buda ömürlü olmamış ve 1910 bu günkü yalı yapılmıstır.
	İSPANYOL ELÇİLİĞİ YALISI	X X Y.Y.	Ayakta	Secmeci stîllerîn denenmesi süste ve bazı ayrıntılarda kalmıs plan duzeni bozulmamıstır.
	ABRAHAM PAŞA YALISI	XIX Y.Y.	Ayakta	Büyük alanları kaplıyan bu yalının arazısının bir kısmı Rus konsolosluğunun yazlığı olmuştur.
SARIYER	MISIRLI MAHIR BEY Y	XIX YY	Ayakta	
	FAIK ZEREN YALISI	XX YY	Ayakta	
	RASIT SAFFET BEY Y.	XIX YY	A yakta	

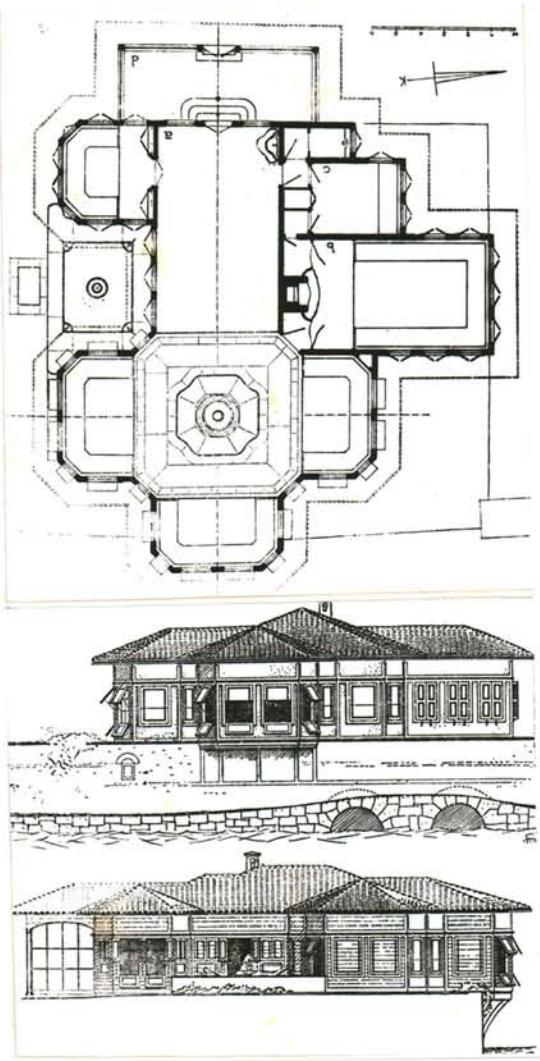

güney cephesi 1/50

Resim: 116
Şerifler yalısı
Rölöve ve görünümü

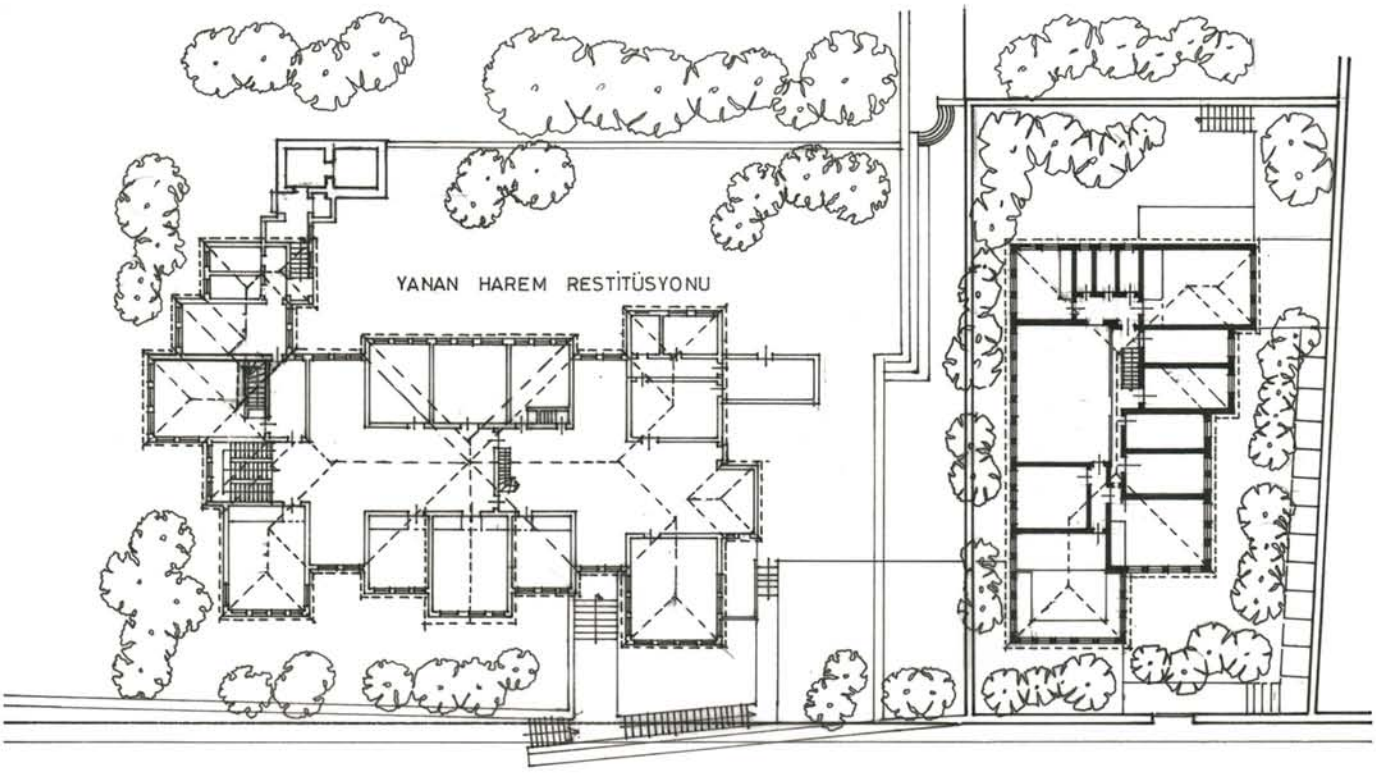

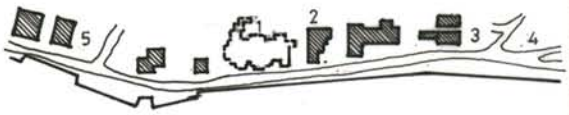

1. Yanan yılanlı yalı harem bölümu
2. Mevcut yılanlı yalı selamlık bölümü
3. Aşıyan
4. Aşiyan mezarlığı
5. Bebek

VAZİYET PLANI

Resim: 121
Yeniköy yalıları

Resim:123
Yeniköy yalıları

Resim: 118
Ortaköy kıyı görünümleri

Resim:119 Rumelihisarı
Kadir paşa yalısı
Rölöve ve görünümü

Resim:120
Kalender kasrı görünümü

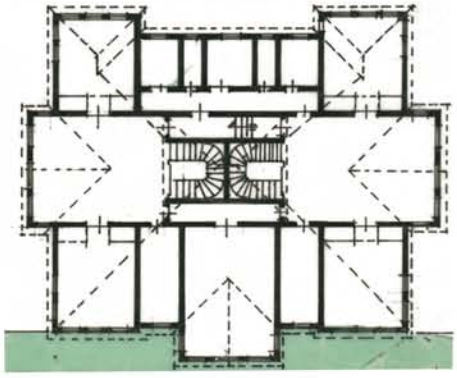

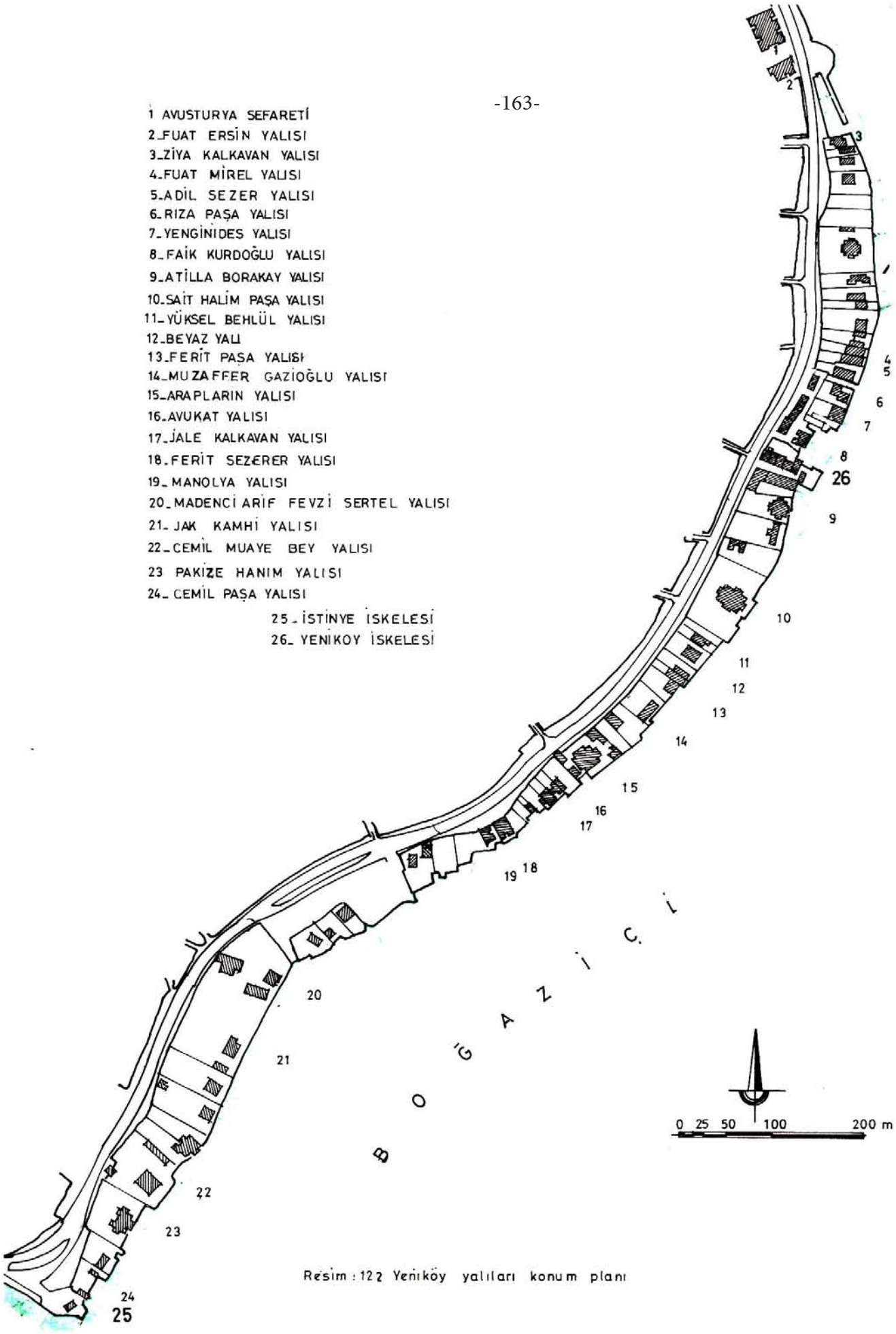

Resim : 122 Yeniköy yalıları konum planı

Resim: 124
Yeniköy Günümüz yalıları

Resim: 125
Eski Avusturya sefareti

Resim:126
Ziya kalkavanlar
yalısı

Resim: 127
Yeniköy yalıları

Resim:128
Yeniköy yalıları

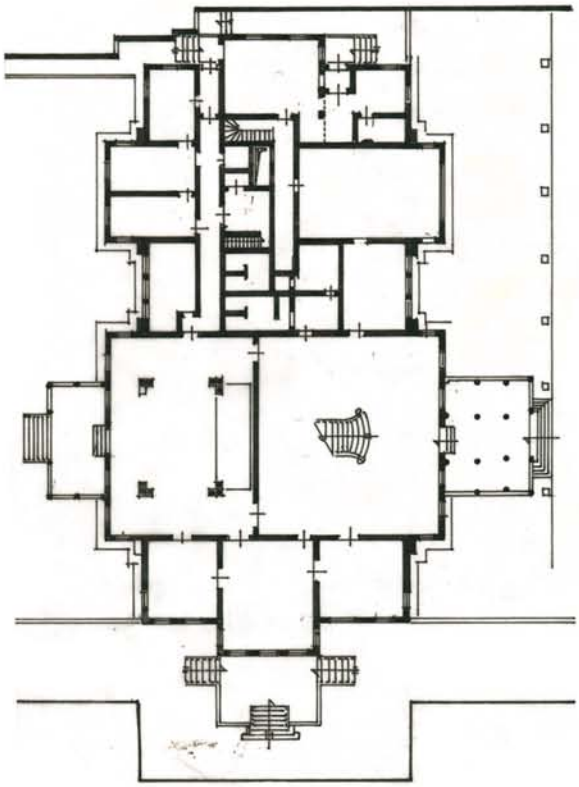

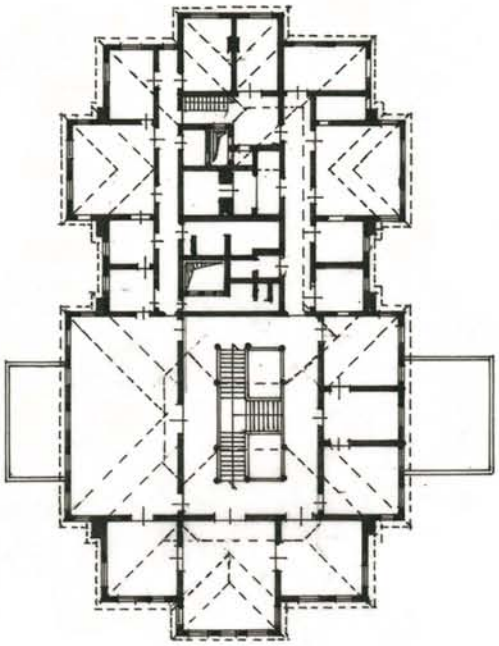

Resim:129 Sait Halim paşa yalısı

Resim: 130/A İspanyol Sefareti Görüntüsü Büyükdere

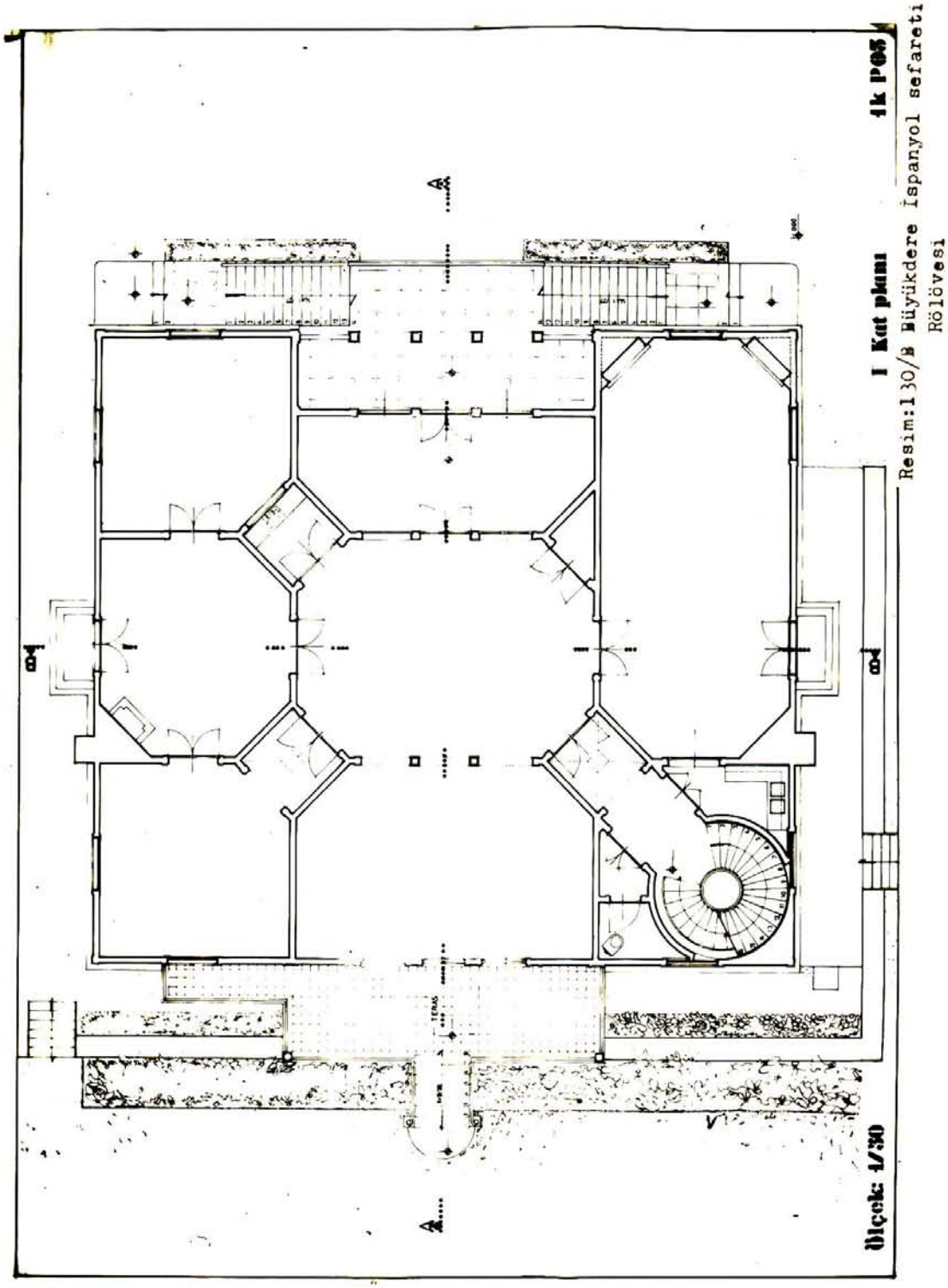
1k P05
I Kat planı
Resim:130/B Büyükdere İspanyol sefareti
Rölövesi
Ölçek: 1/50
TERAS

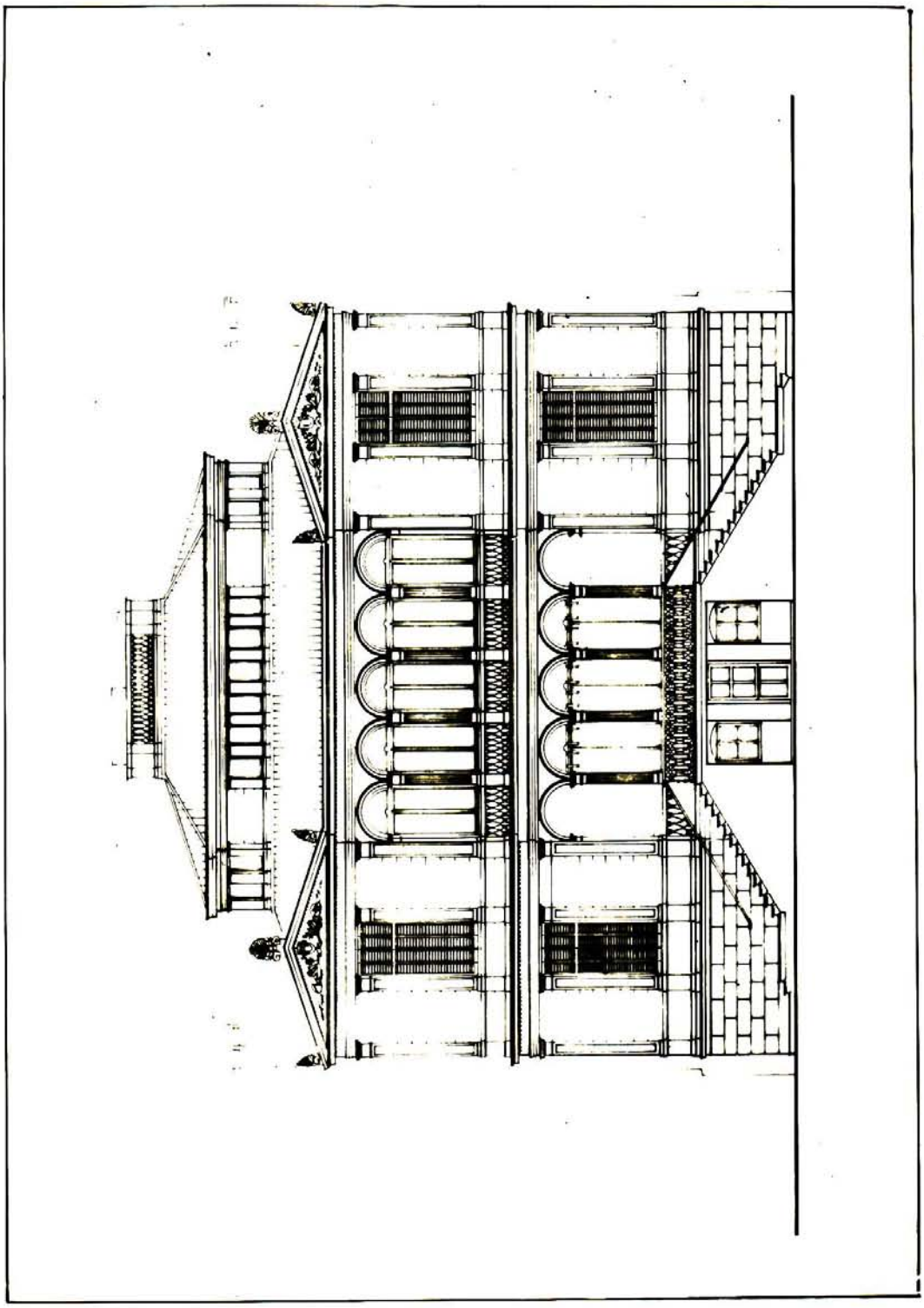

Resim:130/C Büyükdere İspanyol sefareti
Ön görünümü Rölövesi

Resim:131
Büyükdere'nin XX.yy.
başı görünümü

Resim: 132
XX.yy. başı Büyükdere görünümü ve deniz hamamları

Resim: 133
Büyükdere yalıları

Resim: 134
Sarıyer yalıları

Resim: 135
Rumelikavağı

(Tablo:14)

BOĞAZİÇİ ANADOLU YAKASI YALILARI

BULUNDUĞU YER	YALININ ADI	YAPIM YILI	SON DURUMU	AÇIKLAMA
BEYKOZ.	AHMET MİTHAT EFENDİ Y.	1894	Ayakta	Üç katlı, aşı boyalı özgün konum ve durumu ile ender yalılar arsındadır. R.136
	HAMLACI HALİL AĞA Y.	1820	Ayakta	Alt ve üst kat esdeğer ve yatay ayrımlı üst kat harem, alt kat selamlık bölümlü, bölgenin en özgün yalıları arasındadır. R.138
	FİRDEVS HANIM Y.	1790.	Ayakta	Bölgenin en eski yalısıdır. R.137
ÇUBUKLU R.141-142	RİFAT PASA Y.	1840	1900 de yıkılır	Çubuklu'nun yerleşime açılması için kendisi ve çocukları adına beş tane yalı yaptırıp kalan yerleri tanıdıklara dağıtmasıyla oluşan Rifat paşa yalıları II Abdulhamit devrinde Mısır hidivine verilmesi sonrası yıktırılır.
	HALİL ETHEM ELDEM Y.	XIX.Y.Y Bitimi	Ayakta	Batı üslubunun egemenliğindeki bu yalının mimarının bir İtalyan olduğu sanılmaktadır. Sahil yolu açımında önü denizle ilişkisi kesilen bu yalının daha çok bahçe ve korusu ile içindeki çeşmesi ilginçtir. R.140
KANLICA. R.147	BAHAİYE EFENDİ Y.	1650	Yıkıldı	IV Murat(1648-87) şeyhülislamı Mehmet Bahattin efendi tarafından yaptırılan ve körfezin isminin bile aynı adla anılmasına neden olan bu yalıda Karlofca anlaşması için gelen Alman sefiri onuruna şölende verildiği söylenir.
	FAZIL AHMET PAŞA Y.	XVII Y.Y.	XIX.Y.Y yıkıldı	20 Odalı haremiyle büyük bir yalıydı.
	MAHMUT CELALETTİN EFE.Y.	XIX.Y.Y.	1926 Harem yık.	Harem ve selamlık ayrı ayrı yapılı, büyük haremine karşın selamlık oldukça küçüktür.
	HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ Y.	XIX Y.Y	XX.Y.Y.Yık.	
	KECECİ ZADE FUAT PAŞA Y.	XIX.Y.Y.	1892 yandı	XIX Y.Y. harem ve selamlık bölümleri ayrı oldukça büyük yalılar arasındaydı.
	KEZZUBI HASAN EFENDİ Y.	XIX Y.Y.	1892 yandı	Oldukça büyük yalıydı.
	MEKTUBCU ALİ BEY Y.	XVIII Y.Y.	1892 yandı	İki katlı oldukça uzun bir yalıydı.
	FAZLI PASA Y.	XVIII YY	1897-99 da yıkıldı	1897 de harem bölümü, arkasından iki sene sonra selamlık bölümleri yıkılan bu yalının özenli oyma ahşap işçiliği çok dikkat çekiciydi.
	RASİM PASA Y.	1897	Ayakta	Tamamen batı etkisinde ve Balyan ailesi tarafından gerçekleştirildiği sanılan bu yalı 1915 de ilk okul olmuş 1970 sonrasında da terk edilmiştir. R.141
	SAHAFLAR Y.	XIX.YY.	1911 Yandı	
	RİFAT PAŞA Y.	XIX YY	1871 Yandı	1905. de Yağcı Şefik arsasına yeni bir yalı yaptırır.
	DERS VEKİLİ Y.	1825.	1916 Yandı	Harem ve selamlığı aynı yapıda kurulu bu yalı 1916 da Ata Molla yalısı yangınında yanmışır.
	SEHER HANIM Y	1924	Ayakta	
	SEDAT SİMAVI Y.	1926.	Ayakta	Saffet paşa yalısının yıkılan harem bölümüne karşı olarak yaptırılmıştır. R.145
	SAFFET PAŞA Y.	1715	1920 de yıkıldı 77 Yandı	Selamlık ve harem bölümü bitişik düşey ayrımlı özgün bir yalıydi ki 1920 de harem yıkıldı, 1977 de de ansızın yanıverdi. R.145
	MEHMET MUHTAR BEY Y.	XVIIIY.Y.	XX.Y.Y. Yıkıldı.	Harem ve selamlığı ayrı olan bu büyük yalı parçalana, yıkıla, yana çeşitli yalılar yapıla gelmiştir.
	ECZACI ETEM PERTEV Y.	1860	1906 da değişti	Saraylı Fatma hanım tarafından yaptırılmış fakat bu günki arabesk görünümünü ise eczacı Ethem pertevin yaptırdığı köklü onarımda almıştır. R.145
	RAMAZANOĞLU	1900	Ayakta	1900 Yılına kadar Ramazanoğlu ailesinde iskele tarafında harem körfez tarafında selamlık iken parçalanmış ve havuzlu bahçe kısmına bugünki yapı Fuat bey tarafından italya da öğrenim görmüş Manoli'a projelerini yaptırtıp babasına da yapıyı gerçekleştirmiştir. Tüm malzeme dahil batı kökenlidir. R. 152
	AHMET BEY. Y.	XIX Y.Y.	Ayakta.	Osman Safter efendi yaptırmıştır. Selamlığı oldukça önemsiz bir yapıdır. Zamanla bir çok değişiklikler görmüş kalem işleri kaldırılmıştır. R.146
	ŞEFİK BEY. Y	1895.	Ayakta	1895 de Tesrifatcı Ferudun bey oğlu Şefik bey tarafından yenilenmiştir.
	KADRİ BEY Y.	XVIII YY	Kısmen ayakta.	Bu yalının büyük kısmı yıktırılmış, çevre arsaları satılarak bir çok yalı kurulmuştur.
	MİSK YAĞCI Y.	1864	Yıkıldı	1939 ve 1941 de yıkılarak yerine Dr Ali Masharin yalısı yapılmıştır.
	YAĞLIKCI HACI BEY Y.	1850	Ayakta	Üç katlı Tavanlar ve duvarlar devrin yağlı boya resim ve ahşap tezyinatı ile bezelidir. R.150
	VECİHİ YALISI	XIX Y.Y.	1895 de yıkıldı	R.148
	PRENSES İFFET Y.	1895	Ayakta	Prenses Rukiye yalısı yanına, eski Vecihi paşa yalısı yerinin bir bölümüne yapılmıştır R.148
	PRENSES RUKİYE Y.	1895	Ayakta	Eski Vecihi paşa yalısının selamlık kısmına oval sofalı ve simetrik esaslı bir yalı yapılmıştır R 149
	FEYYAZ MARASLI Y.	XX.	Ayakta	1975 de onarıldı R. 151

ANADOLU-HİSARI R.163-166 167.	MUHLİS BEY Y.	XIX YY.	Ayakta	Res .153
	HEKİM BAŞI SALİH EFENDİ Y.	XIX YY.	Kısmen ayakta	Bu yalının önemli bölümü yıkılmıştır. R. 154
	MARKİ NECİP Y.	XIX YY.	Ayakta	seçmeçi üsluptaki bu yalı İngiliz Markisi tarafından yahudi asıllı bir mimara sevdiği Türk kızı anısına yaptırmış daha sonra İtalyan sefareti yazlığı olmuş sonrada özel mülkiyete geçmiştir. R. 25
	AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA Y. KÖPRÜLÜLER Y. MEŞRUTA Y.	1699	Kısmen ayakta	Boğaziçi'nin günümüze gelmiş en eski ve en çok söz edilen yalısıdır. Divanhanesi XVII YY. özgün mimari üslubunun özelliklerini içerir. Harem bölümü 60 mt. kadar uzağında yer alacak kadar büyüklükte bir yaliydı R. 155-156
	ZARİF MUSTAFA PAŞA Y.	1792.	Kısmen ayakta	Günümüze Esad bey yalısı olarak bilinen selamlık bölümü gelmiştir. 1914 de harem bölümü selamlık kısmı tarafı yıkılarak iki ayrı yapı haline gelmiştir. 1962 Yol açımında arka bahçe limanluk ve ahırları yıkılmıştır. 1963de şilep çarpmasında yıkılan Ferruh Efendi yalısı kalan harem kısmında oturulamaz hale getirmesiyle ortadan kalkmıştır. R. 155
	FERRUH BEY Y.	XVIII YY.	1963.	Yukardaki sebepler nedenlerle ortadan kalkmıştır.
	YASİNCİ Y.	XIX YY.	Ayakta	Ampir üsluplu Harem ve selamlık düşey ayrımlı ve aynı çatı altında döneminin tipik yapısıdır.
	SERVER BEY Y.	1880	Ayakta	Karabet Balyan stilini anımsatır. R.159
	RIZA BEY Y.	1880	Ayakta	İki katlı Rıza bey yalısı özgün görünümü vardır R.160
	KÖSELECİ YALISI	1890	Ayakta	İki katlı düşey ayrımlı aynı çatı altında Yasinci yalısı benzeri yapıdır. R. 161
	MANASTIRLI HAKKI BEY Y.	1920	Ayakta	İki katlıdır. R.165
	ŞEYH TALAT EFENDİ Y.	1890	Ayakta	Harem ve selamlık simetrik düşey ayrımlıdır. R.162
	MÜMTAZ BEY. Y.	1900	Ayakta	3,5 katlı yalın bir yapıdır. R. 158
	ARAP PAŞA YALISI	XIX YY.	1945 Yık.	Arab Mustafa paşa tarafından yaptırılmıştı R. 161
	CEVAD BEY Y.	1890	Ayakta	Göksu deresi üzerinde yer alan bu yapı temiz işçiliği ile dikkat çekicidir.
	SENTURİ ETEM BEY Y.	1890	1930 Yenilendi.	Osman Setdar efendi tarafından Cevat bey yalısı ile birlikte yaptırdığı fakat 1930 da Göksu'nun taşmasıyla yıkılması sonrası yenilenmiştir.
KANDİLLİ	KIBRISLILAR Y.	XIX YY	Ayakta	Orta kısmı iki katlı yanlar tek katlı olup Dolmabahçe sarayını anımsatır. Ampir görünümünü 1900 onarımında almıştır. 1973 de, yanan kısmı tamamlanmıştır. R. 168
	İSMAİL PAŞA Y.	1853	Ayakta	Karabet Balyan yapısı olduğu söylenir. R.
	ABUD EFENDİ Y.	1853	Ayakta	Bununda mimarının Karabet Balyan olduğu söylenir. R.169
	KONT OSTROROG Y.	1850	Ayakta	Yapı çeşitli zamanlarda onarım geçirmiş. Haremin kayık hane üzerindeki üst kat iki odasını kaybetmiştir özgün bir yapıdır. R.172
	HADİ BEY Y.	1807	Kısmen ayakta	Kandil'linin eski yalıları arasındadır, yan kısmını restorasyonda kaybederek bu günkü görünümünü almıştır.
	EDİP EFENDİ Y.	1950	Ayakta	Oldukça büyük ve özgün Türk yalı yapı özeliklerini koruyan yapılar arasındadır. R. 173
	FAZIL MUSTAFA PAŞA Y.	XIX YY.	Yıkıldı	II Abdülhamit Kardeşi Cemile sultan almasıyla saraya geçen bu yalıda Vahdeddin kızı Ulviye sultan kalmıştır.
VANIKOY.	RECAİZADE EKREM BEY Y.	1890	Ayakta	İki katlı deniz yüzüne çatı kalkan duvarlı ahşap karkas üzeri sıvalıdır R.
	ŞEHREMİNİ HÜSEYİN BEY Y.	XVIII	1890 Yandı	Yangın sonrasında irili ufaklı yerine bir çok yalı kurulmuştur.
	NAZİF PAŞA Y.	1869	Ayakta.	Harem tek katlı Esas yalı iki katlı özgün konumu ve korusuyla bütünlük içerisindedir. son restorasyon adı altında tamamen yıkılıp iç bölümlendirmeleri değiştirilmiştir. R. 174
	SEHİME HANIM Y.	1820	Ayakta	1920 Yenilendi.
	SERASKER RIZA BEY Y.	1900	Kısmen yıkıldı	Rıza Paşa Hacı Kamil paşa yalısı ile Mustafa Paşa yalılarını alarak Rokoko üslubunda yeni bir yalı kurar ancak bu yalınında harem bölümü günümüze gelmemiştir.
	HACI KAMİL EFENDİ Y.	1800	1900 de yıkıldı	Yerine yukardaki yalı yapıldı
	MAHMUT NEDİM PAŞA Y.	XIX YY.	Ayakta	R.170
	HALİT BEY Y.	1870	Kısmen ayakta	İki katlıdır.

ÇENGELKÖY R.	KÖÇEOĞLU Y.	1775	Yıkıldı R.175	Ayrı ayrı harem selamlık ve köşk yapılarını içerirdi. Son selamlık kalıtı 1940 da ortadan kalkmıştır. Günümüze sadece sırtlardaki köşk kalıntısı gelebilmiştir. Klasik anlayışta yalılar arasındadır.
	RAUF PAŞA Y. YORDAN Y.	1810	Kısmen ayakta	Son sahibi Yordan tarafından yenilenmiş ön iki yanda ileriye fırlayıp tek katlı kalmıştır. Özgün bir yapıdır. R.176
	SADULLAH PAŞA Y.	1783	Ayakta	Günümüzde özenle korunan klasik anlayış egemenliğinde dengeli bir yapıdır. İlk sahibi Koca Yusuf pasa tarafından yaptırılmıştır. 1872 de Sadullah pasaya geçmiş XX Y.Y. başında selamlık yıkılmıştır 177
BEYLERBEYİ R.	AMİRAL ARİF PAŞA Y.	XIX YY.	Kısmen ayakta	Yalının esas kısmı yıkılmış günümüze bir bölümü gelebilmiştir. R.181
	KAMİL PAŞA YALISI	XVIIYY.	Yıkılmış	R. 180
	AHMET RIFAT PAŞA Y.	1810	Kısmen ayakta	II Mahmut kızı Saniye sultana çehiz olarak verilmişti günümüzdeki kısmı selamlık bölümünden kalma hareketli bir yapıdır R.178
	ŞEVKET BEY Y.	1850	Ayakta	Oldukça iyi durumdadır ampir üslupludur.
	NESİBE HANIM Y.	1910	Ayakta	Yalın bir yalıdır. R.179
	KALKAVANLILAR Y.	1915	Ayakta	Hasip paşa yalısının selamlık kısmı iken Hasip paşa'nın oğlu Rauf bey İngiliz mimarisi tesirinde ayrı görünümde yapılmasını sağlamıştır R.182
	HASİP PASA Y.	1825	1976 Yan.	Türk yalı karekterine oldukça uygun Ampir usluplu bir yalıydı ansızın yanıverdi R. 184
	DEBRELİ İSMAİL PAŞA Y.	1890	Ayakta	Mimar Valerinin bir yapısıdır. Plan ve konumuyla yabancı etkilerin egemenliğinde dik eksenel simetrik konumdadır. 183
	MÜNEVVER AYASLI Y.	1937	Ayakta	Yalı denemesi ürünü bir yapıdır.
	AHMET FETHİ PAŞA Y.	1800	Kısmen ayakta	Aynı çatı Altında harem ve selamlığı yanında ikinci bir harem ile sırtlardaki muazzam koru birbiri ile üstü örtülü geçit ve köprü ile bağlanırdı İkinci harem tütün deposu olarak kullanılırken 1924 de yanmıştır. R. 185

Bu genel görünüm içerisindeki yalıların düşey kesitte Boğaziçi'nde kendine özgü şöyle bir biçimlenişleri de vardır: Yalıların deniz kıyısında yapılması yer altı su seviyesinin de çok yüzeyde olması nedeniyle bodrum kat yapmak imkansız hale gelmiştir. Bunun yerine yine de nem sorununu halletmek için zemin kat altları çoğu kez boşaltılmış, hatta daha ileri gidilerek zemin katlar yerden olduğunca yükseltilerek kayıkhaneler yapılmıştır. Böylece hem kayıkhaneler korunaklı hale getirilmiş hem de denizin yalı içine kadar girmesi sağlanmakla kalmamış nem içinde önemli bir önlem olmuştur. Fakat bu önlem yine de yetersiz kalmış ve zemin kat altları tamamen taşla kaplanmış, üst kat sofa altı taşlık ismini almış odalar

Resim:136
Beykoz Ahmet efendi yalısı

Resim:137
Beykoz-Firdevs hanım yalısı

Resim:138
Hamlaçı Halilağa yalısı

Resim:139
Çubuklu-Paşabahçe
görünümü

Resim: 140 Halil Ethem Eldem yalısı

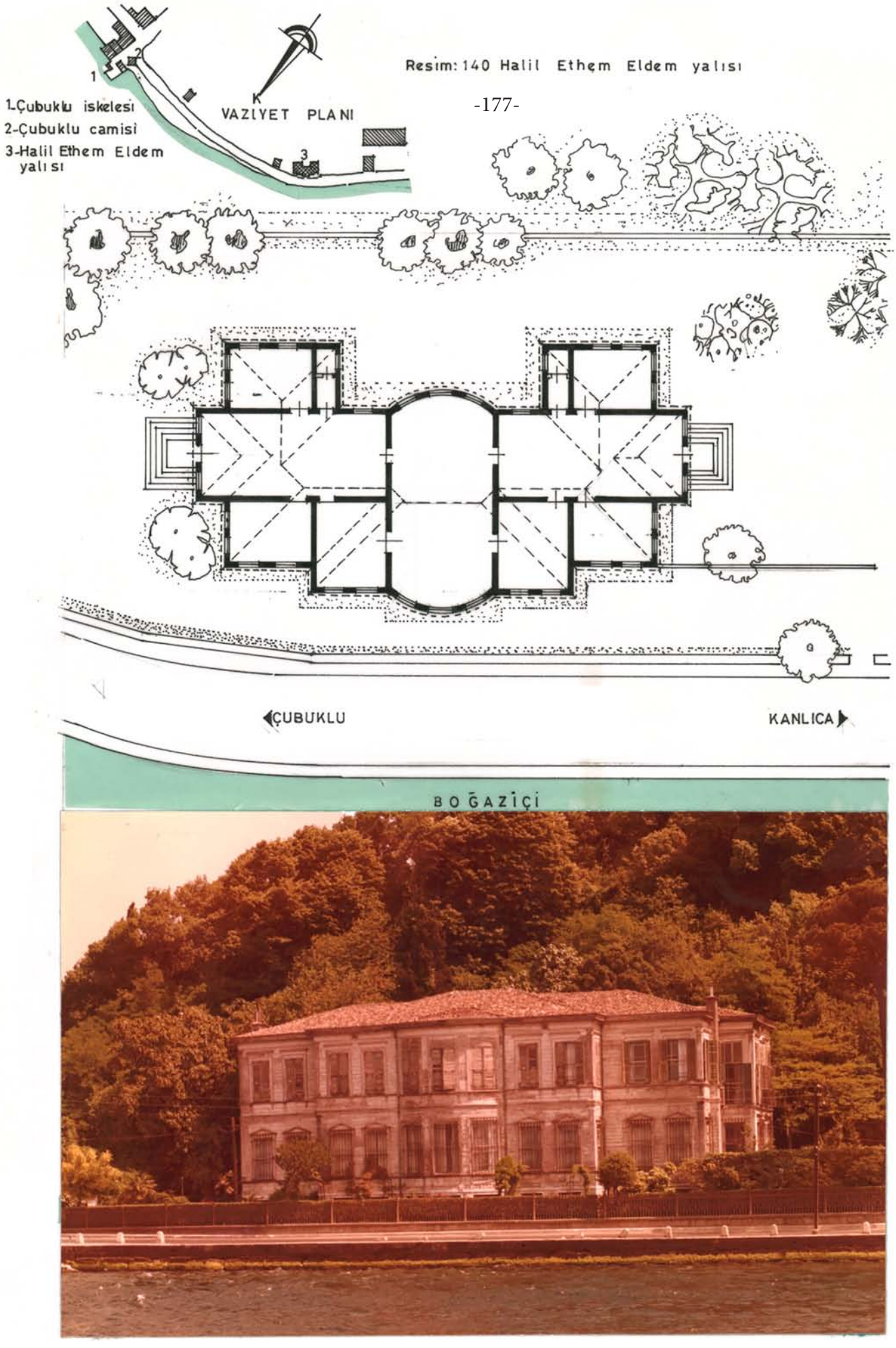

Resim:141/A
Çubuklu Paşabahçe

Resim:141/B
Çubuklu İskelesi
Çevresi

Resim:142/A
Feyyaz Maraşlı Yalısı
Restorasyon öncesi
görünümü

Resim:142/B
Feyyaz Maraşlı Yalısı
Restorasyon sonrası
görünümü

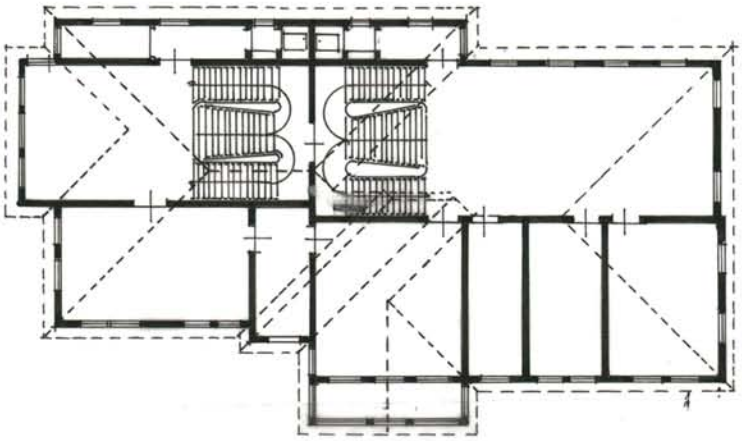

Resim: 143 Rasim paşa yalısı

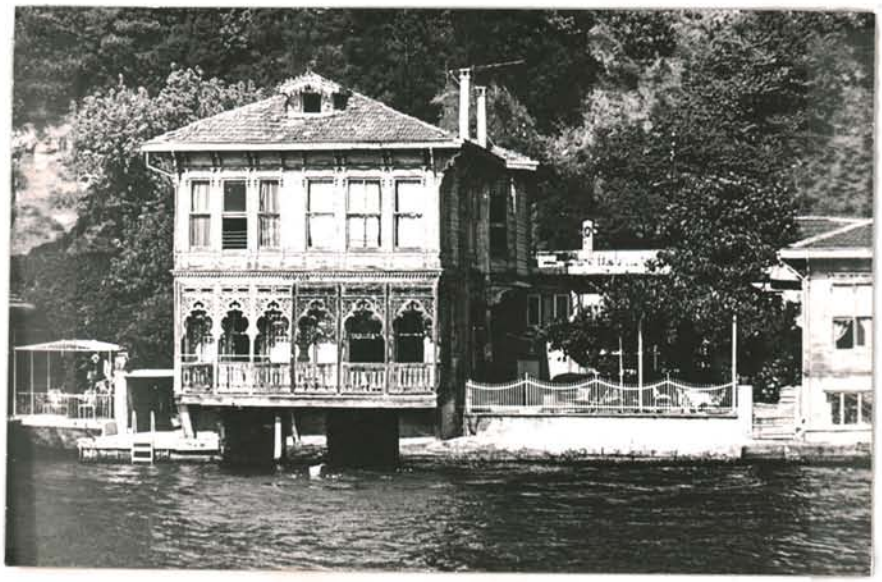

Resim: 144 Eczacı Etem Pertev yalısı

Resim: 145 Saffet paşa yalısı
Kanlıca

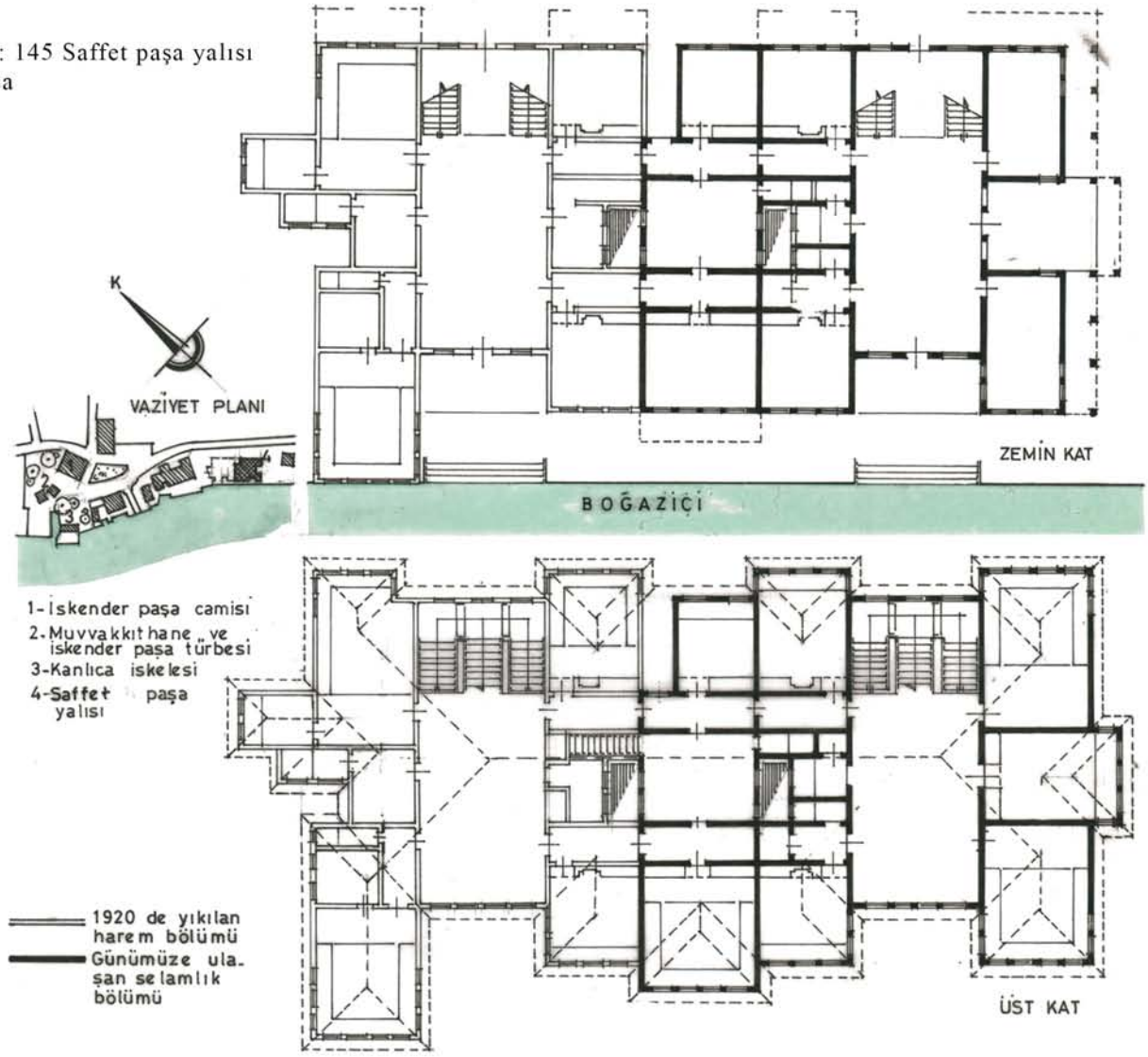

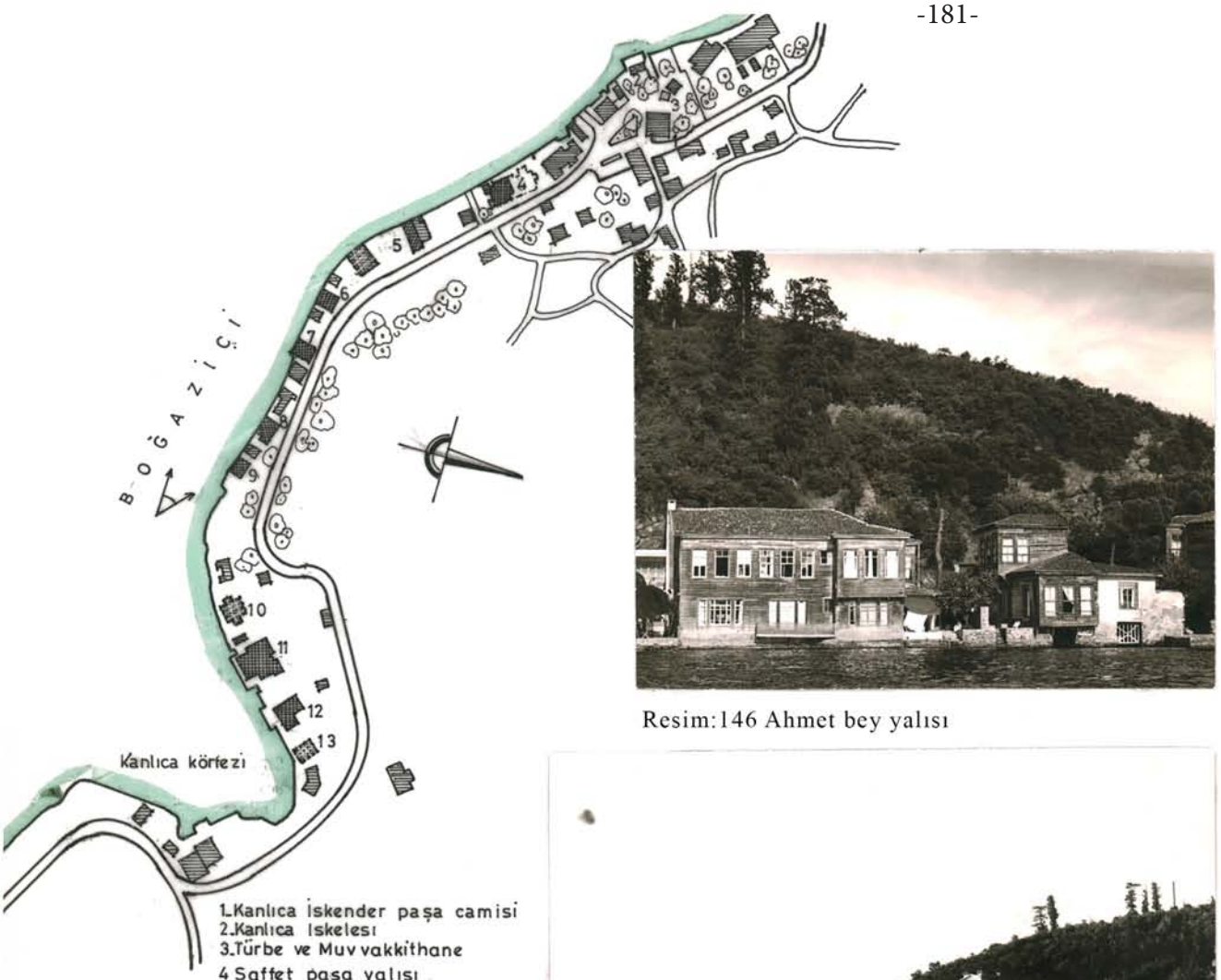

Resim:146 Ahmet bey yalısı

Resim: 147 Kanlıca görünümleri ve yalıları

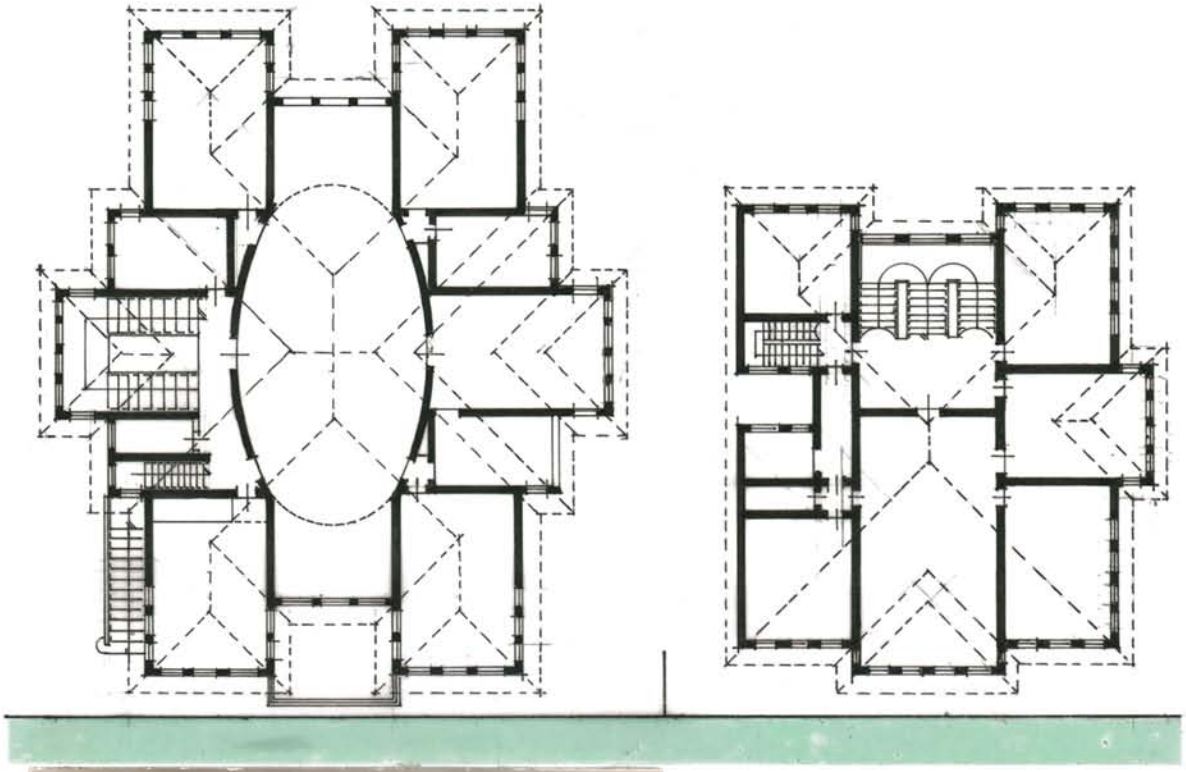

Resim:148 Kanlıca Eski Vecihi sonra Prenses İffet yalısı

Resim:149 Kanlıca Prenses Rükiye yalısı

Resim: 150 Yağlıkçı Hacı bey yalısı

Resim: 151 Feyyaz Maraşlı yalısı

Resim:152
Ramazanoğlu yalısı

Resim: 153
Muhlis bey yalısı

Resim: 154 Hekimbaşı yalısı

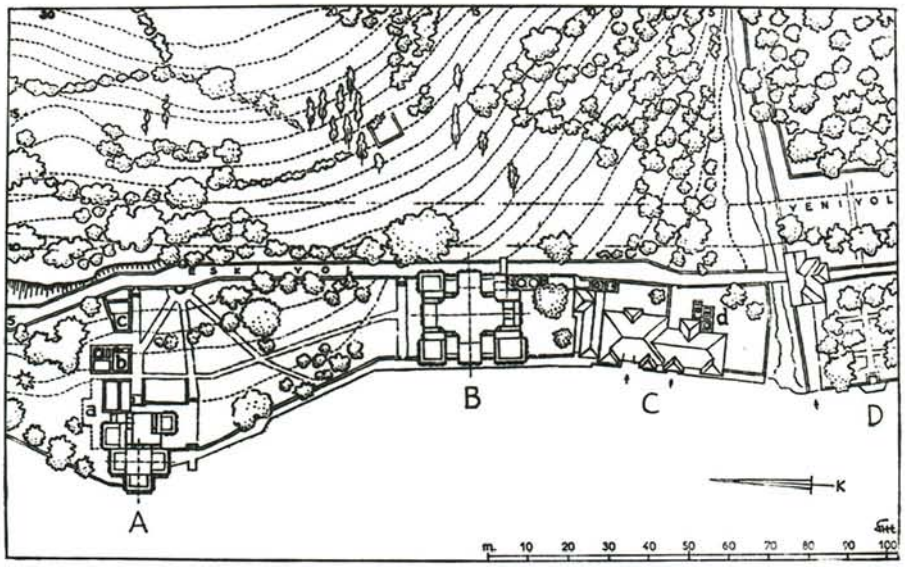

(Resim. 134) Köprülü Hüseyin Paşa yalısının eski durum-unu gösterir restitüsyon planı: A Bugün mevcut olan Selâmlık köşkünün kesilmeden evvelki durumu, B Mevcut olmayan yalı. Harem bölüğü burada idi. C Bir ara yahya hatılmış olan bina, D Zarif Mustafa Paşa yalısı bahçesi, a köşke ilâve edilen yalı, b eski hamamı ve mutfak, c eski hizmet binası, d mevcut hamamı harabesi.
Reconstructed original lay-out of the estate of Köprülü Hüseyin Paşa. A Partly preserved old Selâmlık Kiosk, B the old Harem (Demolished), C adjoining old Yalı (demolished), D garden of the Yalı of Zarif Mustafa Paşa. a addition to the Kiosk, b old hamam and kitchen, c old service building, d old bath in ruinous state.

Resim:155
Amcazade yalısı restitüsyon konum planı S.H.Eldem

Resim:156
Amcazade yalısı günümüz görünümü

Resim:157 Zarif Mustafa Paşa yalısı

Resim:158 Mümtaz bey yalısı

Resim:159 Server bey yalısı

Resim:160 Rıza bey yalısı

Resim: 161
Köselçi yalısı

Resim: 162
Şeyh Talat efendi
yalısı

Resim: 163
Göksu deresi
kıyı yapıları

Resim: 164 Göksu deresinde kıyı yapıları görünümü

Resim: 165 Manastırlı Hakkı Bey yalısı

Resim: 166
Anadoluhisarı XX.Y.Y başındaki görünümü

Resim: 167
Anadoluhisarı yalı görünümleri

Resim: 168
Kıbrıslılar yalısı

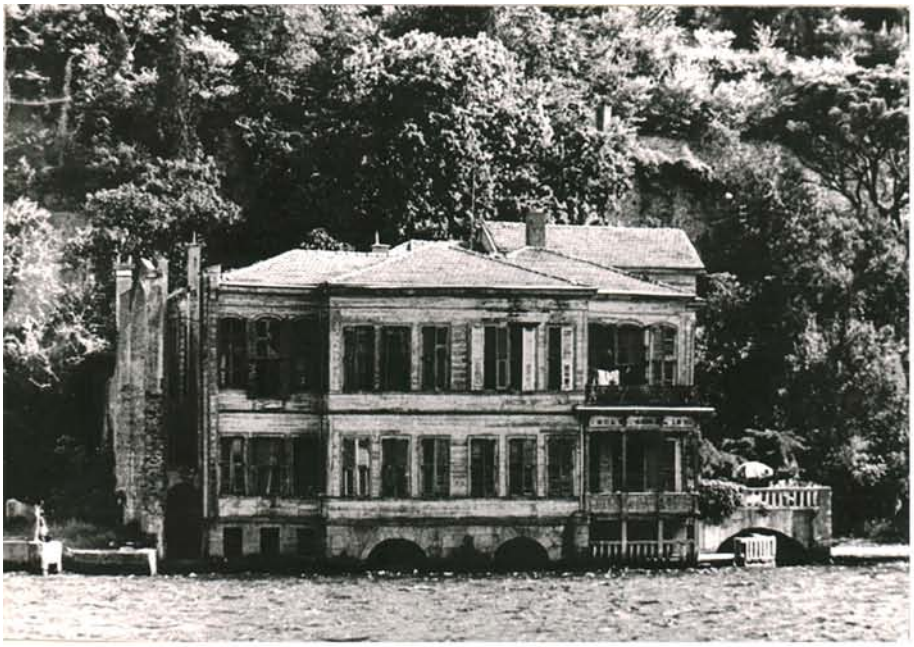

Resim: 169
Abut Efendi yalısı

Resim: 170
Mahmut Nedim paşa yalısı

Resim:171
Çengelköy İskelesi
bitişiğindeki yalı

Resim: 172
Kont Ostrorog yalısı

Resim:173 Edip efendi yalısı

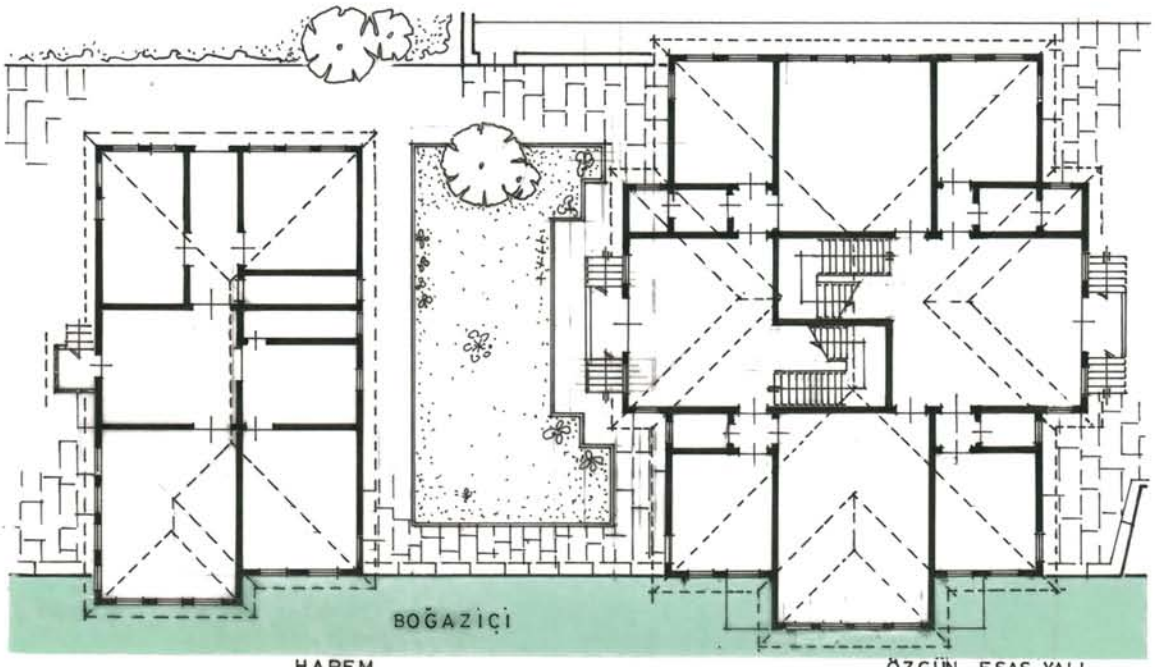

ÖZGÜN ESAS YALI

VAZİYET PLANI

1-Vanikoy camisi
2-Vaniköy iskelesi
3-Nazif Paşa yalısı harem
4-Nazif paşa esas yalı

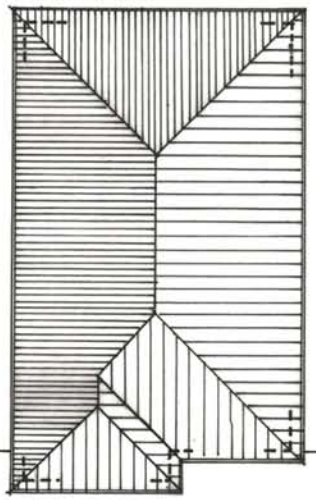

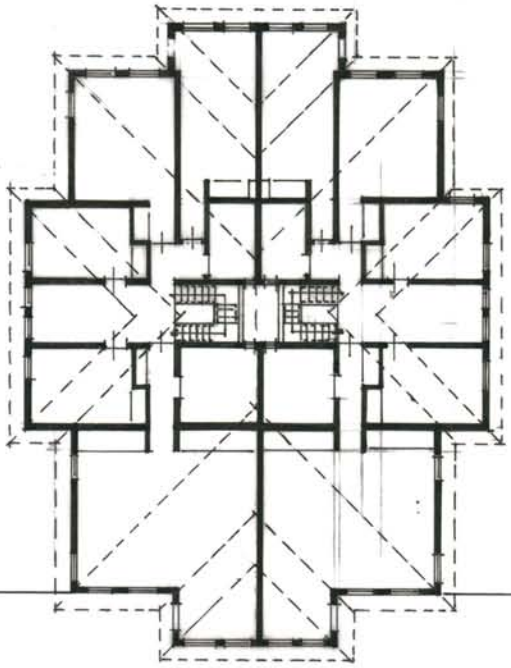

RESTORASYON SONRASI ESAS YALI

Resim: 176 Rauf paşa yalısı

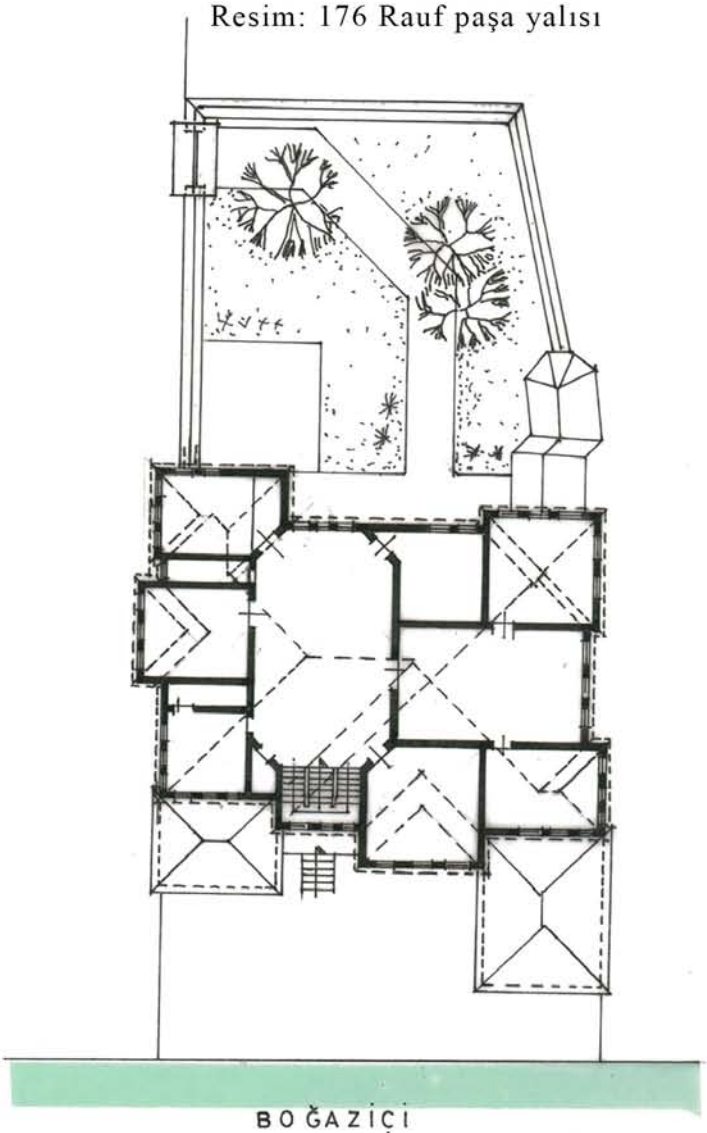

Resim:175 Köçeoğlu yalısı Çengelköy

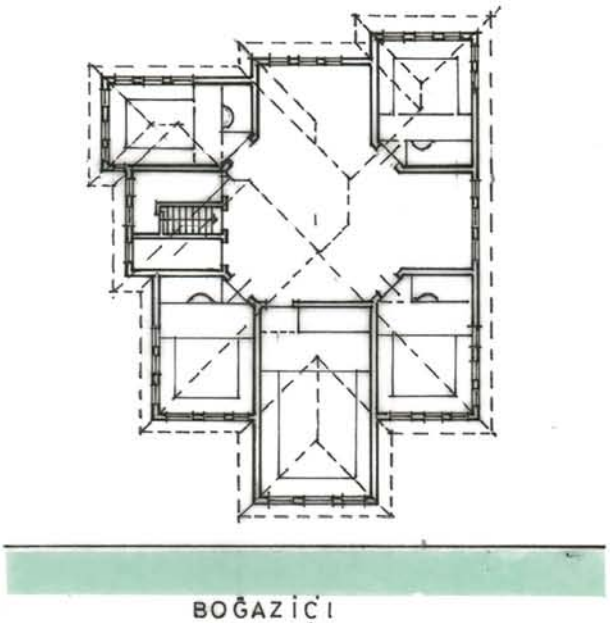

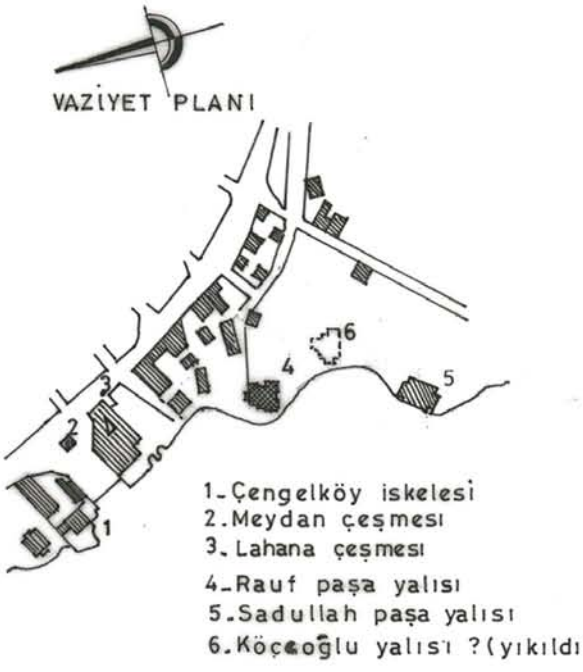

Resim: 177 Sadullah paşa yalısı
Çengelköy

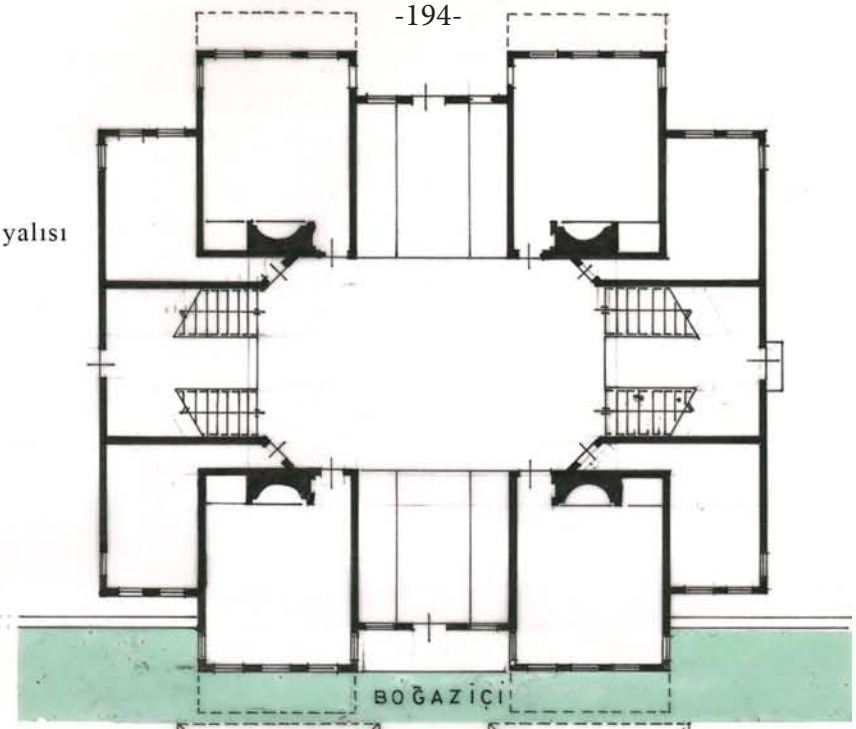

ZEMİN KAT PLANI

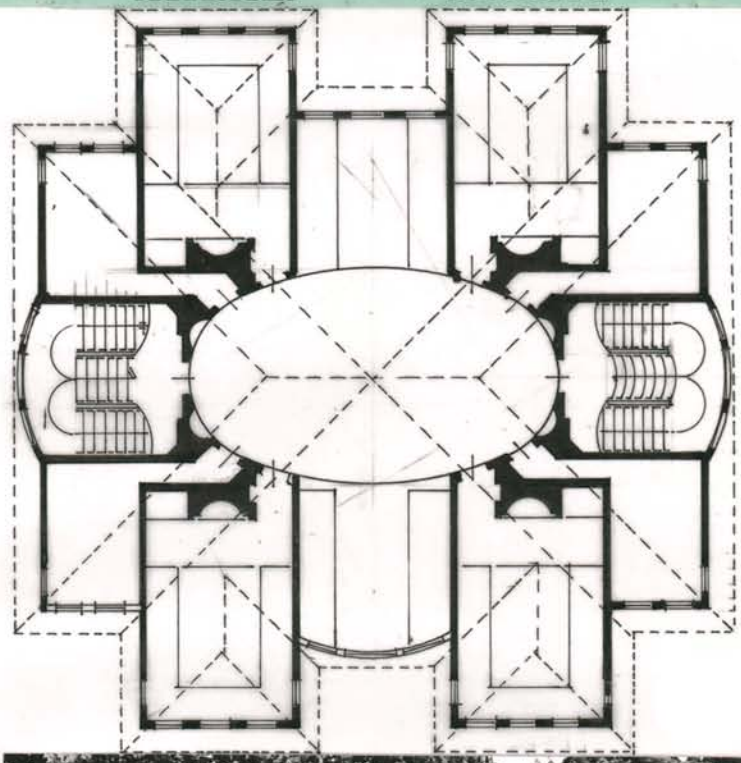

ÜST KAT PLANI

VAZİYET PLANI

1_Çengelköy iskelesi
2_Meydan çeşmesi
3_Lahana çeşmesi
4_Çengelköy camisi
5_Sadullah paşa yalısı

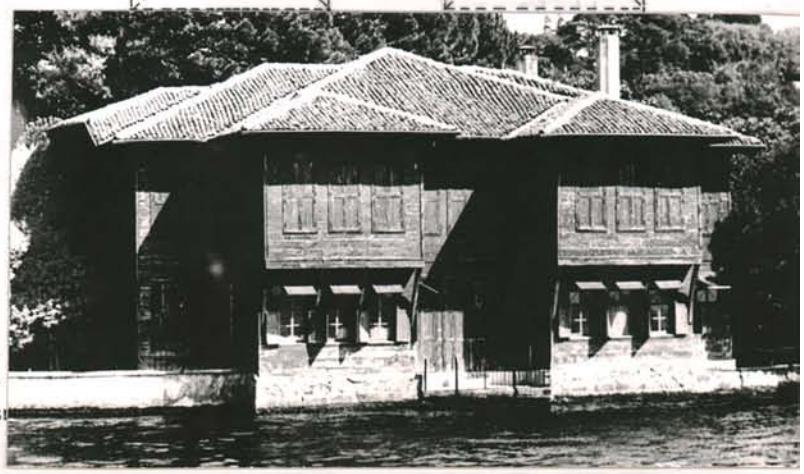

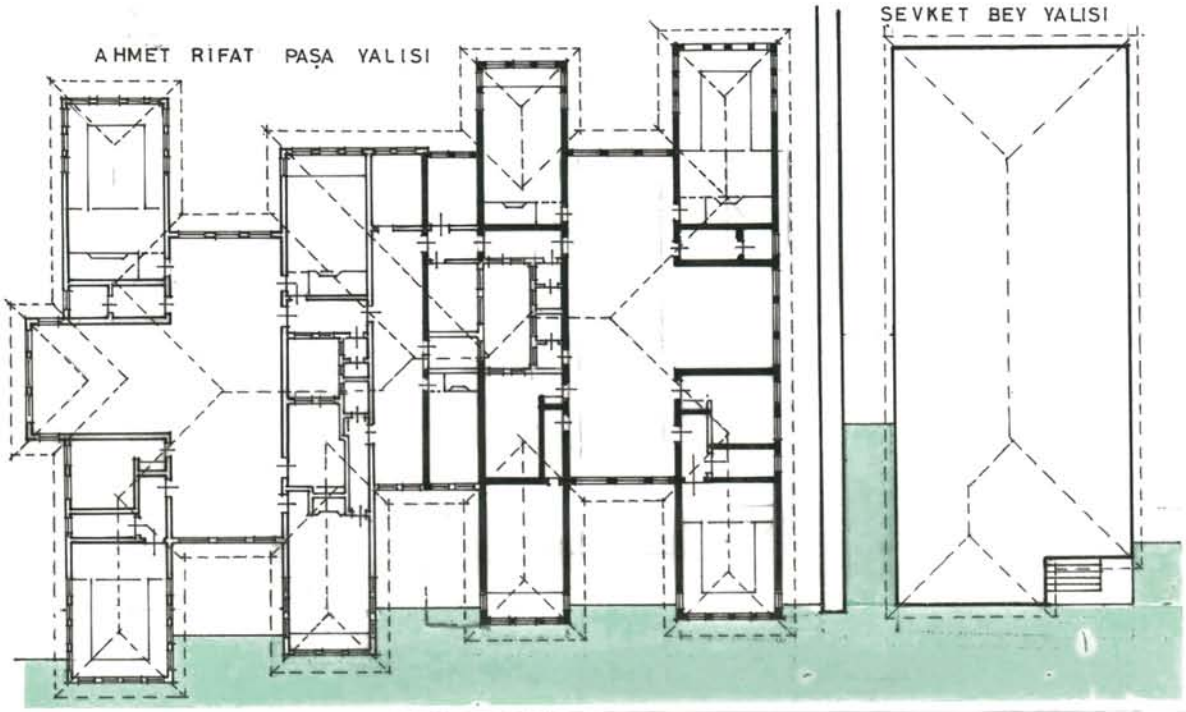

Resim: 178 Ahmet RİFAT paşa ve şevket bey yalıları

Resim: 179 Şevket bey yalısı

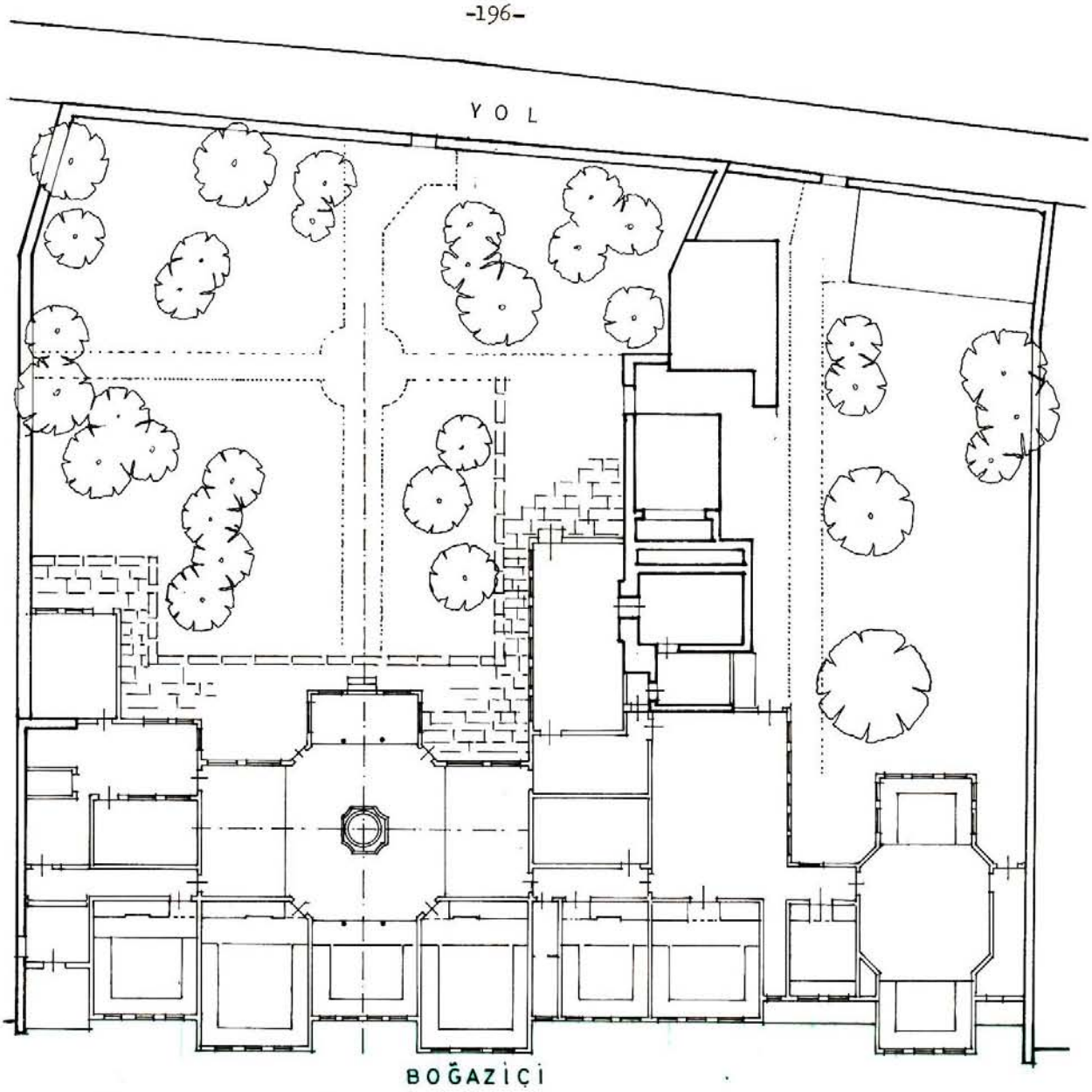

Resim:180 Kamil paşa yalısı. XVIII Y.Y. Beylerbeyi

Resim: 181
Amiral Arif Yalısı

Resim: 182
Kalkavanlılar Yalısı

Resim: 183
Ohrili İsmail Paşa Yalısı

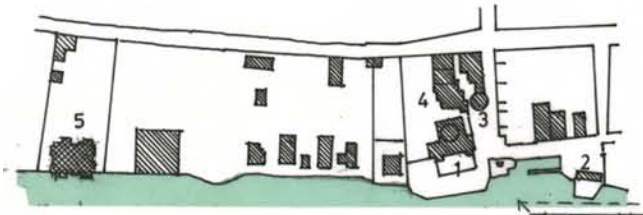

1_Beylerbeyi camisi
2_Beylerbeyi iskelesi
3_Muvakkıthane
4_Hamam
5_Hasip paşa yalısı

ÜST KAT

BOĞAZİÇİ

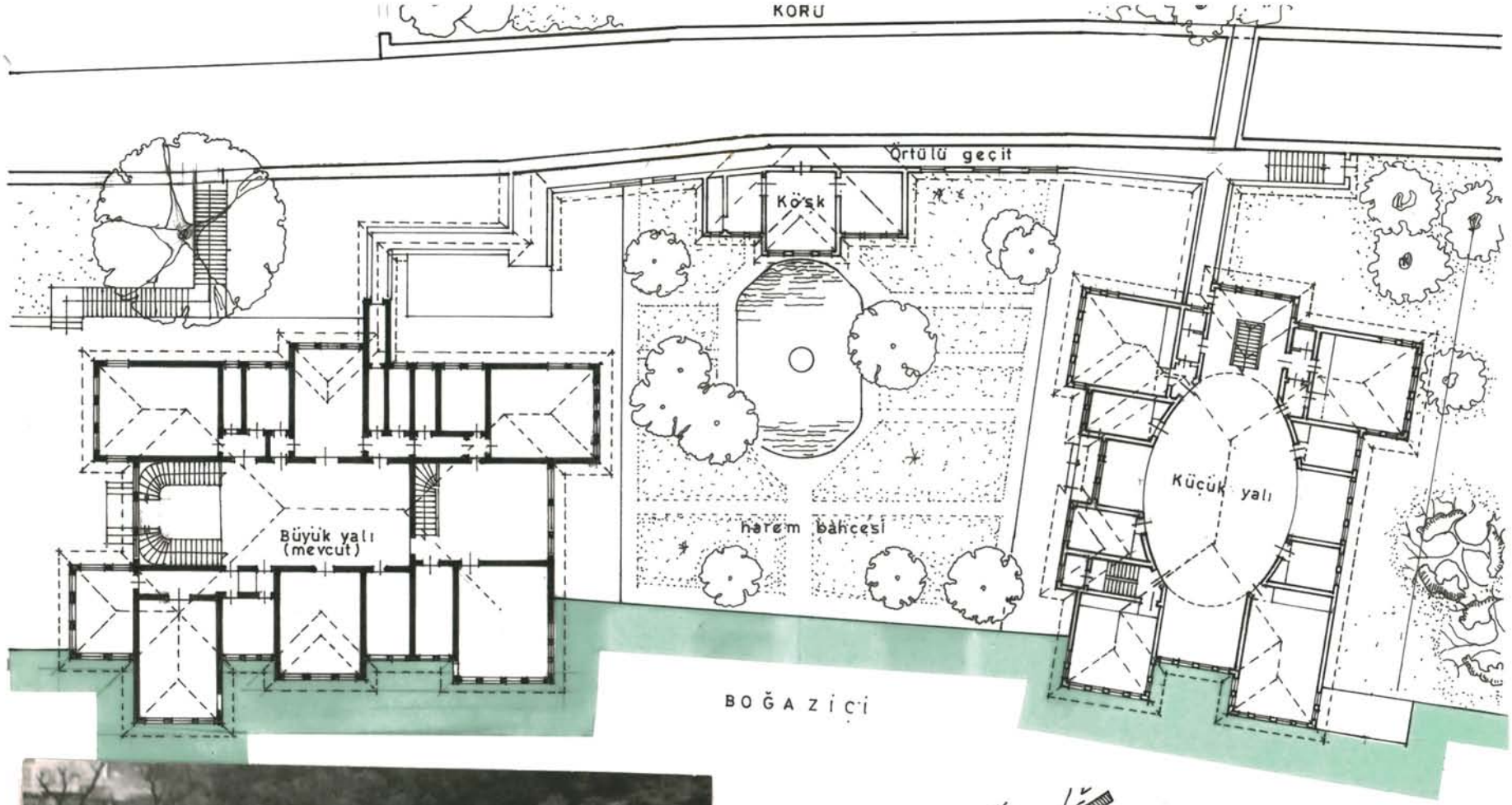

1.Kuzguncuk iskelesi
2.Fethi paşa yalısı
3.Fethi paşa korusu

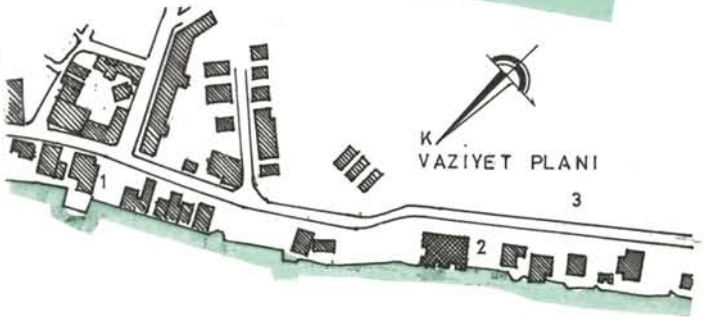

ise ikincil önemde kalmış asıl kat üst kat olmuştur.

Diğer yönden kimi yalılar (daha çokta XVIII. yüzyıla kadar) çoğu kez tek katlı ama zeminden epeyce yükseltilmiş olarak yapılmıştır. Bunun yanında çıkmalar daha da arttırılarak direkler üzerine alınmış selamlık bölümü divanhane ortasına havuz getirilerek su önemli bir faktör olmuştur (Resim 155-156). Bu karakteristik özellikler zamanla ikinci katlarla daha da yükseğe çıkmış divanhane köşelerine odalar getirilerek orta sofalı yonca yaprağı plan tipi iyice belirlenmiştir.

Kimi yalılar önüne yalı rıhtımı getirilerek denizden biraz içerde yapılmışlarsa da bu geri konumu nerdeyse çıkmalarla karşılanmak istenmiş ve üst katlar denize uzanmış duruma getirilmiştir. Bununla da kalmamış kimi yalılar deniz doldurularak yalı rıhtımı üzerine ya da temel duvarları deniz içerisine kimileri de hatta kazıklak üzerine kurularak denizle iç içe hale getirilmiştir.

Yatay ayrımda ise zemin kat daha çok kare ya da dikdörtgen olmasına karşın üst kat çıkmalarla girinti ve çıkıntılar oluşturularak dengeli ve uyumlu bir hareket sağlanmıştır.

Bu yatay ve düşeydeki özellikleri yanında bina görünümlerini belirleyen çıkma saçak pencere ve konsullara geçmeden önce yalının büyüklük nitelik ve niceliklerini belirleyen elemanlardan söz etmek daha yerindedir. Bu nedenle yalı yaşamında önemli yeri olan odadan başlayıp sofa, eyvan, merdiven ve servis hacımları da şöyle açıklanabilir:

5.5.4.1. Yalılarda Odalar

Doğaldır ki yalı yaşamında odalar önemli bir mekan hatta onun

baş elemanıdır. Bu mekanların gereksinime göre sayı ve şekilleri belirleneceği gibi bu sayı ve şekilleri ile de saptanan işlev şemasınında belirlenen tipe uygun olması gerekir. Öyleki bazı yalı biçimlerinin oluşması için belirli sayıda odalara gereksinim vardır. Örneğin eyvanlı ve orta sofalı bir Plan tipi oluşturulmak isteniyorsa her katta en az dört odaya gereksinim vardır.

Bunun yanında odalar çağdaş yaşamdaki gibi yatma oturma işlevlerine göre ayırıp bu adla anılmaları yerine özel isimlerle adlandırılırdı. Örneğin BAŞ ODA, BAŞ KADIN ODASI, ÇİÇEKLİ ODA, PEMBE ODA, v.s. Çünki hepsi de aynı işleve yanıt verir durumdaydı ve yalı yaşamında oldukça önemli yeri olan mekanlardı. Önem sıralarını içinde oturan kişi manzara ve dekorundan alırlardı. Bu mekanlarda günlük yaşam yanında, yatma, yeme eğlenme eylemleri iç içe oluşurdu.

Hele haremdeki bir odanın önemi çok büyük olup içinde yaşayan kişilerin bir parçası durumundaydı(91).

Bu nedenle bunları günümüzdeki yozlaşmış konut yapımındaki gibi dört duvar kapı ve pencereden ibaret mekanlarmış gibi görmemek gerekir. Selamlıktaki bir oda da pek farklı durumda olmayıp yalı sahibinin zevk beğeni ve ekonomik gücünü göstermesi bakımından dışı kadar içide gösterişli ve süslü olması sağlanarak baş oda ismini alırdı. Kısacası yalıdaki bir oda uzun geçmişin deneyimleriyle beğeni ve zevklerin uyuşumundan oluşmuş mekanlardır. Günümüzde dilden düşürülmeyen çok

(91) Harem içindeki odalardaki yaşamı en iyi şekilde, Abdülhak; Şinasi Hisar; (Boğaziçi Yalıları - Geçmiş Zaman Köşkleri, Varlık Yayınları, Sayfa 85) şöyle betimlemiştir. "...Hanımlar aralarında konuşurlar, tavla oynarlar, yerlere serdikleri beyaz örtüler üstüne çömelerek kumaş biçerler, diktikleri şeyleri prova ederler, birtakım bohçacı kadınlar, terzilerle görüşürler, gülüşürler, yorulurlar, ağırlaşırlar; minderlere uzanarak uyurlar, uyanarak şerbetler limonatalar içerler... ve bu şeyler saatlerce sürerdi.

maksatlı salonların yüzyıllarca kullanıldığı en güzel örneklerdendir. Bu nedenle odanın duvarları tabanı hatta tavanı kapı ve pencereleri devrin gereksinimlerini en iyi şekilde karşılayan ayrı ayrı işlevleri içerirler.

Bu odalarda en başta gelen bölüm odaya giriştir. Önce odaların sofaya açılış biçiminden çok odaya giriş üzerinde durmak gerekir. Çünki odaya giriş günümüzdeki gibi rasgele bir köşesinden direk olmayıp önce bir hazırlık bölümü getirilmiştir. Bunun ana nedeni gizlilik ve ısı endişesindendir. Bu nedenlerle odalar çoğu kez bu bölümler içine açılmış ve kapı açıldığında da çoğunlukla oda içinin hiç değilse bir kısmını görünmiyecek şekilde düzenlenmiye çalışılmıştır. İkinci bir aşamada ise köşeler ya pahlanmış ya da tamamen yandan giriş sağlanmış veyine kapı açıldığında ya sağır bir dolap, yani ya da oldukça süslü eni dar dolapların görünmesi sağlanmıştır.

Bu hacımlar daha ileri aşamada odalar arasında gizli geçitlere ya da bağlantı mafsallarına dönüşmüştür.

Bu hazırlayıcı mekanlar sonrasında odaların tabanları da tamamen düz yapılmamış olup bazı farklı kotlar oluşturularak hem çok başarılı ve rasyonal çözümlere hem de ögeler arasındaki birlik uyuşum ve dengenin optimal biçimde sağlanmasına çalışılmıştır. Örneğin 0,17-0,20 mt. sedir yükseklikleri ile 1,00-1,10 mt. enleriyle oturma, bağdaş kurma, diz çökme, uzun oturma, uzanma işlevini karşılarken dışarıyı da en iyi şekilde görme imkanı da sağlanmıştır.

Kısacası yalı hayatında türk evinde olduğu gibi oda vazgeçilmez bir ögedir. Düşey ve yatayda birkaç mekanı içinde toplıyarak birbiriyle uyumlu ve dengeli dolabından, çiçekliğine, ocağına ayakkabılığına kadar düşünülerek daha doğrusu yüzyıllar boyu denenerek oluşturulmuş yerlerdir.

5.5.4.2. Yalılarda Sofalar

Anadolu konut mimarisinde olduğu gibi yalılarda da odaların açıldıkları mekanlar olarak sofalar yapının biçimlenişlerinde büyük etkileri olmuştur. Bunun yanında Boğaziçi yalılarında daha çok iç ve orta sofalı tipler kullanılmıştır. Sofanın konumu ve biçimleri zamanla yalı gelişim süreci içerisinde değişiklere uğramış, giderekte güncelliklerini yitirmişlerdir. Çünki değişen çağ koşulları yalı yaşam ve mimarisine de etki ederek onların değişik biçimler almasına neden olmuşlardır. Böylece yavaş yavaş dikdörtgen yada kare tipler çalık köşeli, oval ve yuvarlak tiplere, giderekte antre ve koridorlara dönüşmüştür.

İlk yonca yaprağı dörtlü eyvanlı ortada divanhaneli biçimler giderek köşelere odalar getirilerek orta ve iç sofalı şekillere dönüşerek denize paralel ya da dikey konumlar almışlardır (Tablo 15).

Bu orta sofalı tiplerde harem ve selamlık ayrı ayrı yapıldığında tek tek oluştuğu gibi harem ve selamlığın yanyana gelmesinde ise harem ve selamlık arası ortak odalı iki sofalı tipe hatta (Tablo 14) yalıların büyümesiyle de üçlü ve dörtlü sofalar şeklinde kombine çözümlere gidilmiştir. Bunun yanında sofaları hem karanlıktan kurtarmak, hemde iyi görünüme kavuşturmak için iki aksta dört eyvanlı olarak geliştirilmiş, deniz ve bahçe aksında karşılıklı iki oturma eyvanı buna dik olanlara da merdiven eyvanları getirilerek çok başarılı çözümlere gidilmiştir. Sofalara açılan oturma eyvanları aynen oda işlevlerinin büyük çoğunluğunu karşılayan ortak yerler olmuştur. Zamanla bu klasik yalı düzeni yavaş yavaş yeni düzenlere doğru konum değiştirmiştir. Böyleee gerçekte Anadoluda yüzyıllar boyunca kullanılagelmiş, bu tertip dört eyvanlı sofa düzeni batıda XVIII.yüzyılda en yeni ve en rahat çözüm ve biçim olarak kullanılmaya başlamış modern yapılarda da yeni

Tablo: 15
BOĞAZİÇİ YALILARININ DENİZE GÖRE KONUMLARI

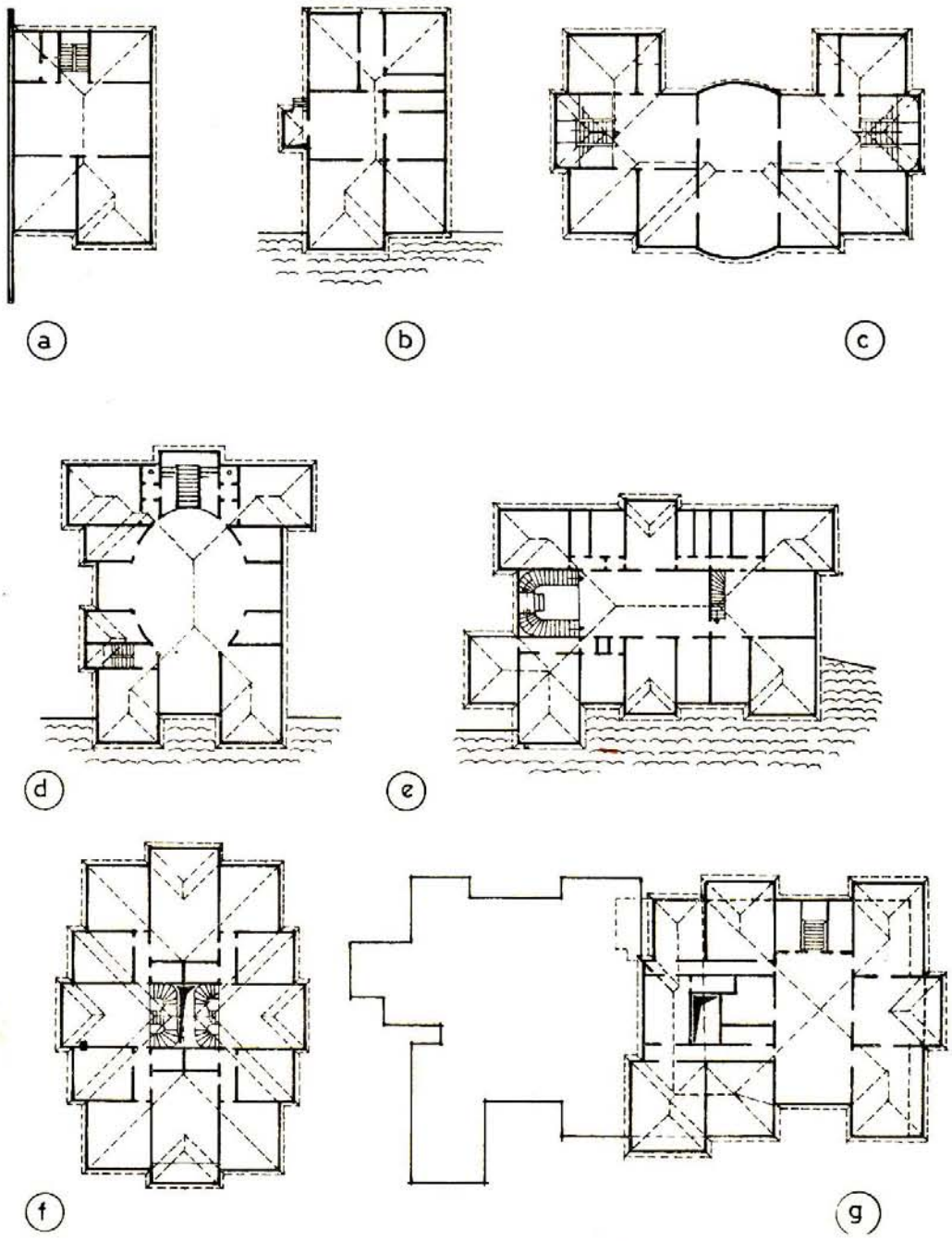

Denize dik konumda olanlar:
a-A Mansel yalısı
b-Nazif paşa yalısı harem
d. Fethi paşa yalısı harem
f. D. İsmail paşa yalısı

Denize paralel konumda olanlar:
c-Halil Edhem yalısı
e-Fethi paşa yalısı selamlık
g-Saffet paşa yalısı

bir yorumla daha ileriye doğru götürülürken Türkiye'de ne yazık ki bu çözümler kısa sürede terk edilmiştir(92).

Bu gerçeğin yanında sofa; etrafına toplanan aksiyal plan düzeni ile eşine az raslanan bir olgunlukta dengeli bir çözüme ulaşmıştır. Alt katlarda ise sofaların yerini sırasında köşeleri pahlanan dörtgen taşlıklar almış, deniz ile bahçe ve yanlarda merdiven altından dörtlü girişler sağlanmıştır. Bunun yanında yalı mimarisinde iç bahçe en az yalı kadar önemli olup günlük hayatın büyük çoğunluğu bu bahçelerde geçmekte ve bu nedenlede iç bahçeler önüne yalılar geldiğinde deniz ve bahçe giriş eyvanları olduğunca saydam hale getirilerek iç bahçeden deniz görünümü imkanı yaratılmıştır(93).

5.5.4.3. Yalılarda Geçitler

Başlangıçta iki odayı birbirine bağlıyan kısımlardı. Bunlar daha sonra iki, üç, dört odayı birbirine bağladığı gibi gizligeçitler şeklinde de düzenlenmişlerdir (Tablo 16). Bu geçitler zamanla koridorlara dönüşmüştür. Öyleki XV-XVIII. yüzyıl yalı mimarisinde koridorlara raslanmadığı gibi olsa olsa birkaç odayı bağımsız kullanmak amacıyla bağlantı geçitleri kurulmuştur. Ancak zamanla yalıların büyümesi (Tablo 17) harem ve selamlığın yan yana bitiştirilmesiyle bu iki bölümün merdivenlerle ayrımı sağlanırken bağlantıda koridorlarla gerçekleştirilmiştir. Bunlar zamanla daha karmaşık ve kombine çözümlere doğru hızla yayılım gösterirken oldukça ilginç çözümler ortaya çıkmıştır (Tablo 17).

---

(92) Abdülhak Şinasi Hisarlı, Boğaziçi Yalıları-Geçmiş Zaman Köşkleri, Varlık Yayınları, s.69.

(93) Sedad Hakkı Eldem, Türk Mimari Eserleri, Yapı Kredi Bankası 30.Kuruluş Yıldönümü yayınları, s.

T
(Tablo:16)

YALILARDA GECİT BİÇİMLENİŞLERİ

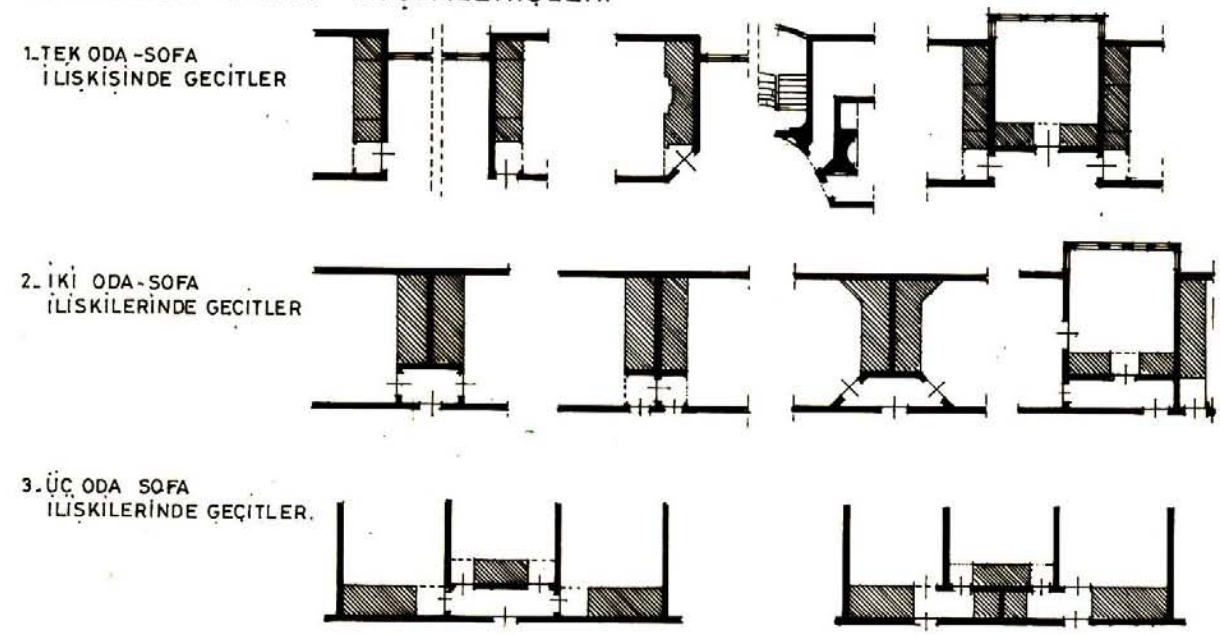

5.5.4.4. Yalılarda Merdivenler

İlk yalı yapımlarında bazı tek katlı selamlık divanhaneli olarak yapılmışsa da daha çok iki katlı zamanla üç dört katlı hatta cihannümalı çözümlere gidilmiştir. Bunun yanında yalılarda üst katların esas kullanılan kısımlar olduğu için alt katla üst katları birbirine bağlıyan merdivenler yalıların biçimlenmesinde, tiplenmesinde, plan bölümlendirmelerinin belirmesinde ve kat sayılarında önemli bir elemanı olmuştur. Hatta cihannümalı yalılarda oldukça ilginç çözümlere gidilmiştir. Böylece merdivenler yalı mimarisinde büyük gelişmeler göstererek yalıların vazgeçilmez en önemli parçaları olmuştur. XIV. yüzyıl batı etkinliğinde ise merdiven plastiği üçüncü boyutta daha etkileyici ve farklı kotlarda daha değişik görünümü içermesi bunun yanında sanat ve becerinin daha kolayca gözler önüne serilebilmesi gibi nedenlerle üzerinde çok durulan bir eleman olmuştur. Öyleyse yalıların sınıflandırılmasında ya da tipolojisinin kurulmasında merdiven esas

alınıp şöyle bir ayrım yapabiliriz:

5.5.4.4.1. Merdivensiz Yalılar

Bu tipteki yalılar tek katlı yapılardır. Bunlarda ancak zemin kat zeminden biraz yükseltildiği için iki üç basamağı geçmiyen giriş merdivenleri bulunabilir. Butipteki yalılar XVI. hatta XVII. yüzyıllarda örneğin Amcazade Hüseyin Paşa yalısında olduğu gibi yapılmışsa da XVIII. yüzyılda Emirgan Şerifler XIX. yüzyılda Vaniköy Nazif Paşa yalısında olduğu gibi hemen her devirde kullanılagelmiştir (Tablo 17-1).

5.5.4.4.2. Tek Merdivenli Yalılar

Bunlar daha çok harem ve selamlıkları ayrı ve en azından iki katlı yalı çözümlerinde kullanılmıştır. Böylece bu merdivenlerle alt kat taşlığı ile üst kat sofasını birbirine bağlarken ya Kandilli Kont Ostrorog yalısındaki gibi (Tablo 17-2A) denize dik sofanın bahçe tarafında sofa eninde ya da Çengelköy Köçeoğlu yalısındaki gibi (Tablo 17-2B) yan eyvanda kurulmuştur. Daha geç devirlerde ise Yeniköy köybaşı caddesindeki yalıda olduğu gibi (Tablo 17-2C) sofa ortasında yer alanlarda olmuştur. Bunun yanında geleneksel yalı plan şemasının terk edilmesiyle merdivenler binanın ya bir köşesinde ya da herhangi bir yerinde yer almıştır. Örneğin (Resim 130-AB) İspanyol sefaretinde merdiven hem yuvarlak hem de binanın köşesine getirilmiştir.

5.5.4.4.3. Çift Merdivenli Yalılar

XVII. yüzyıl arkasından da XVIII. yüzyıllarda yalılarda harem ve selamlık bölümleri yanyana aynı çatı altında birleştirilirken merdivenlerde yalı biçimlenişlerinde hatta görünümlerinde bile etkili olmaya başlamıştır.

(Tablo: 17)

BOĞAZİÇİ'NDE YALILARIN GELİŞİMİ

1_TEK KATLI YALILAR

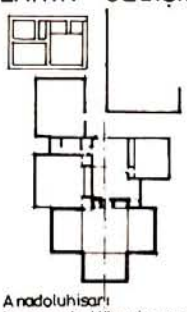

Anadoluhisarı
Amcazade Hüseyin paşa yalısı 1699

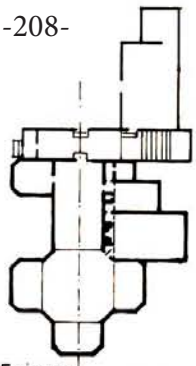

Emirgan
Şeriffler yalısı 1782.

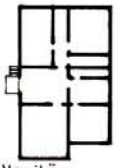

Vaniköy
Nazif paşa yalısı haremi
1869

2.TEK MERDİVENLİ Y.

A) Merdiven deniz aksında

B) Merdiven yanda

C) Merdiven ortada

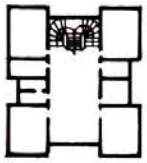

Kandilli
Kont Ostrorog yalısı
1850 (A)

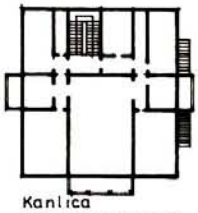

Kanlıca
Ramazanoğlu yalısı
1900

Çengelköy
Köçeoğlu yalısı
1775 (B)

Yeniköy
XIX .Y.Y. (C)

3. ÇİFT MERDİVENLİ Y.

A) Merdivenler yalının iki yanında

B) Merdivenlerden biri içte harem selamlık ayrımında, diğeri yanda

C) Merdivenlerin ikisi de aynı yanda

D) Merdivenlerden biri yanda diğeri denize dik aksta

E) Merdivenlerden her ikisi de harem ve selamlık denize dik akslarında

F) Merdivenler harem selamlık ayrımında birbirine bitişik

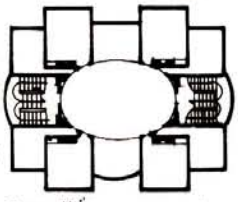

Çengelköy A
Sadullah paşa yalısı
1783

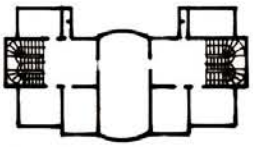

Çubuklu A
Halil Etem Eldem
XIX.YY.sonu

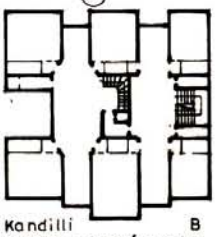

Kandilli B
Dr.Orhan Tahsin yalısı
1855

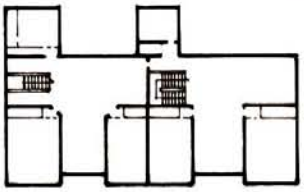

Bebek B
Arifi paşa yalısı XIX YY sonu

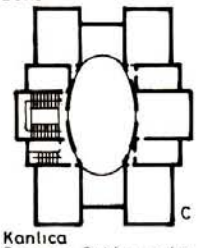

Kanlıca C
Prenses Rukiye yalısı
1895

Kanlıca D
Prenses İffet yalısı
1895

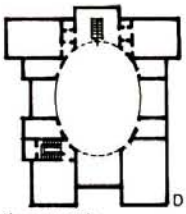

Kuzguncuk D
Fethi paşa yalısı 1800

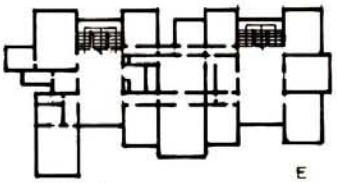

Kanlıca E
Saffet paşa yalısı 1715

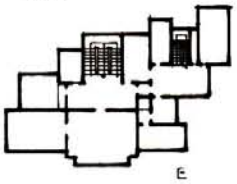

Kalender E
Allahverdi yalısı XVIII Sonu

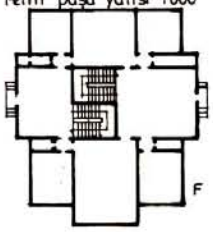

Vanikoy F
Nazif paşa yalısı 1869

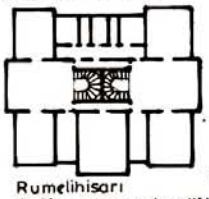

Rumelihisarı F
Kadir paşa yalısı XIX YY

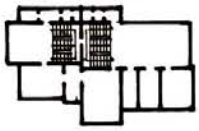

KAnlıca F
Rasim paşa yalısı
1897

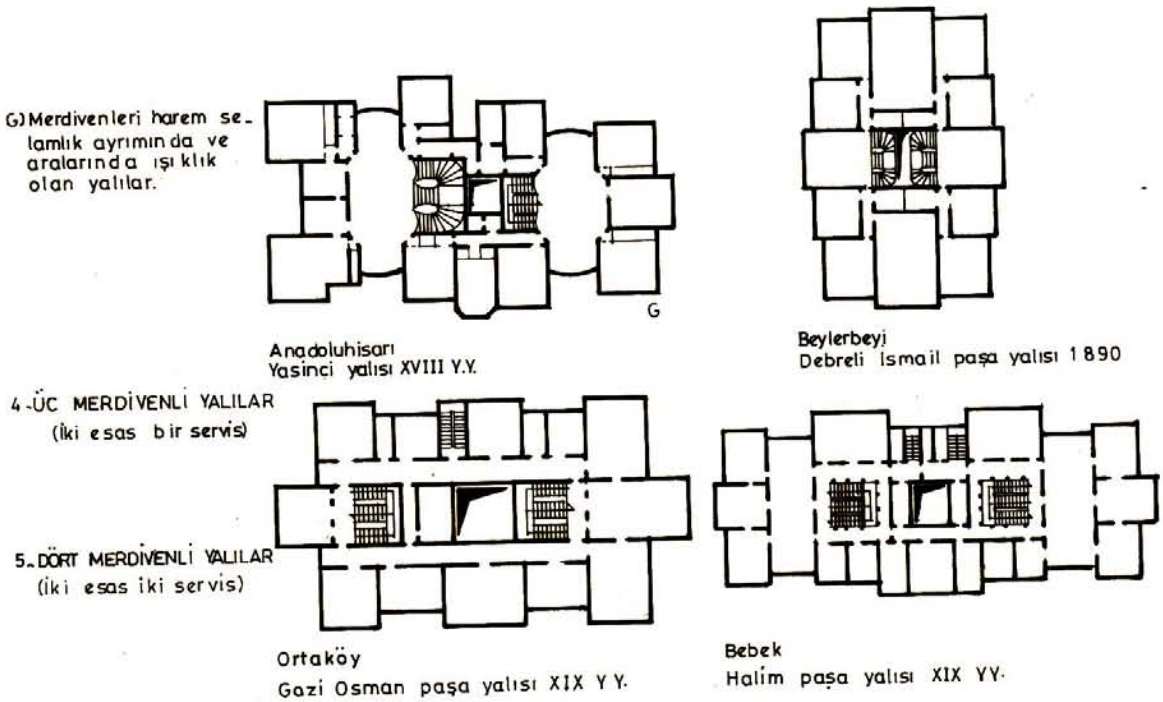

Ancak yalının yanyana birleşimi yapının fiziki görünümünde kalırken esasda harem ve selamlık birbirinde olduğunca ayrımlı hale getirilmiş ve böylece de her iki bölüme ayrı ayrı merdivenler oluşturulmuştur. Bunun yanında bu ayrı ayrı iki merdivende yalının biçimlenişine oldukça etkili olmuş ve aşağıdaki konumları almıştır.

A- Merdivenler yalının iki yanında: Bu tipteki çözümler hemen hemen her dönemde kullanılmıştır (Tablo 17-3A). Örneğin Çengelköy'de (XVIII. yüzyılda) Sadullah paşa yalısında sofa yan eyvanlarına getirilerek oluşturulan merdivenler XIX.yüzyılda Çubuklu'da Halil Eldem yalısında Geleneksel yalı plan şeması tamamen değişmesine karşın merdivenin yeri değişmemiştir.

B- Merdivenlerden biri içte harem selamlık ayrımında diğeri yanda: Bu tipteki yalılarda harem ve selamlık bölümü

ayrımına merdivenlerden birisi getirilerek değişik bir çözüme gidilmişse de bu tipler çoğu kez her iki bölümün eşdeş yapılmadığı hallerde kullanılmıştır (Tablo 17-3B). Bunun yanında Kandilli Dr.Orhan Tahsim yalısında olduğu gibi her iki bölüm arasına merdiven ile ön ve arkaya bakan iki ortak odada getirilerek bölümler arasındaki bağlantı sağlıyordu. Böylece merdivenlerden hiç olmasa birini iki bölüm arasına getirilmekle düşeyde bağlantı, yatayda ise ayrım elemanı olarakta yeni bir önem daha kazanmış oluyordu. Ancak böyle çözümlerde ortaya daha ışıklık gelmediği ve içteki merdiveninde karanlıkta kalması istenmediği için ya merdiven önündeki eyvan tamamen kaldırılmış ya da yanlara oda getirilmeyerek sofalardan ışık alması sağlanmıştır.

C- Merdivenin her ikiside aynı yanda: Bu tip yalı çözümlerinde esas merdiven yanına ikinci bir merdivenin, örneğin Kanlıca Prenses Rukiye yalısında olduğu gibi getirilmesiyle oluşturulmuş yalılarda kullanılmıştır (Tablo 17-3C). Böylece esas merdiven yanına ikincisinin getirilmesiyle katlar arasında bağlantı kuvvetlendirilip aynı zamanda da özel bir ayrımda sağlanmak istenmiştir.

D- Merdivenlerden biri deniz aksında diğeriyanda: Böyle çözümlerde harem ve selamlık bölümlerinde birbirine dik konumda Kanlıca'da Prensis İffet yalısındaki gibi (Tablo 17-3D) yapılanlar yanında, Kanlıca da Fethi Paşa yalısı harem bölümünde bile aynı konumda birisi özel diğer genel merdiven şeklinde çözümlere de gidilmiştir.

E- Merdivenlerin her ikisi de harem ve selamlık bölümleri denize dik akslarında ve bahçe tarafında: Bu tip yalılarda merdivenler denize dik sofaların bahçe taraflarına getirilmiş ve (Tablo 17-3E) Kanlıca Saffet paşa yalısı örneği düşey bağlantıyı sağlıyan eş önemde merdivenler şeklinde oluşturulmuştur.

F- Merdivenler harem ve selamlık ayrımında birbirine bitişik: Bu tip çözümler A ve B tiplerinin daha gelişmiş şeklidir. Böylece iki merdiven harem ve selamlık bölümleri ayrımına getirilerek hem düşeyde bağlantı hem yatayda ayrımı kuvvetlendirmiştir. Örneğin, (Tablo 17-3F) Vaniköy Nazif Paşa ve Rumelihisarı Kadir Paşa yalılarında olduğu gibi ayrıca karanlıkta kalmaması için açıldıkları sofaların önleri de tamamen açılmıştır.

G- Merdivenler harem ve selamlık ayrımında ve aralarında ışıklık: Bu tipteki yalılar XVIII. yüzyıl sonları ile çoğunlukla XIX. yüzyılda kurulmuşlardır. Bu şekilde çözülmelerinin nedeni yalı boylarının olduğunca büyümesi ve her iki bölüm arasına birçok servis bölümleri ya da ortak odaların getirilmesi ve bunlara ışık sağlanması amacıyla oluşmuştur (Tablo 17-3G).

5.5.4.4.4. Üç Merdivenli Yalılar

XIX. yüzyıl yalı işlevsel şemalarının genişlemesi oldukça büyük yalıların kurulmasına başlanmasıyla yine harem ve selamlık merdivenler Ortaköy Gazi Osman Paşa yalısında olduğu gibi hem iç kısma getirilmiş hem de ışıklıklar büyütülerek buradan ışık alacak hacımlarda çoğalmıştır. Bunun yanında bahçe tarafına ayrıca üçüncü bir özel merdiven daha getirilmiştir.

5.5.4.4.5. Dört Merdivenli Yalılar

Bu tipteki yalılarda hacımlar ve işlev şemaları en büyük değerlere ulaşmış ve ışıklık etrafında birçok hacımlar kurulmuş, harem ve selamlık esas merdivenleri çatıdan ışık alır hale getirilmiştir. Bunun yanında ayrıca harem ve selamlık bölümlerine özel iki ayrı merdiven daha kurularak katlar arasında bağlantı kolaylığı sağlanmıştır.

Sonuçta denebilirki merdivenler yalı gelişimleriyle yavaş yavaş etkinlik kazanarak plan tiplerinin en karakteristik elemanları haline gelmiştir. Hele harem ve selamlık bölümlerinin yanyana getirilmesiyle bu önemleri daha da artmış ve katlar arasında iyi bir düşey bağlantı elemanı olurken yatayda da bölümler arasında ayrım elemanı haline gelmiştir. Daha ilerisinde ise yalıların genişlemesiyle her iki bölümdeki esas merdivenler yanında bazı altlı üstlü özel bölümlerde (bir çeşit dubleks hacımlarda) gizli bağlantı merdivenleri yanında bazı servis merdivenleri de getirilerek üçlü hatta dörtlü çözümlere gidilmiştir.

5.5.4.5. Yalılarda Merdiven Biçimlenişleri

Yalı oluşum ve gelişiminde etkili olan merdivenler bu gelişime paralel olarak kendi biçimlenişleri de en basitinden iki üç basamakla başlıyan ve giderek karmaşık biçimlere varan bir gelişim içerisindedir. Bu nedenle merdiven biçimlenişlerini de (Tablo 18) de görüldüğü gibi

I- Basit Giriş ve Tek Kollu Merdivenler (Tablo 18-1)
II- İki Kollu Tek ya da Çift Merdivenler (Tablo 18-2)
III- Tek Kollu Çİft Merdivenler (Tablo 18-3)
IV- Dönel Merdivenler (Tablo 18-4)
V- Üç Kollu Merdivenler (Tablo 18-5)

olmak üzere beş önemli gruba ayırabiliriz.

5.5.4.6. Yalılarda Pencereler

Yalıda pencerelerin belirmesi hacımların ışıklandırılması yanında görünümlerin biçimlenmesinde de en önemli ögelerdir. Bunun yanında pencereler çoğunlukla benzer nitelikte boyutlarının olması bazı katı tek düze ve yalın cephelerin oluşması akla gelirse de görünümlerinin hiçte böyle olmadığı

(Tablo:18)

BOĞAZİÇİ YALI MERDİVEN BİÇİMLERİ

1-BASİT GİRİŞ ve TEK KOLLU MERDİVENLER.

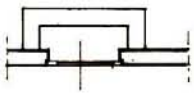

Emirgan
Serifler Yalısı 1782

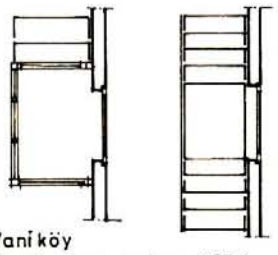

Vaniköy
Nazif pasa yalısı 1869

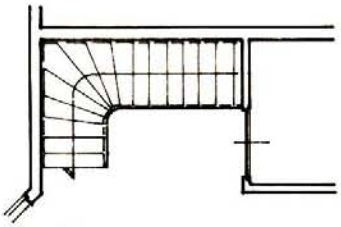

Kandilli
Dr Orhan Tahsın yalısı 1855

2-İKİ KOLLU TEK ve ÇİFT MERDİVENLER.

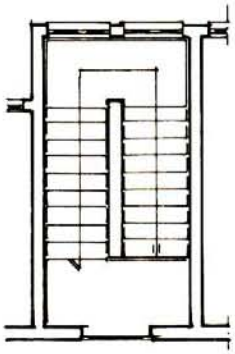

Ortaköy
Gazi Osman paşa yalısı XIXYY

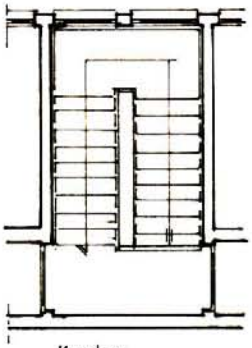

Kanlıca
Ramazanoğlu y. 1900

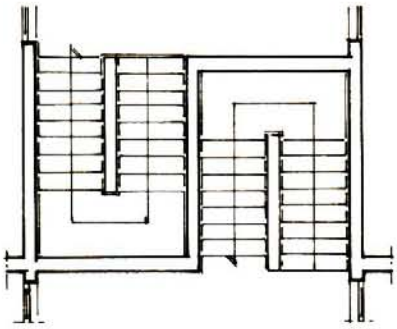

Vanıkoy
Nazif pasa yalısı 1869

3-TEK KOLLU ÇİFT MERDİVENLER

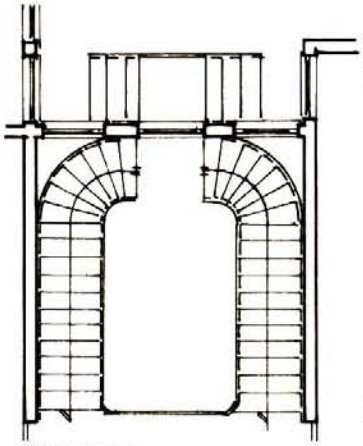

Kuzguncuk
Fethi pasa yalısı 1800

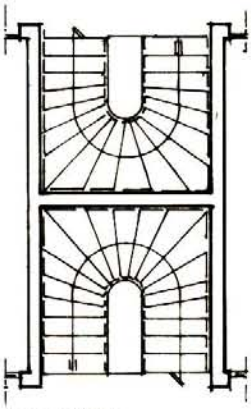

Rumelihisarı
Kadir paşa yalısı XIX YY.

4 DÖNEL MERDİVENLER

Pasalimanı
Huseyin avni paşa y. XIX YY

5-ÜÇ KOLLU MERDİVENLER

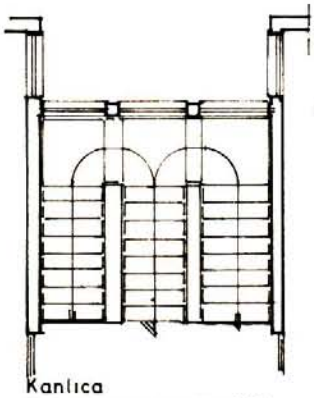

Kanlıca
Saffet pasa yalısı 1715

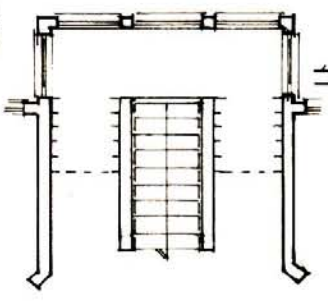

Kuzguncuk
Fethi pasa yalısı 1800

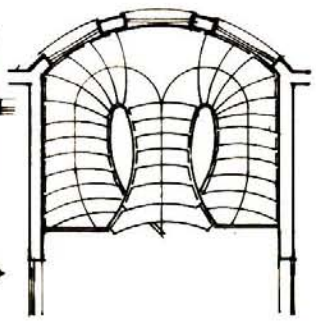

Beylerbeyi
Hasip pasa yalısı 1825

daha ilk bakışta anlaşılır. Gerçi tek pencere olarak ele alındığında dikey olmaları nedeniyle dikey görünümlü cephe tesirlerinin aksine yatay görünüm daha hakimdir. Bunun nedeni hem sürme pencerelerin rağbet bulması hem de ahşap strüktür gereği pencereler çoğunlukla 1/2 oranında dikey olarak oluşturulmuşlarsa da iki üçü dördü hatta beşi yanyana getirildiğinde bir bütün içerisinde ele alındığında hiçte böyle olmadığı saçak konsol ile birlikte daha çok yatay tesirli olduğu görülür. Bunun yanında 0,90 x 1,80 ∿ 1,00 x 2,00 mt ebatları strüktürün verdiği zorunluluk yanında oda boyutları pencere sayılarını ya da pencere sayıları oda boyutlarınıbelirleyerek birbirleriyle sıkı ve dengeli bir bağ oluşturmuşlardır. Öyleki çıkmaların belirlenmesinde bile pencere enlerinin sıkı ilişkisi vardır. Ancak bu ilişki zamanla batı etkisiyle bozulmuş, bazı ügen alınlıklar ya da dairesel bitimlere, daha da ileri gidilerek orta pencereler daha da yükseltilerek hatta cephelere kalkan duvarlı çatılar getirilerek yuvarlak pencereler bile yapılmıştır (Resim 130).

Ancak bu pencereler üzerine böyle birtakım eklentiler getirilmediği birkaç pencere silmelerle bir arada çerçevelendiği birde kepenk getirildiği XVII. yüzyıl ve daha öncesi düzeninde tamamen yatay etkili doğa ile uyumlu eşsiz görünümler egemen olmuştur.

Ne yazıktır ki bu görünümdeki yalılar günümüze gelen pek olmamıştır. Hatta Amcazade Hüseyin Paşa yalısı örnek verilerek ilk dönemlerde yatay pencerelerinde yapıldığı söylenmekte isede bunların özgün gerçek konumlarının nasıl olduğu oldukça şüphelidir. Bunun yanında bu yapının kendine özgü bambaşka bir görünümünün olması uzaklardan tek haberci niteliğini de üzerinde taşımaktadır.

Günümüze kadar yalıların çoğunluğunun XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl yapıları olmaları bunun yanında da en

çabuk değişen yerlerinde pencere ve çevrelerinin olması yinede tam eski dönem yalı pencereleri hakkında bilgiler yorum ve kaynaklara dayanılarak elde edilmektedir.

5.5.4.7. Yalılarda Çıkmalar

Boğaziçi yalılarında çıkmalar cumba şeklinden çok oda boyunca dışarıya konsol olarak taşmıştır. Bunlar belki ilk bakışta dışa dönük hayatın taşmış şekilleri olarak tariflendirebiliriz. Ama bu duygusal anlatı yanında çıkmaların mimarsal yönden oluşumlarının da birçok nedenleri vardır. Bunların başında:

I- Oturma yerlerine verilen önem yanında nem ve denizin dalgalı suları nedeniyle zemin katlardan çok üst katlarda oluşturularak görünümü daha da sağlıklı hale getirmek,

II- Seyir alanını genişletmek ve üç yönde görünüm elde etmek,

III- Yalının en bol ışık alan yeri olması nedeniyle hem bol ışık olması, hem de Boğaziçi serin sularına yeterince yaklaşmak amacıyla yapılmışlardır.

Böylece Boğaziçi yalıları geçmişte kendine özgü biçim ve görünümleriyle dıştan dengeli içten kullanımlı bir mimari leri vardı, geçmişte. Yine geçmişte bunların kendine özgü yalı hayatı ve yalı yaşantıları vardı.

5.6. BOĞAZİÇİ'NİN SU YAPILARI

Boğaziçi demek birazda su demektir. Boğaziçi'nin kendi su yolu kadar buraya dökülen akarsu ve kaynaklarının da büyük önemleri vardır. Boğaziçi topoğrafya'sının oluşumunda da en az katkıları Boğaziçi'nin kendisi kadardırda. Çünki bu küçük-

lü büyüklü akarsular bu vadileri oluştururken sularıyla da her zaman tarım alanlarına hayat vermişler ve vadi içlerinde oluşan su kaynaklarıyla da yerleşimlerin büyük çoğunluğunun su gereksinimlerini de karşılamışlardır. Bu nedenle yerleşimlerin büyük çoğunluğu (3.2) (Resim 41) vadi ağzından içlere kadar uzanmışlardır. Örneğin Yeniköy istinye koyu ötesine kurulması nedeniyle su geçmişte büyük sorun olmuş ve set içlerinde kurulan sarnıçlarla karşılanmıya çalışılmıştır.

Daha da ilerisi bu sular sadece vadi içi yerleşimlerin su gereksinimlerini karşılamakla kalmamış, Belgrad ormanları içlerindeki akarsular önündeki aşağıda sıralanan bentler ile karşıda Göksu deresi üzerinde kurulan bentlerle, değil Boğaziçi'nin Maslak üzerinden Taksime gelerek şehrin büyük bir bölümünü karşıda Üsküdar Üzerindeki Salacak Haydarpaşa ve Kadıköy'ün ve 1979 dan sonra da Harem Sarayburnu bağlantısıyla daha da geniş alanlarının su gereksinimlerini karşılar durumdadır.

Adı	Yeri	Yapım Yılı	Yaptıran
Karanlık Bent.	Topuzludere üzerinde	1620	II.Osman (1618-22)
Bent-i Kebir	Büyükdere	1723	III.Osman (1703-30)
Topuzlu Bent.	Bahçeköy deresi	1731	I. Mahmut (1730-54)
III.Mustafa Benti	Ayvat deresi	1765	III.Mustafa (1754-74)
Valide Benti	Ayvat deresi	1830	II.Mahmut Annesi
II.Mahmut Benti	Bahçeköy deresi	1837	II.Mahmut (1808-61)
Elmalı bentleri	Göksu deresi		
II.Mahmut Benti	Kirazlıdere	1839	II.Mahmut (1808-61)

Bu oldukça başarılı mühendislik hizmetleri yanında bu suların geçmesinin sağlandığı su kemerleri ve su yolları ile bentlerin biçimleri ve doğaya uyumları ile de eşsiz mimarileri vardır. Bunun yanında asıl mimarı oluşum bu suların akıtıldığı su başları önündeki yapıtlardır. Bu yapıtlar Boğaziçinde başka bir anlam taşımakta hatta bazıları oldukça ilginç

mimarileriyle eşine az raslanan biçim ve konumdadırlar. Öyleki bazıları kaynak başında kurulmalarından dolayı gerektiren teknik zorlukları halledişte bile yepyeni biçimler yaratılmıştır.

Boğaziçinde Bizans döneminde su yapılarına oldukça önem vermişler ve manastır ya da kilise ve yanlarında ayazmalar kurmuşlardır. Bu oluşumu Osmanlı döneminde Rum Azınlıklar yine devam ettirmek istemişler ve nerde bir su kaynağı görmüşlerse orayı hemen kutsallaştırıp bir ayazma kurmak istemişlerdir(94).

Osmanlı döneminde yerleşimlerin yavaş yavaş Boğaziçi'nin karadeniz tarafına doğru gelişimine paralel olarak oldukça önemli yapılar kurulmuştur. Bunun yanında Emirgan, Büyükdere Sarıyer ile karşıda Beykoz, Göksu Küçüksu hemen hemen her dönemde büyük etkinlikleri olmuş ve eşsiz lezzette içme suları olarakta ünleri bugünde sınırlarını aşmıştır. Öyleki bazıları tatlarından öte bazı hastalıklara da iyi geldiği gerekeçesiylede uzak yerlerden gelinip su içilen ve doldurulup götürülen önemli yerlerdirde. Öyleki bugün bir Taşdelen bir Hünkar suyu dünyanın en önde gelen kaynak suları arasındadır. Öte yandan bir Kocataş, Bir Kanlıkavak bir Çırçır'ın hiçte bunlardan geri kalır tarafı yoktur.

Diğer yandan su içmek kadar Türk toplumunun yaşamında hatta İbatetininde bir parçası olmuş ve bu amaçlada birçok su yapıları kuragelmişlerdir. Ancak bu su yapılarının bazıları Boğaziçi'nde sınırlı kalmış ve Boğaziçi'nin belirli bölgelerinde toplanmışlardır. Fakat yinede genel mimari anlatım içe-

---

(94) Bu ayazmaların kuruluş tarihleri Rumlar tarafından Bizans devrine kadar götürülüp herbirine ayrı ayrı tinsel etkinlik verilmek istenirse de içlerinde gerçekten eski olanları son derece azdır. Bunların adları ve bulundukları yerler: Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi (Cilt III, s.1537-1555) de belirtilmiştir.

risinde bir bütünlük sağlamak amacıyla kullanım amaçlarına göre değişik adlar verilen bu su yapılarını

I- Sebiller
II- Şadırvanlar
III- Çeşmeler

olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir.

5.6.1. Sebiller - Boğaziçi'ninde Konum ve Biçimlenişleri

Sebiller Boğaziçi su yapıları içerisinde çok önemsiz durumda ve sayılarıda ancak 7 kadar olması yanında Boğaziçinin belli bölgelerine toplanmış durumdadırlarda. Bu kullanım gereğinin doğal sonucudur. Çünki her şeyden önce Boğaziçi'nde getirme suyun tas tas dağıtılması yerine hemen her yerinde devamlı akan eşsiz çeşmelere sahiptir. Bunun yanında böyle su ya da belirli günlerde şerbet dağıtılacak önemde büyük merkezler Tophane, Beşiktaş, karşıda Üsküdar'dan başka yerlerde de bulunmamaktadır. Aslında bu bir kaç sebilde bu belli bölgeler içerisindedir. Örneğin Tophane'de Kılıç Ali Paşa (Resim 187), ile Nusretiye (Resim 193) Fındıklı'da, taşınan Koca Yusuf Paşa, Dolmabahçe'de yine taşınan Emin Ağa; Karşıda Üsküdar'da Çinili, Yeni Valide, Ahmediye (Resim 237) sebillerinden ibarettir(95).

(95) Tophane'den Dolmabahçeye kadar olan sebillerin hemen hepsi 1957 yol açımlarında oynanmış. Özgün konumları bozulmuştur. Örneğin Kılıç Ali Paşa sebili nedeni bilinmez bir tutumla 1918 de yıkılmış ve geriye çekilerek Cami hazire duvarınında kırılmasına neden olunmuştur. Hatta bu işlem Mimar Kemalettin tarafından yapıldığı ve bundan sonrada sebil değil Muvakkıthane olarak kullanıldığı Süheyl Ünver "Osmanlı Türklerinde Muvakkıthane" (Atatürk Konferansları V, 1971-72, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVIII Dizi, Sayı 5, Sayfa 244) isimli makalesinde ileri sürülmekte ve şebekelerinin de bunu kanıtladığı gözlenirsede yine de etraflı araştırma isteyen bir konudur. Nusretiye Sebili yol kotu düşürülmekle havada kalmış, Koca Yusuf Paşa sebili Fındıklı camisi önünden set altına

Resim: 187
Kılıç Ali Paşa Sebili

Resim: 188
Tophane çeşmesi
Gravürü

Resim: 189
Hekimoğlu Ali paşa
Çeşmesi

Bu belirli bölgeler dışında Boğaziçi'nin diğer bölgelerinde sebillere raslanmamasının açıklanması rahatlıkla yukarda yapılmışsa da Beşiktaş'ın durumu biraz farklıdır. Çünki Beşiktaşın içme suyu bakımından oldukça fakir olması ve zaman zamanda bentlerden su getirilme gereksinimin duyulması ve önemli bir ticaret, iskele ve pazar yeri olması yanında böyle bir yapıya bu bölgede raslanmaması ya da hiç olmazsa günümüze hiç gelenin bulunmaması oldukça ilginçtir. Üsküdar'sa en şanslı bölgedir. Olmasıda gerekir. Çünki İstanbul'dan hemen sonra ikinci önemde bir merkezdir ve Anadolu'nun da başlangıcı sayılır.

Bu bölgede kurulan sebillerin biçimlenişleri genel sebil mimarisi dışında pek fazla bir ayrıcalıklı özellikleri yoktur. Sebillerin çoğunluğu bir külliye ya da cami ekleri şeklinde olup önemli bir sokak köşesini en iyi şekilde sırasında kırılarak sırasında dışarıya taşarak belirler. Herbiri bulunduğu külliyenin ya da caminin bir parçası durumunda olmasıyla hemen hepsi bu yapılarla stil birliği içerisindedir(96). Tüm bunlar yanında Boğaziçi'nin bu kısıtlı bölgelerinde toplanan sebillerin yinede iki önemli özelliği vardır. Bunlardan biri Nusretiye Sebili dışında tamamına yakını XVIII. ve XVIII. yüzyıllarda kurulmuş olup, klasik ve Lale devri stil özelliklerini taşırlar (Tablo 19-20). Diğeri ise tüm uğraşılara karşın yok edilmeleri mümkün olmamış ve bazı istisnalar dışında tamamanı yakını bazılarının yerlerinin de-

(..) yeniden kurulmuş. Eminağa sebilide sökülüp bir süre sonra bugünki yerine yeniden kurulmuştur. Daha geniş bilgi Behçet Ünsal, İstanbul'un imarı ve Eski Eser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi, Araştırma ve İncelemeleri I, s.52-57.

(96) Behçet Ünsal "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", (Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, s.52-57) isimli makalesine göre Koca Yusuf Paşa Sadrazamlığı sırasında Fındıklı Camisine Sık geldiği ve önüne 1787 yılında bir sebil yaptırması nedeniyle yalnız bu sebil farklı durumdadır.

(Tablo: 19)

BOĞAZİÇİ RUMELİ YAKASI SU YAPILARI

BULUNDUĞU YER	YAPININ ADI	TÜRÜ	YAPTIRAN	Resim no	YAPIM-YILI					Son durumu
					XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	
TOPHANE	TOPHANE Ç.	✱	II.Mahmut	188			1730			1957 Rest.edildi
	KILIÇ ALİ PAŞA SEBİLİ	+	Kılıç Ali paşa	187	1531				1915	Yenilendi-boş
	NUSRETİYE SEBİLİ	+	II.Mahmut	192				1825		Boş
	NUSRETİYE Ş.	−	" "	190 191				1825		Akıyor.
FINDIKLI	KOCA YUSUF PAŞA SEBİLİ	+	Koca Yusuf Paşa				1787			Kaldırıldı
KABATAŞ	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA Ç.	✱	Hekimoğlu Ali paşa	189 192			1732			1957 taşındı
	ESAT MAHMUT EFENDİ Ç.	○	Esat Mahmut efendi			1613				1957 kaldırıldı
	YAHYA EFENDİ Ç.	⊕	Silahtar Yahya efendi				1788			1957 kaldırıldı
DOLMABAHÇE	EMİN AĞA SEBİLİ	+	Emin ağa			1678			1964	Büfe
BEŞİKTAŞ	ALİ BEY Ç.	✱	Ali bey	202 203				1836		Akmaz
	SİNAN PAŞA Ç.	○	II Abdülhamit	194				1887		Taşındı
	VALİDE Ç.	✱	Bezm_i alem valide.	195				1839		Akmaz
	SİNAN PAŞA CAMİSİ Ş.	−	Sinan paşa ?	197 198	1555					Akıyor
	ERTUĞRUL CAMİ ŞADIRVANI	−	II.Abdülhamit.					1887		Akıyor.
	ERTUĞRUL CAMİ Ç.	⊖	" "	199 200				1888		Yıkkın
ÇIRAĞAN	EMİN EFENDİ Ç.	○	H.Cemil efendi	201					1903	Akmaz
	HAMİDİYE Ç.	○	II. Abdülhamit	196					1906	Akıyor
ORTAKÖY	TELLİ Ç.	○	Telli Mustafa ağa			1640				Kaldırıldı
	ORTAKÖY_İBRAHİM PAŞA Ç.	⊕	Damat İbrahim paşa	204			1723			Akmaz.
KURUÇEŞME	KURUÇEŞME.	○	Köprülü Fazıl Ahmet p.			1682				Akmaz.
ARNAVUTKÖY	İZZET PAŞA Ç.	○	Mehmet İzzet paşa				1791			Akmaz
	BEYHAN SULTAN Ç.	⊖	Beyhan Sultan.					1804		Kaldırıldı
BEBEK.	İBRAHİM EFENDİ Ç.	○	Kethüda İbrahim ef.					1804		Kaldırıldı
	ZEYNEP HATUN Ç.	○	Zeynep sultan.					1890		Kaldırıldı
RUMELİ HİSAR	HİSAR İÇİ C.	○	Fatih.		1451					1952de onarıldı
	RAŞİT EFENDİ Ç.	○	Mehmet Raşit efe.				1777			Akmaz
	ALİ PERTEK Ç.	○	İbrahim efendi	205		XVI				1975de onarıldı
	RAKIM PAŞA Ç.	○	Rakım paşa				1715			Akmaz
BALTALİMANI	BALTALİMANI Ç.	○	Sadrazam Ahmet p.			1645				Akıyor.
BOYACIKÖY	HAMİT_İ EVVEL Ç.	⊕	II.Mahmut					1838		Akıyor
	II.MAHMUT Ç.	✱	" "	207				1837		Akıyor
EMİRGAN	HASEKİ KADIN Ç.	○	IV. Murat.			1630				Akıyor
	EMİRGAN Ç.	✱	I. Abdülhamit.	208 209			1780			Akıyor
İSTİNYE	İSTİNYE Ç.	✱	Ahmet Şemsi efendi				1767			Akıyor
	NESLİŞAH HANIM Ç.	○	I Abdülhamit				1782			Akıyor.
	II.MAHMUT Ç.	○	II Mahmut					1834		Kaldırıldı
YENİKOY	YENİKÖY Ç.	○	Mihrişah valide s.	206				1805		Yıkkın
TARABYA	VALİDE Ç.	○	Bezm_i alem valide s.					1840		Akmaz
	II. MAHMUT Ç.	⊕	II. Mahmut					1831		Akmaz
BÜYÜKDERE	CERRAH MAHMUT EFENDİ Ç.	○	Cerrah Mahmut efe.				1782			Akıyor.
	MÖSYÖ LAPİR Ç.	○	Mösyö Lapir				1783			Kaldırıldı
	ALİ BEY Ç.	○	Ali bey							Kaldırıldı
	HASAN PAŞA Ç.	○	Hasan paşa				1784			Akıyor
	HAFIZ AHMET Ç.	○	Hafız Ahmet					1813		Akıyor
	HACI SALİH Ç.	○	Hacı Salih					1822		Akıyor

\+ SEBİL
− ŞADIRVAN
○ TEK YÜZLÜ DUVAR Ç.
⊖ İKİ YÜZLÜ DUVAR. Ç
⊕ ÜÇ YÜZLÜ DUVAR Ç.

⊕ TEK YÜZLÜ MEYDAN ÇEŞMESİ
⊕ İKİ YÜZLÜ MEYDAN ÇEŞMESİ
✱ ÜÇ YÜZLÜ MEYDAN ÇEŞMESİ
✱ DÖRT YÜZLÜ MEYDAN ÇEŞMESİ

(Tablo: 20)

BOĞAZİÇİ ANADOLU YAKASI SU YAPILARI

BULUNDUĞU YER.	YAPININ ADI	TÜRÜ	YAPTIRAN	Resim no	YAPIM YILI					Son durumu
					XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	
BEYKOZ	İSHAK AĞA ON ÇEŞMESİ	Özel	İshak ağa	212			1746			Akıyor
	İSHAK AĞA Ç. I		" "	210			1749			" "
	İSHAK AĞA Ç. II		" "	211			1750			" "
	İSHAK AĞA Ç. YALIKÖY		" "	213			1750			" "
	PİR MUSTAFA PAŞA Ç.		Pir Mustafa paşa				1765			Akıyor
	KETHÜDA ÇEŞMESİ		Kethüda Mustafa p.		1533		1715	1858		Akıyor-bir kaç kez onarılmış
PAŞABAHÇE ÇUBUKLU	LAHANALI ÇEŞME		III. Mustafa	214				1841		Akıyor
	SULTAN MUSTAFA ÇEŞMESİ		" "				1763			Akıyor
	İBRAHİM PAŞA ÇEŞMESİ		İbrahim paşa	216 217			1721			Akıyor
KANLICA	SAİT EFENDİ ÇEŞMESİ		Mehmet Sait efendi				1780			Akıyor
	AYŞE HANIM ÇEŞMESİ		Ayşe hanım				1718			Akıyor
ANADOLU HİSARI	ŞERİFE HANIM ÇEŞMESİ		Şerife Fatma hanım					1853		Akıyor
	BENLİ ZADE ÇEŞMESİ		Benli zade Ahmet Raşit				1786			Akıyor
	AHMET BEY ÇEŞMESİ		Ahmet bey	218				1875		Akmaz
GÖKSU	GÖKSU ÇEŞMESİ		Mihrişah valide sultan	219 222				1806		Akmaz
	MUSTAFA AĞA ÇEŞMESİ		Kapı kethüdası Mustafa				1708			Akmaz
KANDİLLİ	MEHMET PAŞA ÇEŞMESİ		Divittar Mehmet Emin p.	230			1765			Akmaz
	KANDİLLİ ÇEŞMESİ		I. Mahmut	223 224			1749			Akmaz
	İSKELE ÇEŞMESİ									Akmaz
ÇENGELKÖY	LAHANA ÇEŞMESİ	özel		225 226						Akıyor
	VEZİR ÇEŞMESİ		Yusuf Ziya paşa	229				1873		Akıyor
	İSKELE ÇEŞMESİ		Kavasbaşı Ahmet ağa	227 228				1854		Akmaz
	II MAHMUT ÇEŞMESİ		II. Mahmut					1831		Akmaz yıkkın
BEYLERBEYİ	I. MAHMUT ÇEŞMESİ		I. Mahmut				1753			Akmaz
	İSKELE ÇEŞMESİ		II. Mahmut	231				1830		Akmaz-bakısız
	TÜNEL ÇEŞMESİ		II. Mahmut	220 227				1829		Akmaz-yıkkın
KUZGUNCUK	İSKELE ÇEŞMESİ		Kaptan Hüseyin p.	232			1792			Akmaz.
	SELMAN AĞA ÇEŞMESİ				1548			1839		II Mahmut yeniler
	MİHRİMAH SULTAN İSKELE Ç.		Kanuni kızı adına	238 239	1547					Akmaz
	MİHRİMAH SULTAN ŞADIRVANI		" " " "	236	1547					Akıyor
	RUM MEHMET PAŞA ÇEŞ		Rum Mehmet paşa		1471					Akmaz
	RUM MEHMET PAŞA ŞADIRVANI		" "		1471					Akıyor
	ŞEMSİ PAŞA ŞADIRVANI		Şemşi Paşa		1595					Akıyor
	ÇİNİLİ CAMİ SEBİLİ		Kösem Valide sultan			1640				Boş.
	ÇİNİLİ CAMİ ÇEŞMESİ		" "			1640				Akmaz
	YENİ VALİDE SEBİLİ		Gülşah Ümetullah s.				1708			Büfe.
	YENİ VALİDE ÇEŞMESİ		" "	240			1708			Akmaz
	YENİ VALİDE ŞADIRVANI		" "				1708			Akıyor
	AHMEDİYE SEBİLİ		Tersane kethüdası Ahmet	237			1730			Akıyor
	AHMEDİYE CAMİ ÇEŞMESİ		" "	241			1721			Akmaz
	AYAZMA CAMİ ÇEŞMESİ		III. Mustafa annesine				1757			Akmaz
	III AHMET ÇEŞMESİ		III, Ahmet	235			1728		1952	Akmaz geriye çekildi
	ÜMMÜGÜLSÜN ÇEŞMESİ		Ümmügülsün hanım					1817		Akmaz
	ABBAS AĞA ÇEŞMESİ		Abbas ağa			1669				Akmaz
	III AHMET Ç. (Yeni valide arkası)		III. Ahmet				1710			Akmaz
	HACI HALİT ÇEŞMESİ		Hacı halit efendi				1707			Akmaz
	İSMAİL AĞA ÇEŞMESİ		İsmail ağa				1702			Akmaz

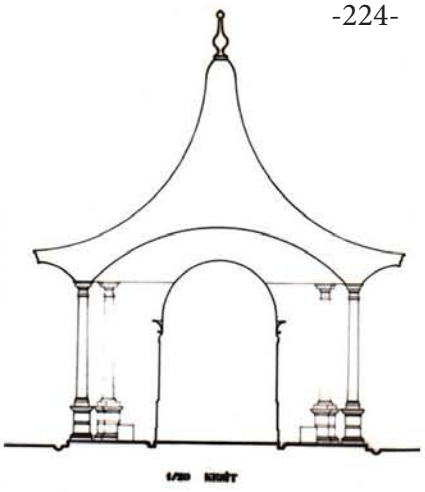

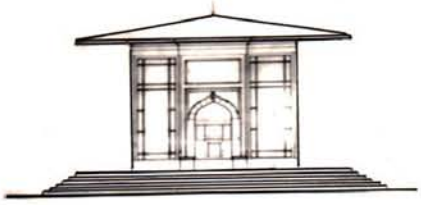

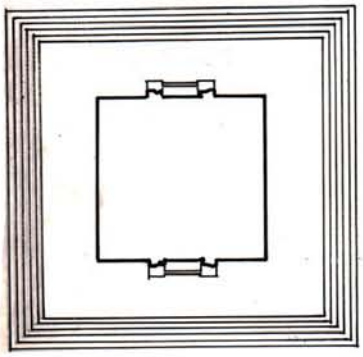

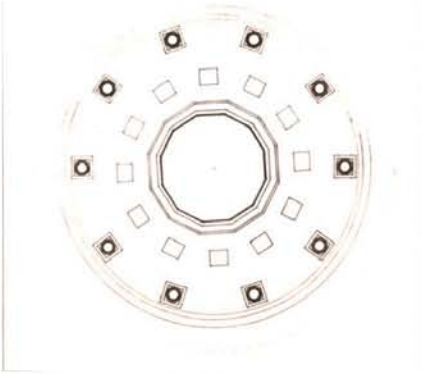

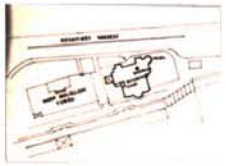

Resim:190
Nüsretiye Şadırvanı

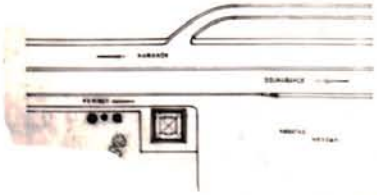

Resim:192
Hekimoğlu Ali paşa çeşmesi

Resim: 191 Nüsretiye şadırvanı görünümü

Resim: 193 Nüsretiye sebili görünümü

ğiştirilmesi bir yana günümüze gelmesini başarmış yapılardır (Tablo 21-1).

Ancak bu yapılar günümüzdeki karmaşık toplum yapısında gördükleri işlevlerini tamamen kaybetmiş durumdadır. Geçmişte parasız su belirli günlerde Serbet dağıtılan bu yerler günümüzde ya bir büfenin işgalinde ya da çay ocakları şeklinde en fenası da kendi haline terk edilmiş bir köşeyi süsler durumdadırlar. Ancak tüm bu olumsuzluklar yanında su gibi marileri şahaser ve görkemli plastikleriyle kararlı biçimleriyle ince dekorlarıyla ilgisiz gözlerin bile dikkatini çekerler (Tablo 21.1).

5.6.2. Şadırvanlar - Boğaziçi'ninde Konum ve Biçimlenişleri

Boğaziçi camilerinin hemen hemen en büyükleri yine Tophane Beşiktaş karşıda Üsküdar da toplanmış olup bunlarınkimileri içerisinde oldukça özgün nitelikte şadırvanlar kurulmuştur.

Ancak Dolmabahçe ya da Ortaköy camileri devrin Selahattin Camileri olmasına karşın XIX. yüzyıl cami planlamasının önemli değişikliği şadırvanlar olmuş ve bu devirde şadırvanlar yerlerini hünkar daireleri altlarında abdest muslukları almıştır. Böylece şadırvanlar gelişimi Boğaziçi'nde giderek önemini yitirmiş, sonunda da tamamen ortadan kalkmıştır. Bunun yanında sayıları klasik devir yapıları dışına çıkmaması nedeniyle oldukça sınırlı kalmıştır. Örneğin Kılıç Ali Paşa, Nusretiye (Resim 191), Sinan Paşa (Resim 197) karşıda Rum Mehmet Paşa Mihrimah (Resim 236) Çinili ve Yeni Valide Şadırvanları olmak üzere bunlarda 7-8 i geçmezler.

Bu şadırvanların konum ve biçimleride bu bölgede oldukça özgün konumdadır, denebilir. Örneğin Kılıç Ali Paşa Şadırvanı caminin iç avlusunun giriş kısmı oldukça dar olmasıyle

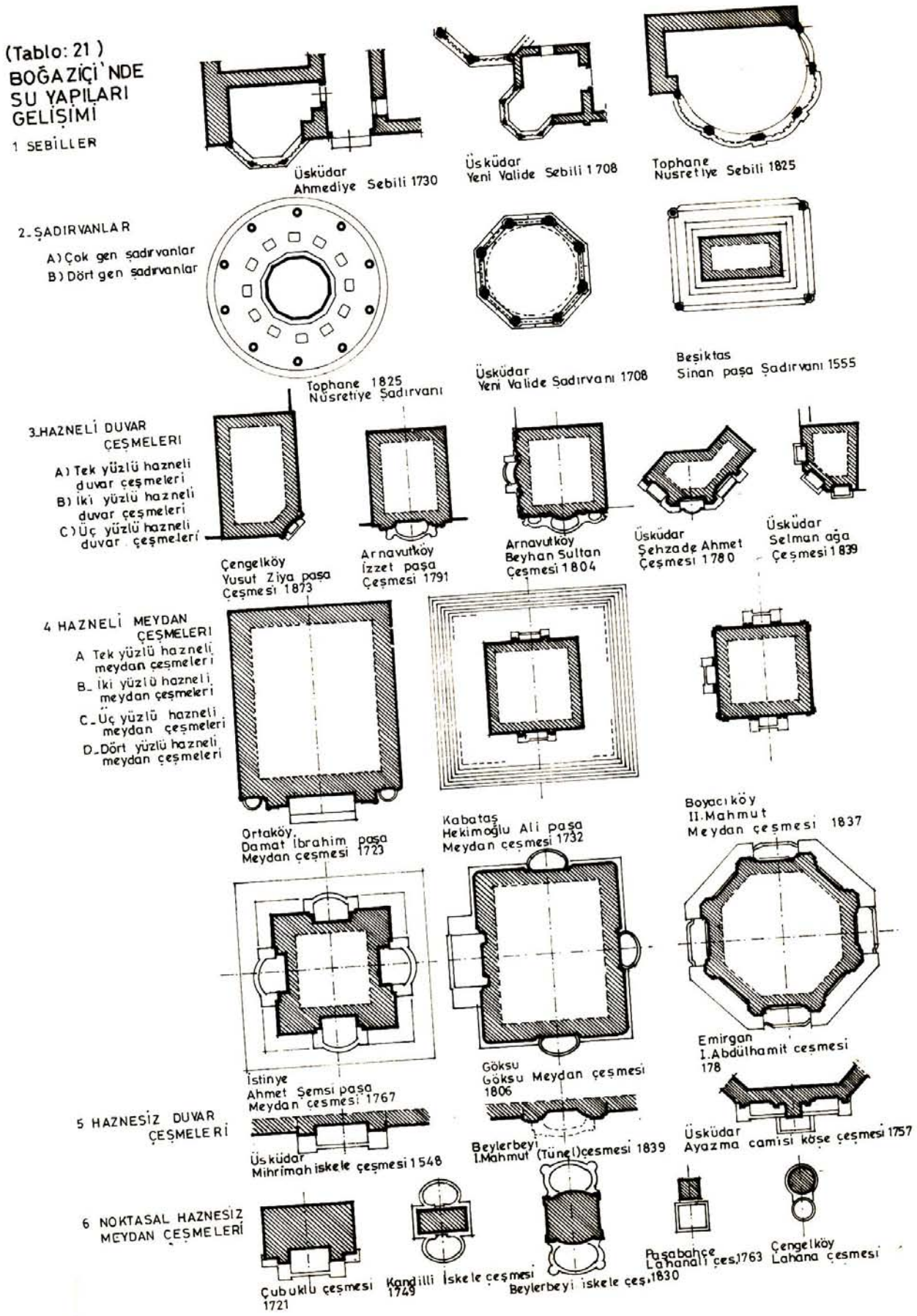
(Tablo: 21)
BOĞAZİÇİ'NDE SU YAPILARI GELİŞİMİ
1 SEBİLLER
Üsküdar Ahmediye Sebili 1730
Üsküdar Yeni Valide Sebili 1708
Tophane Nusretiye Sebili 1825
2-ŞADIRVANLAR
A) Çok gen şadırvanlar
B) Dört gen şadırvanlar
Tophane 1825 Nüsretiye Şadırvanı
Üsküdar Yeni Valide Şadırvanı 1708
Beşiktaş Sinan paşa Şadırvanı 1555
3-HAZNELİ DUVAR ÇEŞMELERİ
A) Tek yüzlü hazneli duvar çeşmeleri
B) İki yüzlü hazneli duvar çeşmeleri
C) Üç yüzlü hazneli duvar çeşmeleri
Çengelköy Yusuf Ziya paşa Çeşmesi 1873
Arnavutköy İzzet paşa Çeşmesi 1791
Arnavutköy Beyhan Sultan Çeşmesi 1804
Üsküdar Şehzade Ahmet Çeşmesi 1780
Üsküdar Selman ağa Çeşmesi 1839
4 HAZNELİ MEYDAN ÇEŞMELERİ
A Tek yüzlü hazneli meydan çeşmeleri
B- İki yüzlü hazneli meydan çeşmeleri
C- Üç yüzlü hazneli meydan çeşmeleri
D- Dört yüzlü hazneli meydan çeşmeleri
Ortaköy Damat İbrahim paşa Meydan çeşmesi 1723
Kabataş Hekimoğlu Ali paşa Meydan çeşmesi 1732
Boyacıköy II.Mahmut Meydan çeşmesi 1837
İstinye Ahmet Şemsi paşa Meydan çeşmesi 1767
Göksu Göksu Meydan çeşmesi 1806
Emirgan I.Abdülhamit çeşmesi 178
5 HAZNESİZ DUVAR ÇEŞMELERİ
Üsküdar Mihrimah iskele çeşmesi 1548
Beylerbeyi I.Mahmut (Tünel) çeşmesi 1839
Üsküdar Ayazma camisi köşe çeşmesi 1757
6 NOKTASAL HAZNESİZ MEYDAN ÇEŞMELERİ
Çubuklu çeşmesi 1721
Kandilli İskele çeşmesi 1749
Beylerbeyi iskele çeş. 1830
Paşabahçe Lahanalı çeş. 1763
Çengelköy Lahana çeşmesi

caminin son cemaat mahalline bitişik olması yine Mihrimah'ta aynı biçimin tekrarlanması, Nusretiye Şadırvanı (Resim 191) cami avlusunun yana alınmasıyla bu avlu ortasında kurulması yanında yeni Valide Şadırvanında olduğu gibi klasik konum ve biçimde yapılmış olanları da vardır. Biçim yönünden bazı farklılıklar gösteren tek şadırvan Beşiktaş Sinan Paşa camisinin Şadırvanıdır. Dikdörtgen bir konumdadır. Üzeri kubbe yerine dört sütunla taşınan kırma çatı ile örtülüdür (Resim 197).

5.6.3. Çeşmeler

Çeşmeler Boğaziçi'nin asıl yaygın su yapılarıdır. Tüm Türk diğer yerleşimlerinde olduğu gibi önemli bir yeri vardır. Temizliğe verilen önem kadar Boğaziçi çeşmelerinin özgün ayrıcalıklı bir durumu vardır. Gerçi Türk toplumunun su gereksinimini karşılaması mahalle çeşmeleri üzerine oluşmuştur. Her mahallede büyüklük ya da küçüklüğüne göre bir ya da bir kaç hatta sırasında her köşe başına bir tane çeşme kurulmuştur. Ancak bu yapılar günümüzde oldukça işlevlerini yitirmiş durumdadırlar. Geçmişte bu yapıların başları hiç boş kalmayıp devamlı hareketli olmasıyla toplumun ya da mahallenin vazgeçilmez ögesiydi.

Bu çeşmeler mahalle içerisinde oldukları gibi iskele le meydanlarında da bulunurlardı.

İşte bu önemli yapıların ilginç yaşamları geride kalmışsa da Mimari ve biçimleri günümüzde de ilginçliklerini çoğu akmamasına karşın sürdürmekte, sanki bir anıt gibi bir köşe ya da meydanı süslemektedir.

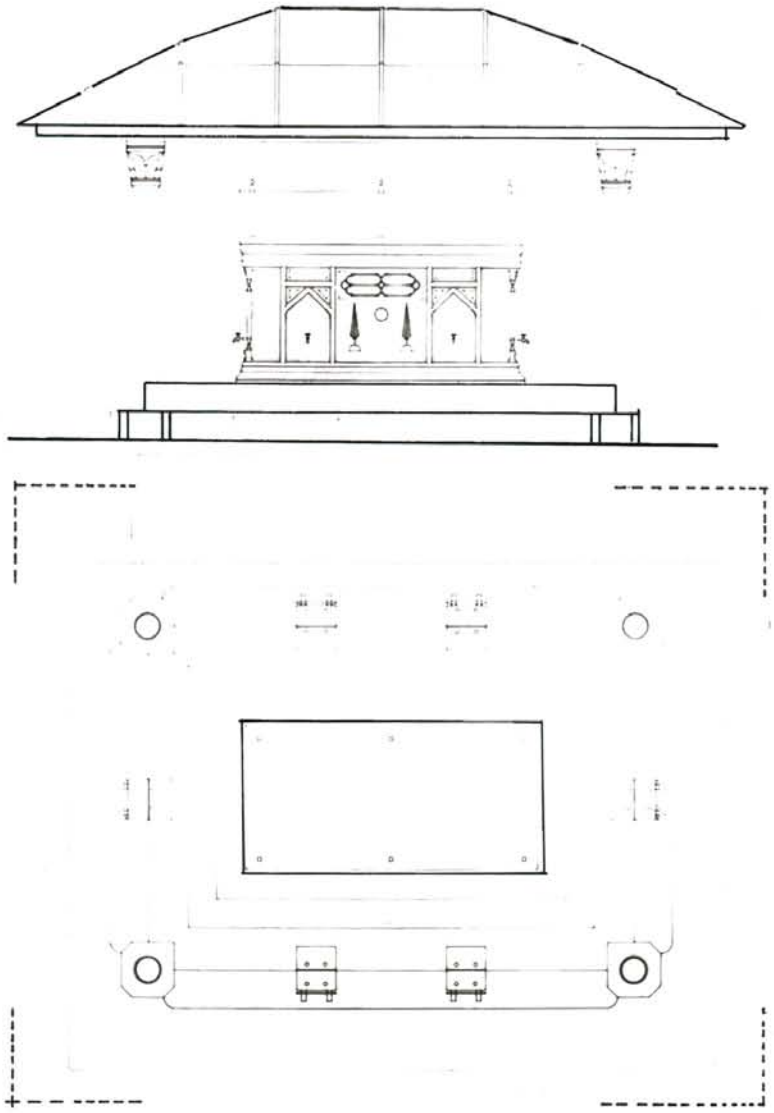

Resim:197
Sinan Paşa Şadırvanı
Rölövesi

Resim:198
Sinan Paşa Şadorvanı
Görünümü

5.6.3.1. Boğaziçi Çeşmelerinin Konum ve Biçimlenişleri

Boğaziçi çeşmeleri kendilerine özgü oldukça önemli yapılardır. Ancak bu özgün konumdaki çeşmeler yanında genel bir değerlendirme ve araştırma yapıldığında yine de Türk Çeşme mimarisinin genel özellikleri ortaya konabilir. Çeşmenin en önemli özellikleri başında Osmanlı Türk edebiyatı manzum bölümünü belirliyecek nitelikte kitabeleridir. Bu kitabeler yardımıyla çeşme kim tarafından ne zaman ve kime yaptırıldığı anlaşılır.

Çoklarının bir kapıyı andıran kemerli görünümü ta kuruluşundan günümüze kadar gelmesinin bir anlam ya da inancı vardır.

Boğaziçi çeşmelerinin konunun başında söylendiği gibi tanınmış su kaynakları başında ya da çok yakınında olanlar bugünde değerlerinden hiçbir şey kaybetmediği hem de aktığı görülür. Bu nedenle Rumeli tarafında Bebek üzerindekiler Anadolu tarafındakiler Çengelköy üzerindeki tanınmış çeşmelerin hepsi akar durumdadır.

Ancak bu çeşmeler dışındaki yapıların sularının akmaması yanında yine de tüm canlılıklarıyla ayakta durma savaşımı vermektedir. Yeterki kaldırılmaları için elden ne gelirse o yapılmaya çalışılmasın. Örneğin 1979 Senesinde yapılabilen kişisel tesbitlerde Rumeli tarafında 45 Anadolu tarafında 48 olmak üzere 93 çeşme incelenmiştir. Bunlardan 6 tanesi kaldırıldığı ikisinin taşındığı 33 tanesinin (1/3 e yakınının) halen akar bakımlı olduğu geri kalanlarının ise ya yıkkın ya da akmaz olduğu saptanmıştır (Tablo 19-20). Bu genel oluşumdaki Boğaziçi çeşmeleri arasında oldukça özgün konum ve biçimde hatta eşlerine bile raslanmıyacak kadar güzellikte olanları bile vardır. Ancak bu özel çeşmeleri incelemeden önce genel oluşum içerisindeki çeşmeleri konum ve biçimlerine göre

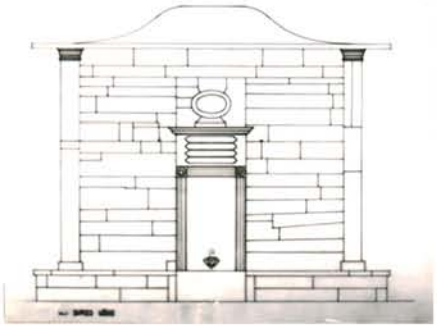

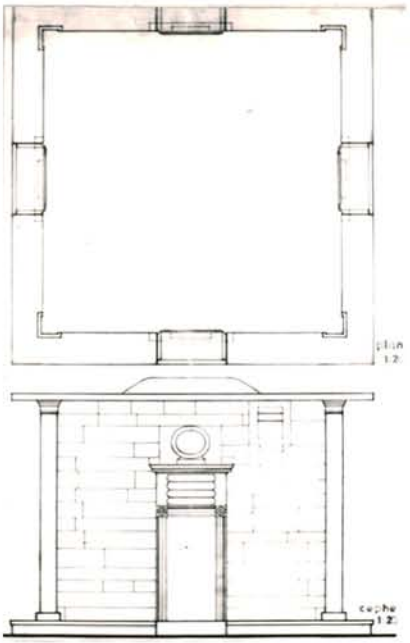

Resim: 202
Ali Bey Çeşmesi Rölövesi

Resim:203 Ali Bey Çeşmesi Görünümü

Resim:204
Ortaköy Damat İbrahim Paşa
Çeşmesi Görünümü

Resim:205
Ali Pertek Çeşmesi Görünümü

I- Duvar Çeşmeleri
II- Meydan Çeşmeleri

olmak üzere iki ana gruba ayırabiliriz.

5.6.3.1.1. Duvar Çeşmeleri

Bunlar çoğunlukla mahalle içlerinde ya da Cami dış duvarlarında köşe başlarında bulunmakta ve suyunun gelirine göre de

A- Haznesiz duvar çeşmeleri
B- Hazneli duvar çeşmeleri

olmak üzere ik alt gruba ayrılabilmektedir.

A- Haznesiz Duvar Çeşmeleri

Şayet gelen su devamlı aktığında burdaki gereksinime yeter durumda ise arka kısma hiç bir yapı getirilmeden sadece çeşmeyi belirleyen küçük bir taştan tutup Mihrimah Çeşmesinde (Resim 238) olduğu gibi eşsiz sanatta taş kesimli ve görkemli yapılara kadar çok değişik biçim ve konumda olanları vardır (Tablo 21.5). Bu yapılar Ahmediye ya da yeni cami (Resim 240) çeşmelerinde olduğu gibi düz duvarlar üzerinde kurulmaları yanında, Üsküdar, Ayazma camisi köşe çeşmesinde olduğu gibi köşe kırılarak yapılmış olanlarda vardır ( ). Bu ayazma çeşmesinin ikinci bir özelliği çeşme önünde musluğun geldiği yer daha iyi belirmesi için diğer çeşmelerin aksine kare sütun gibi dışarıya taşmaktadır.

B- Hazneli Duvar Çeşmeleri

Çeşmelere gelen suyun yetersiz olduğu ve kullanılmadığı zamanlarda arkalarında suların toplandığı haznelerin bulunduğu duvar çeşmeleride vardır. Haznesiz duvar çeşmeleri herhangi bir binanın duvarına kurulabildiği ve sadece bir ay-

Resim:206
Yeniköy Mihrişah Çeşmesi Görünümü

Resim:207
Boyacıköy II.Mahmut Çeşmesi Görünümü

Resim:208
Emirgan Çeşmesi
Gravürü

Resim:209
Emirgan Çeşmesi
Görünümü

na taşı gerekmesine karşın hazneli çeşmelerde kendilerinin özel bir mülkiyetinin bulunması gereklidir. Bu nedenle böyle çeşmeler arkalarındaki haznelerinin bulunduğu yerin biçimine uyarken cepheleri de

a) Tek yüzlü
b) İki yüzlü
c) Üç yüzlü

olarak biçimlenmişlerdir (Tablo 21-3).

5.6.3.1.2. Meydan Çeşmeleri

Bunlar meydanların ya da yol ayrımlarının bulunduğu yerlerde kurulan çeşmelerdir. Daha çok Lale devri ürünleridir ve Lale devri mimarisinden günümüze kalan yegane Boğaziçi yapılarıdır. Örneğin Üsküdar'da III.Ahmet (Resim 54), Ortaköyde Damat İbrahim Paşa (Resim 204) Kabataş'ta Hekimoğlu Ali Paşa (Resim 189) Akaretlerde Valide (Resim 195) çeşmeleri eşsiz görünümlü yapılar arasındadır. Bunun yanında Boğaziçi meydan çeşmeleri sadece bu büyüklükte meydan çeşmelerinden ibaret değildir. Bu nedenle Meydan Çeşmelerini yukardaki duvar çeşmelerinde olduğu gibi yine,

A- Hazneli Meydan Çeşmeleri
B- Noktasal haznesiz meydan çeşmeleri olmak üzere iki gruba ayırabiliriz.

A- Hazneli Meydan Çeşmeleri

Bunlar hernekadar meydanlarda ya da yol ayrımlarında kurulmalarına karşı yine de bulundukları yerin önemine göre çeşitli kullanma yüzleri ile oldukça değişik konumları vardır. Bu nedenle

Resim:213 Yalıköy İshak Ağa Çeşmesi Görünümü

Resim:214
Paşabahçe Lahana
Çeşmesi Görünümü

Resim:215
Yalıköy Mehmet Ağa
Çeşmesi

a) Ortaköy Damat İbrahim Paşa Meydan çeşmesindeki gibi meydanın bir kenarında ve tek yüzlü,

b) Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan çeşmesindeki gibi ön ve arkalı iki yönlü(97), (Resim 189-192),

c) Boyacıköy II.Mahmut meydan çeşmesindeki gibi üç yüzlü (Resim 207),

d) Tophane (Resim 183), Göksu (Resim 219), İstinye, Üsküdar (Resim 235), Çengelköy (Resim 228) deki Meydan çeşmelerindeki gibi meydan ortalarında ya da yol ayırımlarında kurulan dört yüzlü ve kare planlı meydan çeşmeleri olarak dört gruba ayrılabilir. Bunlar yanında sekizgen planıyla Emirgan çeşmesinin ise değişik bir görünümü vardır. Fakat bu çeşme Sekiz yüzlüdür diye her yüzüne çeşme getirilmemiş ve ara yüzleri boş bırakılarak ancak dört yüzü kullanılmıştır. Ara yüzler sağır kalmasına karşın yalınlıkları birtakım profil ve silmelerle bölünerek hareketlilik sağlanmıştır (Tablo 21-4) (Resim 208-209).

B- Noktasal Haznesiz Meydan Çeşmeleri

Bunlar Beykoz çayırında İshak Ağa çeşmelerinde olduğu gibi bir kare dikili taş anıt şeklinde olanları da varsa da daha çok basit bir meydan çeşmesi değildirler. Gerçekte tüm hazneli ya da haznesiz meydan çeşmelerinin anıtsal özelliği en az çeşme kadar önemlidir. Bunlar yanında haznesiz meydan çeşmeleri ise daha da başka bir özelliği vardır. Bun-

---

(97) Bu çeşme öne prost planında ilk değişikliğe uğramış etrafındaki binalar yıkılmış aksiyal bir merdivenle anıtsal bir çevrede Kabataş set üzerindeki özgün konumunda yeniden düzenlenmiş, arkasından 1957 de çevre düzenlemelerinden de payını almış ve bugünki yerine taşınmıştır. Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, s.54.

lar birer dikili taş anıttan öte bir anıyı bir olayı bir kurumu sembolleştiren birer anıttırlar. Bu nedenlerle bu çeşmeler konumlarıyla belki benzer özellikte görünmeleri nedeniyle aynı grub etrafında toplanabiliyorsa her birinin biçim ve formu birbirinden tamamen farklı durumdadırlar. Örneğin Lale devri özelliklerini içeren bir Çubuklu çeşmesi ile (Resim 216-217), Son devir özellikli Çırağan Hamidiye Çeşmesi (Resim 196) duvar çeşmelerini anımsatırsa da bir Kandilli (Resim 223) ile bir Beylerbeyi (Resim 231) Anadoluhisarı Toplarönü meydan çeşmesi (Resim 218) iki yüzleriyle birbiriyle benzerlik gösterirsede yinede biçim ve formu ile özgün durumdadırlar. Bunun yanında Paşabahçe Lahana Çeşmesiyle (Resim 214) Çengelköy dairesel Lahana çeşmesi (Resim 225-226) Lahana ocaklarının hayratı olmasıyla birer sembol konumdadırlar.

5.6.3.1.3. Özel Biçimli Çeşmeler

Beykoz meydanını değerlendiren on ya da İshak ağa çeşmesi olarak anılan çeşmenin ise başka bir konum ve özelliği vardır. Bu nedenle kendine özgü ayrı bir yapısı olmasıyla ayrı bir inceleme içine almak gerekir.

Bu yapının en büyük özelliği tüm çeşme yapılarında su almak ya da musluklarının bulunduğu yerler daima yapı dışında iken burada durum tamamen içe dönmüş ve musluklar yapının içine alınmış bununla da kalmamış su kaynağının altta kalmasıyle teknik zorunluluğu çözmek için son derece başarılı bir basamak çözümü getirerek teknik zorunluluğu mimari çözüm elemanıyla çok başarılı halledilmiştir. İşlevsel çözümü son derece başarılıdır.

Bunun yanında günümüze çevresiyle çınarıyla suyuyla Boğaziçi köylerine Özgü meydan anlayışının bozulmadan gelen yerlerinden biridir. Hemen bir kaynak başında yer alan bu çeşmenin ilk ne zaman kurulduğuna yanıt, kaynağının var olduğu

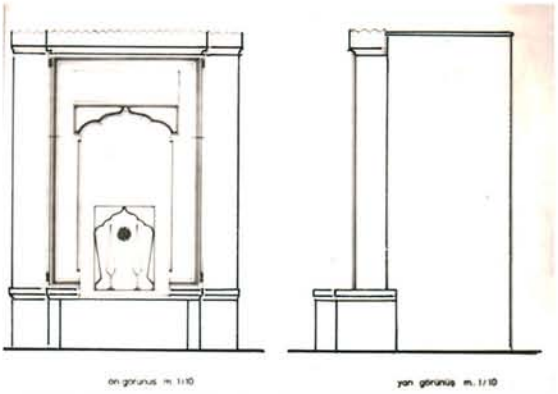

Resim:216
Çubuklu İbrahim Paşa
Çeşmesi Rölövesi

Resim:217
Çunuklu İbrahim Paşa Çeşmesi Görünümü

Resim:218
Toplarönü Meydan Çeşmesi

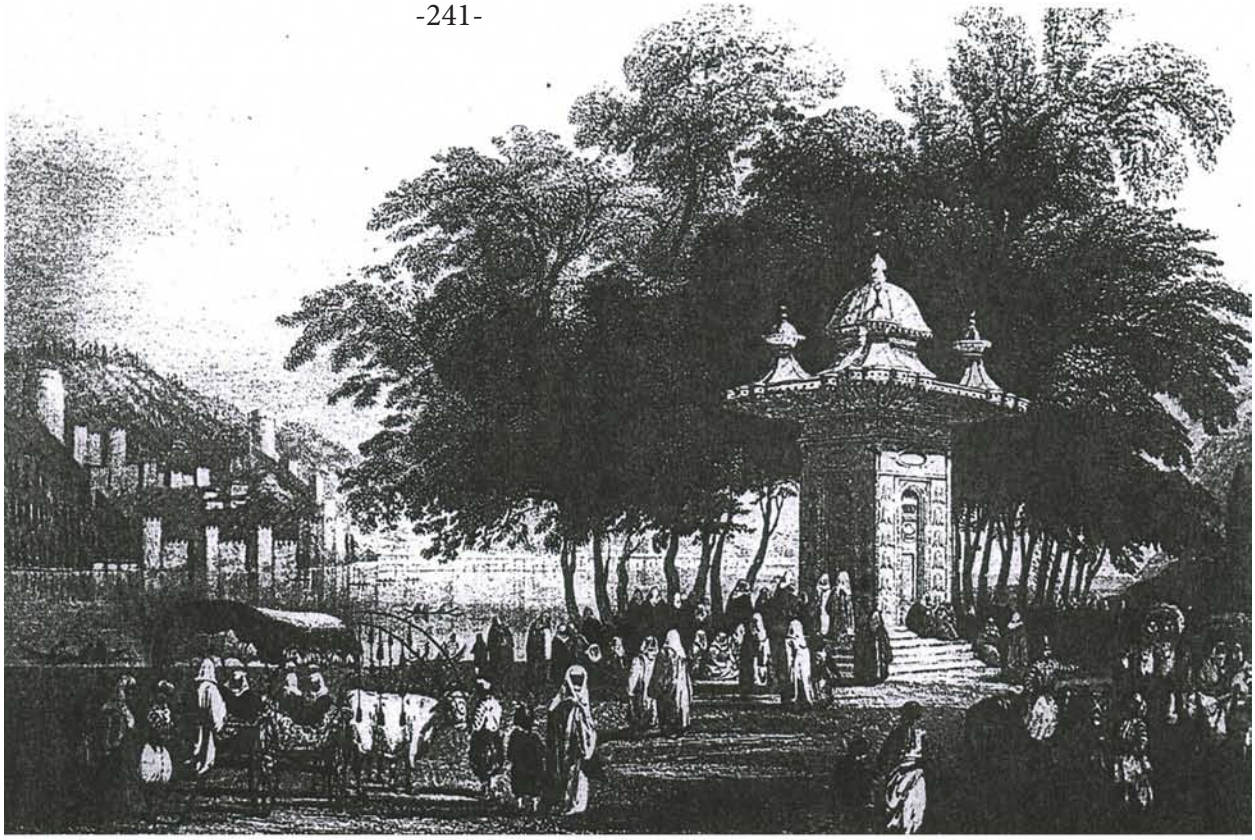

Resim:219 Göksu Meydan Çeşmesi
Gravürü

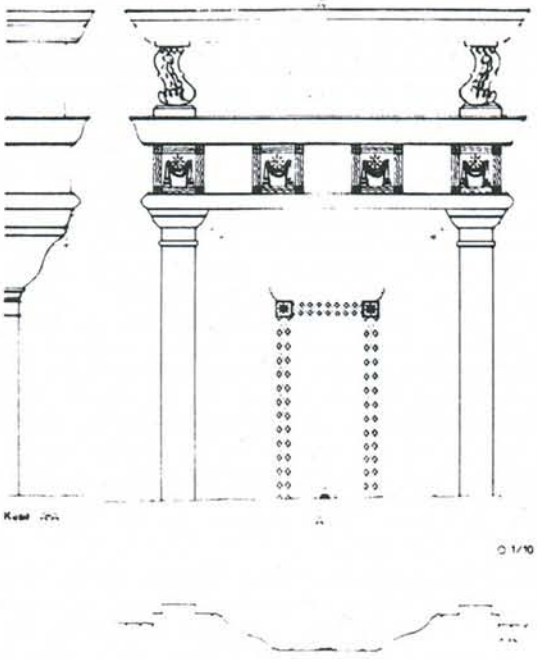

Beylerbeyi II. Mahmut Çeşmesi

Resim: 220
Beylerbeyi II. Mahmut Çeşmesi Rölövesi

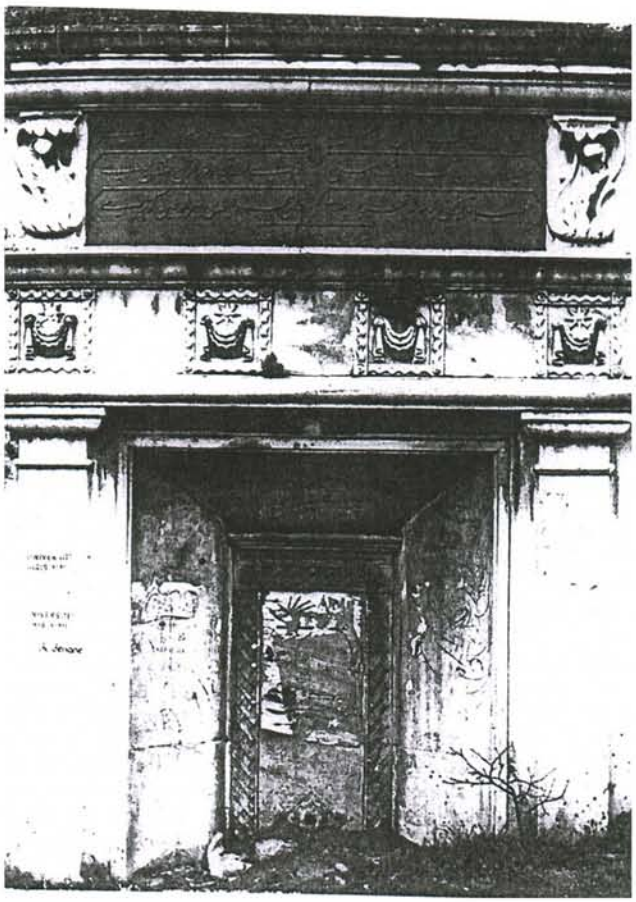

Resim:221
BEylerbeyi II. Mahmut Çeşmesi Görünümü

Resim:222
Göksu Meydan Çeşmesi Görünümü

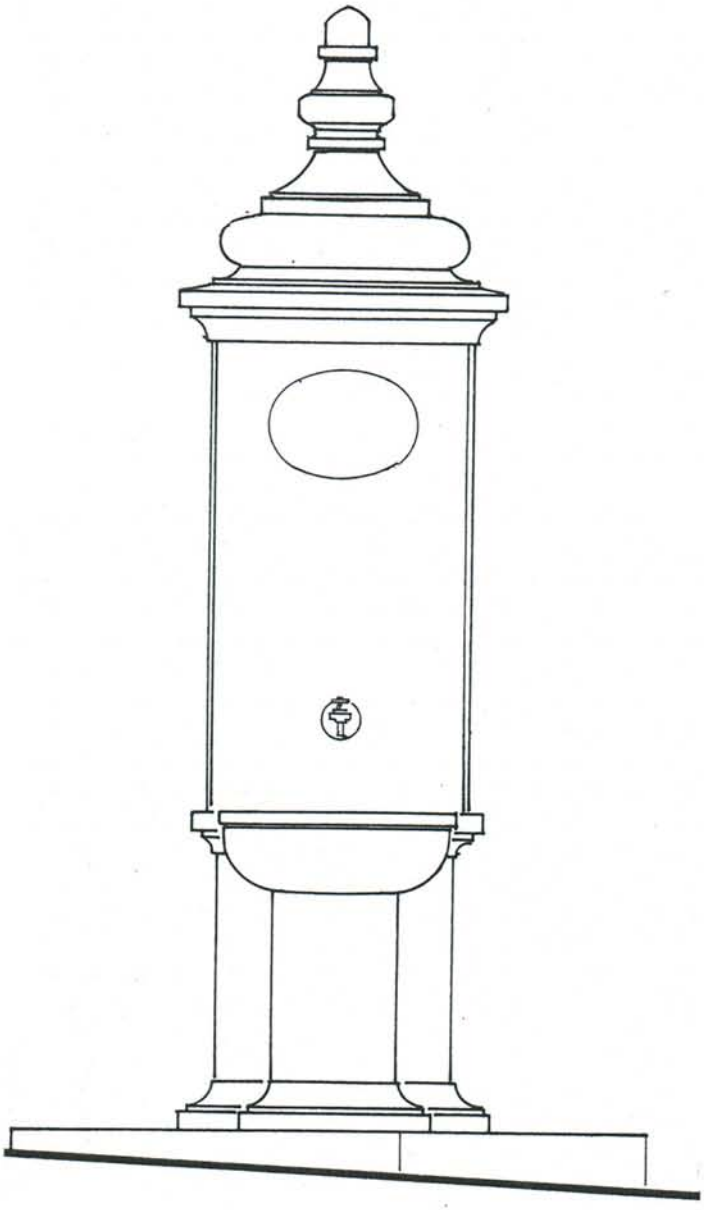

Resim: 223 Kandilli İskele
Meydan Çeşmesi Görünümü

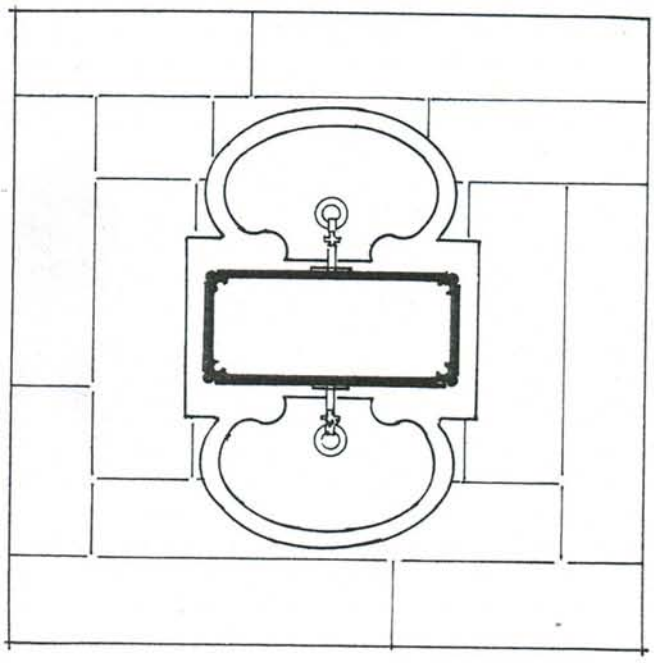

Resim:224 Kandilli İskele
Meydan Çeşmesi Rölövesi

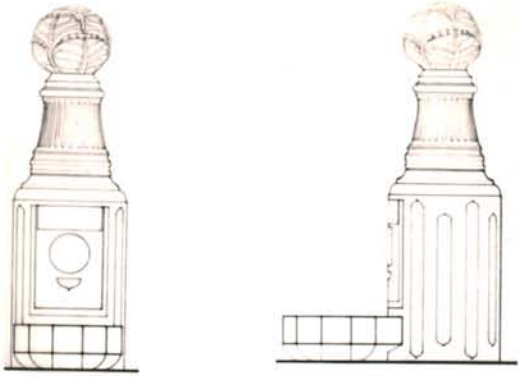

Resim:225 Lahanalı Çeşme Rölövesi
Resim:226 Lahanalı Çeşme Görünümü
Resim:227 Çengelköy İskele Çeşme Rölövesi
Resim:228 Çengelköy İskele Çeşme Görünümü

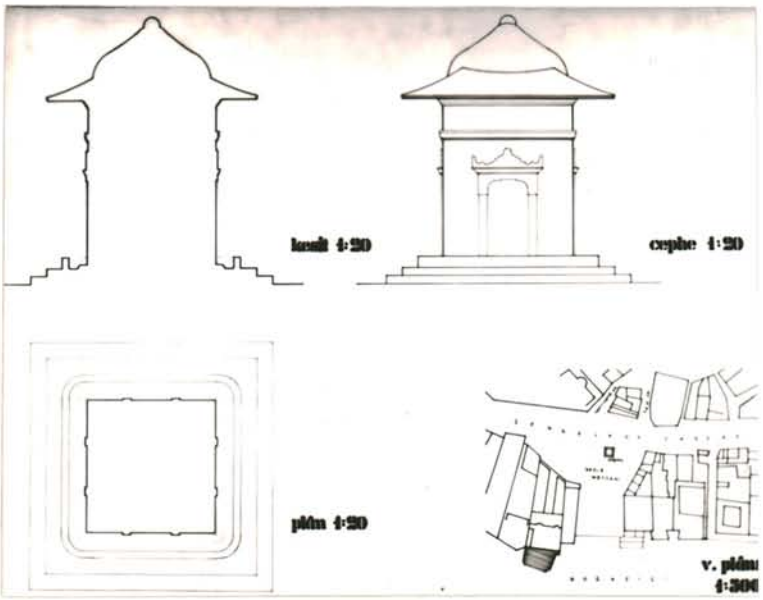

Resim:229 Çengelköy Vezir Çeşmesi
Resim:230 Kandilli Mehmet Paşa Çeşmesi

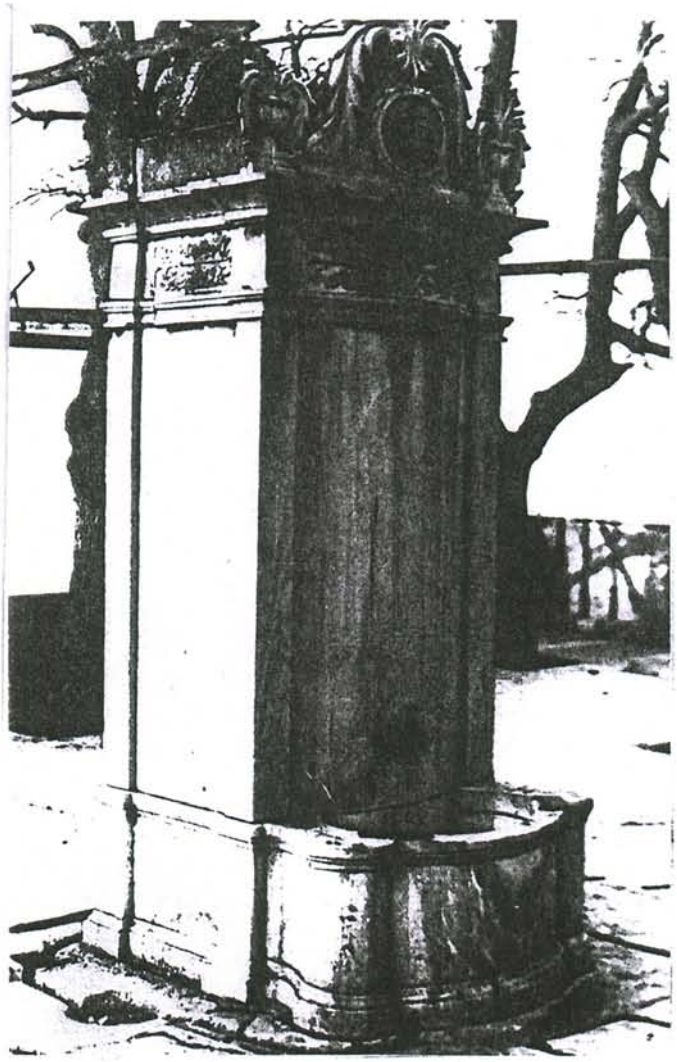

Resim:231 Beylerbeyi İskele II.Mahmut Çeşmesi

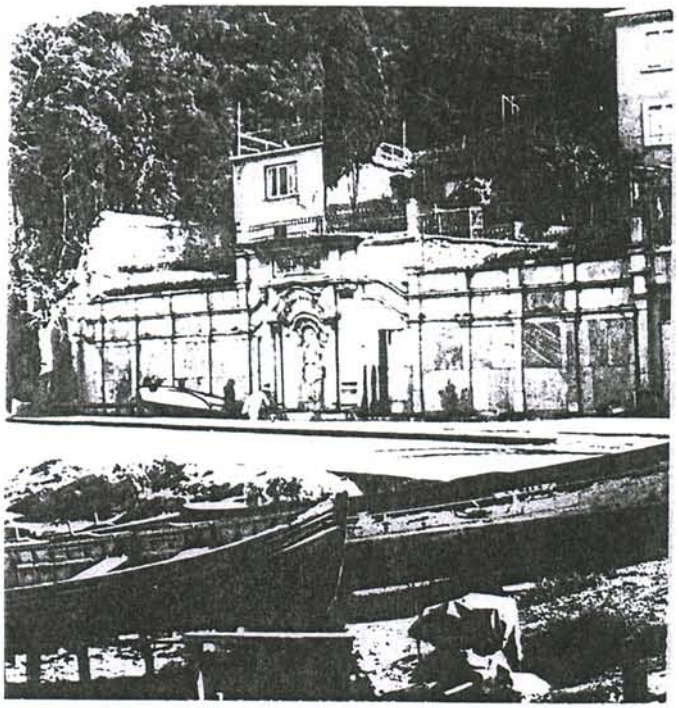

Resim:232 Kuzguncuk İskele Çeşmesi

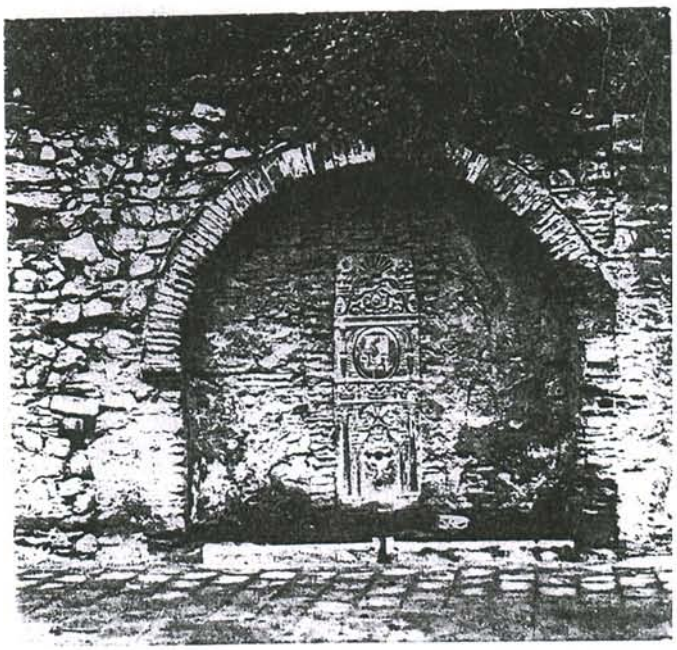

Resim:233 Kuzguncuk-Beylerbeyi yolu üzerindeki duvar çeşmesi görünümü

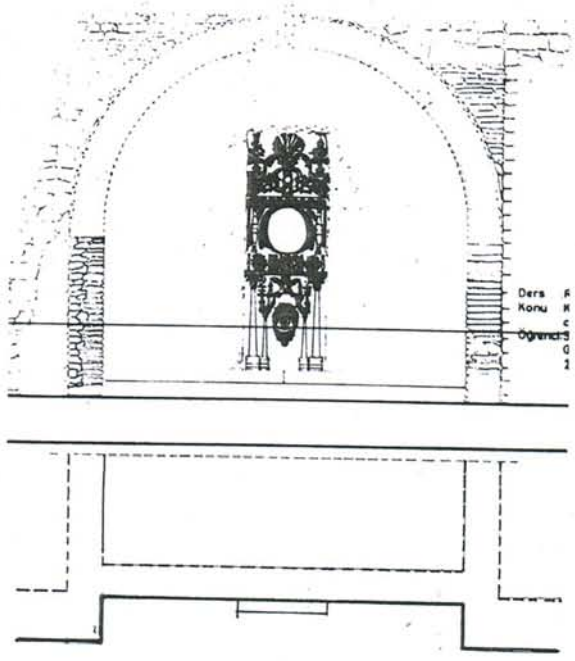

Resim:234 Kuzguncuk-Beylerbeyi yolu üzerindeki duvar çeşmesi Rölövesi

Resim:235
Üsküdar İskele Meydanı
Çeşmesi Gravürü

Resim:236
Mihrimah Sultan Camisi
Şadırvanı Görünümü

Resim:237
Üsküdar Ahmediye Sebili Görünümü

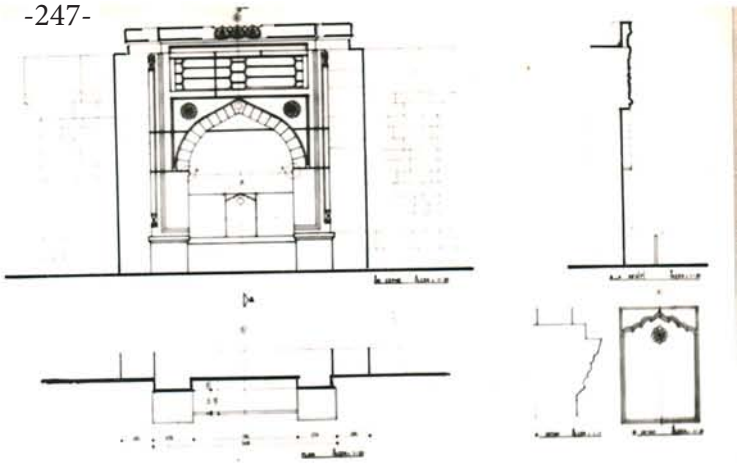

Resim:238
Mihrimah Sultan Çeşmesi Rölövesi

Resim:239
Mihrimah Sultan Çeşmesi Görünümü

Resim: 240
Yeni Valide camisi çeşmesi görünümü

Resim: 241
Ahmediye camisi çeşmesi

Resim: 242 Günümüz Göksu Görünümü

Resim: 243 Kuzguncuk Köşk Restorasyonu

Resim: 244 Kanlıca Görünümleri

6. SONUÇ

Bu genel anlatım içerisinde kullanış amaçlarına göre gruplandırarak incelenen tüm Boğaziçi yapıları görülmektedir ki hemen hemen bazı farklılıkları olsa da birbirleriyle bir uyuşum ve bağlantı içerisine girmiş ve Boğaziçi'nin sosyal ve ekonomik durumlarıyla da bağdaşıp kaynaşarak yepyeni bir Türk sosyo ekonomik ve kültürel yapı oluşturmuşlardır.

Bu genel olgu içerisindeki Boğaziçi mimari yapıtları gereği bütünün bir parçası olmasıyla genel mimari ile gelişimi aynı paralellikte gibi görülürse de bunun hiç de böyle olmadığı ve kendine özgü bir Boğaziçi Mimari varlığı olduğu ve burada biçimlendiği görülür. Çünkü bu mekanın doğası Florası başka olduğu gibi eşsiz görünüm terasları topografik ve klimatik yapıları da bambaşka durumdadır. Tüm bu olanaklara bir de ekonomik olanak eklenerek her devirde başkente yakışır görkem ve güzellikte kalmasını bilmiş gözde mekanlardı geçmişte.

Böylece bu oluşumda Boğaziçi çevresinden ilk devirlerde biraz etkilenmiş bile olsa da daha sonraki her dönemde bir üstünlük, bir başkalık, bir etkileyiş egemendir. Hele Haliç dolduktan sonra önemi bir kat daha da artmış oldu.

Tüm bu birikimler Boğaziçi'nde yüz yıllar boyunca gereksinimlere göre denenerek oluşa gelmesine karşın değerlerinden günümüzde çok şey kaybetmiştir.

Ancak bu tarihten gelen cazibesi; doğadan gelen çekiciliği; günümüz bazı moda tutkuları, erişilmesi zor olanları elde etme güç gösterisi, bireysel tutum ve davranışları; daha da fenası günümüzün hızlı kentleşme hareketlerinin baskısıyla görünüm ve biçim değiştirmektedir.

Ancak buraya kadar geçmişin Boğaziçisi üzerinde etraf-

lı durulmasından hatta geçmişin olay ve yapıtlarının betimlemelerine bakıp da geçmişe özlem duyulduğu ve geçmiş yaşantıların tekrarlanması istendiği izlenimi çıkarmak doğru değildir. Evet geçmiş yaşantı ve yapı biçimleri üzerinde oldukça detaylı durulmuştur ama esas amaç günümüzün Boğaziçi'si nereden başlayıp, nasıl oluşup bu günlere nasıl geldiğini saptamak içindir. Çünkü geçmiş ancak kendi koşul ve ortamda şekillenmiş hayat bulmuş ve çok da başarılı olmuştur. Bu nedenle geçmişte olmuş olayların ve yapıtların günümüze kalmış belgesel ve kültürel nitelikteki kalıtları olan yapıtları geleceğe aktarırken esas amacında daha çok sağlıklı bir çevre, ortam, hiç olmazsa geçmişte gibi uyumlu ortak karekterli biçim ve mimari yapıtlarla günümüz koşullarına uygun optimal çözümler getirmektir. Bu nedenle geçmişin Boğaziçi'si yanında asıl önemli olan konu yarının Boğaziçisi ne olacağıdır. Bundan da öte ve daha doğru bir anlatımla yarının Boğaziçi'si ne olmalıdır. Çünkü hemen hemen ipin ucu kaçmak üzeredir. Yarının Boğaziçi'sinin ne olacağını yine yarınlar gösterecektir de ne olması gerektiği oldukça güncel ve tartışmalı önemli bir konudur.

Çağdaş bir Boğaziçi yaratılması geleceğin mimarisinde sosyal ve kültürel yapılarının biçimlenmesi ve sağlıklı yaşanılır bir çevre yaratılması için ne gibi önlemler alınması gerektiğini aramaya ortaya koyma denemesinde bulunmaya çalışılmalıdır.

Yalnız belki en son söylenecek sözdür, belki de bilimsel değildir de hatta çok fazla duygusaldır denebilir de. Fakat yine de söylenmesinde yarar var. Bu yöreye hiçbirşey yapmamaktır. Çünkü Boğaziçi'nin bu hale gelmesi kişiler kadar imar adı altında yapılan çalışmaların da büyük rolü olmuştur. Hem bu mekan öyle bir doğa yapısına sahiptir ki biraz fırsat tanınsa biraz kendi haline bırakılırsa hemen kendini (tümü olması bile birçok yöreleri) yenileyecek durumdadır. Hatta öyle yöreleri vardır ki bugün olduğunca çarpık görünü-

müne karşın bundan sonraki tahripler durdurulduğunda hemen kendilerini kurtaracak ve toplum için sağlıklı birer ortam haline geleceklerdir. Bunun yanında tabii ki gerçekçi bir düşünceyle, bu öneri Boğaziçi'nin heryeri içinde geçerli olmayıp aslında kimi yerlerin ise kurtarılması çok zor haldedir. Ama bu olumsuzluğun da belki yerinde değerlendirmelerle yararlı hale getirilmesi de mümkündür. Bu nedenle yine yukarıda söylenenler bir yana genelinden özeline kadar Boğaziçi'nin doğasından tüm yapılarına kadar nasıl olması üzerinde bazı öneri denemelerinde bulunulabilir.

7. ÇAĞDAŞ BİÇİMLENİŞLERDE GENEL İLKELER

Boğaziçi olumlu ve olumsuz yönleriyle de olsa yine de günümüzde gelişim daha doğru bir deyişle evrim içerisindedir. Boğaziçi'nin bu gelişimini durdurmak koruma kavramıyla dondurmak imkânsızlığı yanında kimsenin de böyle düşündüğü de söylenemez. Bunun yanında eskimeyi dondurmakta eşyanın doğal yapısına aykırıdır. Ama eskimeyi en aza indirmek de en haklı çaba olması yanında asıl amacın Boğaziçi'nin bu gelişiminin en sağlıklı biçimle oluşmasını sağlamaktır. Çünkü Boğaziçi tarihin verdiği olgunlukla ve uzun deneyimlerle doğal varlıklarının özgünlüğünün birleşmesiyle oluşan değişik bir mekandır. Fakat daha da önemlisi bu doğa parçasına hayat veren üçlü (Yarımada, Haliç, Boğaziçi) coğrafi yapı ve konumuyla birbirinden ayrılmaz bütünlüğü vardır. Ancak bunlar bu bölgeye özgüdür. Bu bölgede hayat bulmuşlardır. Kendilerine özgü görünüm ve kişilikleri vardır. Nasıl ki Londra-Roma-Venedik benzerlerinde olduğu gibi. Bu kişilik tarihin verdiği değerlerle doğa yapısından oluşmuştur. Dünyanın sayıları oldukça kısıtlı şehirleri arasındadır. Öyle ki yüzyıllar boyunca (19. yüzyıl ilk yarısına) sanayi devrimi ne kadar dünyanın en büyük şehri olma özelliğine sahiptir(99). Böyle önemli bölgenin ayrı özelliği olan doğa parçası Boğaziçi, yüzyıllar boyunca başkentin destekleyici ve tamamlayıcı bir mekanı olmuş ve hep almadan dahi vermesini bilmiştir. Öyle ki sarayından başkent halkına kadar hatta tüm çevrenin, suyuyla, içme suyunu, ununu; bağ ve bostanlarıyla sebze meyvesini; deniziyle, balığını; doğasıyla gezip eğlenmesini, yapılarıyla yazlığını, küçük sanatlarıyla çeşmibülbülden lülesine basmasından yazmasına kadar karşılamakla kalmamış kendi halkının da ekonomik durumunun daha sağlıklı olmasını sağlamıştır. Ancak son halkası olan çağımız gelişimi, dünyanın endüstri devrimiyle

---

(99) Mehmet Çubuk, Boğaziçi Mekanının Düzenlenmesinde Bazı İlkeler, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 1971, s.16.

kentleşme olgusu bizde sağlıksız kentleşmeye doğru hızla değişim göstermiştir. Öyle ki batı uzun süredir kendi toplum yapısıyla uyuşum ararken Türk toplumu hızla bunun üzerine gitmiş ve batının yüzyıllar boyunca ancak gerçekleştirmiş olduğunu çok kısa sürede gerçekleştirmek heyecanıyla sanayinin nerede kurulacağı hiç düşünülme gereği bile duyulmamıştır. Bunun yanında batılaşma sürecinde bazı aktarmalarda ters anlaşılmaların, örneğin nüfuz artışını köylü nüfusun azalmasını herkesin kentleşmesini kalkınma sanılmıştır. Bu 60'lı yıllara kadar da hatta günümüzde bile bazı belli çevreler hâlâ böyle kabul etmekteler. Böylece köyden kente akımda durdurulmadığı gibi kırsal nüfusun da kontrol altına alınması gereği bile duyulmamıştır.

Bu sağlıksız göçle belli kesimlerde, hem de geçmişin yüzyıllar boyunca biçimlenen önemli tarihi kentler çevresinde içinde hatta en güzelim yerlerinde sanayinin kurulmak istenmesi en çoğundan at arabası yaya ölçeğine göre oluşmuş kentler bir çırpıda modern kentlere dönüştürülmek illâ gerekli görülmüş otomobilinden uçağına kadar her yeniliğe ayak uydurması istenmiştir. Öyle bir dönem gelmiştir ki tüm bu yenilikler ısrarla nedense bu tarihi kentlerin yanıt vermesi istenmiştir, onlar zorlanmıştır. Geniş geniş caddeler, bulvarlar açılsın, gökdelenler, yüksek yapılar yapılsın, köprüler, metrolar kurulsun denmiş arkasından da niye olmadı diye neden aranmak istenmiştir. Hâlâ da bu sorunların çözümünü bu yüzyıllar boyunca oluşmuş mekanlar içerisinde aramaya çalışılmaktadır. Böylece yine devam bir köprü yapılmış bir yenisi daha gereklidir, arkasından biri daha. Bir yol genişletilir, bir bulvar açılır yetmez, arkadan yenileri izler. Ama hiç düşünülmez bu nereye varır? Yine hiç düşünülmez burası insana göre hem de geçmişin insanına göre yüzyıllar boyunca biçimlenmiş ölçekli, ılımlı ama iddialı bir kenttir ve günümüzün hızlı sanayileşme, kentleşme olgusuna yanıt verecek bir kent değildir. Böyle kentler ve denemeler yeni oluşacak bölge ve metropolitan alanlarda şekillenmesi gerekir. Bu tarihi kentlerse yine gelişmelerini hızlı endüstri ve kentleşme akımla-

rıyla değil otomobil hızıyla değil yine araba hızıyla olmasa bile doğal hızıyla şekillenmesini ve evrimini sürdürmesi gerekir.

Bugün dünyada böyle uygulamaların oluştuğu kentlerin başında gelen Venedik'ten İstanbul hele hele Boğaziçi'nin neresi eksiktir. Orada tarihi gondol ulaşımı tek etken ulaşım aracı güncelliğini sürdürürken, İstanbul'daki tarihi peremeler, çifteler, kayıkları ancak deniz müzesinde görülebilinmektedir. Boğaziçi uluslararası sudur diye karşı çıkanlar olacaktır, ya Haliç'e ne olmuştur?

Bugüne kadar bu sağlıksız gelişmeye herşeyimizde batı örnek alındığına göre hiç değilse ne yaptıklarına bakmamız gerekir, bundan sonra. Çünkü günümüz ortam ve koşulları çok değişmiş olup günümüz insanı hele geleceğin insanı çok başka şeyler isteyecek, hiç değilse düşünecek ya da düşünmek zorunda kalacak ve yapılanlara iyi gözle bakmıyacaktır. Bu böyle gelmiş ama böyle gitmesi imkânsızdır. Tek umut da zor oyunu bozacağıdır.

Bu nedenlerle tarihi kent İstanbul için çok şeyler yapılmaya belli ve çok kısıtlı çevreler çok sınırlı olanaklarıyla birşeyler düşünmeye çalışmakta ve 60'lı yıllar 70'li yıllara daha bilinçli, 80'li yıllara ise daha gerçekçi düşünle gelinmekte fakat bu yine kısıtlı bilinen çevre dışına çıkıp kamuya maledilememektedir. Öyle ki uzun vadeli ve geniş kapsamlı kararlar alınmakta hatta alınması zorunlu hale gelmekte, fakat sahip çıkan yine belirli çevreler olmakta, destekleyen kısıtlı da olsa bir taraftar kitlesi oluşamamaktadır.

Bunun yanında Tarihi kentlerin düzenlenmesi sağlıklı hale getirilmesi için bölgesel planlar yapılmaktadır. Bunların ilki de İstanbul Metropolitan bölge planıdır. Bu plan

içerisinde Boğaziçi'nin yeri ise daha kurtarılabilirlik şansına sahip olmasıyla oldukça önemlidir ve bu mekanın ne olması sorunu oldukça günceldir. Çok süratli çözümler beklemektedir.

7.1. METROPOLİTAN ALAN İÇİNDE MAKRO ÖLÇEKTE BOĞAZİÇİ

Bu aşamada birçok araştırmalar yapılmış ve çeşitli öneriler ortaya konmuştur. Ancak en eksik tarafı olan uygulama olanağını bir türlü bulamamıştır. Böylece Boğaziçi'nin asli görevi İstanbul'a destek olma bazı özel gereksinimlerini karşılama önemi yerine kentle birleşip bu metropolitan alan içerisinde tüm kendine özgü özelliklerini bir tarafa bırakıp sıradan kentin bir semti durumuna girmektedir. Ancak bu eşsiz doğa parçası bunlara ısrarla karşı koymakta ve günümüzde gerekli önlemlerin bilimsel olduğu kadar pratik ve uygulamaya dönük daha uyumlu uzlaşıcı olmadığı ve herkesin de benim dediğim doğrudur düşüncesinden vazgeçemediği için de kısa sürede hızla yenilgiye düşmek üzeredir. Bugün İstanbul'un kargaşası hat safhadadır ve bu kent istese de veremez haldedir, doymuştur. 80'li yıllara kadar artan tüm nüfus akımı durduğu ya da hiç değilse yavaşladığı söylentisi günümüzde yaygındır. Ancak dışardan hiç göç de olmasa bu hiçbirşey ifade etmemektedir. Çünkü genel İstanbul nüfusu 6 milyonun üzerindedir % 2,5'luk ortalama Türkiye nüfus artışıyla oranlanırsa 6.000.000 x 0,025 her sene 150.000 kişi eder ki bu da çok Anadolu kentlerimizin hatta genel sıralamada onuncu kentin altındaki 57 kentin nüfusunun en çoğundan daha fazladır. Yani günümüzde İstanbul'a Anadolu'dan gelen nüfus akımı doğal zorlamalarla bile olsun durdurulduğu sanılsa bile yine de sorun çözülmüş değildir. Nüfus artışı kontrol altına alınmadıkça bu nüfusa konut bulmak işiyle evi arasında olsun rahatça gidip gelmesini çözmek başlı başına büyük sorun olmaya devam edecektir.

Bu konut açığı Boğaziçi'nde mi kapatılacağı sorusu ak-

la gelebilir. Fakat hemen söylemek gerekirse tabii ki hayır. Hatta bu Boğaziçi'nin görevi de değildir. İşlevine de aykırıdır. Ama Boğaziçi'nin ilgi çekiciliği bir yana bugün milyonun üzerinde hele Tophane'den başlayıp Üsküdar'ı da içine alınırsa iki milyon'a varan hem de geçmişteki mevsimlik değil devamlı oturan nüfusu barındırmaktadır. Bu nüfusta yukarıdaki yaklaşımlarla en az ellibin artacaktır demektir. Bu da Beşiktaş değilse bile Ortaköy'ün nüfusundan bile fazladır. Bu genelden özele nüfus artışına nüfus planlamacılar çare ararken kent plancılarıdan da bunu beklemek doğru değildir, denebilir ama asıl önemli konu bu mekan içindeki yaşıyan nüfusun kontrolu şehirde belirli bir yoğunlukta kalmasını sağlaması gerekir. Bu nüfus planlamacıları ile el ele verip nüfus artış hızını düşürmek yanında belirli ilke kararlarıyla ve başarılı reorganizasyonlarla artan nüfusa kaydırmak başka yeni bölgeler (yakın ve uzak çevrede) açma suretiyle değişik çözümler getirilebilir. Böylece dıştan gelen akımın durdurulması yanında içteki nüfusun da tüm olanaklar kullanarak ve başka bölgeleri daha cazip hale getirilerek nüfus yoğunluğunun düşürülmesi şarttır. Ama yine de ne olursa olsun bugünkü koşul ve ortamda bu ideale yaklaşmak mümkün olmadığından hararetle istense de istenmese de bu nüfusa sağlıklı ve planlı birçok yerleşim alanları açmak hiç değilse zorla açılanları kontrol altına almak gerekir. Aksi taktirde ne kadar zorlanırsa zorlansın ne kadar yaptırımlar, yönetmelikler konursa konsun önü alınamıyacak ve bu sağlıksız büyüme devam edecek ve Boğaziçi'ni de yutup birgün istenmez ama Haliç'e çevrilecektir. Hatta Haliç'ten çok kötü olacaktır. Çünkü günümüzde bile Boğaziçi'ndeki problem Haliç'i kat kat aşmıştır. Şöyle ki Haliç'in çok yeri ekonomik imkân bulunduğunda birçok fabrika ya da tesis taşınarak hatta Haliç temizlenerek kurtarılabilir. Hatta buradaki tesislerin bir kısmı kamu orijinli olması işi daha da kolaylaştırır. Ama Boğaziçi böyle değildir, çünkü gecekondu yerine tüm betonkondular, tepeden aşağıya hızla inmekte ve her taraf taşlaşmaktadır. Bu karşılaştırmayı asıl şunu söylemek

için yapmak gerekir. Bugün Haliç tüm olumsuz görünümüne karşı ekonomik olanak bulunduğunda kurtarılabilme şansına sahip ama Boğaziçi'nde bugün öyle bölgeler oluşmuştur ki ekonomik sorunlardan çok öte insan sorunu sosyal sorun ortaya çıkmıştır. Öyle ki tüm ekonomik olanaklar sağlansa bile kurtarılması olanaksızdır. Yani bir tesisin, bir fabrika ya da imalathanenin sorumlu kişisi ya da kurumunu ikna edip tatmin edildiğinde buradan kaldırılabilir. Fakat bir betonkondu mahallesini kaydırmak yoğunluğunu azaltmak hiç mi hiç mümkün değildir.

Böylece Boğaziçi'ne dışardan gelen nüfus akımını durdurulacağı gibi kendi içerisinde artan nüfusa da çare bulmak zorundadır. Sonra da bu dev fakat sağlıksız büyüyen kentin tek umut kapısı geçmişte olduğu gibi yine de Boğaziçi olmasından dolayı şu sorunlarının da üstesinden gelmesi de gerekecektir.

I- Çağımız insanının hayat standardı yükselmekte ve geçmişte olduğu gibi günlerce hazırlanıp senede bir kez olsun gidilen bu yere değil günlük hatta saatlik de olsa arabasıyla gezip dinlenmek ve eğlenmek için koşmaktadır. Böylece bunlara yanıt vermek zorundadır. Tek rekreasyon alanıdır. Bugünkü ortamda bu içinden çıkılmaz hale gelmekte ve Boğaziçi'nde gelir artmakta ve bu amaçla kurulan hizmet sektörlerinin ise iş yapamama endişesi olmadığından hiçbir düzen ve kurala bağlı olmaksızın Boğaziçi'ne istilaları gün geçtikçe artmaktadır.

II- Boğaziçi'nin yukarıda konu edilen çevre halkının rekreasyon alanı olma özelliği dışında iç ve dış turizme yanıt vermesi istenmekte ve böylece Boğaziçi'ne günübirlik gezip görme turizmi yanında uzun süreli dinlenme turizmin açık olması savunulmaktadır. Bu amaçla birçok turistik tesislerin yapılmasını hararetle savunulmakta ve turizme büyük katkıları olacağından söz edilmektedir.

III- Boğaziçi ayrıca uluslararası su yolu olması, üstten kıtadan kıtaya, arabasından tırlarına kadar; alttan denizden düşeyde yine kıtadan kıtaya Feribot'undan vapuruna yatayda güneyden kuzeye transit gemi geçişine (bu günde ortalama çoğunluğu dünyanın en büyük tankerleri olmak üzere 90 gemidir)(100) kadar yoğun uluslararası deniz trafiği ile yüklüdür. Bunun yanında şehir hatları gemilerinden tutup tüm sandalından kayığına, motoruna, teknesine, balıkçı motoruna kadar yoğun bölgesel deniz trafiği ile de karşı karşıyadır.

IV- Boğaziçi'nin en büyük özelliklerinin başında gelen tatlı su, ırmak ve kaynakları ve zengin su havzaları vardır. Buralardan tarihi bentler ve yeni barajlarla toplanan sular gerek Anadolu, gerekse Rumeli yakasının su gereksinimini karşılamak zorundadır.

V- Buraya gelen kişilerin tarihsel ünleri olan hayvancılık ve tarımsal ürünlerini sunmak için bu verimi sağlıyacak verimli tarım alanları bulundurması gereği vardır.

VI- Boğaziçi'nde tüm yoğun deniz trafiğine karşın yine de gerek kıyıda amatör balıkçılık, gerekse sandalla Boğaz ortasında olta balıkçılığı sorunu vardır.

VII- Bunlar yanında tüm çarpıklıklarına karşı yine de büyük sanayi tesislerinde çalışanların oturacağı konutların karşılanması gerekir.

VIII- Kum iskelesinden tutup kömür iskelelerine, tütün depolarına, doklara, akaryakıt depolarına kadar çeşitli uyumsuz yapı sorunu vardır.

IX- Şayet tüm bu sorunlardan fırsat bulabilirse kendi doğa varlığını, bitki örtüsünü, korusunu korumaya çalışmakta-

(100) Erol Gönenç, "Arapçası Boğaz Trafiğine Bir Çözüm Aranıyor", Hürriyet, 8. Gün İlavesi, 30.11.1980, s.10-13.

dır, günümüzün Boğaziçi'si.

Tüm bu sorunlarla yüklü olan Boğaziçi'ne günümüzde daha fazla yüklenmek doğru değildir. Aksine bu sorunların büyük bir kısmından kurtarmak için tamamen bu bölgeden uzaklaştırmak gerektir. Parazitlerden arındırmak şartı vardır.

Böylece Metropolitan planlamada veya makro ölçek ve sürede bu sorunların nasıl çözüleceği saptanıp ve ne olursa olsun alınan ilke kararlardan asla özveride bulunulmamalıdır. Bunun yanında Boğaziçi önce kendisinin sonra çevresinin malı olduğunu gözönünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle de bu canlı mekanlar hiçbir zaman kentin bir semti olması durumuna düşmemesi için eldeki tüm imkanlar kullanılmalıdır. Bu özgün yerleşme birimlerinin hiç olmazsa yayılmaları önlenmelidir.

7.2. MİKRO PLANLAMADA BOĞAZİÇİ

Bu genel Metropolitan alan içerisindeki Boğaziçi'nin makro ölçekteki sorunların sağlıklı çözümlere nasıl ulaşılacağı ilke kararlarından haraketle yerel sınırları içerisinde bu sorunlar oldukça değişik boyuttadır. Çünkü Boğaziçi yerel sınırlarıyla olsun, doğasıyla yapısıyla olsun, tarihin hemen her döneminde ayrıcalıklı bir yeri, başkalıklı bir durumu ve kendine özgü bir görünümü vardır. Bu bölgeyi bir milli park içerisinde kabul edip benzerleriyle karşılaştırıp burada da benzer çözümlere gitmekte bazı sakıncaları getirebilir. Hatta tarihi tek bir sit bölgesi olarak da görmek doğru değildir. Çünkü değil her bölge, her sokak hatta her yeri en küçük biriminin sorun ve çözümleri birbirinden bazı farklılıkları vardır. Bu nedenle genel sit bölgesi içerisinde alt hatta ikincil alt sit bölgelerine ayırmak hatta gerekiyorsa en küçük birimlere kadar inilerek tesbit, tescil ve analizleri yapılarak müdahalenin derinliğini saptamak gerekir.

Daha sonra ise sıkı bir denetimle hemen ardından oldukça küçük birimden başlıyarak hatta tek birimden başlıyarak kendi içlerinde pratik çözümlere gitmek gerekir. Böyle hiç olmazsa kısa vadede büyük başarılar elde edilebilir. Örneğin bir Beşiktaş ya da Cihangir, Üsküdar, Bebek ve Kuzguncuk'un Boğaziçi'ndeki sorunlarıyla Beylerbeyi'nin Baltalimanı, Rumelikavağı, Paşabahçe hatta Beykoz ve Çubuklu'nun hele Anadolukavağının sorunları başka başkadır. Hatta öyle yöreler vardır ki kurtarılması istenen doğa parçası olarak biçimlendirilmeleri bile olanaksızdır. Bunu yapmakta gereksiz olduğu belki de kontraslık yapar düşüncesiyle böyle kalmaları düşünülebilirse de çok dakkitla hareket edilmesi zorunluluğu vardır. Bunun yanında bunların suya atılan taş örneği halka halka genişlemelerine asla izin verilmemelidir. Yoksa bu sağlıksız büyüme önlenemediğinde tüm Boğaziçi birgün yutulacağı unutulmamalıdır. Bu nedenle önce her yerleşim kurulduğu vadi dışına taşmamasına hele hele birbirleriyle birleşmelerine asla izin verilmemelidir.

7.3. KORUNMASI GEREKLİ YAPILARIN KORUNMA OLASILIĞI

Makro giderek mikro planlama içerisinde saptanan tek yapıdan yerleşimlere ve doğa parçalarına kadar korunması ancak dikkatli, içtenlikle ve gerçekçi yaklaşımla mümkündür.

Her görülen şey korunacaktır demenin karşısına tepki olarak bunlarda neymiş, çıkmakta tüm tarihi ve kültürel değerlere karşı büyük ilgisizlik ve vurdum duymazlıkla hatta tahripkâr tutumlar belirmektedir. Tüm sivri uçlardan kaçınıp ılımlı ve uzlaşmalı tutuma gidilmelidir. Boğaziçi'ndeki korumanın esas amacının da orada yaşayan halka sonra çevre halkına daha sağlıklı çevre ve yaşam ortamı yaratma olduğunu unutmamak gerekir. Bu bir kamuoyu oluşturmak o kadar ki bir moda ve tutku yaratmaya çalışılmakla başarılabilir. Ancak çoğu araştırmacıların bir takım vergi bağışıklığı, kredi kolaylığı

sağlanmasından söz etmekteyseler de bu ancak geçmişte geçerli gibiyse de günümüzde hiç değilse kıyı yapılarında güncelliğini kaybetmiştir. Hatta öyle kesimler oluşmuştur ki bu teşfiklerin hiçbir önemi kalmamıştır. Böylece günümüzde bu oluşum sağlıklı bir yöne itilmesi için iyi bir örgütlenme ve yönlendirmeyle gerçekleşebilir. Öyle ki bugün Boğaziçi'nde su üç-beş yılda yeni bir değişim içerisine girmiştir. Eskiden Boğaziçi'ndeki herhangi bir ahşap ev bulunan arsanın değeri kat kat düşükken bunlar üzerine uygulama kolaylıkları getirilmesiyle birdenbire değil ikinci sınıf eski eserler birinci sınıflar bile büyük değer artışlarıyla yüksek gelir grubunun eline geçmiştir.

Boğaziçi çevresi ile ele alınıp en basite indirgeyerek gerek tarihi belgesel niteliği olan yapıların yaşam koşullarına uygun olanlarında bu uzlaşma yakınlaşma tutumunda en çok ödünü karşı tarafın vermesi istenmeli, yaşam koşullarına uyumsuz yapıların ise uygun hale getirişlerinde ise yapının bütünlüğüne dokunulmadan en az ödünle yeni işlevlere kavuşturulmalarına çalışılmalıdır.

7.3.1. Çağdaş Toplum Yaşamına Uyumsuz Yapılar

Boğaziçi'nde sosyal yaşam yanında düşünü, beğeni ve fikirlerde de büyük değişme olmuştur. Geçmişin değerleri ise buna uyumda güçlük çekmektedir. Hatta çoğunluğu ayak uyduramamaktadır. Bu nedenle Boğaziçi kıyı yapılarının yine genel anlatı içerisinde bugünkü durumlarında oldukça değişiklik gösterdiği ve büyük sorunlarla yüklü olduğu ortadadır. Günümüzde ise bu yapıların kimileri belki oldukça haklı düşünce ve iyi niyetle ortaya konan bazı ilkelerle birçok uygulamalar yapılmaktadır. Ancak ne derece başarılı olduğu oldukça tartışmalı olduğu gibi bugüne kadar yapılanlarla da yetinmek doğru değildir. Çünkü bundan çok az süre öncesinde bugünkü kadar tarihi yapıt ve çevre koruma fikri oluşmuş değildir.

Bugün büyük bir adım daha atılması gerekir.

Hem uygulama yapılacak yapı günümüzde çok azalırken, hem de yeni biçim değişmeleri içerisine giren Boğaziçi'nde artık ya çok önemlileri ya da oldukça önemsiz ve gözden kaçanları kalmıştır. Bu nedenle bundan sonra daha bilinçli bir korumaya yönelmek gerekir. Bunun yanında bu çalışma dar alanlarda ve özelliği belirli dokular üzerinde yoğunlaştırılması gerekir. Her ne olursa olsun olduğunca küçük boyutta sorunların üzerine gidilmelidir. Bu nedenle yine alışılmıştan başlıyarak bu sorunların ne çeşit yerlerde oluştuğunu ve ne gibi uygulamaların yapılması gerektiği şu şekilde ortaya konabilir.

7.3.1.1. BOĞAZİÇİ'NDE YEŞİL ALANLAR

Bu mekanı geçmişte Boğaziçi yapan değerlerin başında gelen yeşilin burada önemli bir yeri olduğu gibi günümüzde de bu en az Boğaziçi ile eşdeştir. Ancak geçmişin Boğaziçi'sindeki yeşile verilen önem kadar günümüzde korunmalarına ilgi duyulmamakta fakat bundan azami yarar sağlanması arzulanmaktadır. Böylece geçmişin Boğaziçi'sindeki üç grup yeşil alandan büyük çoğunluğu (3.1) günümüze tüm tahriplere karşın yine de gelmesini başarabilmiştir. Boğaziçi'ndeki bu geçmişin koruları tarım alanları ve gezi alanları günümüzün değişimlerine yine de ayak uydurmakta zorluk çekmektedirler. Ama bunların korunması mutlaka zorunludur. Bunun yanında bu alanlardan maksimum yarar sağlamada da çok dikkatli hareket etmek gerekir. Bu nedenle, bu yeşil alanların bugünkü durumu ile gelecekte ise neler yapılması gerektiğini yine ayrı ayrı şöyle saptanabilir.

KORULAR: Boğaziçi'ndeki korular özen ve dikkatle korunması ana hedef olmalıdır. Bunun yanında alabildiğince geniş alanlara yaymıya çalışılmalıdır. Çünkü günümüz Boğaziçi'sindeki korular gücünün çok üstünde çalışmaktadır. Hemen söylemek

gerekir ki yeni alanlar açılmadıkça bu kadar (hele belirli aylarda) çok kişinin bir anda yararlanmasının mutlaka denetim altına alınması gerekir.

Boğaziçi korularının bazı özel kesim elinde bulunanları dışındaki (çoğu elçiliklerde) kamu elinde 30 ha alanlardan büyük olanların orman konumu içinde bulunması nedeniyle bir tehlike yokmuş gibi gösterilmektedir(101). Fakat asıl tehlikenin bunlarda olduğunu ve bugün binbir emekle oluştuğu çoğunluğunun da Boğaz'ın kuzey ucunda yoğunlaştığı bu yerler gezi alanlarıyla birlikte yöre ve çevre halkının tek dinlenme, eğlence, günümüz anlatımıyla piknik yerleri olarak büyük tehdit altındadır.

Türkiye'de 60'lı yıllarda hızlı kentleşme yanında yerli araba yapımı ve yapımcıların cazip teklifleri ucuz petrol fiyatları araba edinme tutkusu artmış ve işten eve araba ile gidip gelme istemi çığ gibi büyüyerek toplumu sarmış, bunu Boğaziçi Köprüsü de körüklemiştir. Ancak gerek otopark sorunu gerekse petrol fiyatlarındaki artış arabanın bu amaçla kullanılamayacağı (hiç değilse belli bir kesim için) gereği ortaya çıkmıştır. Böylece arabaların büyük çoğunluğu evler önünde hafta sonlarını bekler duruma girmiştir. İşte olay bundan sonra başlayıp tüm bunaltıcı ve elverişsiz kentsel hafta boyu yaşam ortamından çıkmak ve dinlenmek yanında asıl amacın yüzbinler yatırdığı arabasını kullanmak istemi hafta sonunda uzak çevreye piknik yapmak adı altında gitmeye başlamıştır. Bu gelişim giderek o kadar ileri boyutlara varmıştır ki kamyon arkasında minibüs hatta otobüsle tüm mahalleyi toplayarak dar yollar arabalardan geçilmez olurken, piknik tüpü diye yeni bir terim üretilecek kadar önemde hiç değilse her araba bagajında bir bütün gazı tüpü dahası ateşiyle bir başıboşluk içerisindedir.

---

(101) Korunması Gereken Boğaziçi, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayını, Madde E-4.

Bu nedenle bir tatil günü o daracık yollara tüm beceriyle sığdırmaya çalışılan ve onbinlerle ifade edilen insan birikimi bu mekanlara dolmaktadır. Buna karşın hiçbir önlem ve sınırlandırma getirilmemektedir. Böylece zemin örtüsü bitkisi tamamen yok olmuş, bu korular; her an yangın tehdidiyle karşılaşacak durumdadır. İstenmez ama böyle bir panikte ne kadar kişi ya da eşya yanında ne kadar koru yanar söylenmesi bile güçtür. Tüm bu nedenlerle bu yerlerin korunmasına en az orman kanunu dışındakiler kadar özen gösterilmesi ve kaybolduğunda yerine yenilerinin getirilmesi imkânsızlığı da gözönüne alınarak gereken önem verilmelidir. Bunun için alınacak önlemler:

I- Böyle yerleri sadece Boğaziçi'ne toplamak yerine belki biraz daha uzağa örneğin Karadeniz kıyılarına ya da çekmece taraflarında böyle koru alanları yetiştirip kullanıma açmak ve alt yapı hizmetlerine önem vermek.

II- En önemlisi böyle yerlerde halkın nasıl hareket etmesinin bilincinin aşılanması ve ateş yakılmaması bu önlenemiyorsa ateş yakma kültürünü verme yanında kontrollu bölgelerde toplanmalıdır. Aksi taktirde yukarıdaki daha geniş alanların hizmete sokulmaya çalışılmasında tehlikeyi yaymaktan öteye gitmiyecektir.

III- Böyle önemli olayların çıkmasını önlemek ve anında müdahalede bulunmak için gerekli teknikle donatılmış denetim ve önleme örgütleri kurulmalıdır.

30 ha altındaki koruların durumu bu tehlikeler yanında bir de konut amacıyla ortadan kaldırılma ve devamlı yok edilme durumuyla karşı karşıyadır. Ancak böyle yerlerin ifrazına asla izin verilmemesini istemek de ve günümüzde de imar planlarında da yaptırım olarak işaret edilmekteyse de uygulama, denetim noksanlığından ters yönde gelişme göstermektedir. Ön-

ce böyle yerlerin çevresinde biten tenekeden derme çatma gecekondular değil betonkondularla sarılmakta yavaş yavaş kemirilmeye başlanmaktadır. Sonra da zamanla ortadan kalkmalarına neden olmaktadır. Gerçi yukarıda dendiği gibi imar planında tedbir alınmıştır. Fakat hisseli tapu uygulaması formalite giderici düzenle şurası senin diyerek alt yapısız ilkel plansız, programsız birbirine dikey sokaklarla olabildiğince küçük parsellerle koru ya da yeşil alanlar ortadan kalkmaktadır. Öyle ki değil Boğaziçi'ndeki bir korunun her nasılsa koruma altına alınmış ulu bir ağacın çok küçük çıkarlar uğruna kurutulması için çoklarının aklına dahi gelmedik oyunlara girişilmektedir. Bunun yanında hazineye ait böyle yerlerin nasıl olsa günün birinde tapu alırım fikriyle devamlı işgal edilmektedir.

Bu nedenlerle:

I- Boğaziçi ve çevresinde devlet eliyle kamu mülkiyetinde bulunan alanlara tapu dağıtılması ve vaatlerde dahi bulunulmasını kesinlikle ortadan kaldırılmalıdır.

II- Hiçbir suretle ne olursa olsun hisseli tapu satış sistemini ya ortadan kaldırmak ya da gerekli ise günün koşullarına uyarlamak ve açık kapı bırakmamak gerekir.

III- Asıl önemlisi denetim kontrol mekanizmasının sağlıklı biçimde çalışması sağlamaktır.

GEZİ (MESİRE) ALANLARI: Bunlar günümüze kadar çoğunluğu gelmesine karşın eski güncelliklerini oldukça yitirmiş durumdadır. Geçmişin en önemli eğlence alanları olan bu yerlerin yukarıdaki arabalı ulaşım fikri buralara da el atmışsa da esas darbe kamu eliyle olmuş, parçalanmış, bakımsız hale getirilmiştir (Resim 242). İşte Göksu'nun hali toprak yığını işte Büyükdere'nin hali fidanlık işgalindedir.

Bu yerlerin eski önemlerini kaybetmeleri ana nedeni günümüz çocuğundan yetişkinine kadar bireyci tutum ve davranış içerisinde bulunulmakta ve böyle gezi alanlarına gitme fikri tamamen ortadan kalkmış bulunmaktadır. Böylece kırdaki oyunlar, koşmacalar hatta tuluatlar, cambazhaneler; tarihe karışmış ve Göksu çayırı da ancak kiralık bisikletlerin dolaşım alanı haline dönüşmüştür. Böyle yerlerin günümüz koşullarına kısmen de olsa yanıt verebilmesi için çağdaş yorumlara gidilmesi gerekir, öyle ki hiçbirşey yapılamıyorsa hiç olmazsa kendi haline bırakılmalı, yatların çekildiği yerler yerine yeşillerin boy atmasını sağlamalıdır.

TARIM ALANLARI: Boğaziçi'nde tarım alanları şimdilik belli kesimlerde yoğunlaşması yanında (örneğin bir Göksu vadisi bir Çengelköy) hızlı kentleşme hareketlerinde çok cazip yapsatçı teklifler olmadığı sürece oldukça iyi durumdadırlar. Günümüz insanı bugün tarihten gelen anıların etkisiyle burada yetişen ürünlere oldukça ilgi duymaktadır. Yetiştiricilerin değil uzaklara götürmek, aksine ayağında alıcı bulmaktadır. Öyle ki bir istavroz vadisinde bir Çengelköy'de bir Göksu'da yetiştiriciler ürünlerini bahçe ya da bostan önünde satmaktadır. Öyle ki bu bazen bahçeden koparılmış duygusu kötüye kullanılarak dışardan getirilip satılmaktadır. Bu nedenlerle pek çok tarım alanı kalması yanında yerleşimlerin büyümesiyle yerleşimler içerisinde kalmış ve parsellenmesini bekler durumdadır. Bu gibi yerlerin korunması hiç değilse yerleşimlerin daha çok taşlaşması ile birbirleriyle birleşmeleri önlenmiş olacaktır. Bu yerlerin korunması için yapı yasağı konulmalı ve cins tashihi uygulamalarından ayrı tutulmaları sağlanmalıdır. Bunun yanında böyle bölgelere yaklaşım çok dikkatli olmalıdır. Öyle ki herhangi bir yol açımında ya da yerleşme düzeni getirileceğinde tüm hassa denge alabora olmaya yetecektir. Hemen şunu söylemek gerekecektir. Bu bölgelerden günümüzde kat kat fazla ürün alınmakta ama günümüz yoğun toplumunda kaybolup gitmektedir.

7.3.1.2. Boğaziçi'nde Saraylar

Bugün Boğaziçi'nde birçok saray yapısı milli saraylar adı altında örgütlenmiş ve geçmiş olup T.B.M.M. kullanımı altında olmasıyla kullanım ve bakımları oldukça uygun imkânlarla sürdürülmektedir. Bunların günümüz yaşam koşullarına uyumsuzlukları bu nedenle söylenemez. Ancak bunun yanında ikincil önemde bazı saray yapıları ise kimileri okul, kimileri atölye (Resim 104) olarak amacı dışında kullanılmaktadır. Okul olarak kullanılanlar döşeme katlarının ahşaptan betonarmeye dönüştürülmesi oldukça sorun olmuş daha çok tezyinli tavanların yok olmasına neden olunmuştur. Ancak yine de başarılı bazı uygulamalarla yeni bir kişilik kazandırılmıştır. Bunun yanında bazılarının atölye ve depo olarak hem de hiçbir onarımsız kullanılanlar ise oldukça önemli sorunları içermektedir (Resim 104).

Diğer bir saray yapısı olarak oldukça güncelliğini koruyan Çırağan Sarayı kalıntılarıdır. Yangın sonrasından günümüze kadar hiç dokunulmamış ve kaderine terkedilmiş bir haldedir. Onarımından çok ne maksatla kullanılacağı sorundur. Bir zamanlar otel olsun denmiş, tasarımlar yapılmıştır. Ancak sanıldığı kadar geniş yapı olmadığı ve bu nedenle de verimli otel işletmeciliğine yanıt verecek yatak kapasitesini karşılayacak durumda olmaması nedeniyle verimli olabilmesi için yanına oldukça yüksek bir yatak bloğu getirilip burası da servis ve protokol alanı olarak düşünülebilirse de o zaman arkadaki yeşil denizi Yıldız parkı, Tarabya örneğindeki kadar olmasa bile kapayacağı, bunun yanında (7.3.1)'de etraflı durulacağı gibi Boğaziçi'nde böyle bir otelin Carlton, Tarabya ve Çırağan'daki Çınar oteli örneği nasıl ve neye yönelik çalışacağı oldukça tartışma konusudur. Bunun yanında daha kurumsal ve toplumsal gereksinimlere yönelik çağdaş bir işlev verilmesi daha uygundur. Örneğin burası şimdiki haliyle bile daha çok topluma yöneliktir. Hele çoğunlukla çevresi tüm ba-

şıboşluklara, düzensizliklere karşın yine de büyük görevler üstlenmiştir. Örneğin Beşiktaş yüzme havuzu o kadar yöre halkının güncel yaşamına girmiştir ki çeşitli yüzmeler dışında her türlü eğlencelerin yapıldığı (oldukça dar ve biçimsiz konumuna karşın çok ilginç bir mekandır. Öyle ki çevre halkı bir yeri en çok bu kadar benimseyebilir. Bunun yanında değil semt, II. lig maçlarının bile yapıldığı Şeref Stadı ise oldukça sakıncalı bir durumdadır. Deniz kıyısında böyle bir yerde, böyle bir tesisin bulunması en son istenecek durumdur. Bunun yanında kum depoları, dahası devlet depoları güzelim mermer şahaser işçilikte kapıların ne hale geldiği ortadadır.

Bu yerin hiç değilse temizlenip ANASTİLOZ'u yapılarak görsel ve gezi kullanımına açmak ya da bu amaca yönelik restorasyonunu gerçekleştirmek gerekir. Örneğin burada kurulacak kültür merkezi içerisinde oldukça güncelliğini sürdüren müzik hallerinden tutup da kitaplığına, oyun yerlerine, hatta semt sağlık ocağına varıncaya dek çeşitli amaçlara yönelik verimli bir duruma getirilebilir.

O zaman önemli büyüklükte bloklar yerine belki hiç ilave yapı yapılmadan sadece kalıtların akılcı bir restorasyonuyla hem Beşiktaş'ın, hem de Ortaköy'ün sırasında uzak ve yakın çevrenin kullanımına açılabilir. Belki büyümesi gerçekleşme şansını yitireceğinden sakıncalı olabilir ama yine de Yıldız parkı hatta Yıldız sarayı ile birlikte geniş bir sit alanı içerisinde alınabilir. Böylece önerilen Batonik bahçesinden gezi alanlarına kadar geniş bir uygulama alanı bulunabilir. Bu oluşuma günümüze kadar gelebilen yol üzerindeki bağlantıdan da ilişki kurmada yararlanılabilir.

7.3.1.3. Yalılar

Günümüz Boğaziçi'sindeki kıyı yapılarından olan yalıların oluşum ve gelişiminin ne olduğunu geçen bölümlerde ince-

lendiği gibi geçmiş toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarının birer ürünleriydi. Ancak günümüz toplum yapısına ayak uydurmaları oldukça zordur. Bunun yanında ne yazık ki böyle ilginç yalılardan da günümüze kalanları oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı kalan yalılarında çoğunluğu 70'li yıllarda gerek el değiştirmelerle, gerekse kuşak değiştirmelerle oldukça değişikliğe uğramıştır.

Günümüz Boğaziçi'sindeki yalılar ilk kararla I, II, III. sınıf olarak üç gruba ayrılmış ve yalıların bu gruplandırmalar içerisinde korunacağı savunulmuş, önemli de taraftar toplamıştır. Ancak günümüzde bu nitelikteki gruplaştırmalarla yapılan uygulamalar istenileni tam olarak vermekten uzaktır. Yeniden revizyonu gereklidir. Örneğin yalılar oluşum itibariyle iki ayrı harem ve selamlık yanyana ya da iki ayrı bölümün birleşmesi ile tek bir çatı altında oluşan bu yapılar eski yaşamlarını yitirmekle kalmamış, babaerkil geniş aileden çekirdek aileye dönüşen toplum yapısına paralel olarak bunlar da bölünmüş ve parçalanmışlardır. Öyle ki büyük kısmı yıkılmış bir kısmına yeni bina yapılmış, yarım yarım iki bina şekline girmiş, bazıları ise ortalarından araları yıkılarak ikiye ayrılmıştır. İşte böyle yapıların restorasyonu da önemlidir. Bunlar ayrı ayrı mülkiyete bile ayrılmış da olsa bunlardan birisinin restorasyonu düşünüldüğünde hiç olmazsa proje safhasında olsun bütünleme ve tamamlama yoluna gidilmelidir. Örneğin (Resim 141-142-143) görüldüğü gibi iki sene arayla yapılan uygulamalarda bu hiç gözetilmediği gibi ayrı ayrı uygulamalar yapılmıştır. Böyle gerek yanyana II grup, gerekse I grup uygulamalarda yarım yalıların olabildiğince tamamlanması yanyana harem ve selamlıkları ayrı ayrı yapılmış yalılarda bile özgün ortak stil ve mimari karakterlerinin mutlaka korunması gerekir(102).

---

(102) Anıtlar Yüksek Kurulunun 11.7.1970 tarih ve 5280 Nolu kararıyla Boğaziçi'ndeki mevcut yalıları:

Yalı onarımında ve günümüz kullanımına uyarlamada gözönünde bulundurulmak gerekli bir takım sorunları ise şöyle ortaya koyabiliriz.

Malzemenin ahşap olması yangına karşı dayanıksız ve güvensizliği bahanesiyle genel tip yönetmeliklerle yasaklanması bu yapıların Rekonkstriksiyonunda oldukça etkili olmakta ve gerçekleşmelerinde oldukça güçlükler çıkmaktadır. Bu nedenle Boğaziçi'nde çağdaş koşullarda ahşap yapının yangına karşı olabildiğince önlem alınarak rahatça kullanımını sağlıyan özel yönetmelikler hazırlanmalıdır.

Geçmişte tek aile kullanımında olan ve günümüze parçalanmadan gelebilen ve oldukça büyük olan bu çeşit yapıların bakım ve giderlerinin oldukça fazla olması I. sınıf tescilli de olsa II. grup uygulamalarda olduğu gibi içi tamamen kargire çevrilmesi istenmektedir. Ancak Boğaziçi'nde bu tipteki yalıların sayıları oldukça sınırlı kalmış olması ve çoğunlukla da böyle bir endişenin olacak kadar sıkıntılı olduğu söylenemez. Bunun yanında bu yalıların korunması için bazı vergi muafiyeti kredi olanakları sağlanması gibi öneriler ortaya atılmakta ve bunların restore edilerek hiç olmazsa kısmen de

---

(...) 1. Grup: Mimari ve tarihi önemlerinden, dolayısıyla oldukları gibi korunmaları gerekli eski eserler (her türlü ufak onarım restorasyon, yeni fonksiyon verme v.s. işlerinde muhakkak kurul kararı alınması gerekli eserler)

2. Grup: Bilhassa dış mimarileri bakımından korunması gerekli eski eserler olmakla beraber imar mevzuatına göre ve dış mimarileri korunmak şartıyla dahilen kısmen veya tamamen tadil edilebilecek yeni yaşantıya göre fonksiyon verilebilecek eski eserler (bunların projeleri ve rölöveleri Belediye Eski Eserler Bürosu tarafından uygun bulunduktan sonra bilgi için kurula gönderilecektir).

3. Grup: Sahipleri 2. grup gibi işlem görmeyi kabul etmedikleri takdirde kesin karar vermek üzere rölöveleriyle kurula gönderilmesi gerekli eski eserler.

Ayrıca Anıtlar Yüksek Kurulu 14.1.1978 ve 10200 sayılı kararıyla sınıflandırmayı IA-IB gibi alt gruplara ayrılmıştır.

olsa (gerek turizm, gerek görsel yönden) kamuya açılmaları istenmekteyse de bu fikir günümüzde pek istem duyulmakta ve sahipleritarafından tutarlı görülmektedir.

Yalı onarımlarında diğer önemli bir konu; gerek iyi niyet gerekse de bazı art düşüncelerle bina uzun süre bazen boş kalmakta ve kısa sürede de çabucak yıkkın hale gelmektedir. Hatta bazen onarıma karar verildiğinde (daha çok da özel kişi ya da kamu ve özel kurumlar tarafından satın alındığında) proje planlama diye uzun zaman formalite içerisinde boğulup yalıyı kurtarmak yerine onun yıkılıp gitmesine neden olunmaktadır. Örneğin Rüstem Paşa yalısı yıllardır boşaltılıp kaderine terkedilmiş haldedir. Yaşam kavgası vermektedir. Böylece az bir yatırımla gerçekleştirilecekken boş durduğundan yıkkınlığı çoğalırken çağımızın gün geçtikçe artan enflasyonist baskısından onarılamaz hale gelmektedir. Ama böyle yalıların onarılması mutlaka şarttır. Bunun için gereksiz formalitenin en aza indirilmesi yanında yalıların hiçbir zaman onarım uygulamasına başlamadan boşaltılmamaları gerekir. Tüm bürokratik engeller aşılıp uygulama aşamasına gelindiğinde en önemli sorun olarak karşımıza kalifiye işçi ve gerekli malzeme bulamama çıkmaktadır. Bunlar günümüzde çok önemli sorunlardır. Bugün Japonya'da geleneksel ahşap yapı yapım teknolojisinin unutulmaması detay çözümlerinde becerilerin kaybolmaması için aynı binayı hiçbir neden yokken sadece bu amaçla belirli zaman periotlarında yıkıp yeniden kurmaktadırlar(103).

Dünya büyük uygulamalara girerken Boğaziçi'nde hâlâ ahşap yapı kurulsun mu, kurulmasın mı tartışması yapılmakta, yangına karşı güvenilirsizliği bahane edilerek yıkılması hiç olmazsa içinin tüm kârgire dönüştürülmesi ve cephenin korunması hatta cephenin taklit edilmesi istenmekte. Ama bunun ya-

---

(103) Reha Günay, Japonya Anıları.

nında Türkiye'de bir de eski eşya tutkusu o kadar artmıştır ki mobilyasından tutun da mutfak eşyasına varıncaya kadar klasik adı altında bir takım özentiler alıp yürümektedir. Örneğin bir çatlak mobilya deyimi çıkmakta, sözüm ona boyada eskimişlik taklidi verilmek istenmektedir. Ancak bu ahşap işçiliğinin yüzyıllar boyunca birbiri üstüne denenerek oldukça önemli kurallar oluşturularak gerçekleştirildiği unutularak azıcık bu işi becerebilen yaparım demekte, talep de neyin ne olduğunu ve ne stile girdiğinin bile farkına varmadığı hatta stil denilen şeyi yapanın bile bilmediği ve üzerindeki yoz şekillere aldanılarak milyon'a varan paralar yatırılmaktadır.

Bugünkü ahşap yalı mimarisinde de durum çoğunlukla bundan pek farklı değildir. Cephe korunacaktır denilmekte fakat uygulamada hiç bu gözetilmeden eski taklidi bir cephe yeniden yapılmaktadır. Korunacak cephede tarihi belge niteliğinde hiçbir kanıt dahi bırakılmamaktadır. Bunun neden böyle yapıldığı sorulduğunda da uygulamada teknik olanağının bulunmadığı söylenmektedir. Ama niye olmasın bir kat silmesinin bir çıkmanın hatta herhangi bir çerçevenin dahi sağlam kalmış yerleri yıkılan binanın tarihi anıtlık değerinin kanıtı değilmidir? Neden cephede olsun bunları korumak yönüne gidilmesin, hiç olmazsa aslına uygunluğu tartışması olsun açılabilmesin. Ama bu oldukça cesaret isteyen bir konudur. Çünkü elde örnek vardır ve aynısını yapabilecek kalifiye eleman da oldukça sınırlıdır. Bunun yanında yenilenecek kısımlar uyumlu ve nötr bırakılabilir, bu ise aslına benzerini yapmaktan daha zor ve iddialıdır, uygulayıcı eleman için. Ama mühim olan zoru gerçekleştirmektir.

Böylece tıpkı günümüz mobilyasında olduğu gibi bir takım anlamadan üzerinden kopya eder gibi taklit eskiye benzer gibi gösterilmeye çalışılan görünümler ortaya çıkmaktadır.

Diğer önemli bir konu ise değil Boğaziçi'nde genel klasik Türk mimarisinde bile Grek mimarisinde olduğu gibi ne biçimlerin profilerin, ögelerin, ne de hiç olmazsa proporsiyonların oluşumundaki kuralları ve yapım tekniklerinin ne olduğu ortaya konulmadığı gibi kağıt üzerinde de olsun araştırılmış değildir. Ama Boğaziçi'nde bir cephe ve görünüm olgusu vardır ki bu günümüze kadar kesintisiz gelen bir evrim içerisindedir. Bu günümüzde ise hızla bozulmaktadır. İşi daha genelde yine ele alındığında bugün milyonlarla ifade edilen 10 katlı 40-50 daireli apartmanlarda bile bir klasiktir tutkusu gitmektedir. Yine içlerinde sadece kaplamasına milyonlar sarf edilerek illâ kemerli kapı, geçit, ya da bölmeler yapılmaktadır. Fakat hangisinin nerede ve hangi tip kemer olduğunu, üzengisinin nerede başladığı, merkezlerinin nerede olduğu bilinmeden hiçbir kurala bağlı olmadan bir takım klasik taklidi biçimler ortaya çıkmaktadır.

Bu eğitsel bir eksikliktir. Günümüz mimarlık lisans eğitiminde bu konuya ya hiç yer verilmemekte ya da çok az değinilmektedir.

Kısacası ahşap yalı uygulamalarında kalifiye eleman yetiştiren (mimarından dekoratörüne, marangozundan mobilyacısına, duvarcı ustasına kadar) kurumlara önem vermek gerekir. Hiç olmazsa yapım teknolojisinin ne olduğunu araştırmak biçimlerin oluşumlarını yapım, teknik ve kurallarınısaptamak, ölçü, ölçek ve biçim analizlerinin yapıldığı araştırmalara yönelerek temel nitelikteki ilkeleri saptamak gerekir. Örneğin malzeme olarak aşı boya nedir, nasıl uygulanır belli değildir. Sentetik bir takım boyalar ahşap üzerine sürülmekte ve yapımcı firmanın da tüm garantileri aksine bir-iki seneye kalmadan dökülmektedir (Resim 267). Uryanizade camisindeki uygulamanın üzerinden bir yıl bile geçmemiştir. Sadece bu mu? Sadullah Paşa da, ipsilanti yalısında sözde aşı boya kullanıldı, ama senesine varmadan çatlamaya, dökülmeye başladı.

Bu sadece boya için mi, ahşabı, taşı, herşeyi böyle. Öyleyse çıkış yolu modern malzemeyi ihtiyatlı, klasik yapı ve yapım teknolojisini katalizörüne kadar araştırılıp bilinçli kullanmak modern imkânlarla daha iyiye doğru götürmek gerekir.

Bu nedenle belki okullarda lisans üstü, doktora eğitiminde belki enstitü çalışmalarında bu konulara yeterince eğilmek gerekir. Boğaziçi'nde bu konulara eğilecek bir araştırma kurumunun kurulmasını istemek de bürokratik engelleri artıracağı korkusuyla doğru değildir. Hem de çok güç bir iş olduğu gibi fantaziden öteye gitmiyecektir. Daha çok (toplumumuzun genel özelliği olan) bireysel araştırmalarla ve amatör ruhla çözülebileceğine bir çıkış yolu bulunabileceğine inanmak gerekiyor.

Sonuçta; herhangi bir tarihi yalı onarımında günümüz insanının müdahalesini tüm açıklığıyla belirten ve gelecek kuşaklara bilgi aktarımı ve karşılaştırma imkanı veren uygulamaları tüm içtenlikle ortaya koymaya çalışmak gerekir. Yoksa yıkıp yerle bir edip eskiye benzer ama eskiyle hiç ilgisi olmayan yapılar yerine günümüz koşullarına uyumlu gerçekçi en az müdahaleyle ve hiç olmazsa özgün kısımlarını elden geldiğince korunmasına tüm özeni göstermek gerekir. Ancak günümüzde böyle uygulamalar değil II. grup uygulamalarında I. grup uygulamalarda (Resim 243) bile yapılmamaktadır.

II. grup uygulamalarda kârgir yapı ile ahşap kaplamanın ne gibi bir uyum göstereceği henüz ortadadır. Uzun vadede bir takım sorunlar getireceği sanılmaktadır. Örneğin en azından ahşap kaplamanın yerlerinden oynamasında bina bünyesinde bir oynama yapmıyacağından (en iyimser olsak bile ihmalden) yerine yenisinin konmasında yeterince çaba gösterilmeyeceği bazende sıva yeniler gibi belki de sökülüp atılacak, yerine yenisi konmadığında da cephe koruma fikri de ortadan kalkmış

olacaktır. Denilecektir ki zaten geleceğe bir takım taklit şeyler aktarılıyor, bu sorun olduğunda halledilsin. Ama işte hiç olmazsa geleceğe özgün kültür aktarımları yapıldığında belki bu başarılı olacaktır. Örneğin hele Resim 244'de olduğu gibi pencere birleştirme ve bozulmalarına hiç mi hiç izin verilmemelidir. Bu çok önemli bir olaydır. Bu onarım bir teknik eleman elinden çıkmadığına göre kişi ahşap evini illâ günümüz apartman penceresine benzetmiye çalışmaktadır. Bu kullanış kolaylığından göze hoş göründüğünden değildir. Çarpık değerlendirmenin ürünüdür. Ama bunu yapan, ustayım diyen kişi acaba özgün penceresini yapabilecek beceri ve bilgiye sahip midir?

Tek çıkar yol yine başa dönülüp tekrar etmekte yarar vardır. Eğitilmiş en basitinden kalifiye kadro oluşturmak gerekir.

Yalı arkasında konut mimarisinde ise durum biraz daha değişmiştir. Bugün Boğaziçi'nde en çok korumaya muhtaç yapılar buradadır. Bunlar ekonomik güçlükleri bir yana günümüze kadar gelmesini beceren ve Boğaziçi'nin gerçek sahipleri devamlı oturanların konutları olan sokak hatta yerleşim ölçeğinde ilginç kesitleri görülen yerlerdir. Bunlar Anadolu yakasında oldukça çoğunluktadır. İşte gerçekten vergibağışıklığı, ekonomik yönden desteklenmesi gereksinimi vardır. Olsa olsa turizme yönelik çalışmaları kabul edecek yerler buralardır. Bunların özgün müdahalelere gereksinimleri vardır. Herbirinin biçim ve konumları nedeniyle oldukça değişik problemi vardır. Bugün Büyükdere ve Ortaköy'deki sokaklar Arnavutköy'de Emirgan (Resim 246), Kanlıca (Resim 247) ya da Çengelköy'de bazı önemli sokak ve yerleşim dokuları vardır. Sorunları değişik olmasına karşın sorunlara yaklaşımda oldukça benzerlikleri vardır. Aslında bugün bunların çoğunluğu koruma kapsamı içine alınmıştır. Fakat gerekli organizasyonun yapılamaması hemen hepsinin sahip değiştirerek yeni dar gelirli toplumun kullanı-

Resim:245
Kanlıca Özgün Sokak
Görünümü

Resim:246 Emirgan Sokak
Görünümü

Resim: 243 Çengelköy Sokak Görünümü

Resim:248
Paşabahçe Görünümü

mına geçerek sorunları yeterince artmıştır. Örneğin Arnavutköy 1908 yangınıyla büyük kayıplara uğramış ve yeniden kurulması gerekmiştir. Ancak bu yeni yerleşimin kurulması bir devlet ya da örgütsel kurum tarafından gerçekleştirilmemiş ancak özel ve bireysel yapımla oluşmuştur. Şöyle ki bu terkedilmiş yangın yerleri toplumun değişik kesimlerinin farklı sosyo ekonomik yapıda kişiler tarafından yeniden kurulduğu, bunun yanında tüm stillerin denendiği çağda da olmasıyla eş zamanda yapılmaya karşın bu yapılarda bir stil birliği yoktur. Buna karşın devrin batı özentisi düşünce ve modasının da etkisiyle, klasik, rokoko, barok gibi batı seçmesi usluplarından tutup Hint hatta Japon, Arabesk mimari ögelerin sergilendiği bir mimari oluşum içerisindedir. Kapılar, pencereler, cumbalar, saçaklar, alınlıklar gibi ögelerin biçimlenişleri bağımsız olarak ele alınıp sanki mimari stiller müzesi haline gelmiştir.

Genellikle bu evlerin dar cepheli derinlikleri fazla ve çoğunlukla eğime dik sokaklarda eğimden kazanılan katlar şeklindedir. Bunlar kârlılık açısından olumsuzlukları nedeniyle yap-satçıların hışmından kurtulmuş kesitlerdir. Bu nedenle böyle sokak kesitlerinin yaratılmasında hele önemli özgün yörelerin kurtarılmasında büyük yarar vardır. Bunlar yapılışında tek ailenin kullanımına göre planlanmış evler ise de günümüzde her katın ayrı aile kullanımına geçmesiyle oldukça büyük sorunlar yaratmaktadır. Belki sosyal reorganizasyonla bu nüfusun bir kısmı başka yerlere aktarılabilir, özendirici tedbirler gerçekleştirilebilir. Ama en güncel konu, bunlar vakit geçirtilmeden oluyorsa her kat kendi içerisinde bağımsızlığına kavuşturularak kurtarma, yenileme, sıhhileştirme işlevine girişilmesi gerekir. Bunun yanında böyle dokuların aralarında boşalanlar hatta yananlar olursa oturup külüne ağlamak yerine çekinmeden olabiliyorsa özgün biçimlerinde rekonstriksiyonlarını yapmak ya da nötr uyumlu, ılımlı, işlevsel, çağdaş biçimlerle hızla tamamlamak gerekir.

7.3.2. Çağdaş Toplum Yaşamına Uyumlu Yapıların Restorasyon İlkeleri

Böyle yapılar hernekadar toplum yaşamının büyük değişikliklerine karşın yine de bu değişimde yeni bir yer bulmuş yapılardır. Bunların biçimlerinin değiştirilmelerinde gerek olmadığı gibi bazen yer ya da yapıların görsel önemleri nedeniyle aynen kalması istenen yapıları da kapsar. Bu nedenle korunmaları gerek biçimsel, gerek teknolojik özellikleri bakımından aynen geleneksel geçmişin aktarılması gerekebilir. Örneğin, bulunabilirse şayet nasıl ki Şerifler Yalısında "Boğaziçi Medeniyetleri Müzesi" kurulması önerisiyapılıyorsa, bu müzeden de öte geliştirilip yukarıda da söylendiği gibi gerçek yalı hayatını tiyatro dekoru içerisinde kayığı kayıkhanesiyle, devlet ya da kurumlar aracılığıyla örnek yalıların gerçekleştirilmesinde büyük yararlar sağlıyacağı ortadadır(104). Öyle ki günümüzde büyüğünden küçüğüne böyle bir yalıda geleneksel yaşamı arzulayan binlerce kişi bulunabilir. Böylece bahçıvanından, müstahtemine kadar giderlerinin büyük çoğunluğu çözülerek, çiçek tarhlarından mehtabiyesine, limonluklarından korularına kadar örnek bir yalı yaşam ortamı yaratılabilir. Böylece bugünün nesli geleceğin nesline normal bir yalı yaşamını göstermek, bir yana acaba bir yalı (sadece fiziki iç mekanı da olsa) görmek isteyen meraklı kişiye sadece kalmışsa dış yüzünü göstermekten öte hangisinin içi rahatça gezilebilme imkanına sahiptir. Bu nedenle geçmişin içe kapanık yaşamının kısmen de olsa dışa açılması sağlanabilir.

Kısacası işlevlerini yitirmiş yapılar deyip günümüz yaşamına uyarlamak için gösterilen çabanın bindebiri bu yönde olsa hiçbirşey kaybedilmiyeceği, aksine o kadar ileriki günümüz yönetmenlerine hem bilgi, hem de belki yalıya zararlı olmama koşuluyla stüdyo olarak kullanılabileceği ve geçmiş ta-

---

(104) Mehmet Kaplan, "Boğaziçi Medeniyeti ve Bir Boğaziçi Medeniyeti Müzesi Kuruluşu Hakkında", İstanbul ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, s.137-140.

Resim: 252 Kanlıca Günümüz
İskele Meydanı Görünümü

Resim: 253
Günümüz Boğaziçi'sinde
Yapılaşma

Resim: 254
Günümüz Boğaziçi'sinde
Rekreasyon Alanı

Resim: 249
Çengelköy Yeni Açılan
yol Görünümü

Resim: 250
Anadoluhisarı Günümüz
İskele Meydanı Görünümü

Resim: 251
Anadoluhisarı Günümüz
İskele Meydanı Görünümü

rihi konulu konak ya da yalı filimlerinin çekiminin hem cami avlularından kurtulup, hem de bu yalıya tahminin üzerinde gelir sağlanır. Bunun yanında gerçek bir ortamda olayların geçmesinden de hem görsel, hem de eğitsel bilgiler sağlanır.

Boğaziçi'nde tüm bu yapılar yanında hiç özveride bulunmadan kullanılabilecek yapı ya da mekanlar vardır. Bunlar genelden özele şöyle açıklanabilir.

7.3.2.1. Yerleşimler

Boğaziçi yerleşimleri üzerinde geçmiş konularda (3.2) uzunca durulduğu gibi genellikle her yerleşim bir vadi içerisinde kurulması ortak noktası yanında kuruluş ve gelişimlerinin ise birbirinden oldukça farklı gereksinimler, nedenler ve zamanlarda oluşmuş ve oluşumları da günümüzdeki kentleşme düzeninde farklı zamanlarda farklı etkilere uğramıştır. Merkez yerleşime yakın olan Tophane, Beşiktaş, Ortaköy, karşıda Üsküdar hemen hemen kent görünümüne kavuşmuştur. Ancak Tophane Kabataş'ı, Beşiktaş'tan ayıran Dolmabahçe; Beşiktaş'tan Ortaköy'ü ayıran Çırağan; Ortaköy'den Kuruçeşme'yi ayıran yeşil alanlar bant şeklinde vadi yan tepelerinde yerleşimleri birbirinden ayırmaktadır ve büyümülerine hiç değilse engel olmaktadır. Ancak vadi bitim tepelerinde bir çevirme hareketiyle Beyoğlu, Şişli, Zincirlikuyu, Levent, Etiler üzerinden devam eden bina akımlarıyla sırtlar hızla denize doğru işgale uğramakta, tepeler dolmakta, yeşil bantlar hızla küçülmektedir. Bu nedenle ufuk hattı kararının mutlaka uygulanması gerekir. Karşıda durum pek farklı değildir, daha fenası Kuzguncuk, Üsküdar birleşmiş, aralarındaki Fethi Paşa korusu ile Uryanizade mezarlığını devamlı boğmak için varınıyoğunu seferber etmişlerdir. Öyle ki bir zamanlar oldukça yüksek okuyucu kitlesi olan bir gazetenin de devamlı desteğiyle buradaki vadinin stad yapımına uygunluğu gerekçesiyle 100.000 kişilik stadın buraya yapılması için kamuoyu oluşturulmasına ça-

lışılmıştır. Çamlıca, İstavroz vadisinin hali (Resim 266) en açıklı manzara arzeder. Öyle ki kısa sürede Ümraniye, Anadolu-hisarı, Kanlıca'ya Paşabahçe'ye tedbir alınmazsa birleşecektir. Bu yeşil bant sınırı yanlarda ve tepelerde mutlaka korunmalı, ne olursa olsun Boğaziçi vadi yerleşimlerinin vadi dışına taşması önlenmelidir.

Boğaziçi yerleşimlerinin büyük bir çoğunluğu daha çok da Rumeli yakasında artık Boğaziçi köyleri olmaktan çıkmış haldedir. Örneğin bir Ortaköy ve Bebek bile taşlaşmış durumdadır. Doğaldır ki Tophane, Kabataş, Beşiktaş, Üsküdar ve Kuzguncuk'un hiç sözü bile edilmez. Bunların eski köy görünümlerine kavuşturulmalarından artık söz etmek imkânsızdır. Ancak bunların sıhhileştirmeleri sağlıklı bir çevreye kavuşturulmaları eski kent dokuları gözüyle bakılıp kentsel sit sorunları içerisinde çözmekte yarar vardır. Bunun yanında Arnavutköy, Ortaköy, Beşiktaş, Akaretler gibi yerlerdeki eski tarihi dokuların kendi içlerinde korunmaları sağlanarak restorasyonlara gidilmeleri yanında kıyı kesimleri de mutlaka bugünkü kargaşa ortamından kurtarılmalı, Ortaköy'ün ikiyanındaki metruk binaların, Kuruçeşme kömür depoları olarak kullanılan alanların mutlaka Restorasyonları yapılmalıdır. İstinye koyu tersanesi kaldırılması hiç olmazsa büyümesine engel olunması Büyükdere gemi yapım tezgahlarının kaldırılması mutlaka şarttır. Bugün için en yoğun gecekondu ya da betonkondu yapımı ve doğa tahribi bu bölgelerde yapılmaktadır. Emirgan'ın çayı, Tarabya'nın kağıt helvası, Sarıyer'in börek ve muhallebisine dayalı iç turizm mutlaka korunmalıdır. Ama günümüzdeki gibi değil. Örneğin günümüzde Emirgan'da çay içmek eski ilgi çekiciliğini kaybetti. Deniz kıyısı tamamen dolmuş, araba, insan, gürültü, toz, herşey birbirine karışmış haldedir. Ama özgün fiziksel çevresini yitirmemiş mekanlardan biri olmasıyla mutlaka üzerinde durulması gerekir. Az bir çabayla düzene gireceği izlenimi vardır. Bu da korumacılarla değil etkin denetimle parazitlerden arındırmalarla mümkündür.

Resim: 255
1937 de Boğaziçi Sahilyolu

Resim: 256
1937 de Boğaziçi Kıyıları

Resim: 257
1937 de Boğaziçi Mahalle Bakkalı

Resim: 258
Boğaziçi yalı ve Sahilyolu

Böyle idi.

Karşıda Üsküdar ile Kuzguncuk doğanın en kötü şekilde kullanılması için tüm çaba gösterilse ancak bu kadar olur. Eğime dik sokaklardan araba geçmesi değil, insan yürümesi bile imkânsız hale gelmiştir. Birinin çatısı diğeninin temelinde 5-6 katlı yapılarla dolmuştur.

Beylerbeyi'nden sonra Boğaziçi yerleşimleri genel köy görünümlerini kaybetmemiş durumdadırlar. Bu yerleşimlerdeki günümüz yapılaşma ya da biçimlenişlerinden öte yapılacak tek şey bundan sonra görünümlerini bozacak yapılaşmalardan kaçınmaktır.

Paşabahçe'deki durumsa devlet ya da kurum yatıranları dışında öyle ideal olmayan fakat ekonomik açıdan sadece kendine yetecek gecekondu yapmasıyla dağ-tepe gecekondu ile kaplı olması yanında yeşilliği ve florayı iyice silip süpürmediğinden bir-iki katlı olmalarından boy atacak ağaçlarla taşlaşmış görünümden uzaklaştırılabilir. Siluette gizlenme şansları vardır. Bir İstinye ya da Çamlıca ile karşılaştırıldığında binaların en fazla iki katlı, hiç olmazsa kırma çatılı ve arazi eğimine uyumludur (Resim 265). Burada şu vurgulanmak istenmiştir. Halk sadece kendi barınma gereksinimini karşılamak amacıyla çok kötü de olsa gecekondu da olsa doğal gelişimi içerisinde çevreye uyum sağlanabilmek mümkün olabilmekte ve çevrenin kurtarılması belki sözkonusu edilebilmektedir. Ancak rant getirmek amacı işin içine girdi mi hırsla bir kat bitmeden ikinci, üçüncü kat üzerine bir dört ve beşinci kat elinden gelse, sonsuz kat ve çatı ama ne çatı. Sonuçta eğime ters alt kat boyalı badanalı, üst kat sıvalı daha üst kat doğramalı, tuğlalı son kat kargas kalkan duvarı, cepheye gelen beşik çatı ve önü mağara gibi açık bir takım betonkondular. Bu fazla uzak da değil (Resim 26) İstinye (Resim 123) Çamlıca eteklerinde tüm hızıyla sürmektedir. Bunun için en etkili önlem hiç olmazsa Boğaziçi'nde gecekondu yapımı önlenemiyorsa bile rant getirici özenlere ve yapılaşmalara kesinlikle izin vermemeye

çalışılmalıdır.

Anadolukavağı gibi özgün yerleşimi ise çok, hem de çok dikkatli değerlendirmek gerekir. Günümüze bozulmadan gelen ve turistik potansiyeli oldukça yüksek olan yegane yerdir. Arkasından da Rumelikavağı'dır. Bunlara ilginç yaklaşımlarla çok cazip hale getirilebilir ama çok dikkatli olma zorunluluğu vardır.

Sonuç olarak her yerleşimin kendine göre bir biçim ve silueti olması yanında bunların kimileri çok kısa sürede çeşitli etkilerle biçim değiştirmiş olması yanında Anadolu kıyılarında özgün biçim ve siluetlerini koruyan tipik Boğaziçi köyleri vardır. Bu köyler çok dikkatli ve titiz fakat pratik uygulamalarla kısmi sit planlarıyla, kısmen de olsa korunmaları sağlanabilir. Ancak en önemli konu bu sit planlarındaki gelişme dış çizgisi taviz vermez bir tutumla çizilip asla her ne olursa olsun çevresi yapılaşmalara izin verilmeyeceği gibi olanlarının da arındırılması gereklidir. Bitki ekilmese de olur. Çünkü Boğaziçi öyle bir iklime sahiptir ki kendini kısa sürede yenileyecektir.

7.3.2.2. İskele Meydanları

Bunlar mademki yerleşimlerin en can (5) damarı ya da kalbi durumundadır. Yerleşimlerin biçimlenişlerinde en etkili yerlerdir. Öyleyse mutlaka korunmaları gerekir. Ancak bunların kendilerine özgü konumlarıyla yerleşim görünümlerinin bozulmuş olanlarında bile pek fazla biçimlerini kaybetmemiş durumda olanları çoğunluktadır. Bu nedenle örneğin Üsküdar, Ortaköy, Emirgan, hatta Yeniköy, İstinye iskele meydanları tüm doluşuma ve yığışıma karşın yine de özgün geçmişinden izler taşımaktadır. Bunlar yanında Çengelköy, Kanlıca, Beykoz gibi iskele meydanları ise özgün görünümlerini kaybetmemiş durumdadırlar. Ancak bunlara yapılacak tek şey üzerindeki asalak

yapı ya da birikimlerden kısmen de olsa arındırmak ve otomobili hiç mi hiç sokmamak gerekir. Örneğin Çengelköy iskele meydanı oldukça hareketli istem duyulan ve istense de oluşamıyacak mekansal ve biçimsel özelliği sosyal işlevsel hatta psikolojik etkileri olan mekanlardır. Anadoluhisarı hele Kanlıca iskele meydanı eski özgün özelliklerinin güncelliklerini korumaktadır. Bir Çengelköy'ünde mevsiminde gerçekten burada yetişen bazı tanınmış ürünler eskiden çok fazla rağbetle bu mekanlarda sergilenmektedir. Ama günümüzde bu mekan kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun bu hale gelmesine neden ise araba trafiğidir. Öyle ki buradaki tıkanıklık kendini karşılıklı Üsküdar, Kanlıca'da hissettirmektedir. Bunun yanında Beylerbeyi iskele meydanı çok şanslıdır. Burası kendine özgü durumdadır ve ancak oldukça dar olması gelişmeye uygun olmaması izlenimi veriyorsa da yine de böyle olması iyidir ve hiç dokunulmaması gereken meydanlardan biridir. Cami önü bir pazar, Boğaziçi'nde bunun kadar uygun balık tutma mekanı yoktur. Bunların temiz tutulması ve asalak işgallere uğramaması yeterlidir. Çengelköy'de yapılacak tek şey karayolunu Beylerbeyi benzeri iskele meydanı içinden alınması ya arkaya ya da gerekiyorsa tünel içinden geçirilmesi itopikte olsa düşünülebilir. Ama acil önlem otopark yeri olmaktan kurtarmak gerekir. Bunun yanında Boğaz'da otopark oldukça büyük bir sorundur. Örneğin hemen hemen aynı özellikleri taşıyan Anadoluhisarı iskele meydanı daha çok daracık bir otopark durumundadır (Resim 250).

Kanlıca en özgün ve sorunları en az meydanlardandır. Yeter ki kıymeti biline. Her yönüyle halledilmiş ve işlevseldir. Yeter ki temiz tutulsun ve imar adı altında bir takım zorlamalara gidilmesin. Karayolu dışta oldukça çözülmüş haldedir. Paşabahçe, Beykoz iskele meydanları özgün görünümlerini kısmen korumaktadırlar. Ancak o büyüklükte Paşabahçe camisi o köşeye yapılması gerekli miydi? Orası biraz tartışmalıdır.

Kısacası iskele meydanları yerleşimlerin saçlandıkları yerler olması yanında özgün konumlarını da yitirmemiş mekanlar olarak bazı küçük önlemlerle daha sağlıklı görünümlere kavuşturulabilinir.

7.3.3.3. Camiler

Camilerin Boğaziçi'nde iskele meydanı biçimlenişinde ve belirlenişinde en önemli öge olması biçimlerinin ve konumlarının bozulmamasına özen gösterilecek yapılardır. Hem işlevlerinde en ufak bir değişiklik de olmamıştır. Planlaması yüzyıllarca değişmemiştir. Bu nedenle cami özgün biçimleri Çınaraltı iskele meydanı ilişkilerinin bozulmamasına özen göstermek gerekir. Onarım ve restorasyonlarında fazla değişiklik yapmamak hele demir doğrama camekanla büyütmeden kaçınmak gerekir. Hele yıkılıp üzeri kubbeli günümüz özenti uygulamaları hiç yapılmamalıdır (Resim 76/A).

7.3.3.4. Su Yapıları

Bunlar Boğaziçi'nde özgün biçimleniş ve konum içerisindedirler. Bunlardan şadırvanların önemli bir sorunu olmamasına karşın sebiller işlevlerinitamamen yitirmiş durumdadır. Bunlar özgün mimarilerinden öte sağlıklı bir oluşum içerisinde değildir, aslında da Boğaziçi'nde sayıları oldukça sınırlı olmaları yanında hukuki durumları araştırıldığında kendiliğinden geçmiş işlevlerine dönecek kadar arkalarında kuvvetli ekonomik güçlerinin olduğu görülecektir. Böylece de bunların özgün işlevlerine kavuşturmak vakıf şişe suyunun parayla satıldığı ortamda düşünmek bile hayaldir. Ama gerçekleştirildiğinde sosyal olduğu kadar batı için bilinmeyen ilginç bir olay gelişmiş olur.

Boğaziçi çeşmeleri ise günümüzde iki farklı konumdadırlar. Bunlarda gerek içme, gerekse kullanma suyuna gereksi-

nim duyulanlar hâlâ akmaktadır ve akmaları için de gerekli çaba gösterilmektedir. Ama akmalarına hiç gerek kalmayan yerlerdekilerin akmasında ısrar etmek doğru değildir(105). Şayet aktıklarında hem ekonomik açıdan, hem de önleri arabayıkama yerleri olacağından oldukça sakıncalı durumlar oluşacak, önleri çamurdan geçilmez olacaktır. Bunun yanında bu yapıların tümü geleneksel, kentsel mekanların biçimlenişlerinde, biçimleri plastiğiyle birer anıt görünümündedirler. Bu nedenle böyle yapıları bu yönüyle korumak gerekir.

7.4. YENİ BOĞAZİÇİ YERLEŞİMLERİ KORUMA OLASILIĞI

Duygusal düşüncelerle belki de ideallerle Boğaziçi'ne hiç yeni yerleşme kurulmasın denebilir. Ama hızlı kentleşme politik seçenek ve baskılar buna pek izin vermemektedir. Bu nedenle ne kadar zorlanırsa zorlansın burada istense de, istenmese de yeniyerleşimler türeyecektir. Ama bunu kontrol altına almak ve en aza indirmek için alınacak kararları saptamak gerekir. Aksi takdirde yenilgi peşinen kabul edilmiş olur. Bunun için çok zorunlulukla yeni yerleşmeler açılacağında bunların yoğunluğu ve yerlerinin seçilmesi son derece önemlidir. Böyle yeniyerleşime açılacak alanları önce çok iyi etüd edilmelidir. Gerek plan ve programında gerekse topografik durumunda sınırsız gelişmelerini önleyecek yerlerin seçilmesi şarttır. Bu yerleşim birimlerinde her zaman doğa ve siluette yeşil ve floranın egemenliği sağlanmalıdır. Ayrıca fiziki büyüklükleri yanında tarihi yerleşmelere etkinliği olmayacak, tarihi ve kültürel eserlerin tesirlerini ezmesi değil etkinliklerini bile azaltacak uygulamalardan kaçınmak gerekir.

Boğaziçi'nin yerleşim özelliklerine zarar vermeden kaldırabileceği net yoğunluk uzun araştırmalarla saptanan

---

(105) Doğan Kuban ve Diğerleri: "İstanbul Kentinin Tarihi Verilerin Turistik Açıdan Değerlendirilmesi", Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni, İ.T.Ü. Sayı 11 - 12, s.85.

maksimum 100-150 kişi/ha asla geçmemesi gerekir(106).

Tüm bunlar yanında yeni yerleşimler, geleneksel yerleşimlerin özelliklerini taşımalı ve yeşiller arasına dağılmış çok seyrek lekeler halinde kalması gerektiği gibi mutlaka çok küçük birimler halinde olmalıdır. Sınırlarının genişlememesinin sağlanması ve mutlaka çevresi birkaç kademeli yeşille çevrili olmalıdır. Bu yeşil sınırı yapılarla kesilmeyip yerleşimin içerisine yoğul bir şekilde dağılmalıdır.

Bu yeni yerleşimlerdeki yapıların biçimlenişlerinin nasıl olması gerektiğine geçmeden önce oldukça sözü edilen Boğaziçi'nin turizmdeki yeri ile burada kurulacak turistik tesislerin neler olması gerektiği üzerinde durulmalıdır.

7.4.1. Boğaziçi'nde Turizm

Boğaziçi'ndeki turizm konusu, günümüzde oldukça güncel olup kalkınmanın temel ilkelerinden biridir. Dumansız sanayidir denmiş, çok sıkı sıkı sarılıp heryeri turistik yapmışız, ama ancak yerli turist gelmiş ve yatırdığımızı olsun bu işten alamamışız. Herşey var ama yine de dış kaynaklı gelir getiren ekonomik güç olamamıştır.

Bu olumsuzluğun en açık belirdiği yerlerden biri de Boğaziçi'dir. Boğaziçi doğunun sihirli rüyalar kentidir demişiz ve o kadar ileri gitmişiz ki tüm Boğaziçi turistik bölge olsun herşey ona göre ayarlansın, kredilerle desteklensin, yalılar bu ise ayrılsın denilmiş. Hatta burayı Monte Carlo sanıp öyle tesisler açılmaya kalkılmış. Bir türlü istenilen ilgi sağlanamamıştır.

Ancak yanlış anlaşılmasın diye konu şöyle ele alınabi-

(106) Nilüfer Ağat, Boğaziçi'nin Turistik Etüdü. İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, s.129.

lir: Boğaziçi'nde turizm olmaz denmemektedir. Ancak buradaki turizm şekli başkadır. Öyle ki Boğaziçi günümüzde turizm yönünden üzerine düşeni fazlasıyla yapmaya hazırdır. Ancak bu bölgenin aşırılığa kaçmadan ne çeşit bir turizme uygun olduğunun saptanması gerekir. Bunun için yukarıda söylenen uzun süreli dinlenme amaçlı turizmdir. Bugüne kadar da bu yöndeki uygulamaların da ışığında böyle bir turizmin de pek olamıyacağı açıktır. Bu bölgeye turist niye gelir, o ortaya konması gerekir.

Genelde İstanbul'a turist dinlenmeden çok tarihi ve doğal değerleri görmek, görsel duygularını tatmin etmek için gelir. NAsıl ki Roma, Viyana, Venedik'teki gibi hiçbir turist Boğaziçi'ne dinlenmeye gelmez ve aksine Boğaziçi'ni göreyim diye gelir. Slayd çekeyim diye gelir. Buna Boğaziçi çok iyi yanıt verir durumdadır. Boğaziçi'nde turistik amaçlı çalışmaların bu yönde olması gerekir.

Ancak turistin dilenmek için burada kalmasına çok çaba verilmesi gerekir. Boğaziçi böyle bir turizm çalışmasına yanıt vermesi çok zordur. Bu yönde çaba sarf edilmesi de yersizdir. Bunun yanında çok ilginç doğa gezip görmeye değen bir mekandır. Ama dinlenmek hele denize yönelik bir eğlenti için uygun bir deniz değildir. Zaten deniz değil boğaz ya da su yoludur. Burada denize girmek, su sporları, su kayağı yapmak oldukça güçtür, nedeni işte. Tarabya bu olumsuzlukların başında hem kıyı topografyası, hem de suyun durumu gelmektedir. Bugün bir-iki yer dışında rahatça denize girilecek yer pek yoktur. Bir Göksu önü, bir de Rumelikavağı üstü var. Ancak kıyılar hemen dikleşen bir yapıya sahiptir. Bunun yanında kuvvetli akıntı vardır. Bu yüzden gemilerin bile etkilendiği ve deniz trafiğinin bile bazı yerlerde ters uygulandığı görülür. Böyle bir ortamda yoğun deniz trafiğinde deniz sporları da yapmak oldukça zordur ve bu kadar yoğun birbirine zıt hareketlerin oluştuğu Boğaziçi'ndeki deniz kıyısı dinlenme yeri yapmak oldukça tartışmalıdır. Örneğin İstinye'deki tersane

kaldırılıp su kayağı merkezi yapmanın başarısı da oldukça şüphelidir(107).

Boğaziçi'nde olsa olsa bazı vadi derinliklerinde, örneğin Göksu'da Hollanda benzeri denize dönük değil doğaya dönük vadi içi su havzaları içerisinde basit köy evleri şeklinde. Günümüz Polonesköyü benzeri süt hayvanından et ve yumurta hayvanına kadar bulunan doğayla ve içe tesisler (o da çok iyi bir reklam ve servisle) kurulabilir. Bunlar doğal yalın fazla lüks olmayan fakat temiz ve ilgi çekici olan bağımsız birimler şeklinde ve ön planda doğa olacak şekilde çalışmalar yapıldığında başarı şansı daha yükselebilir. Ama dev gibi oteller hele sahil kesimine kurarak turizmin olacağını beklemek doğru değildir.

Hem Boğaziçi'ne bu kadar yüklenmek doğru değildir. Bu işlevlere cevap verecek yakın ve uzak çevrede öyle yerler vardır ki bu kıyılar bunlarla işgal edilmesi gerekmemektedir. Bugün İstanbul'a gelen turist Sultanahmet, Kapalıçarşı arkasından Bosphours demektedir. Çoğunlukla elinde kamera ve fotoğraf makinası vardır. Karadan oldukça az olmasına karşın çoğunlukla denizden motor turlarını arzulamaktadır. İşte Boğaziçi'nde turizmin bu yönde gelişmesinde başarıya ulaşma şansı çok fazladır. Günümüzde bu iş ya şehirhatları ya da özel motorlarla yapılmaktadır. Ancak en çok bu üç saat gidiş, üç saat dönüş şeklinde uygulamanın fazla bir gelişimi yoktur. Bazen de bu oldukça uzun hale gelebiliyor ve cazibesini kaybediyor, kimileri için. Bunun için uzun ve kısa turlar şeklinde birçok düzenler bu arada gidişte Emirgan, dönüşte Kanlıca mola ve kısa tur bitiş yeri olarak geliştirilmelidir. Asıl önemlisi üç saatlik bir yolculuktan sonra Rumeli ya da Anadolukavağı'nda yemek ve dinlenme için oldukça önemli dü-

---

(107) Çelik Gülersoy, "Korunması Gereken Boğaziçi", MİMARLIK 72/6, s.15.

zenlemelere gidilebilir. Boğaziçi balık, balıkla Kavaklar iç içedir. Anadolukavağı'nın ise ilginçliği bir başkadır. Bu nedenle burası bu hizmete yönelik tesislerle düzenlenirse oldukça iyi sonuçlar alınır ve tur programları çok cazip hale gelir. Bu programların daha cazip hale getirilmesi belki tarihi ilginç gemilerle bu turlar düzenlenebilir. Örneğin şehir hatları bu amaçla iki gemiyi restore ettirip gece mehtap, gündüz Boğaz turları düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu daha ilginç ve düzenli gelenek haline getirilmelidir. Böylece bu ilginçliğe bir de uğrak yerlerinin ilginçliği katıldığında oldukça başarılı çözümler getirilebilir. Bu nedenle Anadolukavağı mutlaka ele alınması gerekli bir yerdir. Bu amaç doğrultusunda insalcıl, romantik, bugünkü ölçeği, ahengi, ritmi ve dengesibozulmadan temiz derli toplu ilginç bir görünüme kavuşturulabilir. Ancak buradaki tesislerin restoran değil (çünkü turist bunu kendi ülkesinde de bulmaktadır) Şark kahvesi ya da köşesi gibi yapayda değil. Bugünkü görünümü bozulmadan ama sağlıklı hale getirilerek kıyı balıkçı lokantaları insanı, denizi, çınarı iskele meydanı ile doğal güzellikleriyle sosyal ve psikolojik havasıyla hiçbir yerde olmayan sunulabilir.

7.4.2. Yeni Rekreasyon Alanları Oluşturulması

Boğaziçi için her zaman önce kendi halkının, sonra çevre halkının boş zamanlarını değerlendireceği rekreasyon alanları oluşturmak olanak içerisindedir. Fakat bundan öte onun eski gezi alanları tam verimli hale getirildiğinde bu sorun oldukça halledilecektir. Bunun yanında ulaşım sorununu çözmek gerekir. Bugün hararetle savunulan ulaşım eskiden olduğu gibi denize kaydırılması fikri oldukça akılcı olarak görülmekteyse de, bundan çoğuna ne gemi olanağı, ne de iskele ve tesis olanağı bulunmadığı gibi aslında Boğaziçi deniz trafiği de bu yükü kaldıracak durumda değildir. Burası oldukça doymuş durumdadır.

Karayolu ise her açılan yol hele bir korniş yol Boğaziçi'nin doğa yapısını tahrip edecek ve geçtiği yerleri taş ve beton yığını haline getireceği günümüz uygulamalarıyla ortadadır.

Bunun için köklü önlemler alınmadan daha büyük ve başka rekreasyon alanlarının açılması yerine bugünküleri olduğunca vremli kullanmak bunun yanında kontrolu elden kaçırmamak gerekir. Ayrıca Boğaziçi kıyılarıyerine yakın çevrede böyle alanların oluşması sağlanarak yükün olduğunca hafifletilmesi gerekir. Ancak kıyılarda küçük cepler şeklinde denizle ilişkili bazı alanlar olabildiğince çoğaltılmalıdır. Bu oldukça önemlidir. Bugün 65 km'lik Boğaziçi kıyılarında gönlünce balık tutabileceğiniz ya yok denecek kadar azdır. İşte (Resim 254) Kuleli önü, hele Çubuklu Halil Ethem yalısı önü 0,50 tretuar ve tehlikeli dönemeç önünde bu eylemi yapmıya çalışan çoluk çocuklu halk. Hiç olmazsa bir Akıntıburnu ya da Bebek önlerindeki gibi dümdüz beton sahil kadar da olmasa bile birçok böyle mekanların oluşturulmasında fayda vardır.

7.4.3. Yeni Cami Biçimlenişi

Bugün Boğaziçi yapı biçimlenişlerine ve yerleşim siluetlerine en çok etki eden yapıların başında camiler gelmektedir. Biçim ve görünümlerine bu nedenle fazla özen gösterilmelidir. Hem sınırlı katı oldukça değişmiyen işlev planı ve bugüne kadar da sayılamıyacak kadar da denenmiş olması yanında halkın da klasik cami tutkusu genel biçimlenme zorlukları yanında bir de Boğaziçi'nin özgün durumu katıldığında yeni çağdaş cami biçimlenişleri son derece zor duruma girmektedir. Başarıya ulaşmak için yine de geçmişin bazı temel ögelerinden hareket etmekte yarar vardır. Yine Ortaköy, Beylerbeyi ötesinde hele kıyıda kubbeli klasik özentisi cami biçimlenişlerinden mutlaka kaçınılmalıdır. Hımlı olduğunca yorumlu, üzeri kırma çatılı tek minareli ve tek şerefeli camiler gerçekleş-

tirilmelidir. Ancak Boğaziçi'ndeki uygulamalar hiç de böyle olmayıp genelde olduğu gibi ne kadar büyük yapılabilirse o kadar iyi olur, ne kadar yüksek minare kurulursa o kadar mimarsal olur düşüncesiyle ve illa da nedense cami denince XVI. yüzyıl klasik cami biçimlenişleri yaratılmaya çalışılmaktadır. Örneğin bir Paşabahçe'de köşeye meydanla hiç ilgisi olmayan ve içini hangi cemaatle ve ne zaman dolacağı kestirilemiyen büyüklükte bir cami kurulmuştur. Bu kültür nereden doğdu belli değil. Göksu'daki ise tek teselli iyi bir uygulama olmasıdır ve oranlarının biraz daha düzgün olduğudur. Ortaköy'de dereboyu sonunda yapılan bunların en yoz uygulamasıdır. Tarabya'daki ise özgün bir biçimleniş çabasındadır. Ancak yukarıda söylenen Ortaköy, Beylerbeyi üzerindeki bölgelerde bu tipte kubbeli cami hiç yapılmamış, kim dinler XV. yüzyıl başından Bebek camisi ile başlıyan Boğaziçi yeni cami biçimlenişleri aynı özellikleriyle sürüp gitmektedir.

7.4.4. Yeni Konut Biçimlenişleri

Belki ilk bakışta Boğaziçi'nin kıyıları olsun bundan başka dolması tarihi vekültürel yapıları tahrip edilmesi onların doku ve görünüm zenginlikleri kaybolmasın denebilir. Yukarıdan beri sıralana gelen nedenlerle bu geçerlilik bulmadığı gibi, bireyci istekler bu kıyılarda yer edinme tutkuları buna imkan vermemektedir. Aksine dört-beş kata varan yalı tipi apartmanlar kurulmaktadır. Öyle ki bu yapıların çoğu bu zamana dek süregelen ve sadece buranın malı olan özgün mimari ile hiç ilişkisi olmayan hatta İsviçre Alplerinde ya da İspanya kıyılarında yapılan binalardan pek farkı olmayan proje ya da biçimleri herhangi bir mecmua beğenisinden ortaya çıkan görünümlerdir. Hiçbir özelliği yoktur. Buranın, yerin yapısı olmadıkları, buradan kaldırılıp götürüldüğünde en azından bu kıyılar kurtulacağı ve kurulduğu yerde de aynı etkiyi vereceği rahatça söylenebilir.

Bunun yanında günümüzde yeni yapılacak yapıların körü körüne eskiye bağımlı, onların aynısı olacak demek de çağa aykırı düşmek, günümüz mimarisini inkâr etmek olur ki, bu da mümkün değildir. Hatta eski ne kadar önemsizse çağımız da o kadar önemlidir ve geleceğe günümüz mimarisinden de birçok yapıt kalmalıdır. Bu çağımız insanının hem iç güdüsel hem de doğal hakkıdır. Buna engel olmak imkânsızdır. Ancak geleceğin insanına, hatta günümüz insanına sorun olacak yapı ya da mekan bırakmak anlamına gelmemelidir. Bugünkü durumda olduğu gibi geleceğin kuşaklarının hayret ve taktirleri bir yana hiç olmazsa kötülemeleri istenmiyecek sorun olmayacak biçimler yaratmak gerekir.

Günümüz mimarı bu sorunların büyük çoğunluğunu çözmek zorundadır. Bunun yanında bu mekanda çoğu günümüz mimarı teklif geldiğinde burada bir eserinin olmasını en içtenlikle arzu edecektir. İşte böyle bir yere körü körüne eskiye bağlı değil ama eskiden de tamamen soyutlanmış bir mimaride düşünülmesi sanılır. Günümüzün tasarımcısı yüzyıllar boyu denenerek oluşup gelen değerleri yok sayıp yepyeni denenmemiş şeyleri denemeye kalkması çok iddialı bir konudur. Bunun yanında yüzyılların verdiği birikimler olan eski yapılara da hayat hakkı tanımak hiç olmazsa saygılı olmak zorunluluğu da vardır. İşte işin ana zorluğu barada başlamaktadır. Bu kıyı yapılarında olduğu gibi yalı arkası yapıları için de geçerlidir. Bunun için yeni biçimlenişler ne olursa olsun hatta eski ile taban tabana zıt da olsun fakat doğayı tahripkâr çevre yapıları ezer görünümler olmasın, aksine bunlarla kontraslık bile de sağlayarak uyumlu, dengeli fakat dilediğince iddialı konutlar oluşturulabilir. Ancak böyle iddialı konutların yapılması önce çok kuvvetli eğitim düzeyine bilgi ve beceri ve yeteneğe erişmiş mimarından işçisine kadar kuvvetli bir kadronun oluşumuyla gerçekleştirilebilir. Bu nedenle böyle yapılarla genelde biçimlensin demek oldukça zor bir konudur. Bunun için belki kişisel çaba ve becerileriyle oluşacak birkaç

yapı ya da yapılar dizgesi kurulabilir ve böyle çalışmalara imkân tanınabilir. Ama genelde hiç olmazsa batı orijinli dergilerden kopya etmek yerine kendisinden bir takım değerler, belki detaylar, biçimler alarak fakat onlarla eş olmayan, hile taklit olmayan ve hatta onları ilk bakışta anımsatmayan yepyeni biçimler ve değerlerin ortaya konulması mutlaka gerekir. Bu işe ne tip yönetmelik, ne genel kanun ne de genel planlama ile gerçekleştirilebilir. Boğaziçi buraya kadar sıralanan ve defalarca tekrarlanan her yerinin ve yöresinin kendine özgü apayrı özellikleri ve biçimlenişleri olmasına karşın yine de genelde vücudun organları durumunda bir birlik ve bütünlük içerisindedir. Bu bütünlüğü bozmak değil daha sağlıklı hale getirilmektir. Ama Boğaziçi'nde her yönde uygulama var. Örneğin (Resim 269) görüldüğü gibi geleneksel mimarinin kısmen de olsun yorumlandığı, hiç olmazsa adapte edilme caphasına girildiği yapılar ile (Resim 269) da olduğu gibi tamamen modern ve iddialı fakat ılımlı, ölçekli ve doğa ile uyumlu yapı ile onun üzerine yükselmekte olanı günümüzün ayrı bir yapısı da sanki üzerine tünemeye çalışmaktadır.

Günümüz Boğaziçi'sinde kişisel bu çeşit uygulamalar dışında olumlu yapılar genelde gelişme yeteneği yoktur. Bunun ana nedeni bu kadar çokluğa karşın kendini kabul ettirmiş herkese büyük etkisi olabilecek kuvvet ve örgütte mimari ekolün kuralamamış ya da oluşamamış olmasıdır. Yanibizde bir Sinan ekolü gibi çağındaki toplumu değil yüzyıllara etki edecek bir ortam oluşmuş değildir.

Böylece günümüzde (Resim 267) gibi hiçbir özelliği olmayan mimari düzenler genelleşmektedir. Bunu önlemek için hiç olmazsa Boğaziçi'nin belli ortak öge ve özelliklerini ele alınıp kişisel değerlendirmelerin de yardımıyla belirli ana ilkelere uyulması zorunluluğu getirilebilir. Hiç değilse bu zorunluluk altında kat yükseklikleri, bina derinlikleri gibi yapının fiziki büyüklüğünden öte dengeli proporsiyonlardan tu-

tup pencere ölçülerine, cephe görünümlerine, saçak durumlarına hatta bazı detaylarına kadar çağdaş ama yanında ya da yöresindeki eski yapılara uyumlu hiç olmazsa geçmiş yorumlu ve doğru kullanımlı eserler ortaya konmaya çalışılabilir. Yani estetik ve kullanım yönünden yine hiç olmazsa en azda birleşilme gereği vardır. Böylece belki ileride Boğaziçi'ne özgü yeni bir biçimleniş ortaya çıkabilir ya da gelecek kuşaklara düzeltme fırsatı sağlanabilir.

Resim: 259
Kandilli Görünümü

Resim: 260
Paşabahçe 1937 Görünümü

Resim: 261
Paşabahçe 1937 Görünümü

Resim: 262
Boğaziçi 1937 Başka Bir Görünümü

Böyle başladı.

Resim: 263
Paşabahçe Günümüz
Görünümleri

Resim: 264
Çengelköy Günümüz
Yapılaşmaları

Resim: 265
Paşabahçe Günümüz
Yapılaşmaları

Resim: 266
ÇamlıcaSırtları
İstavraz Vadisi Günümüz
Yapılaşmaları

Böyle devam ediyor.

Resim: 267
Günümüz Yalı Dairesi Kıyı Yapıları

Resim: 268
Boğaziçi Sırtlarında Günümüz İki Yapısı

Resim: 269
Boğaziçi Kıyılarında Yalı Yapıları

Böyle devam ediyor.

3. SONUÇ

Kendine has görünümü oluşumu biçimlenişi kısacası kişiliği olan Boğaziçi'nin bu özgün görünümü kadar sorunları da bol bir doğa parçasıdır da. Fakat yüzyıllar boyunca bu değerli kişiliğini, doğası kadar buraya yerleşmişlerin ellerinden almıştır. Bu yöre herhangi bir sıradan kent parçasıymış gibi görmekte hiç kabul edilecek bir görüş değildir. Bu doğa parçasının şekillenmesi ilk devirlerde Anadolu'dan beslenmiş fakat kısa süre sonra yüzyıllar boyu tüm çevresini etkilemiş bir mimari olgudur. Ancak günümüzdeki bireyci çıkarlar bir yana hızlı kentleşme yönünde ve bazı politik ters kararlarla bu mekana gereken önem verilmemektedir. Bu nedenle yavaş yavaş sağlıksız bir biçim değiştirme süresine girmektedir. Tarihi gelişimi doğasıyla yalısıyla yalı arkasıyla cami önü çınar altı iskele meydanıyla, balığıyla, meyvesiyle suyuyla sarayıyla oluşmuş sosyo-ekonomik ve kültürel olduğu kadar psikolojik önemde biçimlenmiş ritmik dengeli bir olgu içindedir.

Ancak günümüzde bu biçimlenişi doğal görünüşü herkes ve herşey tarafından bozulmaya çalışılmaktadır. Böylece Boğaziçi XIX. yüzyıl sonlarında başlıyan 50-60 yı yıllarda bir yenilik ve batılılaşma özeni ile girişilen yol açımları meydan düzenlenmeleri eskiyi yıkıp yeni binalar kurma girişimleri, birde Boğaziçi'nde yer edinme tutku, moda ve ekonomik güç gösterisi ile tüm değerler hiçe sayılmış ve büyük bozuntu içerisine girmiştir. Bu günümüzde hızını kısmende yitirmiş gibi görünüyorsa da aslında biçim değiştirerek devam etmektedir. Tüm bu olumsuz nedenler yanında bu eşsiz doğal tarihi ve kültürel ortamın sağlıklı bir bünyeye kavuşturulması şarttır. Ancak bu çalışma çok yönlü ve karmaşık birtakım sorunlarla yüklü durumdadır. Bu sorunların olduğunca kısa sürede çözüme kavuşturulması ve yaşanılır bir mekan sağlanması için bazı

temel ilkeler ortaya konulup en azından bu temel ilkeler etrafında birleşilmesi gerekir.

Bu temel ilkelerin nasıl ve neler olacağını ortaya koymak istendiğinde şöyle bir deneme yapılabilir.

A- Planlamada

I. İlgi çekiliciliği bir yana üzerindeki bugünki nüfusun doğal artışına olsun çözümler arayarak ve yeni kurulan ya da türeyen yerleşimleri en aza indirilip ya da sakıncalı durumlarını ortadan kaldırılma önlemleri aranmalıdır.

II. Boğaziçi günümüzde karmaşık rasgele düzensiz bir oluşum ve kaldıramıyacağı yükün altındadır. Bu nedenle tüm bu yüklerini makro ölçekte en aza indirmek ve en yararlı hale getirmek zıtlıklardan arındırmak bazılarını ise üzerinden almak gerekir. Öyleki düzenli deniz ve kara trafiği rekreasyon, günlük turizm alan ve tesisleri sağlıklı konut ve yazlıklar kirlenmeyen bir doğa olması için yapılması gerekli müdahaleler belirtilmelidir.

III. Boğaziçi üzerine düşen görevleri yerine getirişte sağlıklıda olsa hiçbir zaman kentin bir semti durumuna girip onunla birleşmesine izin verilmiyeceği aksine yüzyıllar boyu oluşan kentin destekliyici özel görevlerin üzerine alıcı özelliğinden hiç özveride bulunulmamalıdır.

IV. Mikro planlamada Milli parktan çok geniş bir sit alanı içerisinde alt ve ikincil alt sit alanlarına kadar inen bir düzenin oluşmasına imkan tanınabilme özelliği gözönünde bulundurularak müdahaleyi bu yönde programlamak ve en büyüğünden en küçüğüne kadar inen bir sıralama içerisinde sorunları ortaya koyup çözümlerini de tersten en küçük birimden tüme doğru kendi içerisinde pratik kontrol edilebilir şekle geti-

rilmelidir.

B- Yerleşimlerde

I. Yerleşimlerin dış çevreleriyle büyümelerine izin verilmemelidir.

II. Her yerleşimin kurulduğu vadi dışına taşmasına hele birbirleriyle birleşmesine asla göz yumulmamalıdır. Ara ve çevrelerindeki yeşil bantın erimesine küçülmesine değil aksine daha da büyümesine ve yeşermesine çalışılmalıdır.

III. Her yer korunacaktır yaptırımcı sert kararlar yerine korumanın bir fantazi olmadığı günümüz ve geleceğin insanının sağlıklı bir çevre ve kültür hazırlanması amacıyla yapıldığına önce günümüz toplumunu ikna edip bir kamuoyu oluşturmalıdır.

IV. Böylece bu oluşumda anlaşmalı ve uzlaşmalı bir ortam yaratılmalıdır. Ancak bu anlaşmada ödünün çağdaş yaşam koşullarına uygun yapılarda binalardan çok karşı tarafın uyumsuz yapılarda da uyumlu hale getirilmesinde ise ödünü en aza indirilip bütünlüğün bozulmaması sağlanmalıdır.

V. Genel köy görünümlerini yitirenlerde genel kentsel koruma olanakları içinde ele alıp kendi içlerinde özel planlamaya gidilmeli, kalmış, kesitler tek tek ele alınmalıdır.

VI. Anadolu kavağı, ayrı ele alınıp Rumeli kavağı ile birlikte düzenlemeye yönelik çalışmalara süratle başlanmalıdır.

C- Yeşil Alanlar

I. Korular özen ve dikkatli korunmalı, olabildiğince

geniş alanlara yayılmalıdır.

II. Kapasite üstü çalışan koru ve rekreasyon alanlarına iyi bir örgüt ve denetim getirilerek bazı belirli günlerde bu kadar çok halkın hiç olmazsa burada toplanmaları kısmende olsa engellenmelidir. Oto park sorunu mutlaka halledilmeli arabalar koru derinlikleri içerisindeki dar yol ve koru içlerine sokulmalarına mutlaka izin verilmemeli ve belirli yerlerde anında kanalize edilecek şekilde toplanmalıdır.

III. Bu piknik alanlarını sadece Boğaziçi'ne toplamak yerine, Karadeniz ve Çekmece taraflarında, Anadolu tarafında ise Çamlıca arkalarında yeni alanlar varsa açılmalı yoksa oluşturma ve yetiştirme girişimlerinde bulunulmalıdır.

IV. Böyle yerlerde halkın nasıl hareket edeceği bilinci aşılanmalıdır.

V. Bazı önemli istenmiyen olayların çıkmasını önleyici, çıktığında da anında müdahale edici gerekli teknikle donatılmış denetim ve önleme örgütleri kurulmalıdır.

VI. 30 ha.nın altında bulunan koru ve yeşil alanlar:

a) Kamu mülkiyetinde bulunan arazilere tapu dağıtım vaatlerinde bulunulmasını kesinlikle önlenmeli ve bu fikrin ortadan kaldırılması sağlanmalıdır.

b) Hisseli tapu satış sistemi ya kaldırılmalı ya da gerekli ise günün koşullarına uydurulmalı hiç değilse tapu alımında böyle yerlerin sakıncalarını alıcıya açıklanmalıdır.

c) Koru çevrelerinin sınırlarında hiç bir suretle yapılaşmıya göz yumulmayıp dolayısıyla binalar ile çevrilerek

dört bir tarafından bozma ve yok etme çabalarını kırıp ve bozmaya çalışılmalıdır.

VII. Gezi yerlerinin bozulanların parsellemeleri önlenerek çağdaş yaşam koşullarına uyarlanmalıdır.

VIII. Tarım alanlarına yapı yasağı koyup ve cins tashihine de izin verilmemelidir.

IX. Böyle yerlerde çok dikkatli olmalı, herhangi bir yol açımı imar faaliyeti ya da yerleşim alanları düşünüldüğünde sınırları bu alanlar olmıyacağı gibi buraların yakınlarına bile kurulmamalı arada doğal bir engel ve yeşil alanlar bulunmalıdır. Hassas dengelerin bozulmasına neden olunmamalı hele hele içlerinden asla yol geçirilmemelidir.

D- Saraylar

I. Bazı saray eklerinin günümüzde başka amaçlarla kullanılmalarının bu kullanımda tahripkâr olanları yeniden ele alıp daha sağlıklı işlevler sağlanmalıdır.

II. Çırağan sarayını bugünkü işlevine yakın sağlıklı çözümler getirilmeli, hiç olmazsa en basit yatırımla temizlenip depolardan arındırılıp anastilosu yapılmalı, ya da yeni bir işlev verilecekse yakın çevre kültür sağlık ve eğlence merkezi belki protokol alanı haline dönüştürülmelidir. Dahası yıldız parkı ve sarayı ile birlikte ele alınıp geniş kapsamlı Botanik bahçesi fikrini de içine alan bir sit kavramı geliştirilmelidir.

E- Yalı ve Konutlar

I. Çeşitli nedenlerle çoğunluğu ayrılmış, yarım hale gelmiş yalıların restorasyonunda hiç olmazsa proje aşamasında

olsun bütünlüğü sağlanmalı ayrı harem ve selamlık bölümlü yalılarda bile bu gözetilerek özgün mimari biçim ve stillerin korunmasına özen gösterilmelidir.

II. Tip yönetmeliklerle saptanan ahşap yasağı yerine Boğaziçi özelliklerine uyan güncel özgün yönetmeliklerle ahşap yasağından çok yangına karşı güvenli olması koşulları getirilmelidir.

III. Örnek olarak tüm özellikleri içeren gerek görsel gerek eğitsel amaçlı bir ya da birkaç yalı, bina çevre ve yaşamıyla restorasyonu yapılmalıdır.

IV. Çağdaş yaşama uyarlamada akılcı ve pratik uygulamalara gidilmelidir.

V. Restorasyonda önce yalıyı boşaltıp projelerinin hazırlanması yerine önce projeleri hazırlayıp bürokratik formaliteler tamamlanıp uygulamıya başlanacağı anda binayı boşaltılarak bina uzun süre boş kalarak yıkkın hale gelmesi önlenmelidir.

VI. II.grub uygulamalarda cephe korunacaktır, ilkesine mutlaka uyulup binayı tümden yıkıp cepheyide ortadan kaldırmak yerine hiç olmazsa özenle ayıklanıp sağlam ögeleri mutlaka kullanmak yenisi ile eskisini ayırt edecek günümüz müdahalesi ile burada eskiden böyle bir yapı olduğunu mutlaka belirtilmelidir.

VII. Yalı ve konut dahası tüm Boğaziçi mimarisinde detaydan parça ve bina bütünlüğüne kadar genel kuralları saptayan tipolojisi kurulup ve yapım teknolojisi oluşturulmalıdır.

VIII. Bu araştırmayı yapacak özel araştırma kurumları kuru-

labilirsede daha çabuk sonuç alınır umuduyla kişisel araştırma incelemelerden ya da varolan bilim kurumlarından enstitü çalışmalarından yararlanılmalıdır.

IX. Asıl vergi bağışıklığı ve kredi desteği yalı arkasındaki gerçekten oturulan konut kesimlerine tanınmalıdır.

X. Önemli sokak kesitlerinin kurtarılması tümden süratle ele alınıp projelendirmelerinde olsun devlet desteği sağlanmalı. Bunun yanında sağlıksız kullanım ve nüfus birikimleri olabildiğince aza indirilmeli gerekirse nüfusu kaydırmayı özendirici hale getirilmelidir.

XI. Böyle dokular aralarında yok olanlar varsa olabiliyorsa rekonstrüksiyonlara gitmek ya da hiç çekinmeden fakat nötr uyumlu ılımlı ölçekli çağdaş biçimler getirilmelidir.

F- Yeni Yerleşimler

I. Yeni kurulacak yerleşimleri kontrol altına almak ve en aza indirmek için alınacak kararlar saptanmalıdır.

II. Bu yeni yerleşimlerin yoğunluğu ve yerlerinin seçilmesi önemle üzerinde durulmalı ve çok iyi etüdler yapılmalıdır.

III. Yeni yerleşimleri gerek plan ve programlama da gerekse toporğrafik durumları sınırsız gelişmeleri önliyecek yerleri seçilmelidir.

IV. Bu yerleşim birimlerinde yeşilin egemenliği sağlanmalıdır.

V. Fiziki büyüklükleri yanında tarihi yerleşimlere etkili olmıyacak eski eserlerden uzak yerlerde yeni yerleşmeler

kurulmalıdır.

VI. Boğaziçi yeniyerleşmeleri eski yerleşmelerin özelliğini taşımalı ve yeşiller arasında çok küçük birimler halinde olmalı ve net yoğunluğun max. 100-150 kişi/ha aşmamalıdır.

G- Turizm

I. Boğaziçinde dinlenme turizmden çok gezi turizmine, yönelinmeli denizden motor turlarına önem verilmeli, gidişte Emirgan dönüşte Kanlıca mola yeri Rumeli ve Anadolu kavağı yemek ve dinlenme yeri olarak geliştirilmelidir.

H- Rekreasyon Alanları

I. Bu bölgede yeni rekreasyon alanları yerine mevcutlarına işlerliliği sağlanmalı, ancak yakın ve uzak çevrede böyle alanlar açılmalarına özen gösterilmelidir.

I- Yeni Cami Yapılaşmaları

I. Geçmiş temel cami biçimlenişleri dışına fazla çıkmadan hele Beylerbeyi, Ortaköy'ün üst taraflarındaki bölgelerde kubbeli klasik özentisi cami biçimlerinden mutlaka kaçınılmalıdır. Bunun yerine ılımlı olduğunca eski biçimler yorumlanmalı üzeri kırma çatılı tek minareli uygulamalara gidilmelidir.

J- Konutlar

I. Her şeyden önce geleceğin insanına sorun olmayacak kıyı yapıları yapılmalıdır.

II. Eskiden yüzyıllar boyunca denenen biçimleri çağdaş

yorumlarla geliştirilip tarihsel gelişimi içerisinde yeniden biçimlenmeleri sağlanmalıdır.

III. Yenibiçimlenişler ne olursa olsun hatta taban tabana zıt biçimlerde denensin, fakat kontraslığı sağlıyan en önemlisi doğayı tahrip etmeden uyumlu dengeli bilinçli biçimlere gidilmelidir.

IV. Boğaziçinde olsun çağdaş bir mimari ekol oluşturulamadığına göre Boğaziçinde yapılaşmaların hiç olmazsa belirli ortak özellikler etrafında birleşmesini temin etmek gerekir. Böylece kat yüksekliğinden bina derinliği yapının fiziki büyüklüğünden öte bütünden detay ölçeğine kadar inen biçimler detaylar hatta mimari yeni proporsiyonlarda olabildiğince birlik ve bütünlük aranmalıdır. Böylece hiç olmasa gerçekçi yorumlarla doğru kalıcı sorun olmıyan çağdaş biçimlenişler ortaya çıkarılmalıdır.

Kısacası; Boğaziçinin geçmişteki özgün biçimlenişleri her ne olursa olsun geri gelmesi mümkün olmadığı gibi özlem duyulması gerekmiyen bir durumdur. Bunun yanında Boğaziçi çağımızda genelinden özeline her yönüyle çok çeşitli sorun ve etkilerle hızla sağlıksız görünüm ve biçimlere doğru sürüklenmektedir. Çağdaş biçimlenişlerin sağlıklı bir şekle dönüşmesi için tutulacak en gerçekçi yol.

Fazla bilimsellik yerine uygulamıya dönük Sorunları alabildiğince parçalayıp kısmi sit planlarına dönüştürülüp en küçük birimlere indirerek dikkatli titiz gerçekçi pratik çözümlere gidilmelidir.

Yaptırımcı değil özendirici uygulayıcı sorunlar, topluma maledilici, uzlaşmalı bir ortamın mutlaka yaratılmasıyla başarılı bir çağdaş biçimlenmeleri oluşabilir.

KAYNAKÇA

Ağat,Nilüfer, Boğaziçinin Turistik Etüdü, İ.T.Ü.Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1972.

Akay,İhsan, Hisar'da Geçmiş Özlemi (La Nostalgie du Passe' chez Hisar) Varlık Yayınları, İstanbul, 1963.

Gabriel,A. "Châteaux tures du Bosphore" Çev. Fehmi Karatay, Rumelihisarı, İstanbul Enstitüsü Mecmuası, V, 1959, s.10-11.

Golland,A. İstanbul'a Ait Günlük Anılar, II, s.89.

Aguste,Bailly. Bizans Tarihi, Cilt 1, İstanbul, 1975.

Ahmet,Refik. İstanbul Hayatı. Onaltıncı Asırda (1533-1591), Devlet Basımevi, İstanbul, 1935.

Ahmet,Refik. İstanbul Hayatı, Hicri Onüçüncü Asırda (1200-1255), Matbaacılık Neşriyat, Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1932.

Akçura,Necva. "Korunması gereken Boğaziçi sergisi hakkında görüşler". Mimarlık, Sayı 6, İstanbul, 1972.

Aktan,Kutay. Beşiktaş Kazası Sanayii, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, 1961.

Akyol,Mete. "History of Rumeli Hisar Fortiess" (Rumelihisar'ının Tarihi), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 197, İstanbul, 1958.

Akkaya,Erol. Kandilli, Küçüksu, Göksu, Anadoluhisarı'nın Tarihi ve Kitabeleri, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü, Basılmamış Lisan Tezi, İstanbul, 1964.

Altınay,A.Refik. Eski İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931.

Altınay,A.Refik. Lale Devri, Sanayii Nefise, İstanbul, 1932.

Alp,Münevver. "Eski İstanbul'da Ev İdaresi" Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt IX, Sayı 184, s.3583-3586.

Alp,Münevver. "Eski İstanbul'da Komşu Komşuluk", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt VIII, Salı 174, s.3794-96.

Amicis,E.de 1874 de İstanbul, Çev. Reşat Ekrem Koçu, Türkiye Seyahatnameleri Serisi, Çığır Kitapevi Neşriyatı, 1940.

Andreossy,Comte Constantinople et le Bosphore de Thrace Depuis 1812, Essai sur le ou Bosphore, Paris, 1828.

Arı,Nazife Boğaz'ın Rumeli Yakası Türk Mimari Eserleri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, 1972.

Akpınar,Sevel. "İstanbul'da Mesire Yerleri ve 1852 Tarihli Tenbihname", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt 10, Sayı 55, 1972.

Arslanger,Müeddep. Boğaziçi'nde Nebatların Dağılışı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, 1943.

Pospasit,A. Thrahika preostetia tu Byzantion, XII, 1877-78.

Arditty,Puller Ç. "Rumelihisarı" Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 179, s.28-29, 1956.

Arseven,Celal Esad. Sanat Ansiklopedisi, Maarif Matbaası, İstanbul, 1973.

Atı,Mehmet. "Boğaziçi Rüyası", Türk Yurdu Mecmuası, Sayı 246, 1955.

Ayaşlı,Münevver. Dersaadet, İstanbul, 1975.

Aydın,Ali. Beykoz Kundura Fabrikası Atölyesi İşçileri Nüfus, Mesken, Ekonomik, Sağlık, Sosyal ve İş Durumlarının Araştırması, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, 1968.

Ayverdi,Samiha. Boğaziçi'nde Tarih, İstanbul, 1966.

Aysu,Çiğdem. "Boğaziçi ve Çevresi Doğal Yapısı", İstanbul Boğaziçi ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, Çevre Koruma ve Yeşillendirme Derneği 1975, s.49-67.

Ayverdi,Ekrem Hakkı. Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü, No: 69, 1974.

Banarlı,Nihat Sami. "İstanbul Fethini Gören Üsküdar", İstanbul Enstitüsü Mecmuası, I, 1958.

Banoğlu,Niyazi Ahmet. Anılar ve Tarihi Eserleriyle İstanbul, Yeni çığır kitapevi, 1963.

Baysal,Haluk. "Birkan Apartmanları (Bebek)" (The "Birkan" Flats et Bebek), Arkitekt, cilt 27, Sayı 294, 1959.

Bayrak,M.O. İstanbul'un Tarihi Yerler Klavuzu, İstanbul, 1966.

Behri,S. "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşmeleri", Vakıflar Dergisi, Sayı 9, 1971, s.1-12.

Bener,Muzaffer. Göksu Vadisi ve Çevresindeki Platolarda Kuarsit, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, 1965.

Berksu,İsmail. Göksu Küçüksu Yukarı Meraları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, 1938-39.

Bilge,Z. İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi, İstanbul Devlet Deniz Yolları ve Limanları Matbaası, 1949.

Bora,İ. "Tarihte İstanbul", Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi, Sayı 8, 1953.

Boyar,Sami. "The Yalı of Amcazade Hüseyin Paşa", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Cilt 33, s.312, 1972.

Bölükbaşı,Hasan. Kandilli Kar Yağışları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, 1967.

Büyüktuğrul,Amiral Arif. "Tarih Boyunca Boğazlar", Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 3.4.1961.

Celal,A. "İstanbul Restorasyonu", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 162, 1965, s.5-6.

Çağıran,Gülten. Beşiktaş İlçesinde Doğan Nüfus'un Dağılışı,

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, 1968-69.

Çelebi,A.H. "Beylerbeyi Sarayına Dair İntibalar" Türk Yurdu Dergisi, Sayı 261, 1961, s.298-302.

Çelebizade, Çelebizade Tarihi.

Cevdet Paşa, Tarih, IX, s.147 (Beşiktaş Köprüsü).

Cezzar,Mustafa. "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, s.I, 1963, s.327.

Ceyhan,N. "Rasim Paşa Yalısı", Mimarlık Dergisi, Sayı 6, 1972, s.60-65.

Çinici,Orhan. "Beykoz'un Abideleri", İstanbul Dergisi, Sayı 61, 1968.

Çinici,Orhan. "Beykoz", İstanbul Dergisi, Mayıs 1968.

Çinici,Orhan. "Anadolukavağı ve Feneri", İstanbul Dergisi, S.61, 1968.

Color Waschesr. Dionysii Bizantii De Bospori No İgotione quev Supersund. Una cum Supplementis in geographis graecos minores alerisque reusdem ergumenti fragmentis, Paris 1874.

Darkot,Besim. "Boğaziçi" İslâm Ansiklopedisi. Cüz.19, 1971, s.666-71.

Dağlıoğlu,H.T. "Türk Tavanları" Ülkü Dergisi, Sayı 9/54, 1937, s.465-468.

Dalokay,Vedat. "Türkiye'nin Kıyı Sorunları ve Politikası", İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, 1969.

Danişmend,I.H. "Anadoluhisarı", Kronolojik Osmanlı Tarihi, Cilt I.

Derman,Uğur. "Boğaziçi'nde Eski Bir Türk Evi" Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 2/12, 1972, s.45-53.

Dionysios,Byzantros. Anaplus Bosporu (Boğaziçi'ne Açılma). Çeviri: Rudolf Gungerich, Berlin, 1958.

Dethier,A. Hellenikos Philologi Kos Syllogos, IV, (1965-70).

Dirimtekin,Feridun. Ecnebi Seyyahlara Nazaran Fetihten Sonraki İstanbul. İstanbul, Fetih Derneği Neşriyatı, 14, 1953.

Dirimtekin,Feridun. "19. yüzyıldan bugüne kadar İstanbul", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 35/314, 1972 ve Sayı 36/314, s.2-9.

Dirimtekin,Feridun. "Beylerbeyi'nde Bulunan Bir Bizans Kilisesi", Ayasofya Müzesi Yıllığı, Sayı 1, 1959, s.11-13.

Doyuran,R. "17.yüzyıl başlarına ait bir İstanbul panoraması", "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 88, 1949, s.19-23.

Ducas. Bizans Tarihi, Çeviri U.Mırmıroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, 1956.

Ebcioğlu,Hikmet Münir. Boğaziçi'nin Muhafazası İçin 100 Milyon.

Eldem,Sedat Hakkı. Köçeoğlu Yalısı Bebek, 1973.

Eldem,Sedad Hakkı. Köşkler ve Kasırlar, I.Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 1978.

Eldem,Sedat Hakkı. Köşkler ve Kasırlar, II.Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 1978.

Evyapan,G.A. Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, O.D.T.Ü. Yayınları, 1972.

Eldem,Sedat Hakkı. Türk Bahçeleri, Kültür Bakanlığı Türk Sanatı Eserleri.

Eldem,Sedat Hakkı. "Eski Bir Türk Evi", Mimarlık, Sayı 4/3, 1934, s.80-81.

Eldem,Sedat Hakkı. "Türk Evi" Ülkü Dergisi, Sayı 2/22, 1942, s.10-15.

Eldem,Sedad Hakkı. "17 ve 18.Asırda Türk Odası", Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı 5, 1944, s.1-28.

Eldem,Sedad Hakkı. "Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı", Arkitekt, Sayı 3/12, 1933, s.377-381.

Eğli,E.Bahtiyar,A. "Türk Evleri", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 100. 1950, s.15-17.

Eğli,E. "Türk Evi", Ülkü Dergisi, Sayı 17/99, 1941, s.195-209.

Elif,N. "Rumelihisarı'nın Tamiri", Türkiye Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 161, 1955, s.13-14.

Erbabacan,A. "İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni 1948 yılı çalışmaları", Türkiye Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 85, 1949, s.11-14.

Erbahar,Z.N. "Kuleli Ocağı (Kulebahçe) Mescidi İlgi Çekici Öyküsü", Sanat Tarihi Yıllığı, Sayı V, (1972-1973), s.95-100.

Erdener,Orhan. "Boğaziçi'nde İmar Çalışmaları Nasıl Olmalıdır?", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 313, 1972, s.20-29.

Erinç,Sırrı. "Doğal Örtü ve Sorunları", İstanbul Boğaziçi ve Sorunları Simpozyumu, Çevre Koruma ve Yeşillendirme Derneği, 1975, s.27-48.

Erdoğan,A. "Üsküdar Su Yolu Haritası", Türk Tarihi ve Arkeoloji Dergisi, Sayı 4, 1940, s.139-143.

Erdoğan,Mazffer. "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", Vakıflar Dergisi, IV.Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.

Erzen,A. "İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri", Belleten, Sayı 18/70, 1954, s.131-154.

Esin,Emel. "Türk Mimari Geleneği Çerçevesinde Sadullah Paşa Yalısı", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 33/312, 1972.

Esin,Emel. "Sadullah Paşa Yalısı Tarihçesi", Türkiyemiz Sanat Dergisi, Yıl 7, Sayı 19, 1976, s.13-17.

Eyice,Semavi. Bizans Devrinde Boğaziçi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No.2236, 1976.

Eyice,Semavi. "Rumelihisarı", İslâm Ansiklopedisi, IX, 1964, s.773-77.

Eyice,Semavi. "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme", Türkiyat Mecmuası, Sayı 14, 1964, s.199-216.

Eyice,Semavi. "İstanbul Minareleri", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, Cilt I, İ.D.G.S.Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayını.

Evliya Çelebi. Seyahatname, Cilt I.

Fıratlı,Nezihi. "Boğaziçi'nde Bir Bizans Sarnıcı", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 144, 1954, s.11-13.

Gabriel,A.bert. "Rumelihisarı" (Çev.Hilmi Karatay), İstanbul Enstitüsü Mecmuası, Sayı 5, 1959, s.101-131.

Gabriel,Albert "Mimarlık Bakımından Türkler İstanbul'a Neler Getirdi", Resimli Hayat İlavesi, 1953.

Gabriel,Albert. "Türk Evi", Arkitekt, Sayı 8/5-6, 1938, s. 149-154.

Greca,La Marcello. "Boğaziçi Poliketleri Hakkında", İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası, Seri B, Cilt 14, s.3-1549.

Gökbilgin,M.Tayyip. "Boğaziçi", İslam Ansiklopedisi, Cüz 19, s.6770.

Gökbilgin,M.Tayyip. "Boğaziçi Nakil Vasıtaları ve Mesire Yerleri", İslam Ansiklopedisi, Cüz.19, s.6792.

Gülersoy,Çelik. "Dolmabahçe Sarayı", Türkiyemiz Sanat Dergisi, Yıl 4, Sayı 11, Ekim 1973, s.92-103.

Gülersoy,Çelik. Korunması Gereken Boğaziçi, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayını.

Güneri,H. "Vakıf Suları ve Su Vakıfları", Vakıflar Dergisi, Sayı 9, 1571, s.67-80.

Hisar,Abdülhak Şinasi. Boğaziçi Yalıları Geçmiş Zaman Köşkleri, Varlık Yayınları Bütün Eserleri, 4-5, 1976.

Hisar,Abdülhak Şinasi. Boğaziçi Mehtapları, İstanbul, Hilmi Kitapevi, 1955.

Hisar,Abdülhak Şinasi. "Bir Boğaziçi Yalısı Müzesi", Türk Yurdu, Sayı 241, 1955., s.594-598.

İnciciyan,P.G. 18.Asırda İstanbul, Çeviri ve notlar H.D. Andreasyan, İstanbul Fetih Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayını, 1956.

Pargoira,J. "Les Saint Mamas de Constantinople", Belleten, L'Institut Archaeologique' Russe de Constantinople, 1904, s.261-316.

Kirişçioğlu,Yüksel. Beykoz Kazası Monografik Etüdü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi. 1961-1962.

Koçu,Reşat Ekrem. "Bostancı Başı Defterleri", İstanbul Enstitüsü Mecmuası, Sayı 5, 1958, s.39-90.

Koçu,Reşat Ekrem. "Boğaziçi", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6, 1963.

Koçu,Reşat Ekrem. "Büyükdere", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 5, 1961.

Kodamanoğlu,Tuncer. "Boğaziçi'nde Yaz Aylarında Oluşan Sağanak ve Gökgürültülü Sağanak Yağışlı Günler", İ.D.M.M.Akademisi Dergisi, Sayı 5, 1979, s.145-159.

Konyalı,İbrahim Hakkı. Üsküdar Tarihi, I-II. Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976.

Kömürciyan,Eremyan Çelebi. İstanbul Tarihi, 17.Asırda İstanbul, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.506, 1952.

Kuban,Doğan. "Boğaziçi", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 33/312, 1972, s.9.

Kuban,Doğan. İstanbul'un İmarında Tarihi Çevrenin Korunması Problemi ve Metodları, İstanbul, Bölge Kalkınma Kongresi Tebliği, 1967.

Kuban,Doğan, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", Mimarlık Say.5, 1970, s.26-48.

Kuran,Abdullah. İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını.

Kuyucu,İlhan. Boğaziçi Rumeli Sahilleri Yalıları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi.

La Martreye. Trovels Thrugne Europe Asya, IV-I.

Le Corbusier. "Türk Sanatı ve İstanbul", Çeviri Behçet Ünsal Arkitekt, Sayı 35/322, 1966, s.74-76.

Mehmet,Ziya. İstanbul ve Boğaziçi, Cilt I, II, 1336-1928.

Melling,Au. Voyage Pitoresque de Konstatinople et du Bosphore, 1819.

Mırmıroğlu,Ulademir. "Kaadırhane Tekkesi", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, s.6, 1948, s.12-13.

L.Montague. Şark Mehtapları, Çeviri: Ahmet Refik, İstanbul, 1932.

Naci,Elif. "Rumelihisarı Restorasyonu", Türk Düşüncesi, Cilt 9, Sayı 17-18, 1958.

Nayır,Zeynep. "Arnavutköy", O.D.T.Ü.Mimarlık Fakültesi (M.E.T.U.) Dergisi, Sayı 2, Cilt 4, 1978.

Ogan,A. "Beykoz'da İshak Ağa Çeşmesi ve Boğaziçi Eski Su Tesisleri", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 158, 1955, s.1-8.

Göçer,Orhan. Doğu Marmara Bölgesi İçinde Büyük İstanbul Metropoliten Sınırlarının Tespiti ve Yeni Bir Yerleşme Düzeni Ön Araştırması, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1971.

Öz,Tahsin. İstanbul Camileri, II. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.

Özdeş,Gündüz."Boğaziçi'nin Karakteri, Koruma ve Geliştirme Sorunları", İstanbul Boğaziçi ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, 1975, s.181-197.

Prokopios. Gizli Tarih, Çeviri, Orhan Duru, Milliyet Yayınları Tarih Dizisi, No.28, 1973.

R. Janin. L'eglise Byzantine Sur Les Rives du Bosphore, XII, 1954.

Şevket, Muhtar. "Yuşa Tepesi", Akşam Gazetesi, 14 Ekim 1950.

Sözen, Metin ve Diğerleri. Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 149, 1975.

Stewig, R. Bizans Konstantinopolis İstanbul "Dünya Şehri", Problemi Bakımından Bir Araştırma, Çeviren: R.Turhan, M.Ş.Yazman, İstanbul, 1965.

Sözen, S. "Boğaziçi Mekanının Dünü Bugünü Yarını", Uluslararası Avrupa Tabiatını Koruma Türkiye Konferansı, (30-31 Mart 1970).

Süher, Hande. İstanbul'da Bölge Planlamasına Yardımcı Bir Araştırma. İ.T.Ü.Mimarlık Fakültesi, 1963.

Şapolyo, E.B. "Boğaziçi Sarayları Beylerbeyi", Turizm, Sayı: 13/104.

Şehsuvaroğlu, H.Y. "Recai Efendi Yalısı", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 141-1951, s.22.

Şehsuvaroğlu, H.Y. "Beşiktaş Mesireleri", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, S.165-166, 1955, s.3-4.

Şehsuvaroğlu, H.Y. "Büyükdere Mesireleri", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, S.162, 1955, s.3-4.

Şehsuvaroğlu, H.Y., "Yılanlı Yalı", Cumhuriyet Gazetesi, 22 Nisan 1951.

Şehsuvaroğlu,H.Y. "Yalılar ve Sahipleri", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 212, 1953, s.3-4.

Şehsuvaroğlu,H.Y. "İlk Buharlı Gemilerimiz", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6.

Taneri,Ergun. "Boğaziçi Yalılarının Korunması İle İlgili Bir Uygulama", Mimarlık, 72/6, 1972, S.66-69.

Tanışık,İbrahim Hakkı. İstanbul Ceşmeleri II Beyoğlu Ciheti, İstanbul, 1945.

Tokay,U. "Beylerbeyi" Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 189, 1957, s.22-23.

Toker,Yıldız. "Tarihi Çevre Sorunu", Türkiyemiz Sanat Dergisi, Sayı 26, Yıl 9, 1978.

Uykucu,K.E. "Çırağan Sarayı", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 2/7, 1967, S.45-56.

Uykucu,K.E. Cumhuriyetin Ellinci Yılında İlçemiz Beşiktaş, Beşiktaşı Güzelleştirme Derneği.

Uzluk,N. "Hekimbaşı Yalısı", Vakıflar Dergisi, Sayı 9, 1971, S.251-60.

Uzel,Nezih. "Köprülüler Yalısı", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 2/8, 1961, s.88-90.

Ünaydın,R.E. "Boğaziçi Yakından", İstanbul Çituris Biraderler Basımevi, 1938.

Ünver,Süheyl."Boğaziçi Meyveleri", Boğaziçi ve Çevresi Sorunları Simpozyumu, 1978.